

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

LET. XV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

SEBINE

- Pratt: Dosežki in naloge (smerni razvoja Slovenije)
Karič: Uresničevanje zakona o združenem delu
Klajn: Nekateri razsežnosti slovenske kulturne politike
Koper: Diskusija o temeljnem konfliktu
Košar: Razvoj akupščinskega sistema v Jugoslaviji
Korčič: Zvez komunistov v samoupravljanju
Kotnik: Korenine birokracije
Kotnik: Tito in Jugoslovanski spopad s stalinistično
Kotnik: Politično politiko Informbiroja (1948—1953)
Kotnik: Vačas: Kakšno državo moramo braniti?

TEORIJA IN PRAKSA

1978

4

revija za družbena vprašanja, let. 15, št. 4, str. 337—548, Ljubljana, april 1978
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Stifitar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge *individualne naročnike* 120 din, za *delovne organizacije* 200 din, za tujino 300 din; v *prosti prodaji* je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

ANTON VRATUŠA: Dosežki in naloge (Smeri razvoja Slovenije) 339

ČLANKI, RAZPRAVE:

STANE MARKIČ: Uresničevanje zakona o združenem delu 350

JOŽE VOLFAND: Nekatere razsežnosti slovenske kulturne politike 361

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

PETER KLINAR: Diskusija o temeljnem konfliktu 373

CIRIL RIBIČIČ: Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji (in delovanje izvršilne funkcije v njem) 388

GOJKO STANIČ: Antimonopolistična sistem-ska sredstva (v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja) 409

ZVEZA KOMUNISTOV DANES:

BRANKO CARATAN: Zveza komunistov v samoupravljanju 422

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

OLGA KUNST-GNAMUŠ, MAJDA PLESTENJAK: Permanenstno izobraževanje (kot pomembno načelo uresničevanja enotnosti izobraževanja in dela) 436

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

JANEZ ŠMIDOVNIK: Korenine birokracije 451

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

SAVA ŽIVANOV: Tito in jugoslovanski spopad s stalinistično hegemonistično politiko in form biroja (1948—1953) 468

ZNANOST IN DRUŽBA:

FRANCE KLOPČIČ: Marx in Engels o carski Rusiji in Bolgariji pred sto leti 493

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

DRAGO FLIS: Grčija po padcu polkovniškega režima 504

GOSPODARSKA TEMA:

IVAN RIBNIKAR: Nekaj značilnosti našega denarnega sistema 514

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

GIUSEPPE VACCA: Kakšno državo moramo braniti? 521

PRIKAZI, RECENZIJE:

JORDAN JOVANOVSKI: Ljubomir Jakimovski — Socialistično samoupravljanje 527

BOSTJAN MARKIČ: Dileme jugoslovanske družbe in sodobnega sveta 530

Med novimi knjigami 536

Iz domačih revij 540

Bibliografija knjig in člankov 543

Avtorski sinopsisi 547

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 15, št. 4, str. 337—548,
Ljubljana, april 1978

CONTENTS

ANTON VRATUSA: Achievements and Problems	339
ARTICLES, DISCUSSIONS:	
STANE MARKIČ: The Implementation of the Law of Associated Labour	350
JOŽE VOLFAN: Some Dimensions of the Slovene Cultural Policy	361
PROBLEMS CONCERNING THE POLITICAL SYSTEM:	
PETER KLINAR: The Basic Conflict (discussion)	373
CIRIL RIBIČIČ: The Development of the Assembly system in Yugoslavia (and the functioning of its executive role)	388
GOJKO STANIČ: Anti-monopolist System Measures (in the political system of socialist selfmanagement)	409
THE LEAGUE OF COMMUNISTS TO-DAY:	
BRANKO CARATAN: The League of Communists in Self-management	422
SOCIETY AND EDUCATION:	
OLGA KUNST-GNAMUŠ, MAJDA PLEŠTENJAK: Permanent Education and Training (as an important principle of the implementation of the uniformity of education, training and work)	436
DISCUSSION TRIBUNE:	
JANEZ ŠMIDOVNIK: The Roots of Bureaucracy	451
INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:	
SAVA ŽIVANOV: Tito and the Yugoslav Fight against the Stalinist Hegemonic Policy of the Informbiro (1948—1953)	468
SCIENCE AND SOCIETY:	
FRANCE KLOPČIČ: Marx and Engels about Czarist Russia and Bulgaria Hundred Years ago	493
VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:	
DRAGO FLIS: Greece after the Overthrow of the Colonels' Regime	504
ECONOMICS:	
IVAN RIBNIKAR: Some Characteristics of Our Monetary System	514
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
GIUSEPPE VACCA: What Kind of State Should We Defend?	521
REVIEWS, NOTES:	
JORDAN JOVANOVSKI: Ljubomir Jakimovski — Socialist Self-management (Its place in history and its perspectives)	527
BOSTJAN MARKIČ: Dilemmas of the Yugoslav Society and of the World of To-day	530
New Books	536
From Domestic Reviews	540
Bibliography of Books and Articles	543
Authors' Synopses	547

СОДЕРЖАНИЕ

АНТОН ВРАТУША: Достижения и задачи	339
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
СТАНЕ МАРКИЧ: Осуществление закона об объединённом труде	350
ЙОЖЕ ВОЛЬФАНД: Некоторые аспекты словенской культурной политики	361
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ПЭТЭР КЛИНАР: Дискуссия о базисном конфликте	373
КИРИЛЛ РИБИЧИЧ: Развитие системы скупщин в Югославии и действие исполнительных функций в её рамках	388
ГОЙКО СТАНИЧ: Антимонополистические системные средства в политической системе социалистического самоуправления	409
СОЮЗ КОММУНИСТОВ СЕГОДНЯ:	
БРАНКО ЦАРАТАН: Союз Коммунистов в системе самоуправления	422
ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:	
ОЛЬГА КУНСТ-ГНАМУШ, МАЙДА ПЛЕШТЕНЯК: Непрерывное образование — важный принцип осуществления единства образования и труда	436
ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:	
ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Корни бюрократии	451
МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
САВА ЖИВАНОВ: Тито и схватка югославов со сталинской гегемонической политикой Информбюро (1948—1953 гг.)	468
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
ФРАНЦЕЗ КЛОПЧИЧ: Маркс и Энгельс о царской России и Болгарии сто лет тому назад	493
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ДРАГО ФЛИС: Греция после падения полковничьего режима	504
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕМА:	
ИВАН РАВНИКАР: Некоторые характерные черты нашей денежной системы	514
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
ДЖУСЕППЕ ВАККА: Какое государство мы должны защищать?	521
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
БОРДАН ЙОВАНОВСКИ: Любомир Якимовски — Социалистическое самоуправление (его историческое место и перспективы)	527
БОШТЈАН МАРКИЧ: Дилеммы югославского общества и современного мира	530
Среди новых книг	536
По страницам отечественных журналов	540
Библиография книг и статей	543
Авторские синопсисы	547

Dosežki in naloge

Smeri razvoja Slovenije

Zdaj smo na koncu prve polovice izvrševanja petletnega družbenega plana 1976—1980. Zato je prav, da se ozremo na prehojeno pot in da v luči dosedanjih uspehov ocenimo tudi perspektive za reševanje nalog, da izpolnimo plan v celoti. Namen tega spisa ni, da bi orisal celotno problematiko. Rad pa bi opozoril na nekatere probleme, ki so pomembni, bodisi zato ker so pereči, bodisi zato, ker z njihovim reševanjem lahko potegnemo naprej celo verigo.

I. Najprej se zastavlja vprašanje, kaj imamo. Lahko ugotovimo predvsem, da smo v toku dosedanje socialistične graditve skovali v deželi tako idejnopolitično enotnost, ki predstavlja tudi temelj naše neodvisnosti, sposobnosti za demokratično mednarodno sodelovanje na temeljih enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja.

Socialistična solidarnost, vzajemnost in samoupravna odgovornost v najširših slojih družbe so pognale že globoke korenine. Taki odnosi so se kalili v vseh naših dosedanjih bojih. To se je posebej izrazilo tudi v bogati žetvi prve delegatske skupščine in njenega izvršnega sveta, na nedavnem delovnem dogovoru slovenskih komunistov, na osmem kongresu Zveze komunistov Slovenije in pri nedavnih volitvah v delegatske skupščine. Isti duh preveva priprave na enajsti kongres Zveze komunistov Jugoslavije, na kongrese zveze sindikatov, socialistične mladine, pa tudi dejavnosti socialistične zveze delovnega ljudstva, te vse obsegajoče fronte samoupravljanja.

Socialistična samoupravna demokracija se razvija na podlagi načel družbenega samoupravljanja v okoliščinah družbene lastnine. Delovni ljudje v tovarnah, šolah, znanstvenih institucijah, v mestih in na vasi, vse bolj samostojno, zavestno, odgovorno in demokratično odločajo o rezultatih svojega dela in o pogojih svojega življenja, v medsebojni odgovornosti in solidarnosti v državi, ki naj vse bolj deluje kot instrument v skupnem naporu, da se vse bolj širijo in poglobljajo temelji samoupravnega urejevanja odnosov med ljudmi, resnične svobode, humanosti in drugih vrednot socialistične družbe.

Iz takih odnosov, iz ekonomskega, moralnega in političnega interesa posameznika, kolektiva in naše celotne skupnosti, se stalno obnavljajo in

nastajajo nove moči za kontinuiteto v socialistični graditvi, za nenehen vzpon v razvijanju proizvajalnih sil, za vsestranski gospodarski in kulturni napredek, za vse širše povezovanje in sodelovanje Slovenije in Jugoslavije s svetom. Taka temeljna usmeritev je omogočila, da je Jugoslaviji uspelo zmanjšati prepad, ki industrijsko razvite dežele ločuje od nerazvitih. To se je posrečilo le majhnemu številu dežel v razvoju.

Najbolj zanesljivo vodilo na tej poti je dosledno opiranje na lastne sile in zmogljivosti, nenehno razvijanje teh zmogljivosti in boj za enakopravno sodelovanje z vsemi, ki so pripravljeni sodelovati, ob vzajemnem spoštovanju interesov. Pri tem ima Socialistična republika Slovenija tudi nekatere posebne možnosti, ki temelje na sorazmerno visoki razvitosti proizvajalnih sil, na bogati tradiciji dela, na možnostih še hitrejšega znanstvenega razvoja, na izredno ugodni geografski legi z bogatimi komunikacijami, na politiki odprtosti mejá in dobrega sosedstva, ki je med temeljnimi načeli gibanja neuvrščenosti.

Ni dvoma, da objektivne prednosti lahko postanejo stvarnost le, če vsi družbeni dejavniki organizirano delujejo. Torej tudi omenjene ugodnosti lahko v polni meri izkoristimo le, če organizirano in zavestno nadaljujemo uresničevanje smotrov, ki smo jih izbrali in za katere smo se zedinili, in če hitreje rešujemo probleme in naloge, ki so pred nami.

Vse, kar imamo, je pridobljeno le s težkimi napori delovnih ljudi, celotne družbe. Morali smo premagati mnogotere težave, ki so bodisi izhajale iz notranjih nasprotij in protislovij socialističnega razvoja bodisi nastajale zato, ker naša revolucija v marsičem odpira nova, neizhojena pota, ali pa zavoljo tega, ker nam mečejo polena pod noge tisti, ki ne marajo socializma in ki gledajo odnose v svetu s pozicije sile in dominacije.

II. Naslednje vprašanje se nanaša na bistvo problemov, ki so pred nami.

Za oceno teh problemov in nalog ter načina, kako naj jih rešujemo, je pomembno nekaj momentov.

Prvič, v naslednjem obdobju je naša prva naloga, da hitreje premagujemo vse oblike odtujitve in odtujevanja v proizvodnih in sploh družbenih odnosih na vseh ravneh in v vseh okoljih, kjerkoli nastajajo. Drugič, razvoj proizvajalnih sil in blaginja na eni strani, na drugi strani pa preobrazba družbenih odnosov po načelih samoupravljanja, to se pravi samoupravnega združevanja dela in sredstev, sta med seboj povezana procesa. Z drugimi besedami: ni resničnega samoupravljanja brez uspešnega gospodarjenja, in narobe. Le z doslednim reševanjem protislovij, ki v tem razmerju nastajajo, in z odgovornim obnašanjem vsakogar na njegovem delovnem mestu in na vsaki družbeni funkciji lahko spodbudimo premike, ki so nujni, da bi odprli združenemu delu vse razežnosti v demokratičnih procesih samoupravne integracije. In tretjič, optimalni družbeno-ekonomski in politični okvir in temelj za reševanje zgodovinskih nalog progressa in procesa osvoboditve dela pri nas ter vključevanja Slovenije in Jugoslavije v mednarodne ekonomske odnose in sodelovanje trga je

revolucionarna enotnost delavskega razreda ter bratska povezanost in enakost narodov in narodnosti Jugoslavije.

Gre predvsem za vprašanja nadaljnega razvoja samoupravnega socialističnega sistema ter za nenehen gospodarski, socialni in kulturni razvoj Slovenije v skupni domovini Jugoslaviji.

Ni dvoma, da je med temeljnimi nalogami boj za nadaljnjo preobrazbo družbenoekonomskih odnosov v duhu ustave in zakonov in za odpravljanje vseh oblik odtujevanja upravljanja z družbenimi sredstvi od delavcev in za odpravljanje vsakršnih oblik upravljalškega monopola. Glede tega je nujno energično delovanje, da odpravimo vse težnje, ki se upirajo uresničevanju pravice samoupravljanja. Podpreti moramo iniciative in ukrepe, ki so na liniji boja za samoupravno ureditev in odgovornost v gospodarjenju in sploh v upravljanju z družbenimi sredstvi. Zavedati se je namreč treba, da se izmikajo sami temelji samoupravnega položaja delovnega človeka, če delovni proces ne teče učinkovito.

Dosledno uresničevanje dohodkovnih odnosov v združenem delu za pospeševanje proizvodne in poslovne povezave ter medsebojne odgovornosti zahteva, seveda, odločnejšo akcijo za intenziviranje procesov združevanja dela in sredstev na temelju skupnega prihodka in tveganja, tako na področju materialne proizvodnje in trgovine, kakor tudi na področju družbenih dejavnosti. Hkrati pa moramo na vseh področjih razvijati odgovornost v poslovanju.

Vse to bo namreč tudi pomemben prispevek k nadaljnji utrditvi materialnih in drugih temeljev samoupravne socialistične družbe in k prizadevanjem za uspešnejše reševanje problemov materialnega in družbenega razvoja.

Temeljna organizacija združenega dela, v kateri delavec ustvarja dohodek, in krajevna skupnost, kjer delavci in delovni ljudje živijo, morata biti osnovno mesto urejanja in usklajevanja interesov. V tem okviru bodo še posebej pomembne naloge naslednjega obdobja predvsem v spreminjanju družbenoekonomskih odnosov in družbenih dejavnosti. Pa tudi na drugih področjih, kjer si delavci pridobivajo dohodek na podlagi načel svobodne menjave dela. Treba bo spodbujati in razvijati nastajanje novih odnosov, ki si v praksi šele utirajo pot.

Nadaljnje uveljavljanje samoupravnega družbenega planiranja mora vse bolj postati učinkovito sredstvo za uresničevanje družbenoekonomskega položaja delavca in za uveljavljanje vloge in odgovornosti, ki mu pritičeta kot nosilcu skladnega razvoja materialnih ekonomskih odnosov, učinkovitosti gospodarjenja na dohodkovnih osnovah. Zato velja posebna pozornost uresničevanju in dograjevanju sistema samoupravnega družbenega planiranja, praktični realizaciji pravic in dolžnosti vseh nosilcev nalog, ki so opredeljene v ustavi, zakonih in v planskih dokumentih. V mislih imam predvsem naloge glede na pomen teh dokumentov za urejanje samoupravnih dohodkovnih odnosov v združenem delu, od proizvodnje in prometa do porabe dobrin in za zagotavljanje optimalnih pogojev in

sredstev za celotno družbeno reprodukcijo. V zvezi s tem moramo biti še posebej energični pri usklajevanju proizvodnje in porabe. Zakaj če poraba presega proizvodnjo, pride do inflacije, cene skačejo, proizvodni stroški rastejo — vse to pa zmanjšuje konkurenčno sposobnost slovenskega gospodarstva.

Zakon o sistemu družbenega planiranja, ki bo kmalu predložen republiški skupščini, bo moral zagotoviti podlago za široko ustvarjalno pobudo učinkovitega in racionalnega reševanja razvojnih in tekočih nalog na samoupravnih osnovah. Ustrezna na marksističnih temeljih zgrajena metodologija planiranja pa mora postati eno ključnih strokovnih in znanstvenih sredstev za skladen in optimalen družbeni razvoj.

V letošnjem letu bodo stekle priprave za oblikovanje dolgoročnega družbenega plana razvoja Socialistične republike Slovenije do leta 2000 in prostorskih planov. To bo zahtevalo vsestransko družbeno, strokovno in raziskovalno aktivnost vseh nosilcev planiranja. Predvsem pa tudi hitrejši razvoj sistema družbenega informiranja. Potrebujemo takšen družbeni sistem informiranja, ki bo nudil kakovostno informacijsko osnovo ne le za potrebe družbenega planiranja, ampak bo sposoben dati na voljo objektivne, na znanstvenih kriterijih zasnovane informacije in podatke vsem dejavnikom v procesu družbenega odločanja.

Delo pri oblikovanju dolgoročnega plana je treba intenzivirati. Le tako lahko zagotovimo strokovno podlago in razvojne usmeritve za vključitev v priprave dolgoročnega družbenega plana Jugoslavije, za oblikovanje prostorskih planov v republiki in za oblikovanje usmeritev in razvojne strategije družbenega plana Socialistične republike Slovenije za obdobje 1981 do 1985.

Najpomembnejše na tem področju bo uskladiti organizacijo dela, sistem in metode odločanja za obvladanje nekaterih oblik družbene reprodukcije v prostoru, oblik, ki imajo izrazitejši prostorski pomen. V zvezi s tem bo treba čimprej uskladiti zemljiško politiko in gradnjo stanovanj. K temu obvezujejo tudi že sprejeti skupščinski dokumenti glede izvrševanja prostorske, urbanistične in zemljiške politike v Socialistični republiki Sloveniji.

Ekološka situacija pri nas v veliki meri odseva tudi nekatere načine gospodarjenja in družbenoekonomske pogoje dela v sedanjem obdobju. Ta vprašanja bo treba reševati z možnostmi in sredstvi celostnega družbenega planiranja po področjih, oziroma dejavnostih in območjih kot sestavni del boja za harmonično rast gmotnih in človeških proizvodnih sil ter za izboljševanje in varstvo človekovega okolja.

Dograjevanje sistema samoupravne socialistične demokracije ni nič manj pomembna naloga. Posebej se bo treba zavzeti, da se vse funkcije oblasti v upravljanju družbenih zadev urejujejo v komuni, razen tistih, ki se po svoji naravi morajo uresničevati v širših družbenopolitičnih skupnostih. Izredno pomembno je, da so državni upravni organi organizirani tako, da lahko učinkovito opravljajo svojo strokovno in upravno funk-

cijo v službi združenega dela in občanov in da izvršujejo svoje obveznosti tako, da zagotavljajo potrebne pogoje, da lahko vsakdo neovirano uresničuje svoje samoupravne in druge pravice in svoboščine. Izvršni svet in upravni organi bodo morali biti v še večji meri pod stalnim demokratičnim vplivom delovnih ljudi in občanov. Pri tem bo tudi v prihodnje imelo poseben pomen delovanje družbenih svetov, ki so izredno prikladna oblika demokratičnega dogovarjanja in usklajevanja akcije organiziranih socialističnih sil v zvezi z vsemi važnejšimi vprašanji naše socialistične graditve.

V zvezi s tem je nujno, da nadaljujemo boj za ustavnost in zakonitost in medsebojno odgovornost. Potrebna so organizirana prizadevanja za nadaljnjo preobrazbo pravosodnega sistema na podlagi ustave in sistemskih zakonov, ki jih je skupščina po skoraj dveletni razpravi že sprejela. Njeno poglavitno izhodišče, da naj vsebinske in organizacijske spremembe v pravosodju zagotovijo notranje usklajen in učinkovit pravosodni sistem, vključen v ustavne procese družbene preobrazbe, tako da bo pospeševal razvoj samoupravnih odnosov, bo moralo ostati tudi v prihodnje osnovno vodilo pri urejanju tega področja. Pri tem imajo posebno vlogo nastajajoča samoupravna sodišča. Za uresničitev tako zastavljenih smotrov preobrazbe pravosodnega sistema si izvršni svet ne bo prizadeval samo pri uresničevanju s sprejetimi zakoni določene politike, marveč tudi pri nadaljnjem dograjevanju materialne in procesne zakonodaje na tem področju.

Prav tako je pred nami kompletna in zahtevna dejavnost pri uresničevanju ustave in zakonov v organizacijah združenega dela in v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, kjer se ustavne svoboščine, pravice in dolžnosti povsem konkretno uresničujejo. V tem smislu je zlasti potrebno nadalje uveljavljati in utrjevati družbenoekonomski položaj delavca v temeljni organizaciji združenega dela in v celotni družbeni reprodukciji.

Prav tako bomo morali v prihodnje nadalje razvijati ustrezne družbene mehanizme in prizadevanja za učinkovitejše varstvo svoboščin in pravic človeka in občana, predvsem pa njegovih samoupravnih pravic, drugih pravic iz dela in na podlagi dela ter družbene lastnine. V perspektivi vsega našega delovanja in prizadevanju mora biti misel tovariša Edvarda Kardelja, da ustvarjajmo »razmere, v katerih bo človek kar najbolj svoboden pri takšnem osebni izražanju in ustvarjanju, da bo lahko — na podlagi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev — svobodno delal in ustvarjal za svojo srečo«.

Za uresničitev naših nalog in ciljev so pomembne dobre in stabilne varnostno-politične razmere. Takšne po našem mnenju te razmere zdaj tudi so, čeprav ponekod še prihaja do odporov zoper hitrejše uveljavljanje ustave in zakona o združenem delu, do nesamoupravnega vedenja, ponekod do slabših gospodarskih razmer, malomarnega izvrševanja ali

neizvrševanja nekaterih predpisov, oviranja uresničevanja menjave dela na področju družbenih dejavnosti.

Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita naj se razvijata kot samoupravno zasnovan sistem obrambe in zaščite v skladu z razvojem in kot sestavina socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih in političnih odnosov.

S poglobljanjem in uveljavljanjem samozaščitnega ravnanja in vedanja delovnih ljudi, s kadrovske in strokovno krepitvijo organov za notranje zadeve ter z uvajanjem sodobnejših metod dela in modernejših tehničnih sredstev moramo še poglobiti preventivno delovanje, storiti vse, da ohranimo sedanje ugodne razmere in da preprečimo kakršnakoli presenečenja, ki bi vznemirjala in motila delovne ljudi v samoupravljalnem, družbenopolitičnem in zasebnem življenju.

III. Pomembno mesto ima nadaljna graditev političnega sistema in še posebej državne uprave. Že prve razprave o tej problematiki v delegatski skupščini so opozorile na nujnost, da se ti organi stalno prilagajajo novim potrebam samoupravne družbe, in pa na potrebo, da tudi oni v okviru svojih kompetenc delujejo kot iniciativni dejavnik razvoja samoupravnih odnosov.

Izhajati je treba iz tega, da ima izvršni svet poleg ustavne obveznosti do delegatske skupščine kot najvišjega organa samoupravljanja in oblasti v republiki za stanje na vseh področjih družbenega življenja za izvrševanje politike in izvrševanje zakonov in drugih splošnih aktov skupščine Socialistične republike Slovenije, kakor tudi za delo republiških upravnih organov ter obveznosti do predsedstva republike, še obveznosti za pospeševanje in razvijanje sodelovanja in koordinacije s samoupravnimi strukturami v materialni proizvodnji in družbenih dejavnostih ter obveznosti za razvijanje sodelovanja z družbenopolitičnimi organizacijami ter z delovnimi telesi republiških organov in organizacij.

Bistveno je, da izvršni svet in vsi republiški upravni organi delujejo učinkovito, racionalno, koordinirano in da so stalno odprti demokratičnemu vplivu družbe.

Treba bo uresničevati normalno samoupravno in demokratično kroženje kadrov med združenim delom, državno upravo in družbenopolitičnimi organizacijami na eni strani, ter med občino, republiko in federacijo na drugi strani, ter vse bolj vključevati mlade kadre in ustrezno vključevati ženske.

IV. Na področju gospodarskega in družbenega razvoja je v prihodnjem obdobju prva naloga predvsem uresničevanje ciljev in politike družbenega razvoja, sprejetih v družbenem planu Socialistične republike Slovenije za obdobje 1976—1980, ter konkretnih nalog in obveznosti, za katere so se vsi dejavniki sporazumeli v dogovoru o temeljnih družbenega plana do konca tega srednjeročnega obdobja. Pri tem bo treba posvečati posebno pozornost uresničevanju prednostnih nalog, ki so usmerjene v

odpravljanje temeljnih strukturnih neskladij, posebej še tistih, pri katerih še vedno ne dosegamo zadovoljivih rezultatov.

Pri oblikovanju celostnega in usklajenega programa razvoja in energetike je posebno pomembno, da zagotovimo kontinuiteto v graditvi energetskih objektov, da se ne bi ponovile krize zaradi pomanjkanja energije in da bi lahko čimbolj racionalno izkoriščali investicijske zmogljivosti, kadre in znanje. Predvsem pa bo potrebna dolgoročna in zanesljiva preskrba z vsemi razpoložljivimi vrstami energije in iskanje novih virov. V poštev pridejo tudi vlaganja v energetske zmogljivosti zunaj Slovenije. Seveda ne bo treba zagotoviti le smotrno proizvodnjo energije, ampak tudi racionalno gospodarjenje z njo.

Odločno podporo zaslužijo samoupravni naporji za prestrukturiranje in modernizacijo predelovalne industrije. Proces spreminjanja strukture gospodarstva mora temeljiti na merilih razvoja in proizvodnje, ki jo potrebuje trg doma in v svetu.

Glede na razmeroma visoko stopnjo razvitosti ima naše gospodarstvo vse možnosti, da daje kvalitetne proizvode. Ustrezna specializacija in proizvodnja v velikih serijah naj omogočita ugodnejšo strukturo izvoza in smotrno nadomeščanje uvoza, optimalno koriščenje surovin, hitrejšo vzgojo kadrov vseh profilov in bistveno večjo udeležbo svojega lastnega znanja v proizvodih za domačo uporabo in izvoz. Odločneje se bo treba prizadevati, da povečamo proizvodnjo delovnih sredstev. Vsi od temeljne organizacije združenega dela in temeljne banke do republiške gospodarske zbornice, zlasti pa samoupravne interesne skupnosti za ekonomske odnose s tujino, narodne banke in izvršnega sveta, se bodo morali še posebej zavzemati za to, da se bodo slovensko gospodarstvo, znanstvene institucije, znanje in tehnika vključevali v mednarodno ekonomsko menjavo in odnose na trajnih temeljih, da se bodo usmerjali zlasti k deželam v razvoju in k neuvrščnim državam.

Akcijski program na področju proizvodnje hrane, ki je izdelan na temelju srednjeročnega plana, naj bo tudi v prihodnje podlaga delovne usmeritve vseh dejavnikov.

V tej zvezi gre posebna pozornost procesu tehnološkega, organizacijskega in samoupravnega razvoja na področju kmetijstva in živilstva, medsebojnemu povezovanju pri planiranju in združevanju sredstev na dohodkovnih odnosih. Tudi v prihodnje bo treba izhajati iz usmeritve, da se vsakemu področju oziroma občini in njihovem sodelovanju glede na objektivno dane razmere in interesno povezanost ter medsebojno odvisnost omogoči razvoj tiste kmetijske proizvodnje, za katero obstajajo pogoji in pripravljenost na podlagi jasno začrtanih razvojnih programov. Hkrati bo treba podpreti tudi proces smelejše obnove kmetijstva v hribovskih, planinskih in obmejnih predelih, kjer so pogoji za to ugodni. Poseben pomen v teh procesih ima povezovanje individualnih kmetijskih proizvajalcev v družbeno organizirano proizvodnjo na podlagi proizvodnega interesa in dohodkovnih odnosov. To in pa načrtno razvijanje združenih or-

ganizacij in temeljnih organizacij kooperantov sta še posebej pomembna tudi za socialistično preobrazbo vasi in za uresničevanje interesov, pa tudi za spreminjanje miselnosti in načina delovanja zasebnega maloblagovnega proizvajalca.

Da bi zagotovili zadostne količine hrane, celostno preskrbeli tržišča in zagotovili pogoje za stabilnejše cene hrane, bomo morali podpirati tudi povezovanje s proizvajalci hrane drugod v Jugoslaviji. Dosedanji uspehi naših agrokombinatov in drugih delovnih organizacij v organizaciji proizvodnje, predelave in prometa hrane v tujini pa izrecno kažejo na to, da so možnosti in da je treba iti dalje hrabreje, kajpada z boljšo organiziranostjo.

Pomembne naloge nas čakajo na področju nadaljnje graditve prometne infrastrukture. Prek Socialistične republike Slovenije vodijo zelo intenzivni prometni tokovi, ki povezujejo tudi druge republike in pokrajine z Zahodno Evropo, in vse skupaj z drugimi celinami. Čez ozemlje Slovenije poteka večina celotnega jugoslovanskega tranzita. Posebej velik je tujski promet, ki že dalj časa zajema prek 80 % celotnega prometa tujcev čez številne mejne prehode s sosednjimi državami, na katere meji Slovenija, blagovni promet pa prek 60 % vsega, kar se uvaža ali pa izvažajo čez meje Jugoslavije. Naloga je tem bolj pereča, ker zmogljivosti obstoječega omrežja prometnih komunikacij že ovirajo racionalni blagovni in potniški promet in je vse bolj ogrožena varnost v prometu. In, ne nazadnje, čeprav je slovenska obala majhna, ne bi smeli zanemarjati niti možnosti, ki jih nudi izkoriščanje morskih in oceanskih poti.

Hitrejši razvoj dežel v razvoju odpira bogate perspektive tudi slovenskemu in jugoslovanskemu brodarstvu. Podobna ugotovitev lahko velja tudi v zvezi s civilnim letalstvom. Vprašanje prometnih zvez in sploh skladnega razvoja prometne infrastrukture pa je treba oceniti tudi s stališča razvoja turizma v naši republici, saj bi turizem ob smotrni akciji lahko imel mnogo večji pomen v slovenskem gospodarstvu, kot pa ga ima danes.

Pri uresničevanju dogovorjene politike v razvoju materialnih proizvodnih sil si bo treba še naprej prizadevati za krepitev enotnega jugoslovanskega trga ter v tem okviru za nadaljnje intenziviranje vseh oblik povezovanja z drugimi republikami in avtonomnima pokrajinama. Težišče bo moralo biti na neposrednih stikih in sodelovanju organizacij združenega dela iz Socialistične republike Slovenije z organizacijami združenega dela iz drugih republik in avtonomnih pokrajin. Pri tem naj bi odnose nakupa in prodaje vse bolj zamenjevale trajnejše oblike povezav z združevanjem dela in sredstev, temelječe na skupnih proizvodnih in drugih interesih v dohodkovnih odnosih.

Prav zato se bo treba še nadalje zavzemati za širše združevanje dela in sredstev na dohodkovnih osnovah med organizacijami združenega dela v Socialistični republici Sloveniji ter organizacijami združenega dela v manj razvitih republikah in v avtonomni pokrajini Kosovo, pri čemer bo

treba zagotoviti, s pogoji enakopravnosti in solidarnosti, tudi prenos znanja, izkušenj sodobne tehnologije in organizacije dela. Pri tem naj bi se v ta proces združevanja dela in sredstev v vse večji meri vključevala tudi stalna sredstva sklada za kreditiranje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin.

Pri pospeševanju regionalnega razvoja v Socialistični republiki Sloveniji in še posebej hitrejšega razvoja manj razvitih območij ter manj razvitih obmejnih območij se bo treba zavzemati za nadaljnje razvijanje samoupravnih oblik pospeševanja razvoja, ki mora temeljiti na neposrednem interesnem povezovanju in združevanju dela in sredstev organizacij združenega dela iz razvitejših in manj razvitih območij na podlagi skupno oblikovanih razvojnih programov. Že dosežena visoka stopnja zaposlitve prebivalstva in zaostrovanje ekoloških problemov ter hitra rast družbenih stroškov na nekaterih razvitejših območjih terjajo večjo mobilnost investicij med posameznimi območji in s tem tudi njihovo racionalnejšo uporabo. To bo omogočilo hitrejšo vključevanje prebivalstva na manj razvitih območjih v združeno delo in racionalno izkoriščanje razvojnih možnosti na teh področjih. Taka naravnost in spoznanje bosta, poleg drugega, zmanjšala problem pomanjkanja delovne sile v nekaterih centrih Slovenije, omogočala čimbolj racionalno izkoriščanje sredstev. Predvsem pa bosta omogočila delovnim ljudem v Sloveniji in po vsej Jugoslaviji, da v praksi in v svojem lastnem interesu še bolj ustvarjalno delujejo za vsestransko povezovanje ljudi in krajev po vsej Jugoslaviji.

Tako postavljeni temelji gospodarskega razvoja in usmeritve v mednarodnih ekonomskih odnosih ne odsevajo nekih subjektivnih konstrukcij, kakor nekateri prikazujejo. To je življenjski interes celotnega slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva. Tako usmeritev terja interes našega hitrejšega osvobajanja odvisnosti od tujih monopolov, licenc in drugih neugodnosti, saj prav to odpira nove možnosti optimalnega izkoriščanja naših materialnih in intelektualnih zmogljivosti in odločilno prispeva k našemu lastnemu razvoju, stabilnosti, in potemtakem tudi k neodvisnosti in varnosti. To bo hkrati naprej utrjevalo tudi materialne temelje politike neuvrščenosti, ki je podlaga za celotno mednarodno aktivnost samoupravne socialistične Jugoslavije.

V. Področje ekonomskih odnosov s tujino vse bolj postaja omejitveni dejavnik nadaljnjega razvoja. Podlaga za povečanje izvoza in izboljšanje regionalne usmerjenosti ekonomskih odnosov s tujino je lahko samo dolgoročno programirana in planirana proizvodnja za izvoz. Občasni izvozi viškov, ki jih trenutno ni mogoče prodati doma, in izvoz samo zato, da si zagotovimo potrebna devizna sredstva za uvoz, ne nudijo trajnejših, širših možnosti za stabilno povečanje izvoza, pa tudi ne trdnih in zanesljivih temeljev za potrebni široki in dinamični razmah industrije in celotnega gospodarstva in družbenega razvoja.

Ta spoznanja se v organizacijah združenega dela vse bolj uveljavljajo. Naša naloga je, da taka naravnost postane praksa celotnega gospodar-

stva. Zato bomo morali stalno in še bolj organizirano podpirati medsebojno povezovanje organizacij združenega dela, da bi dosegli ta smoter, in podpreti razvijanje trajnega medsebojnega sodelovanja pri proizvodnji blaga za izvoz.

Za naš uspešnejši nastop v tujini in za realizacijo sprejetih programov razvoja ekonomskih odnosov s tujino je še posebej pomembno, da se trdneje skupaj organizirajo in na dohodkovnih temeljih povežejo projektantske, inženirske in druge svetovalne organizacije, organizacije, ki opravljajo gradbene storitve ali montažna dela, in pa proizvajalne organizacije, predvsem proizvajalci opreme. Hkrati bo treba še naprej razvijati tudi druge oblike neblagovnega deviznega priliva, zlasti še tujski turizem.

Z uveljavljanjem novega sistema ekonomskih odnosov s tujino, ko se pristojnosti tudi na tem področju prenašajo na združeno delo, organizirano v okviru samoupravne interesne skupnosti za ekonomske odnose s tujino, si odpirajo nove perspektive, ki hkrati prinašajo tudi vrsto nalog. Zavoljo tega se postavlja nujna naloga, da ustvarjamo ustrezne pogoje, da še posebej v zvezi z uresničevanjem plačilno-bilančnega položaja republike v novem srednjeročnem planu dosežemo stopnjo pokritja uvoza z izvozom, ki bo višja kot sedanja.

Posebni problem in imperativ je poglobljanje gospodarskih in drugih odnosov s tujino, predvsem pa z deželami v razvoju. V tem okviru se mora Slovenja še ustrežneje organizirati in usposobiti za konkretno uresničevanje sklepov konference neuvrščenih držav v Colombu in za uveljavljanje novega gospodarskega reda v svetu.

VI. Pomembne naloge se postavljajo pred nas tudi na področju družbenih dejavnosti. Njihov vsebinski razvoj je za to srednjeročno obdobje strateško že opredeljen z družbenim planom in s samoupravnimi sporazumi o temeljnih planov družbenih dejavnosti. Intenzivirati bo treba prizadevanja predvsem na dveh področjih: v raziskovalni dejavnosti in v uveljavitvi reforme usmerjenega izobraževanja, pa tudi na področju zdravstva in kulture.

Predvsem je potrebno večje povezovanje raziskovalne dejavnosti z združenim delom. Seveda so naloge na področju raziskovalne dejavnosti predvsem naloge samega združenega dela. Potrebno je trajnejše povezovanje ter samoupravno združevanje dela in sredstev med temeljnimi organizacijami proizvodnje in raziskovalnimi organizacijami, in pa razdelovanje družbenoekonomskih odnosov, organizacije in procesa odločanja v samoupravnih interesnih skupnostih. Morajo se zagotoviti ustrezni pogoji tudi za področje družbenih ved ter zlasti ved, ki obravnavajo bistvene sestavne dele samobitnosti in uveljavljanja vsakega, pa tudi slovenskega naroda, kot so slovenski jezik in njegov razvoj, položaj naših manjšin in njihov razvoj, naše zgodovine, in še posebej naše kulturne dediščine. V tej zvezi je posebno pomembno, da se dosledno uresničujejo stališča, priporočila in sklepi o raziskovalni dejavnosti kot sestavini združenega dela,

zlasti pa, da se zagotovijo pogoji za vse tesnejše povezovanje raziskovalne dejavnosti z združenim delom.

V najbližjem prihodnjem obdobju nas čaka tudi naloga, da praktično izvedemo reformo usmerjenega izobraževanja. V zadnjih letih so bili vloženi intenzivni napor v izdelavo strokovnih podlag in zasnov za to reformo na podlagi izhodišč, ki jih je opredelilo predsedstvo centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. S tem so bile že izvršene neke določene priprave nanjo. S samoupravnimi sporazumi je bila zagotovljena tudi ustrezna dinamika potrebnih sredstev. V zakonodajnem postopku je zakon o usmerjenem izobraževanju. Malo pa je bilo storjenega v konkretnih organizacijskih in kadrovskih pripravah ter prostorskih zmogljivostih. Vse te zadeve bo treba zdaj izredno pospešiti.

V zdravstvu je treba sprejeti dogovor o smotrnejši delitvi dela med obstoječimi zdravstvenimi zmogljivostmi, okrepiti splošno zdravstveno službo, še zlasti pa temeljito analizirati vzroke za nesorazmerno naraščanje stroškov zdravstvenega varstva in se organizirano zavzeti za racionalno uporabo vseh sredstev.

V kulturi je nedvomno poglavitno vprašanje, kako zagotoviti stabilnejše pogoje za delo dejavnostim in ustanovam, ki so posebnega družbenega pomena. Nič manj pomembno ni vprašanje podružbljanja kulture, torej, kako naj kulturne storitve postanejo lastnina vseh delovnih ljudi in del njihove ustvarjalne dejavnosti.

Treba se bo tudi zavzemati za nadaljnje razvijanje vsestranskega in vzajemno koristnega sodelovanja s sosednjimi državami in tudi sicer v skladu s sprejeto zunanjo politiko Socialistične federativne republike Jugoslavije in njenimi mednarodnimi pogodbami. Pri tem so pred nami predvsem številne naloge za uresničitev jugoslovansko-italijanskih sporazumov, podpisanih v Osimu. Treba bo nadalje pozorno spremljati položaj in uresničevanje pravic slovenske narodne skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem in v skladu z znanimi stališči predsedstva Socialistične republike Slovenije primerno ukrepati, če bo potrebno.

STANE MARKIČ

Uresničevanje zakona o združenem delu*

Za nami je več kot leto dni uresničevanja zakona o združenem delu. V tem sicer kratkem času so se še bolj uveljavile nekatere pomembne značilnosti v našem družbenem razvoju. Zelo je porasla socialistična samoupravljalna zavest delavcev, delovnih ljudi in občanov. Poglobili so se samoupravni odnosi na vseh področjih družbenega življenja in dela. Zakon o združenem delu postaja vedno bolj orožje v rokah delavskega razreda pri uresničevanju razrednih interesov; opora delavcem pri razpolaganju s sredstvi za proizvodnjo in celotno ustvarjeno presežno vrednostjo in v boju zoper različne pojave zasebne, državne ali skupinske lastniške monopole oziroma oblike odtujevanja rezultatov njihovega dela. Počasi, toda zanesljivo se odpravlja tudi potreba, da bi o delu in življenju delavcev in delovnih ljudi kakorkoli odločali v njihovem imenu. Očiten je proces podružbljanja političnih odločitev.

Na vseh ravneh družbenega snovanja je navzoča vsestranska aktivnost, ki se od sprejema zakona o združenem delu v vseh celicah združenega dela in v družbenopolitičnih skupnostih stopnjuje, še posebej pa v zadnjem času ob volitvah delegacij ter ob pripravah na republiški in zvezni kongres zveze komunistov. Ta aktivnost pri poglobljanju in dograjevanju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov je vedno bolj usmerjena k neposrednemu uveljavljanju dohodkovnih odnosov, k združevanju dela in sredstev in samoupravni organiziranosti delavcev, k stimulaciji za ustvarjanje večje in boljše proizvodnje in večjega dohodka, skratka k temeljnemu vprašanju, to je k spreminjanju mesta in vloge delavcev, delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih kot v družbi.

Prvi začetni premiki, v katerih dobiva samoupravno združeno delo odločilnejšo vlogo pri graditvi družbenoekonomskih odnosov, temelje v vedno večji meri tudi na zavestnem spoznavanju delavcev, da je zakon v združenem delu podlaga, izhodišče in opora, da sami začenjajo obvla-

* Ob razpravi o uresničevanju zakona o združenem delu v republiški skupščini sredi marca 1978.

dovati celoten dohodek in presežno vrednost v TOZD; da združujejo delo in sredstva v skladu s svojimi in skupnimi interesi in da dejansko vplivajo na politiko razvoja in na vse tokove družbene reprodukcije. Prav prek družbenih prizadevanj za uveljavitev neodtujljivosti sredstev družbene reprodukcije in družbenega dohodka delavci vedno bolj jasno čutijo resnični pomen zakona za uresničevanje dolgoročnih zgodovinskih interesov delavskega razreda. Na demokratičen način s samoupravnim dogovarjanjem in sporazumevanjem že dejansko urejajo mnoge medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti in s tem utrjujejo svoj ekonomski in socialni položaj ter tako uresničujejo pravico dela z družbenimi sredstvi in iz nje izhajajočo pravico samoupravljanja. S tem tudi vse uspešneje in po demokratični poti odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela, o ustvarjanju, pridobivanju in razporejanju dohodka in o vseh drugih ključnih vprašanjih v temeljni organizaciji in v vseh drugih odnosih v družbeni reprodukciji.

V praksi se je že začelo uveljavljati spoznanje, da sta razvoj in utrjevanje družbenoekonomskega položaja delavca odvisna predvsem od tega, kako hitro in dosledno bodo sami delavci spreminjali stanje in vzpostavljali samoupravne odnose v temeljni organizaciji združenega dela in na vseh drugih področjih družbenega dela in življenja. Pri tem pa je pomembno tudi vse širše uveljavljanje spoznanja delavcev, da so pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi dejansko odgovorni za družbeno in ekonomsko smotrno uporabo teh sredstev in da jih morajo kot materialno podlago svojega in celotnega družbenega dela nenehno obnavljati in izboljševati. Tako delavci s prvimi začetnimi uspehi pri uveljavljanju novih družbenoekonomskih odnosov hkrati ne prevzamejo odgovornosti in obveznosti samo za razvoj svoje temeljne organizacije združenega dela in za razvoj z njo delovno in poslovno povezanih drugih samoupravnih organizacij, ampak tudi za razvoj celotne samoupravne družbe. Delavci zato vidijo v zakonu zagotovilo in varstvo za svoj položaj v proizvodnih in družbenih odnosih, v uresničevanju svojih interesov v združenem delu in družbi ter pogoj za stabilne družbene odnose. Prav tako se delavci marsikje že zavedajo neugodnih posledic, ki bi nastale pri slabem delu, slabem gospodarjenju, nevestnem obnašanju, saj vse to vpliva na višino ustvarjenega dohodka in na zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih družbenih potreb.

Takšna spoznanja in uspehi pri spreminjanju družbenih odnosov kažejo, da so v dosedanji aktivnosti pri družbeni preobrazbi že doseženi določeni začetni rezultati. Vendar pa moramo to aktivnost na vseh ravneh od TOZD do zakonodajne aktivnosti še bolj kot doslej organizirano in odločno usmeriti k nekaterim ključnim zelo zahtevnim vprašanjem, povezanim s svobodno menjavo dela, minulim delom in reprodukcijo družbenih sredstev, planiranjem, ureditvijo osnov sistema povezovanja proizvodnje in trgovine itn., in storiti vse, da bodo hitreje dozorevale ustrezne sistemske rešitve kot neposredno uveljavljanje zakona. Hkrati pa se mo-

ramo tudi bolj odločno usmeriti k premagovanju raznih tehnokratskih, skupinskolastninskih in podjetniških monopolnih prijemov in odporov. Zlasti pa moramo doseči, da bodo nosilci uresničevanja v zakonu opredeljenih odnosov resnično sami delavci. Tem vprašanjem moramo v prihodnje nameniti osrednjo pozornost. Ocene družbene prakse namreč kažejo, na nismo povsod dosegli pričakovanih rezultatov pri preseganju razkoraka med dejanskim in ustavno ter zakonsko opredeljenim položajem delavca. Osnovni razlog je v tem, da akcije nismo dosledno gradili na neizčrpnih ustvarjalnih zmogljivostih samih delavcev in delovnih ljudi. Še vedno se tudi soočamo s tem, da so ponekod še močni pritiski starih, v bistvu državnolastniških odnosov, ki se kažejo zlasti v težnji, da bi v na videz novih, samoupravnih oblikah delavcem v temeljni organizaciji še naprej odtujevali dohodek.

V dosedanjem procesu preobrazbe smo dosegli mnoge rezultate; pomembna spoznanja in konkretne rešitve šele postopoma dozorevajo in se kažejo v nekaterih izvornih rešitvah. Pri tem, kako zakon o združenem delu uresničevati v praksi, se je pokazalo, da je najmanj doseženo v tistih organizacijah združenega dela, ki zaostajajo za splošno ravniyo že doseženih samoupravnih odnosov, kjer še niso uresničili ustrezne samoupravne organiziranosti, kjer delavci še vedno ne razpolagajo z dohodkom v TOZD in kjer niso opredelili odnosov med delavci skupnih služb itn. V teh okoljih praviloma niso razčlenili dohodkovnih odnosov niti ocenili dejanskih vzrokov, ki določajo stopnjo, ki so jo dosegli pri uresničevanju v zakonu opredeljnih pravic, obveznosti in odgovornosti ter samoupravnega položaja delavcev tako v temeljni organizaciji združenega dela kot v družbi; ponekod se jim tudi ni posrečilo, da bi razčistili in uskladili marsikdaj nasprotujoče si interese v organizaciji združenega dela ali med temi organizacijami.

Vloga delavcev pri uresničevanju zakona je majhna zlasti tam, kjer so posamezniki ali skupine iz kakršnihkoli razlogov potisnili delavce ali — zaradi premajhne politične aktivnosti — celo tudi družbenopolitične organizacije ob stran in s tem usmerili njihovo dejavnost le v splošne razprave, pavšalno kritiko stanja ali v obrobna vprašanja. Predlaganih rešitev niso dejansko sprejemali z delavci, temveč so ti bili marsikje postavljeni pred ,dejstvo«. Zlasti se je to pokazalo ob sprejemanju samoupravnih sporazumov o delitvi čistega dohodka in osebnih dohodkov ali pri samoupravnih sporazumih o sodelovanju med proizvodnimi in trgovskimi organizacijami. Zato so v nekaterih organizacijah, kjer so že pred tem vladali konfliktni odnosi, delavci ob sprejemanju teh samoupravnih aktov tudi odločno reagirali in zahtevali ustrezne spremembe.

Še posebej kaže opozoriti na neredke pojave, ko so ponekod razumeli izvrševanje zakona le kot potrebo, da uskladijo splošne akte z določbami zakona, po večini z zelo splošnimi, deklarativnimi ali celo iz zakona prepisanimi določbami, konkretno pa niso uredili bistvenih vprašanj uveljavitve dohodkovnih odnosov oziroma novega družbenoekonom-

skega položaja delavcev. Takšni splošni akti navzven ustvarjajo lažen vtis, da uresničujejo zakon, dejansko pa se nič ne spreminja. Nasprotno, z njimi hočejo ohraniti dosedanje odnose, metode nesamoupravnega gospodarjenja in upravljanja z družbenimi sredstvi. To velja še zlasti za različne vzorčne rešitve, ki jih ponujajo posamezniki ali celo nekatere organizacije združenega dela in ki jih v organizacijah združenega dela enostavno nekritično prepisujejo in sprejemajo za svoje.

Vzroki teh in podobnih pojavov so pogosto v pomanjkanju znanja, v omahovanju in popuščanju pred težavami, ki jih pogosto objektivno postavlja sama zahtevnost nalog. Neredko pa so tudi zavestni ali nezavestni odpori skupin ali posameznikov, ki hočejo v svojem bistvu zaradi svojih sebičnih, parcialnih, podjetniških ali skupinsko-lastniških interesov obdržati svoj ekonomski položaj; zato se upirajo odpravljanju možnosti, da lahko dohodek pridobivajo tudi neodvisno od dejanskega prispevka k njegovemu ustvarjanju, ali da se za enak delovni prispevek k proizvodnem skupnega dela ustvarja v raznih fazah družbene reprodukcije bistveno različen obseg dohodka.

Ponekod tudi kršijo postopke sprejemanja samoupravnih sporazumov. V posameznih okoljih in organizacijah združenega dela ne delavci ne organizirane subjektivne sile še nimajo dovolj moči in pomoči, da bi takim pojavom nasprotovale in jih odpravljale. V takih primerih delavci dejansko niso subjekti odločanja in ne morejo odgovorno nadzorovati uresničevanja sprejetih sporazumov ter uresničevanja svojih osebnih, skupnih in družbenih interesov, niti prevzetih obveznosti in odgovornosti.

Sproti bomo morali temeljito analizirati te pojave. Ob tem ne kaže pozabljati na dolžnosti in odgovornosti poslovodnih in drugih odgovornih delavcev, da pripravijo razne strokovne predloge za konkretne odločitve za uresničevanje zakona. Morali bomo zagotoviti večjo navzočnost samoupravno organiziranih zavestnih sil, od družbenopolitičnih organizacij do organov družbenopolitičnih skupnosti. Probleme in pojave, ki spremljajo izvrševanje zakona, bi morale večkrat obravnavati občinske skupščine in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ter drugi samoupravni organi.

Povsod niso razumeli vloge skupščinskih komisij za spremljanje izvrševanja zakona o združenem delu in nalog, ki iz te vloge izhajajo. V dosedanjem delu občinske skupščine tudi niso uveljavljale v zakonu opredeljene pravice in dolžnosti za nadzorstvo nad zakonitostjo dela organizacij združenega dela oziroma nalog v zvezi z varstvom samoupravnih pravic delavcev. Zato obstajajo samoupravni akti, ki niso v skladu z zakonom. Družbenim pravobranilcem pa tudi ni povsod uspelo, da uveljavijo svojo vlogo.

V letošnjem letu morajo v temeljnih organizacijah združenega dela in drugih organizacijah združenega dela svojo organizacijo in samoupravne sporazume o združevanju ter druge samoupravne sporazume, statute in samoupravne splošne akte prilagoditi in uskladiti z določili

v programih za izvršitev zakona. Ob uresničevanju te zakonske določbe bi morali upoštevati zlasti dvoje.

Prvič, z usklajevanjem samoupravnih sporazumov in samoupravnih splošnih aktov in statotov ne bi smeli le formalno-pravno zadovoljiti zakonu, temveč bi moralo to usklajevanje odsevati procese v dejanskem spreminjanju odnosov v organizacijah združenega dela in družbe, v uveljavljanju družbenoekonomskega položaja delavca v temeljni organizaciji združenega dela; njegove pravice dela in pravice samoupravljanja; zagotavljanja neodtujljivosti sredstev družbene reprodukcije in še zlasti dohodka; skratka, uresničevanja samoupravnih odnosov, ki izvirajo iz narave družbene lastnine sredstev za proizvodnjo. To je zahteven proces, ki terja vsestransko in usklajeno akcijo vseh delavcev, vseh družbenih dejavnikov in zavestnih socialističnih sil — vključno s strokovnimi in znanstvenimi institucijami ali posamezniki. Ta proces hkrati terja od vsakogar, da do njega opredeli svoj odnos in svojo dejavnost vključi v njegovo konkretno uveljavljanje. Ni dovolj le, če ugotavljamo stanje, ampak je vedno večja potreba po ustvarjalnem delu in večji navzočnosti zavestnih socialističnih sil. Potrebno je tudi hitreje pripraviti še nekatere sistemske rešitve, ki so pomembna podlaga za uveljavljanje z zakonom o združenem delu opredeljenih odnosov.

Drugič, z uresničevanjem zakona o združenem delu ne spreminjamo družbenoekonomskih odnosov zaradi odnosov samih, ampak da bi z njihovo spremembo dosegli mnogo večje ekonomske učinke, hitrejši družbeni razvoj, da bi učinkoviteje reševali ekonomske probleme in uresničevali cilje in naloge ekonomske stabilizacije. Zato moramo presojeti uresničevanje zakona o združenem delu in družbenoekonomski sistem tudi z vidika, kako se povečuje dohodek, kako se z njim racionalno in ekonomično gospodari, kako se krepi materialna podlaga združenega dela ter njegova akumulativna sposobnost, koliko se uveljavlja konkurenčna sposobnost gospodarstva na zunanjem trgu, ali se delovne in življenjske razmere delavcev in občanov izboljšujejo itn. Nedvomno, le vedno večji ekonomski uspehi so lahko trdna podlaga za razvijanje samoupravnih pravic in obveznosti delavcev, delovnih ljudi in občanov.

Iz omenjenih vidikov kaže presojeti, kateri so v sedanjem trenutku ključni problemi v zvezi z izvrševanjem zakona o združenem delu in kje moramo doseči bistveno hitrejšo in globlje premike in temu primerno usmeriti družbeno aktivnost ter razviti politično zrelost in sposobnost te dejavnosti. S tem v zvezi velja opozoriti na nekatere probleme.

V družbeni praksi uresničevanja ustavno opredeljenega položaja delavca ter njegove odvisnosti v družbeni reprodukciji od skladnega razvoja družbe kot celote smo dosegli že nekatere uspehe. V skupnem planiranju se je začel dosledneje uveljavljati tudi dohodek temeljne organizacije kot družbenoekonomski temelj sistema samoupravnega družbenega planiranja, čeprav pri uresničevanju tega sistema prihaja do nekaterih odklonov in ovir, ki jih povzroča tudi neenakomernost v razvitosti samo-

upravnih in dohodkovnih odnosov. Iz teh razlik pogosto izvira tudi prepočasno uveljavljanje planov temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti kot izhodišča za skupno planiranje v vseh oblikah združevanja dela in sredstev; hkrati povzroča to tudi neskladja pri uresničevanju ključnih nalog in ciljev dogovorjenega družbenega razvoja. Kljub tem razlikam pa je mogoče ugotoviti, da delavci, delovni ljudje in občani v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih sicer postopno, a vendarle začinjajo uveljavljati svojo neodtujljivo pravico in dolžnost, da v celoti planirajo svoj in družbeni razvoj. S tem si utrjujejo družbenoekonomsko in dohodkovno podlago svojega samoupravnega položaja in odnosov in postajajo vedno bolj odločujoč dejavnik in nosilec družbenega razvoja.

Ugotavlja se tudi, da so organi družbenopolitičnih skupnosti pomembno prispevali k uresničevanju razvojne politike, čeprav je bila njihova aktivnost različna tako po intenzivnosti kot tudi po uspešnosti. So pa tudi organizacije in skupnosti, ki niso sprejele planskih dokumentov ali v njih ne opredeljujejo vseh bistvenih elementov. Temu moramo posvetiti več pozornosti, saj so plani temeljnih organizacij združenega dela izhodišče za planiranje v vseh širših oblikah združevanja dela in sredstev in v družbenopolitičnih skupnostih. Mnogi plani tudi niso osnova pri opredeljevanju njihovih celotnih proizvodnih odnosov; v poslovnem povezovanju in samoupravnem organiziranju; nepogrešljiv element pri ustvarjanju, razporejanju in delitvi dohodka; pri primerjavah in nadzorstvu delavcev nad gibanjem celotnega dohodka in ugotavljanju razlogov za to, da se ne izpolnjujejo, ali da niso skladni. Marsikje ne temeljijo na celostnih interesih delavcev niti na obveznostih in nalogah, ki jih sprejemajo s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori, oziroma na realnih dohodkovnih možnostih. Vse to terja bolj dosledno uveljavljanje vsebine sistema samoupravnega planiranja, v katerem bodo v ospredju skladen in stalen razvoj ter interesi vsakega posameznega nosilca razvoja in družbe v celoti.

V prvem letu uresničevanja zakona o združenem delu smo pri razvijanju dohodkovnih odnosov v vseh njihovih razsežnostih in v vseh oblikah združevanja dela in sredstev poglobili odnose pri ustvarjanju, pridobivanju in razvrščanju dohodka, čeprav z doseženimi rezultati še ne moremo biti zadovoljni. Zaostajamo zlasti pri hitrejšem združevanju sredstev družbene reprodukcije v vseh odnosih družbene reprodukcije oziroma pri uveljavljanju skupnega prihodka in dohodka, pri preprečevanju prisvajanja dohodka ne glede na njegovo ustvarjanje itn. To hkrati povzroča, da se nove kvalitete v dohodkovni motiviranosti združenega delavca pri oblikovanju njegovega osebnega interesa v združenem delu in daljnosežnosti tega interesa v družbeni reprodukciji le postopoma uresničujejo.

Kljub temu smo pri uresničevanju družbenoekonomskih odnosov dosegli začetne premike. Pri tem pa je najpomembnejše to, da delavci vse bolj spoznavajo, da svoj samoupravni položaj lahko krepijo le s po-

gojem, da v vse odnose v družbeni reprodukciji in pri upredeljevanju medsebojnih razmerij pri ustvarjanju, pridobivanju in razporejanju dohodka, zlasti pri prisvajanju osebnih dohodkov, vgrajujejo nove dohodkovne odnose. Rezultati teh spoznanj se v praksi že kažejo v nekaterih temeljnih organizacijah združenega dela, v katerih so delavci z izvirnimi konkretnimi rešitvami glede opredelitve osnov in meril za razvrščanje skupnega prihodka ali urejanja medsebojnih razmerij pri ustvarjanju in razvrščanju skupnega dohodka že začeli tudi vsebinsko spreminjati dosedanje odnose.

Pri uresničevanju ustavnih načel in rešitev v zakonu o združenem delu, načel in rešitev, ki urejajo delitev sredstev za osebne dohodke, se vse bolj utrjuje spoznanje, da so predvsem delavci v temeljni organizaciji dolžni nenehno dograjevati osnove in merila za vrednotenje delovnega prispevka in produktivnosti dela ter jih dosledno uresničevati zato, da bi tako nenehno naraščala produktivnost osebnega in s tem celotnega družbenega dela. Premalo pa upoštevajo, da je stalna rast osebnih dohodkov neposredno odvisna od stalne rasti produktivnosti in da samo večji dohodek, ne glede na obseg in kvaliteto delovnega prispevka v sedanjem in v minulem delu, ne more biti podlaga za zviševanje osebnih dohodkov. Niso še dosegli bistvenih premikov na področju uveljavljanja osnov in meril za delitev osebnih dohodkov po delu in po rezultatih gospodarjenja ter upravljanja s sredstvi družbene reprodukcije.

V osnovah in merilih je še premalo konkretnih rešitev, ki bi delavca neposredno, materialno in ustvarjalno spodbujale k ekonomsko čim bolj racionalnemu združevanju in vlaganju družbenih sredstev in k odvisnosti vedno večjega dela osebnega dohodka od rezultatov, doseženih z gospodarjenjem z minulim delom. Prepočasi napredujemo pri združevanju dela in sredstev družbene reprodukcije neposredno med deli združenega dela, ki se medsebojno delovno, proizvodno in drugače povezujejo zato, da bi dosegli skupne interese in cilje.

Po nekaterih podatkih prek 80 % sredstev v naložbe izhaja iz drugih virov in ne iz združevanja dela in sredstev. To povzroča, da delavci še vedno nimajo pravega pogleda v odvisnost osebnega dohodka od živega dela in od vlaganj v razširjeno reprodukcijo. V dosednji praksi so se skupne osnove in merila oblikovala pretežno po panogah in manj na podlagi sporazumevanja med dohodkovno medsebojno odvisnimi temeljnimi organizacijami. Prav zato se še močno uveljavljajo mezdana miselnost in uravnilovske težnje. Drži namreč, da so delitvena razmerja še premalo povezana s planskimi dokumenti. Ustrezni sporazumi premalo izražajo razmerja med rastjo čistega dohodka in osebnimi dohodki.

Zaradi vseh teh odklonov se uresničevanje načela delitve po rezultatih živega in minulega dela postavlja kot prednostna naloga. To terja od delavcev nenehno aktivnost in ustvarjalno iskanje najustrežnejših rešitev. Gre za proces, v katerem bomo morali stalno izpopolnjevati osnove in merila za delitev osebnih dohodkov, tako da bodo ustrezali

resničnemu prispevku k ustvarjenemu dohodku in doseženi učinkovitosti v gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije. Na ta vprašanja opozarjajo tudi akcijski program republiškega sveta za vprašanja družbene ureditve, teze sindikata, ter stališča zbora združenega dela republiške skupščine. Temu vprašanju pa je bilo posvečeno tudi letošnje jubilejno X. srečanje samoupravljalcev »Rdeči prapor«.

Med zelo pereča vprašanja sodi zlasti uveljavljanje dohodkovnih odnosov med proizvodnimi in trgovskimi organizacijami. Doslej so te organizacije med seboj sklenile že veliko samoupravnih sporazumov. Za mnoge je značilno, da z njimi ne urejajo osnov za medsebojne odnose, kot jih določa zakon, temveč uveljavljajo izkrivljene odnose v okviru skupnega prihodka. Mnogi sporazumi so splošni in ne urejajo odnosov z določanjem pogojev za prevzem blaga, skupnega tveganja, delitve skupnega prihodka in dohodka, niti skupno ne določajo prodajne cene, standardov stroškov, itn., in zato zadržujejo klasične kupoprodajne odnose.

Ker samoupravni sporazumi ne nastajajo na podlagi medsebojne ocene in dogovora o urejanju vseh bistvenih vprašanj, so partnerji še vedno usmerjeni k medsebojni borbi za priznanje čim višjih stvarnih stroškov, ne glede na produktivnost in ekonomičnost, in za čim višjo ceno, ne glede na to, ali jo bodo »zidali« na račun potrošnika. Uveljavljajo tudi povsem enostranske rešitve, težnje po podrejanju proizvodnih organizacij, zapiranju tržišča, ipd. Postopki sprejemanja teh sporazumov so marsikje tudi v nasprotju z določbami zakona.

V boju zoper take pojave se pojavlja v nekaterih proizvodnih organizacijah težnja po ustvarjanju novih posrednikov, kar pa bi bilo v očitnem nasprotju s cilji povezovanja proizvodnih in trgovinskih organizacij na dohodkovnih odnosih in skupnem prihodku. Ponekod celo ugotavljajo, da je dohodek po enoti proizvoda v proizvodnji manjši kot v trgovini. Očitno se s tako organizirano in delujočo sfero prometa veliko dohodka odvzema delavcem v materialni proizvodnji. V teh odnosih pa se s podobnimi težnjami in monopolnimi interesi pojavljajo tudi nekatere proizvodne organizacije. Pri uveljavljanju teh odnosov pa se tudi še ni začela uveljavljati ustavna in zakonska vloga svetov potrošnikov. Tako stanje vsekakor terja celostno družbeno akcijo pri preobrazbi teh odnosov in odpravljanju vzrokov za neustrezne rešitve.

Pri uresničevanju svobodne menjave dela na vseh ravneh pospešeno iščejo nove rešitve, ki naj prispevajo k hitrejšemu uveljavljanju družbeno-ekonomskih odnosov med delavci v družbenih dejavnostih in uporabniki njihovih storitev. Začetni uspehi pri iskanju osnov za vrednotenje prispevka delavcev v družbenih dejavnostih k porastu družbene produktivnosti, dohodka in napredku družbe kot celote že prispevajo k postopnemu izenačevanju družbenoekonomskega položaja delavcev na vseh področjih družbenega dela. S tem se krepi tudi njihova odgovornost za

trajno povečevanje družbene produktivnosti, družbenega dohodka in delitev po prispevku k njegovemu ustvarjanju.

Kljub temu je proces spreminjanja odnosov na teh področjih prepočasen. Odločanje o programih teh dejavnosti je še vedno preveč v rokah izvrševalcev, ohranja se stara proračunska miselnost, uporabniki pa zaradi zelo majhnega vpliva na oblikovanje programov, cen storitev, sredstva za zadovoljevanje skupnih potreb še prevečkrat obravnavajo kot stroške oziroma kot zunaj njih določene obveznosti in ne kot združevanje sredstev za zadovoljevanje dogovorjenih osebnih in skupnih interesov. Pri financiranju ohranjajo avtomatizem in indekse, skupščine samoupravnih interesnih skupnosti pogosto niso v funkciji sporazumevanja, ampak so institucije odločanja, pri čemer je močan vpliv strokovnih služb, ki dobivajo naravo drugega upravnega aparata. Obenem se prepočasi uveljavlja neposredna menjava dela in tudi vloga krajevne skupnosti na tem področju.

Kar zadeva uresničevanje svobodne menjave dela med delavci delovnih skupnosti skupnih služb in delavci v temeljnih organizacijah, se stanje prepočasi spreminja. Sporazumno dogovorjene programe dela delovnih skupnosti so oblikovali le v nekaterih organizacijah združenega dela. Delovne skupnosti zato ohranjajo status podjetniških uprav s proračunskim financiranjem, ne glede na njihov prispevek k ustvarjenemu dohodku. Medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti delavcev delovnih skupnosti so posplošene in ni konkretnih obveznosti do temeljnih organizacij združenega dela in uporabnikov njihovih storitev, zato se torej v samoupravnem sporazumevanju prepočasi uveljavljajo, prav tako pa s sporazumi niso jasno določena dela skupnega pomena.

Na drugi strani pa tako stanje povzroča, da delavci skupnih služb nimajo enakopravnega položaja, ki jim gre po zakonu o združenem delu, in se tudi dovolj ne uveljavlja njihova kreativna vloga. Neredko so v teh skupnostih vključena tudi dela in opravila, ki izpolnjujejo vse pogoje, da se delavci, ki jih opravljajo, organizirajo v temeljne organizacije združenega dela. K tem nerazrešenim vprašanjem pa prispeva tudi zastajanje pri uveljavljanju prave vsebine samoupravnega sporazumevanja o združevanju dela delavcev v temeljni organizaciji, saj je ta sporazum temeljni akt in podlaga tudi za vse druge sporazume in splošne akte v temeljni organizaciji.

Samoupravna organiziranost delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela se postopno uveljavlja. Od sprejetja zakona do konca leta 1977 so formirali 272 novih temeljnih organizacij združenega dela. To kaže, da povsod, kjer obstajajo ekonomski in drugi pogoji za organiziranje temeljne organizacije združenega dela, ti še niso uresničeni. Marsikje pa se kljub temeljni organizaciji združenega dela ohranjajo še stari — celo podjetniški odnosi. Vse najvažnejše odločitve se v takih primerih zadržujejo na ravni delovne organizacije. V združevanju v sestavljene organizacije se ne izraža zadosti predvsem potreba povezovanja

tistih temeljnih organizacij združenega dela, ki jih v to sili že sama logika skupnega poslovanja. Zato sestavljene organizacije združenega dela počasi uveljavljajo svojo vlogo in počasi spreminjajo vsebino dosedanjih odnosov na podlagi prizadevanj za uresničevanje skupnih dolgoročnih ciljev in interesov.

Podobni so rezultati tudi v drugih oblikah povezovanja v poslovne skupnosti in skupnosti za medsebojno plansko sodelovanje, kjer se še vse prepočasi kažejo posebnosti v dohodkovnih in samoupravnih razmerjih, ki narekujejo tovrstno medsebojno povezovanje. Ob tem kaže opozoriti tudi na mesto in vlogo samoupravnih interesnih skupnosti materialne proizvodnje posebnega družbenega pomena, ki jo sestavljajo veliki sistemi, v katerih uporabniki zelo počasi uveljavljajo svoje pravice in obveznosti ter interese, ki jim grede iz združevanja sredstev za te dejavnosti.

Ob spremljanju uresničevanja zakona in ugotavljanju rezultatov pri uveljavljanju samoupravnih dohodkovnih odnosov, zlasti urejanju osnov in meril za delitev sredstev za osebne dohodke, so precej opozarjali na premajhno angažiranost strokovnih kadrov pri izvrševanju zakona o združenem delu. Pokazalo se je, da so zlasti tam, kjer so samoupravni odnosi nerazviti, delavcem ponudi premalo kvalitetnih strokovnih podlag, ki bi omogočale vsestransko vsebinsko presojo predlaganih rešitev, ali pa so v zamudi delavce postavili pred dejstvo, da bodo, če odklonijo predlagane rešitve, prejeli le zajamčene osebne dohodke.

Prav tako kaže opozoriti še na nekatere pojave, ki spremljajo izvrševanje zakona o združenem delu. Namesto da bi se čimbolj utrjeval samoupravni položaj delavcev, njihovi interesi v medsebojnem povezovanju in odvisnosti v združenem delu, se v imenu tega pojavljajo najrazličnejši postopki, administriranje, različni pritiski, neobjektivno in ne celostno obveščanje, zapleteni podatki uveljavljanja delavčevih pravic in obveznosti, itn; vse to formalizira in birokratizira samoupravne odnose in po svojem bistvu odriva delavce od njihovih samoupravnih pravic, dolžnosti in odgovornosti. Vse to pogosto povzroča tudi neupravičeno povečevanje administracije.

Do takih pojavov bi morali biti bolj občutljivi in bi se jim morali odločno upreti, saj bi bila največja nevarnost, če bi samoupravne odnose načela rja birokratizma. Razviti moramo tudi tako obveščenost delavcev, da bodo sposobni odgovorno odločati o zadevah v svoji temeljni organizaciji združenega dela, kakor tudi neposredno prek svojih delegatov v drugih oblikah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnostih in skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

Za hitrejša in učinkovitejša uresničevanja vsebinske preobrazbe družbenoekonomskih odnosov v združenem delu in celotni družbi je tudi pomembno doslednejše uveljavljanje vloge družbenopolitičnih skupnosti, v katerih se delegatsko oblikovani zbori, zlasti zbori združenega dela, prepočasi ustvarjalno vključujejo v spremljanje izvrševanja zakona o združenem delu. Prav bi bilo, če bi zbori pogosteje obravnavali stanje in

probleme, ki se s tem v zvezi pojavljajo, hitreje sprejemali rešitve, ki so v njihovi pristojnosti, in bolj delovali prek celotnega delegatskega sistema.

Tudi drugi organi družbenopolitičnih skupnosti, zlasti izvršni sveti in upravni organi, družbeni pravobranilci samoupravljanja in sodišča združenega dela lahko v skladu s svojimi pristojnostmi s konkretnimi ukrepi prispevajo k uresničevanju zakona.

V vsa prizadevanja za izvrševanje zakona moramo v večji meri vključiti strokovne in znanstvene institucije in posameznike, ki bodo s svojimi teoretičnimi in praktičnimi spoznanji prispevali k hitrejšim in kvalitetnejšim rešitvam posameznih problemov oziroma k vsebinski preobrazbi družbe. Z učinkovito, hitro in celostno akcijo družbenih in političnih dejavnikov moramo ustvarjati take družbene razmere, v katerih bodo delavci, delovni ljudje in občani v vedno večjem obsegu sami uresničevali vsebino svojega samoupravnega družbenoekonomskega položaja.

Nekatere razsežnosti slovenske kulturne politike

Človekova razodtujitev, podružbljenost, svoboda, njegove možnosti, da v sebi pokosi vse ovire za razigrano izražanje ustvarjalnih sil, korenini v samoupravljanju.

Kadarkoli se spomnim Marxove misli, da je lahko samo človek tuja sila nad človekom, ne bogovi in ne narava, njej ob bok takoj postavim premišljeno, znano trditev, kako je koren za človeka človek sam.

Človek potemtakem nosi v sebi neprehodne gore možnosti za spopad z vsemi naravnimi, biološkimi, družbenozgodovinskimi, miselnimi in drugimi raznorodnimi omejitvami, ovirami, silami, monopoli. Kot bitje prakse zmore izraziti in ponesti v revolucioniranje družbenega življenja neuklonljivo prometejsko moč. Predzgodovina, v Marxovem smislu, potrjuje človekovo osmišljeno, bolj ali manj intenzivno preustvarjanje materialnega in duhovnega življenja. Potrjuje človekov napor, da se v delu, v ustvarjanju razodene kot humano, svobodno, razodtujeno bitje. Kljub danim družbenozgodovinskim, materialnim in kulturnim okoliščinam, kljub nepreseženi delitvi dela, kljub družbenoekonomskemu položaju, ki mu še ne daje v roke stružnice, da bi zloščil delo, življenje in srečo tako, kakor si najintimneje želi. Še bolj dialektično bi razmišljal, če bi rekel, da navkljub vsemu temu, prav zaradi svojega generičnega bistva, človek nikoli ne bo ostal samo polovični človek. Ne bo hotel ostati.

I

Razmišljanja o slovenski kulturi, kakorkoli jo že razumemo, se ne morejo naslanjati na kabinetsko, abstraktno, zunaj družbeno, nekako v zraku utemeljeno spogledovanje z našim védenjem, kaj smo v zadnjih petih, šestih letih spremenili v družbeni resničnosti, v družbenokulturnem prostoru kot celoti materialnega in duhovnega ustvarjanja, dela. Na žalost neverjetno poredkoma slikamo kulturne razmere v slovenskem družbenem prostoru (in tudi vse umetniške pojave) v krvni združenosti z družbenoekonomskimi odnosi v združenem delu. Delamo tako, kakor da so nam pri knjigi dovolj le usnjene platnice, kaj je notri in zakaj je tisto

notri táko in ne drugače, pa nas hudo malo zanima. Družbenoekonomski odnosi, odnosi med delavci v združenem delu, človekovo, delavčevo obvladovanje lastnega dela, njegovo praktično uresničevanje družbe osvobojenih združenih delavcev, to je oživljanje, kamor sodijo podružbljene, požlahtnjene, neodtujene, neelitne in netehnokratske razprave o samoupravni socialistični kulturi in o umetnosti.

II

Res je. Kultura ni pojav v zraku. Ne moremo je gledati in razlagati z vrha, pod milim nebom nekje, zunaj družbe, nad družbo, stran od družbenih odnosov in dela. V Sloveniji smo, navzlic družbeno dogovorjeni in sprejeti samoupravni kulturni politiki, marsikje prezrli, kako niti kulture v ožjem smislu, kot dejavnosti, niti ustvarjalnosti niti umetnosti niti vseh spremnih pojavov ali podedovanih ostankov pomeščanjenega odnosa do kulture ne moremo ločevati od procesov v združenem delu, od osvobajanja dela.

Od neizpodbitne resnice, kako brez nenehnega pomlajevanja samoupravnega utripa delavčevega položaja in s tem pokopavanja vseh raznovrstnih monopolov, pritiskov, odtujevanja, nesvobode ni oživljanja, ni zorenja kulturne socializacije. Nismo se še navadili poslušati z vso podružbljeno zvočnostjo oškrobljenih razprav, kakšne življenjske sokove za razrast kulturnega dela in umetniškega ustvarjanja iztiska iz sebe samoupravljanje.

Ob sprejemanju zakona o združenem delu, a še danes ni drugače, sploh ni bilo moderno bolj zvenljivo razpredati misli o njegovi razredni, vsebinski vrednosti tudi za tisti del združenega dela, ki ga navadno imenujemo družbene dejavnosti. Velika večina razprav o kulturi se hrani iz družbenoekonomskih razmer v kulturnih dejavnostih. Toda ne kot dejavnostih, v katerih se delavci že čutijo za nepogrešljivo ploščico v mozaiku združenega dela. Ne. Pač pa še vedno bolj kot nekakšna samostojna, od združenega dela ločena in na neko abstraktno družbo ali državo naslonjena dejavnost. V njeni zavesti še tiči misel o privilegiranem položaju. O neki posebni odgovornosti družbe za kulturo. Še vedno fetišiziramo kulturno in umetniško delo. To je slaba usluga kulturnemu delu in umetnosti. Dajanje potuhe tistim, ki nočejo uvideti, priznati, kako tudi umetnost razumemo kot poseben način proizvodnje, dela, ustvarjanja estetskih proizvodov . . .

Mistificiranje umetniške ustvarjalnosti v nekakšno nadnaravno silo, moč, prirojeno samo nekaterim in celo le za nekatere, še ni zginito niti iz naših publicističnih, teoretičnih niti dnevnih kritičnih odmevov kulturnoumetniške tvornosti. Najizrazitejše krepelce nepodružbljenih, nesamoupravnih pogledov na kulturo in umetniško ustvarjanje drži v rokah del slovenske kritike. Kako še vedno kar mrgoli javnih in zakritih misli, da morajo imeti gledališko politiko v rokah samo gledališki delavci, filmsko

samo filmski itd., češ da samo takšne kulturno-družbene razmere dopuščajo ustvarjanje najimeditivnejših umetniških rezultatov! Izviri tovrstnih razgledov po slovenskem kulturnem prostoru pristoje (ne)razvitim družbenoekonomskim odnosom v kulturnih dejavnostih in doseženi stopnji v procesu osvobajanja človeka in dela. Prehrano jim daje kulturološka ideologija. Roko si podaja s tehnokratskim gledanjem na kulturo in objektivno ovira uveljavljanje samoupravne kulturne politike.

Kajti oba tehnokratizma, tisti v kulturnih dejavnostih, ki potiska kulturnega delavca le v življenjske kroge ožjega delovnega okolja, z zavestnim vztrajanjem pri mislih o posvečenih kulturnih hramih, in tisti v organizacijah združenega dela, ki se kaže med drugim v paroli »kulturo delavcem«, si mežikata z zavestnim védenjem, kaj hočeta. Kakšno vizijo družbenega razvoja in samoupravnih odnosov si zarisujeta. Na njunem skalnjaku družbenega življenja ni ravno mnogo prostora za delavčevo osvobajanje. Kajti njemu bosta svobodo in srečo podarila, dajala kultura in določena upravljavska, poslovodna, strokovna struktura v združenem delu.

Ime akcije »Človek, delo, kultura« ni bilo naključno.

III

Celoten pogled na spreminjanje družbenega življenja v zadnjih nekaj letih manj ozkosrčno razsvetljuje doseženo. Ustvarjeno. Vsako dozidavanje samoupravnih temeljev razširja naša obzorja o kulturnem utripu in o razumevanju umetniške ustvarjalnosti. Vendar se nekaterim delovnim in kulturnim okoljem razdalje do teh obzorij niso prav nič zmanjšale. Pri nekaterih morda zato ne, ker mislijo, da je marksizem samo ekonomija in kaj drugega ne more razumeti in razložiti. Ne razločijo bitja samoupravljanja, ne sodelujejo v bitki za vzklitje družbenih razmer, v katerih bo lahko vsakdo v sebi razvil ustvarjalca.

Samoupravljanje je vendarle najizvirnejši kulturni in umetniški boj, če umetnost razumemo kot ustvarjanje novega sveta. Bojišče bitke poznamo. Družbenoekonomska sfera, odnosi v združenem delu, kjer delavci na vseh koncih družbenega ustvarjanja vse bolj razumemo skupno družbeno povezanost in kjer vse bolj povezujemo razrast samoupravne oblasti z družbenim napredkom in z možnostmi za strm vzpon človekove ustvarjalne moči. Ustvarjanja in sodelovanja.

Pravimo — »delavec še ni sposoben v polni meri zavestno in ustvarjalno obvladati, usmerjati in kontrolirati vseh procesov« zaradi takšnega družbenoekonomskega položaja, kakršnega pač ima. »To zlasti velja za njegovo obvladovanje strokovne, znanstvene in kulturne komponente dela, se pravi, za njegov aktiven odnos do znanstvenega, kulturnega in političnega ustvarjanja in za njegovo angažiranje v njem . . .«, kakor presoja E. Kardelj v študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«.

Z ustvarjanjem samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo kot z novim vzvodom za prevlado združenega delavca v urejanju vseh družbenih zadev smo resnično preveč nališpali odstavke in misli o ekonomskih razsežnostih svobodne menjave dela. O delavčevem obvladovanju ustvarjenega rezultata dela. A manj o tisti strani človekovega osvobajanja, ki naj bi jo obrnil v knjigi kulturne socializacije. Vstopil je, mogočneje kot kdaj prej, v krog kulturne politike in umetniškega ustvarjanja. Toda korak ni mogel in še ne more strumno odmevati, saj če hočeš uživati v umetnosti, moraš biti umetniško izobražen . . . In Marx, če ga svobodno navajam, še nadaljuje — če hočeš vplivati na druge ljudi, moraš biti resnično človek, ki spodbudno, napredno vpliva na ljudi. Vsak tvoj odnos do sočloveka in do narave mora biti določeno izražanje tvojega stvarnega individualnega življenja, ki ustreza predmetu tvoje volje. Če ljubiš, a ne postaneš ljubljen, potem je tvoja ljubezen nemočna, je nesreča . . .

V samoupravnih interesnih skupnostih je prevladoval akt svobodne menjave dela, ki so ga sestavljali predvsem ekskurzi v ugotavljanje ekonomskih možnosti za razvoj kulture. V razmišljanje, koliko bomo delavci pripravljene združevati za kulturnoumetniške dejavnosti. Človeku, delavcu smo zavestno postavljali obvladovanje njegovega rezultata dela kot smer, ki naj ga vodi iz ozkega, zaprtega samoupravnega okolja v družbeno razvejane, interesno neenotne in še pogostoma njemu odmaknjene ravni odločanja, samoupravljanja. Usoda družbenega dohodka naj bo v delavčevih rokah — torej tudi tistega, ki ga zavestno vklada v kulturno stavbo najožjega in najširšega prostora skupnosti. Svobodna menjava dela naj bi kot telurij pokazala, kako se delavec v družbeni sferi in delavec v materialni sferi osvobajata vsak svoje omejenosti. Popkovine mezdne miselnosti. Odvisnosti od države ali krčevite naslonjenosti le na družbeno-ekonomski in proizvodnotehnološki prostor osvobajanja v temeljnem samoupravnem okolju. Delavec, ne v kulturi in ne na nobenem drugem področju, ne bo mogel obračunati z monopoli, ne bo mogel izraziti in uveljaviti vseh pisanih interesov, ne bo mogel v sebi doživeti in zunaj sebe sejati osebne pa družbene sreče, če ne bo prestopil praga svoje delne dejavnosti. Če ne bo začutil nepregledne širine podružbljenosti, ki se začne v temeljni organizaciji združenega dela, z mini prostorom samoupravne oblasti in moči, a mora zvrtni predore človekove neodtujenosti v vseh zvezah družbenoekonomskega in političnega sistema.

Zato družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje med delavci v združenem delu, kljub vsem materialnim okvirom in otroškim boleznim, najbrž upravičeno razglaša materialni interes, uporabnikovo pravico in odgovornost do razpolaganja z združenimi sredstvi za kulturo kot stržen svobodne menjave dela. Toda v razumevanju in ustvarjalnem izgrajevanju družbenoekonomskih odnosov, posebej v svobodni menjavi dela, se bomo morali večkrat spomniti na neko znano misel Marxa in

Engelsa, da različnih vzajemnih odnosov med ljudmi ne moremo zožiti na odnos uporabnosti. Kajti to obleko denarnega, trgovskega, uporabniškega odnosa nosi meščanska družba.

V tem trenutku smo skorajda zastrupljeni z delitvijo delavcev in občanov na izvajalce in uporabnike. Mnogo razlogov seveda poučno opozarja na prepotrebno delavčevo usmerjenost v materialni satovnjak. In iz njega izvirajoče se revolucionarno odpravljanje vsakršnih monopolov. Toda odpravljanje monopolnega, odtujenega razpolaganja z družbenimi sredstvi ne povezujemo dovolj z zavestnim postavljanjem delavca in občana kot nemirnega, ustvarjalnega, kritičnega osebk v svet duhovne tvornosti. Ali še drugače — v svobodni menjavi dela naj dobi premoč v delavčevem »aktivnem odnosu« razsojanje o kulturni politiki, o kulturnem življenju, izviren pogled na vrednosti kulturnega, umetniškega ustvarjanja, na njegove možnosti enakopravnega soočanja z množtvom interesov v kulturi, za primer. Za vsakogar med nami bo sicer postajala težko umljiva teza, da bi morali začeti umetniško živeti.

Kako sedaj prevladujoča materialna izhodišča v naravnani svobodni menjavi dela nagleje združiti z zavestno družbenopolitično mobilizacijo za več védnosti, za višjo kakovost misli in spoznanj o sebi, družbi, delu, svobodi, ustvarjalnosti in umetnosti? V delegacijah in v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo ni bilo niti med izvajalci niti med uporabniki izrazitejših želja za prodiranje v idejno-politična in estetsko umetniška izhodišča programov kulturnih ustanov. Niti naključno se ni premuzala skozi neredko formalni tok razprav zahteva po jasnejši določenosti pojma kulturna politika v temeljni organizaciji združenega dela, v krajevni skupnosti, v občini, v nacionalnem prostoru.

Šele akcija »Človek, delo, kultura« je nekoliko osončila sivino klasičnega pristopa do kulturnega dela in ustvarjanja v mnogokaterem delovnem in krajevnem okolju. Kulturne, duhovne vrednosti so tiste vrednosti po sebi, ki, če jih je človek sposoben, voljan, pripravljen, zmožen doživljati in ustvarjati, delajo človeka resnično človeka. Prenesimo misel o tem, kako je samo skozi družbeno prakso človekovo oko postalo človekovo oko, na nezorano poljano človekove neizražene umetniške moči. Samo možnost, sposobnost dojemanja, razumevanja umetniške ustvarjalnosti, samo družbeni odnosi, v katerih bo človek razvil svojo praktično dejavnost širje od boja za biološko eksistenco in se bo tako razmahnila njegova prikrita ustvarjalna umetniška sila, bo delavca, občana bolj potegnila v njemu še vedno preveč odmaknjen, neznan prostor kulturnega dela.

Samo od sebe ne bo priplavalo na dan to prebujanje. Že samo s tem, ko delavec vpliva na porabo kulturnega dinarja. Resda nismo dosegli le neznatnih uspehov v podružbljanju kulturne politike. Vendar o kulturi večinoma razpravljajo delavci v kulturi. In o kulturni politiki prav tako. Toda še jasneje se kaže protislovje v razumevanju človekove družbene

prakse, ustvarjanja in osvobajanja na kulturnem področju, v družbenem odnosu do ljubiteljske, kot rečemo, amaterske kulture. Družbeno delo in ustvarjanje predstavlja nekaj drugega, ko govorimo o svobodni menjavi dela in o kulturnih dejavnostih kot sestavini združenega dela. A precej drugače presojava človekov ljubiteljski, osvobodilni kulturni napor, njegovo samouresničevanje, z umetniško ustvarjalnostjo ali poustvarjalnostjo.

Človekov svet naj bi potemtakem še naprej dekorirali drugi, profesionalni oblikovalci in ustvarjalci, krasilci njegovega življenja. On sam, delo njegovo in življenje, pa naj kar ostane tuje temu svetu, še naprej ujeto, manipulirano, odtujeno, zoženo, kreativno zavrto.

IV

Pierre Francastel je imenoval okus našega časa mizerabilizem. Marx je razumel, kot sem že večkrat zapisal, umetnost kot dejavnost, ki se lahko odtuji kot vsaka druga proizvodna dejavnost. Nekaj povsem drugega je razstavljati pojem umetnosti le na carstvo umetniških del, ki jih lahko imamo, ob njih uživamo in preiščljamo, spet nekaj drugega pa pozlatiti pojem umetnosti z dojemanjem vsebine resnične ljudske proizvodnje, človekovega delovanja in totalnega izražanja. Filistrski način življenja nima mnogo skupnega s človekom, ki hoče biti vsestranska osebnost, bogat človek. Toda bogat v tem, ker čuti kot notranjo nepomirljivost hotenje po samouresničevanju, po totalnem izražanju življenja, potreb, interesov, ustvarjalnosti.

Tako pišemo o mizerabilizmu, o uporabniškem hedonizmu, o okusu malomeščanov, o nižji vrsti popularnih umetnosti, o ostankih buržoazne kulture, o pravi in nepravi kulturi in o podobnem. Zadevamo v črno v slikanju stranskih, a živih pojavov v družbenem, v kulturnem življenju, predvsem v porabništvu kulturnih dobrin. S spretnostjo lahkotnega kulturnega sopotništva, ali sprenevedanja posamezniki, skupine, odgovorna samoupravna, kulturna, informativna in druga okolja razločno odmerjajo slabosti v samoupravni kulturni politiki. Najčešče zato, ker v uporabniku, človeku preveč zmaguje zunanji blišč sveta, zunanja dražljivost umetniškega in neumetniškega, sentimentalnost, akcija in fabula itd.

Njihova reakcija ni ustvarjalna, ni revolucionarna, saj se na vsakem koraku (od podcenjevanja amaterskega kulturnega dela dalje) zavestno podrejajo potrošniškemu, malomeščanskemu, neaktivnemu položaju bralca, gledalca, poslušalca, človeka. Ni res, da sedanje kulturno porabništvo vsakovrstne plaže, kiča, šunda samo odraža takšno kulturno politiko, kakršno imamo. Kaj smo storili za odpravo pogoltno-porabniškega odnosa, ki ga označuje skrajno pomanjkanje človekovih znanj in vednosti o kulturi, umetnosti, ustvarjalnosti, estetiki, o marksističnem razumevanju ustvarjalnosti, o kritiki itd.? Kdo usmerja kritiško, estetsko razmišljanje slovenskega človeka o kulturnoumetniškem življenju? Koliko prostora smo namenili pri predmetu »samoupravljanje s temelji marksi-

zma« temam o marksističnih interpretacijah umetnosti? Koliko TV oddaj, Oči kritike, Kulturnih diagonal, časopisnega prostora smo zbistrili in popestrili z odgovorom na vprašanje, kako presoјati, po kakšnih idejno-estetskih, umetniških, družbenih, zgodovinskih, socioloških in drugih normah umetniško delo?

Nacionalna kulturna politika ni nekaka abstraktna kategorija. Dokuje v dorečeni usmeritvi samoupravnega družbenega razvoja. V neomajanem prepričanju, kje ima slovenski človek v rokah vzvode za lastno osvoboditev. Toda slovensko, nacionalno kulturno politiko pači ali plemeniti, razživlja ali mrtví, habi ali zdravi, usmerja ali zavaja kulturna politika slovenskih založb, RTV, časopisov in revij, temeljnih organizacij združenega dela in KS, Zveze kulturnih organizacij, šol, družbenopolitičnih organizacij in drugih brezštevilnih socializatorjev.

Z razvidnim poplahom lahko odgrnemo zastor nad slovensko založniško politiko glede izdajanja knjižnih del o kulturi in umetnosti.

V

A ne le o kulturi in umetnosti. Kajti resnično lahko soglašamo z Garaudyjem, da je vprašanje umetnosti predvsem vprašanje ustvarjanja. Nato Garaudy nadaljuje, da bi imela vsaka mehanična ali idealistična deformacija, vsako dogmatsko razumevanje ustvarjalnega dejanja v estetiki neposredno vidne posledice.

Kako razumemo in spodbujamo ustvarjalnost? Kako ob nenehnem širjenju človekovih možnosti za revolucioniranje lastnega življenja zasukavamo tok njegove ustvarjalne udejanitve v obvladovanju ekonomskih odnosov tudi v njegovo ustvarjalno prizadevanje, zavzetost, občutljivost in izraznost v duhovni ustvarjalnosti?

Socializem, radi prikimavamo, ne rojeva le materialne temelje, potrošnje bogatejšega življenja. Rojstvo človeka je rojstvo možnosti. Torej človek res nikoli ni to, kar je, ampak je vselej tisto, kar bi lahko bil, a ni. K čemur se približuje, hote, nevede, zavestno, s prakso, z življenjem. Kakor vesolje je človek. Nedognano, nepojasnjeno je, a vendar tako vabljivo za ustvarjalni um, za znanost, za raziskovanje, za preučevanje. Daje možnosti. Človek jih nosi v sebi. Zakopane. Zavrte. Omrtvičene. Neprebujene. Nespoznane. Zmanipulirane.

Samoupravljanje jih razkriva, neti, rojeva. Odstranjuje vse tiste odtujevalne posrednike, njemu oddaljene sile in monopole, ki ga utesnjujejo in odtujejoje. Od sočloveka, od dela, od ustvarjalnosti, od samega sebe. Zato, kadar s prepričanjem tešemo misli o osvobodilni moči samoupravljanja, v njenem najglobljem tkivu slutimo človekovo umetnost, ustvarjalnost, raziskritev potlačenih možnosti. V zadnjih letih smo v Sloveniji s švistenjem plamena raznetili razprave in besedovanja o kulturi in umetnosti. Zavedajoč se precejšnje enostranosti le v naglaševanju človekove subjektivne vloge v ekonomskih odnosih. Spreminjanje, ali bolje,

naravno dozidavanje temeljev političnega sistema, celotne družbene nadgradnje, popisuje tisti del našega družbenega življenja in dela, ki bo jutri še odločneje v sečišču najširše mobilizacije in aktivizacije. Zlasti kultura, duhovna ustvarjalnost, umetnost.

Vendar tej vrsti družbenega spoznanja ne sledi založniška politika. Obidejo jo, v večji meri, nosilci konkretne kulturne politike. Nosilci tako imenovane množične kulture in popularnih umetnosti.

V zadnjih nekaj letih so na srbsko-hrvaškem jezikovnem območju izdali, nenaključno, spoštljivo število del o kulturi, poantiranih različno, a dragocenih, odprtih, kritičnih, iščočih, z vseh koncev včerajšnje in sodobne filozofske misli o ustvarjalnosti, o umetnosti. Naštejem nekatere: Marksizem in umetnost (zbornik razprav o marksističnem razumevanju umetnosti); Svet umetnosti (marksistične interpretacije); Milivoj Solar: Književna kritika in filozofija književnosti; Ivan Focht: Skrivnost umetnosti; Kultura in razredna zavest (Naše teme); Filozofske osnove marksizma (predavanja politične šole ZKJ Josip Broz Tito, Kumrovec); Stefan Morawski: Predmet in metoda estetike; Sreten Petrović: Estetika in sociologija; Galvano Della Volpe: Kritika okusa; Milan Damjanović: Bistvo in zgodovina; Roman Ingarden: Doživljaj, umetniško delo in vrednost; Lav Vigotski: Psihologija umetnosti; Teorija drame (Zbornik prevodov) in druge. Natančnejši pregled bi pokazal, kako samo v zadnjih dveh letih število del, zbornikov in razprav s področja duhovne ustvarjalnosti močno presega število petdeset. In v Sloveniji?

Ne vzdrži ugovor, češ da posebnost slovenskega knjižnega trga (majhnost itd.) narekuje prav nedoumljivo kulturnopolitično zaplotništvo, malomarnost in brezbriznost v tiskanju knjižnih del o zgodovinskih, osrednjih vprašanih človekovega bivanja. Kaj torej vlagamo za rast estetske zavesti našega človeka? Kako poleg lomljenja družbenih korenin malomeščanstva in banalnosti ostrimo človekovo védenje, spoznanje, razumevanje in izobraženost za umetnost, za njegovo pot do neznanega, da bi odkril novo, za ustvarjanje meril, norm in vrednosti v estetskem prostoru umetniškega dela in človekovega doživljanja ob njem?

Nimamo dovolj knjig, ki bi iskrale zanimanje za duhovno ustvarjalnost. Celó o tistem, kar izdajajo druge, molčimo. Ne spremljamo. Ne opozarjamo. Ne množimo klic prebujanja, ki bi z magnetno močjo vabile v kozmični prostor skrivnostnega, neredkoma vzvišenega, celo rezerviranega le za posameznike. Niti v sredstvih množičnega obveščanja niti v šolah niti v založniški politiki niti v ZK niti v drugih kanalih družbenega, intelektualnega in emocionalnega osveščanja ni dovolj prostora za podružbljeno razmišljanje o umetnosti, kritiki, estetiki, o Marxovem razumevanju umetnosti, sociologiji umetnosti, teoriji kulture, celo o podružbljanju kulturne politike ne. Samo za pet pedi namigov je in včasih se zazdi, kako se na Slovenskem samo peščica zveličavnih razumeva umetniško ustvarjanje. Toda predvsem zase, za svoj svet in za svoj iz-

jemni položaj. O »specifičnem« jeziku umetnosti včasih meljejo nekateri povsem v ozkem, vase zaprtem, omejenem nebu estetskih načel, a pred širokim avditorijem. Ne da bi sploh pojasnili, kaj je tista specifična razlika, v čem se kaže in kako, ki loči umetniško delo od drugih žlahtnih sadov človekove miselne ustvarjalnosti. Še več. V arzenalu filozofskih razglabljanj so odmerili mogočno število mest tujim besedam in zvezam, ki prej odvrtaajo, odtujejo in oddaljujejo človeka od bistva razumevanja vsega lepega. S prizanesljivo revščino ne oznanjamo le tradicionalnega odnosa do umetnosti kot najveličastnejšega človekovega izražanja na zemlji, temveč tudi do antiumentnosti. Do kiča, šunda, do vsega, kar zaslužnja, hromi, poneumlja, kar dejansko nasprotuje najbolj silovitemu valu samoupravne družbene revolucije.

VI

Med temelji kulturne politike samoupravne socialistične družbe smo v preteklosti razvoj poklicnih in ljubiteljskih kulturnih dejavnosti označevali kot nepogrešljiv motor osveščanja, socialnega osvobajanja in ustvarjalnega prebujanja delovnega človeka in občana. Prebujanje bo globoko v pesek zagreblo obubožano panoramo človekovih kulturnih potreb in interesov, novih, nepoznanih in nevidenih vrednosti. Sililo in peljalo bo človeka v nezadržen boj za novo kulturo, v vsakodnevno praktično samoupravno, politično akcijo za doseganje notranje, človeške polnosti, samouresničevanja. To samoosveščanje in samouresničevanje, ki v svoji biti pomeni zorenje novih socialističnih in humanih vrednot, v nedrih spremenjenih družbenih odnosov v kulturnem, umetniškem ustvarjanju, bo manj plodno in težje osvojljivo, če bodo estetska vprašanja ostajala na robu našega kulturnega življenja.

Podružbljanje kulturne politike sloni tudi na podružbljanju estetike in kritike. Nezmotljiva je potemtakem že izgovorjena misel, kako se tudi na področju estetike »odloča« o usodi marksizma.

Kakšna zveza se rojeva med estetskim analfabetizmom in množično vzburljivim, naklonjenim odnosom do šunda in kiča?

Toliko bolj nerazumljiva postajajo vzporedja med našimi kulturno-političnimi naporami za človekov, delavčev, občanov kreativni vpliv v politiki kulturnega življenja in za njegovo umetniško prebujanje ter neverjetno šibkostjo teoretičnih, vzgojno izobraževalnih, informativno-publicističnih, družbenopolitičnih, strokovnih idr. naporov za izvorno razkrivanje, pojasnjevanje, učenje, raziskovanje, domišljanje in soustvarjanje estetike, filozofije umetnosti, kritike, teorije kulture in drugih, v marksistični misli vsak dan bolj živih misli o preobrazbi celotnega človekovega življenja v ustvarjanje, v umetniško delo. Neopazno, a odločilno prispeva k uveljavljanju banalnosti, plehkosti, puhlosti in malomeščanskega ravnanja v družbenih odnosih, še posebej v kulturi in umetnosti, tudi manko estetske zavesti. Še jasneje — ne da se le povrh ošvrkniti neizčiščene

estetsko-umetniške neosveščenosti na različnih ravneh, kajti v njej se zrcali določena nerazvitost družbenih, kulturnih odnosov.

Toda dialektični pogled v samoupravni boj, to je v kulturni boj vsak dan drugačnih, bolj osvobojenih ljudi, ki z revolucionarnim hotenjem ustvarjajo in poustvarjajo resničnost, poučuje. Njegov poduk navdihuje in obenem opozarja. Spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v kulturi in v družbi nasploh bo valovilo s počasnejšim ritmom, če bomo s pomanjkljivim znanjem, razumevanjem, presojanjem, in gledanjem, z odsotnostjo dialektike, vstopali v podružbljanje kulture in v ustvarjanje umetniškega življenja.

Kako sploh razumemo misel, da so umetnine pač posebni proizvodi ljudske prakse in ustvarjalnosti, ne pa proizvodi zunaj človeka, zunaj družbe ali proizvodi drugače ustvarjenih posameznikov? Ali pa, zakaj ne moremo razsojati umetniških pojavov z besednjakom domarksovske estetike in vseh njenih metafizičnih misterijev? Ali — zakaj sodobna slovenska kritika ne ponese svojega estetskega pogleda in sistema pred javnost, v Kulturne diagonale, v časopise in drugam, pa tako od blizu, iz oči v oči, podružblja svoje delo. Usmerja, pripravlja, navdihuje, opozarja, osvešča. Katero je tisto nerazvito polje estetskih norm, kategorij in vrednosti, ki jih priznava in uveljavlja sodobna slovenska kritika? Kakšna je torej njena estetska koncepcija?

Bolj ali manj še vedno prevladuje tradicionalni, v svetu že marsikje preseženi zgolj estetski, v bistvu dogmatični, normativni pogled na umetniške pojave. Nekdo se je vprašal, ali estetika res prilagaja individualni okus svojim dekretom. Toda v Sloveniji niti o normativni, klasični estetiki, o njenih estetskih kategorijah, pa o umetniškem delu kot procesu in o estetskem doživljanju ter o vrednostnih merilih ne razpravljamo dovolj. Estetika kot filozofija umetnosti, kot določen sistem znanj in spoznanj se kotrlja predaleč stran od temeljne smeri podružbljanja kulturne politike.

Podobno velja za razčiščevanje in opredeljevanje odnosa marksizma do umetnosti. V marksističnih interpretacijah, doslej objavljenih pri nas, prevladujeta dve smeri: gnoseologizem in sociologizem. Oba teoretična pristopa sta se znašla v navzkrižju marksistične in nemarksistične podpore in kritike. Za sociologizem je družbena resničnost edini določevalni oblikovalec umetnosti. Gneseološki pristop z vso estetiko odraza pa postavlja na prvo mesto spoznanje, večni problem resnice in predvsem želi odgovoriti na vprašanje, koliko umetniško delo odraža, izraža, slika družbeno resničnost. S sociologizmom ne smemo mešati sociološke razlage nekega umetniškega dela, saj prav tega pristopa skorajda ni v slovenski kritiki.

V jugoslovanski marksistični misli se marsikje izogibamo izraza »marksistična estetika«. Podobno razmišlja Milivoj Solar. Po njegovem analiza problematike usode umetnosti v zgodovini lahko pokaže, da zla-

sti Marx, morda manj Engels in Lenin, postavljajo vprašanje zunaj okvira vsake možne sistematične estetike kot znanstveno-filozofske discipline. In pravi: umetnosti kot človeške družbene dejavnosti ne moremo razumeti zunaj totalitete zgodovinske epohe. Zato se razmišljanje o umetnosti, ki želi dojeti naravo umetnosti, ne sme nanašati le na formalne karakteristike, ne samo na vsebino, ki jo umetnost odraža v epohi, temveč do obćih zgodovinskih teženj. To pomeni, da umetnost ni merljiva z ekonomsko proizvodnjo, ampak samo ustreza splošnemu načinu družbenega življenja . . .

Iz tega Milivoj Solar sklepa, da je horizont vsake možne estetike razširjen. Namesto estetske oziroma spoznavnoteoretične problematike za-zema v umetnosti prvo mesto ontološka problematika . . .

Milivoj Solar se zato odloča proti tradicionalni estetiki, skladno s pojmovanjem, da marksizem ni filozofski sistem tradicionalnega, dogmatičnega tipa. Nagiba se k izgrajevanju marksistične estetike, toda zasnovane kot marksistično usmerjene filozofije umetnosti. Kaj so potemtakem osnovni elementi, v slovenskem teoretičnem in dnevno-publicističnem razpravljanju zanemarjeni, nepojasneni, premalo odmevni, ontološko usmerjene marksistične koncepcije umetnosti? Vjekoslav Mikecin v predgovoru h knjigi »Marksizem in umetnost« navaja štiri teze: da je človek ustvarjalno in samoustvarjalno bitje prakse, da je zgodovina kot proizvodnja človeškega, zgodovinskega sveta človeško delo (zgodovina je izražena tudi v umetniških delih, ta dela pa predstavljajo že novo resničnost), da je individualno človeško delo vselej družbeno določeno, torej tudi umetniško, in da ima umetniško delo v primeri z drugimi plodovi duhovne ustvarjalnosti določeno posebnost, »specifični jezik«. Umetnost je torej, sklepa, takšna oblika človekove prakse, ki ima po svojem izvoru in določenosti cilj v sebi: svobodna igra človeških ustvarjalnih sil; v umetnosti človek kaže in potrjuje svojo izvirno svobodo, svojo ustvarjalno naravo.

Umetnost, umetniška resničnost, razumljena po Marxu, je torej predmetno manifestirano bogastvo ljudskega bitja, opredmeteni človek, počlovečena narava. Je resničnost, stvarnost, ki jo je izpolnil in osmisлил, ki jo izpolnjuje in osmišlja, ljudski duh, njegova ustvarjalnost.

V slovenskem kritičkem prostoru ni pretiranih naporov, da bi na teh osnovah marksistično zasnovane filozofije umetnosti nadgrajevali, prese-gali, spreminjali, razkrivali raznovrstne tipe tradicionalne estetike. Tudi v dojemanju funkcije kritike z nenaključno namero preveč odrinjamo eno izmed najizvirnejših prednosti marksističnega mišljenja. In sicer, da marksistično mišljenje ni nič drugega kot mišljenje revolucije, spreminjanja, iskanja, svobode, stvarjenja človekove zgodovine. Umetnost se giblje na isti poti preizkušnje. Kajti nikoli se ne spogleduje le s časom in prostorom. Ne prepušča se njegovemu objemu. Nasprotno. Razklenja njegove roke in trga s sebe utesnjenost časa. Opira mu neslutene zarje, novo prihodnost, neznana družbena stanja.

VII

Umetnost (naj) postaja vse manj stvar specializacije posameznikov, temveč ustvarjalno življenje vseh. Kakšno teoretično in družbenopolitično, samoupravno aktivnost spodbuja to spoznanje v jasno usmerjeni kulturni politiki samoupravne socialistične družbe?

PETER KLINAR

Diskusija o temeljnem konfliktu

1. Večstrankarski in enostrankarski sistem

V poglavju o razrednem bistvu samoupravne demokracije Kardelj v delu *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (Komunist, Ljubljana 1977, str. 85) piše, da so se v jugoslovanski družbi vsi razredni družbeni in politični konflikti osredotočili v en sam temeljni konflikt, da naši družbi vsilijo strankarski pluralizem ali pa enopartijski sistem. Te ugotovitve spodbujajo k razmišljanju o družbenopolitičnih dimenzijah razrednih konfliktov. Strankarski pluralizem namreč nedvomno pomeni restavracijo klasičnih razrednih odnosov, značilnih za meščanske družbe, ki razdelijo družbo na ekonomsko in politično močne, na tiste, ki dominirajo, in na tiste, ki nimajo monopola ekonomske in politične moči. V političnih strankah je odločilno njihovo vodstvo, ki razpolaga s političnim monopolom tako, da je večstrankarski sistem v resnici politični monopol maloštevilnih ekonomsko političnih dominantnih kategorij. Vpliv večine prebivalstva, ki ne razpolaga s produkti dela in nima ekonomske, politične in družbene moči, je na politiko stranke minimalen ali ga sploh ni. Večstrankarski sistem je povezan s klasično razredno strukturo družbe — razdeljeno na elito in množice — ter z obstojem in prepletanjem ekonomskega in političnega monopola. Odnosi privatne lastnine in drugih variant monopolizma nad produkcijskimi sredstvi — ki povzročajo izrabljanje — so osnova političnega monopolizma, oblikovanega v večpartijski sistem.

Omenimo lahko dvoje temeljnih razlogov, ki govorita v prid hipotezi, da je večpartijski sistem značilen za družbe s klasično razredno strukturo.

1. Organizacijska struktura v političnih strankah večpartijskega sistema je hierarhična, kar pomeni, da temelji na odnosih družbene neenakosti, uveljavljenih v razrednih družbah.

2. V vsebini delovanja različnih političnih strank je mogoče najti razredne interese, čeprav pogosto prikrite s tem, da poudarjajo politične cilje, ki so sprejemljivi za množične sloje, katerih posamezni sloji prehajajo iz enega v drug osnovni družbeni razred, ali pa jih njihov družbeni položaj uvršča v družbeni prostor med osnovna družbena raz-

reda, ali na rob enega ali drugega razreda. Programi političnih strank, ki skušajo mobilizirati množične sloje kot volivce, so temu cilju ideološko prilagojeni, kar zamegljuje razredno usmerjenost strank. Razredna sestava članstva posameznih političnih strank je glede objektivnega razrednega položaja članov pestra in mešana, pa tudi glede na subjektivno razredno usmerjenost ne bi mogli trditi, da so sodobne politične stranke homogene. Vendar pa je v stvarni strankarski politiki možno najti razredno usmerjenost, ki izhaja iz konkretne razredne ideologije in prakse. Antagonistični razredni konflikt se kaže v razredni ideologiji in razredni strankarski organiziranosti, čeprav pogosto dobiva oblike medrazrednih kompromisov in drugih odnosov prilagajanja ter taktiziranja. V vsem tem zapletenem političnem kolesju je seveda veliko možnosti za manipuliranje volivcev, privrženecv in članov različnih političnih strank, ki se z vsemi sredstvi bojujejo za oblast in zato za glasove volivcev. Tako je krog sklenjen. Večstrankarski razredni sistem manipulira z množicami zaradi pojavov družbene neenakosti, ki se kažejo tudi v političnem elitizmu, monopolu v političnih strankah in v monopolizmu dominantnih političnih strank, ki obvladujejo politično dogajanje in ki z medsebojnimi političnimi igrami ohranjajo obstoječi razredni sistem, da ga ne načnejo revolucionarne spremembe.

Enopartijski sistem je monopolna oblast državne in politične birokracije. Gre za izrazit hierarhičen sistem, ki temelji na dogmatski oblasti vodilnih slojev, ločenih ali nezadostno povezanih z množičnimi sloji delavskega razreda in z drugimi socialnimi sloji, razvrščenimi na nižjih ali tudi srednjih ravninah družbene hierarhije. V vrhu politične hierarhije se znajdejo še različni drugi sloji — tehnokracija, managerji ipd. — tudi ti so neposredno vključeni v zgornji del politične hierarhije ali pa vplivajo na sestavo vrha in na njegove odločitve. V enopartijskem sistemu ni možnosti za demokratično iniciativo, ki prihaja od spodaj, za ustvarjalno kritiko. Vsemogočna monopolna oblast vse to preprečuje in omejuje, tako da se ohranjajo odnosi družbene neenakosti z odtujenostjo množičnih slojev in razredov od produktov dela in z ločenostjo od odločanja o državnih, političnih in družbenih zadevah na različnih ravninah. Enopartijski sistem je blizu subjektivističnemu voluntarizmu, samovolji vodilnih slojev, saj širše družbene kontrole ni ali je neučinkovita. Tako ni redko, da stopnja razvoja družbenih in še posebej produkcijskih odnosov ni v skladu z doseženo stopnjo razvoja proizvodjalnih sil, kar z drugimi besedami pomeni, da ostaja družba nerazvita, da ostaja nerazvit celotni sistem družbenih odnosov, pa čeprav je družba dosegla materialni razvoj, če gledamo z vidika razvoja nekaterih vrst proizvodjalnih sil.

Sistem, ki ga na kratko opisujemo, ne kaže le na samovoljo vodilnih slojev do urejanja družbenih zadev, marveč hkrati tudi omogoča razraščanje mnogih pojavov družbene neenakosti. Očitna je neenakost na področju političnega in družbenega odločanja, prihaja lahko do okrnjevanja mnogih človeških pravic. Birokratski sistem namreč temelji na

privilegijih, kar hkrati pomeni, da se v njem pojavlja privilegirana številčna manjšina in deprivilegirana številčna večina. Privilegiji pomenijo, da gre do vodilnim birokratskim in drugim slojem posebne, dodatne pravice, kar jim omogoča, da pridobivajo materialne in druge prednosti, ki izvirajo iz hierarhično nadrejenega položaja. Zlorabe položaja in neupravičene koristi potemtakem ne morejo biti redke, kar priča o izrabljanju, prisvajanju tujega dela, ki ne temelji na klasični privatni lastnini, marveč na odnosih nekontrolirane hierarhične nadrejenosti, na odnosih, ki so v nekaterih vidikih podobni stvarnim odnosom privatnega monopolizma. Enopartijski sistem omejuje ali onemogoča razvoj različnih pogledov, boja mnenj, razvoj ustvarjalnega in relativno avtonomnega in odgovornega delovanja posameznih družbenih segmentov, razvoja posebnosti in posamičnosti, kar je pogoj za integracijo in graditev kohezivnega globalnega družbenega sistema. Uravnilovske, neustvarjalne, uniformne dogmatske ideje in na njih zgrajena družbena praksa ne spodbujajo ustvarjalnih potencialov, kar se kaže v tem, da družbeni razvoj zastaja in ni vsestranski.

Enopartijski sistem je mogoč, kolikor so funkcije države razporedene na vsa pomembna družbena področja. Takrat govorimo o veliki moči države in njeni vseobsežnosti ali o etatizmu, ki je visoka stopnja razvitosti procesov prisiljevanja. Politična stranka je izenačena z oblastjo. Takšen proces hkrati pomeni, da so družbene dejavnosti zavrte in omejene, čeprav država ne more prodreti v vse pore družbenega življenja. Družbene dejavnosti namreč ne temeljijo na prisili, temveč na interesih in prepričanju tistih, ki so dejavni in zaradi tega med seboj zavestno povezani.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da sta razredni večstrankarski sistem in birokratsko-tehnokratski enopartijski sistem v izrazitem konfliktu s socialističnim samoupravnim sistemom, ki razvija pogoje za odpravo razredne družbene neenakosti in razrednih političnih institucij ter gradi demokratičen družbenopolitičen sistem, ki temelji na samoupravnih odnosih.

2. Konflikti sodobne jugoslovanske družbe

V sodobni jugoslovanski družbi obstoje različni konflikti. Vsekakor sodimo, da so revolucionarni ukrepi in še posebej samoupravni sistem kvalitetno preobrazili družbeno strukturo, v kateri prevladujejo socialistični-samoupravni odnosi. Vendar si je treba zastaviti vprašanje, kakšni konflikti nastajajo v socialistični družbi, ali so med njimi tudi takšni, ki jih lahko povežemo s temeljnima konfliktoma: strankarskim pluralizmom in enostrankarskim sistemom? Kje so družbene osnove, da se pojavljajo kakršnekolikoli tendence, ki bi jih lahko razlagali kot politične težnje po restavraciji razrednega večstrankarskega sistema ali po razvoju

birokratskega enopartijskega sistema? Katere socialne kategorije so subjektivni nosilci takšnih tendenc?

Analizo moramo začeti z nekaterimi družbenimi konflikti, ki so prisotni v sodobni jugoslovanski družbi. Če začnemo z lastninskimi odnosi, lahko ugotovljamo, da so prevladujoči odnosi družbene lastnine v konfliktu z različnimi pojavnimi oblikami monopolne lastnine produkcijskih sredstev. Med slednje poleg omejene in regulirane privatne lastnine produkcijskih sredstev, ki je v rokah različnih srednjih slojev, prištevamo še formalno podružbljeno lastnino produkcijskih sredstev, s katero odločujoče upravljajo birokratski in tehnokratski sloji zaradi nezadostnega razvoja samoupravljanja in delavske kontrole.

Funkcije v družbeni organizaciji dela izhajajo pretežno iz načina in izvrševanja poklicnih vlog ter iz delovnega rezultata, ki ga dosegajo nosilci različnih poklicnih vlog. Izobrazba, kvalifikacija, delovni uspehi, družbenopolitične dejavnosti vodijo do delitev dela, kar povzroča poklicno slojevitost in slojevitost glede na različne delovne položaje. Ob tem omenjamo proces samoupravljanja, ki prispeva v procesih upravljanja k izenačevanju položajev glede na funkcije v organizaciji dela in v urejanju družbenih zadev, pa tudi k odpravljanju razlik med fizičnim in umskim delom. Na družbeno organizacijo dela pa vpliva tudi delovanje birokratskih in tehnokratskih slojev, ki z monopolno močjo zavirajo razvoj samoupravljanja in povzročajo mezdne odnose: omejenost proizvajalcev pri upravljanju s produkcijskimi sredstvi, pri odločanju o delitvi produkta in urejanju družbenih zadev. Ti sloji lahko vplivajo z monopolnimi in samovoljnimi ukrepi na določanje družbenega statusa posameznih družbenih dejavnosti, kar povzroča pojave družbene neenakosti. Poklicna slojevitost in slojevitost glede na različne položaje v družbeni organizaciji dela nista neodvisni od ukrepov birokracije in tehnokracije, kar vnaša med pojave slojevitosti elemente razredne neenakosti.

Raziskovanje delovnega položaja razkrije, da so na področju drobne blagovne proizvodnje specifični mezdni odnosi s podrejenostjo. Tu se pojavljajo delitve na privatne lastnike in delavce z omejenim samoupravnim položajem. Prvim njihov monopolni položaj omogoča prisvajanje tujega dela, drugi pa so izrabljeni zaradi elementov mezdnih odnosov.

Tudi procesi delitve so protislovni. Na eni strani je v razvitih samoupravnih odnosih uveljavljena delitev po delu. Na drugi strani pa je sistem delitve po delu še nezadostno razvit, kar omogoča delitve, ki ne temeljijo na delu, temveč so plod drugih dejavnikov in jih moremo označiti kot razredne pojave in pojave vertikalne slojevitosti. V sklopu takšnih pojavnih oblik delitve se srečujemo z različnimi pogoji gospodarjenja, z različno tehnološko razvitostjo, z vplivi trga, kar omogoča razvoj raznih vrst družbene neenakosti. V takšnih delitvenih odnosih se kaže dominantna vloga tehnokracije, ki temelji na liberalizmu tržnih

odnosov, ali pa vloga politične in državne birokracije, ki ureja delitev z nesamoupravnimi ukrepi.

Ker opisane odnose v delitvi označujemo kot pojave družbene neenakosti z elementi izrabljanja, jih je mogoče uvrstiti med pojave, ki so razredne ali vertikalno stratifikacijske narave.

Tokovi vertikalne mobilnosti so mogoči, če so zagotovljene enake možnosti po načelu enakopravnosti in če so kanali vertikalne mobilnosti enakomerno odprti za vse družbene sloje. Glavna pota promocije so povezana z delom, prizadevanjem, sposobnostjo, znanjem. Uveljavljena je pot postopne vertikalne mobilnosti prek demokratične selekcije in procesov tekmovanja. Takšna pota promocije pa so v konfliktu z zaprtimi ali neenakomerno odprtimi kanali vertikalne mobilnosti, kar pomeni, da so sloji, ki izvirajo iz družin z nižjim socialnim položajem deprivilegirani, da imajo manj možnosti, da dosežejo višjo stopnjo izobrazbe in višje družbene položaje, kot sloji, ki izvirajo iz družin s srednjim ali višjim družbenim položajem. V mislih imamo, enostavno povedano, pojave družbene neenakosti, ki izhajajo iz neenakih pogojev šolanja. Deviantni pojavi vertikalne družbene mobilnosti, kot na primer: nedoslednosti pri razpisih, zveze in poznanstva, privilegiji, izrabljanje težav ipd., so v izrazitem konfliktu z vertikalno mobilnostjo, ki temelji na delu. Vertikalno mobilnost, temelječo na deviantnih dejavnikih, pospešujejo tehnokratski in birokratski sloji, katerih osnovna značilnost so nekontrolirana moč in privilegiji, pa tudi različni srednji sloji, med njimi nosilci privatne lastnine drobne blagovne proizvodnje. Deviantni dejavniki vertikalne mobilnosti so povezani s skokovito mobilnostjo, z iskanjem bližnjic, ki obidejo demokratično selekcijo in enakopravno tekmovanje. Skokovita mobilnost pa povzroča tudi mnoge družbene probleme, ki jih kratko lahko označimo s pojavi parvenijstva.

3. Nosilci nesamoupravnega in zunajdelegatskega odločanja

Idejne zasnove jugoslovanskega družbenega sistema izhajajo iz temeljnega dolgoročnega cilja, ki je v odpravljanju pojavov družbene neenakosti prek razvoja humanističnega samoupravnega sistema. Osvobajanje od mezdnih odnosov je v tem, da ustvarjamo pogoje, da postopoma zginevajo razredne in vertikalne slojevske strukture ter mnogotere razredne institucije, ki temeljijo na procesih prisiljevanja. Gre za razvijanje človekove svobode in za možnosti uveljavljanja številnih konkretnih človekovih interesov in posebnih samoupravnih družbenih interesov, kar omogoča demokratično oblikovanje splošnih družbenih interesov. Približevanje k tem temeljnim ciljem ovirajo pojavi družbenih neenakosti, ki jih ne omogočajo samo ekonomska nerazvitost in drugi objektivni pogoji, marveč tudi nerazvitost samoupravnega sistema ali njegovo nepopolno delno razvijanje. Nepovezanost delegatskega sistema z delovnim okoljem in področjem krajevne samouprave, nerazvitost samoupravljanja v te-

meljnih enotah družbe, prevladovanje izvršnih organov nad delegatskimi skupščinami, neustrezno delovanje samoupravnih interesnih skupnosti, nedejavnost članov družbenopolitičnih organizacij ipd. so pojavi, ki omogočajo zunajdelegatsko nesamoupravno birokratsko in tehnokratsko urejanje družbenih zadev. K temu moramo še dodati, da se samoupravno odločanje pogosto preobremeni z mnogoštevilnimi manj pomembnimi zadevami, tako da za pomembnejše ni časa, da se potem o njih odloča brez vsestranske osvetlitve, dogovarjanja in usklajevanja, zgolj formalno, kar dopušča možnosti za zunajsamoupravno delegatsko delovanje. Obstoj delovanja, ki mu pravimo nesamoupravno in zunajdelegatsko, krepí institucije, ki bi morale doživljati kvalitetno spreminjanje, usmerjeno v to, da odmirajo. Človekovo osvobajanje je povezano z avtentičnim predstavljanjem, izražanjem in uresničevanjem njegovih mnogoštevilnih interesov, povezanih v organizirane posebne samoupravne interese. Spopad med temi interesi pospešuje družbeni razvoj in oblikovanje takšnih splošnih interesov, ki izražajo posebne in individualne interese. Nesamoupravno in zunajdelegatsko delovanje seveda onemogoča dialektiko med individualnimi in splošnejšimi interesi in hkrati zavira procese širjenja človekove svobode. Tako delujeta birokracija in tehnokracija pa tudi drugi sloji. Tako ga moremo najti na primer pri elitistično usmerjenih slojih inteligence — strokovnjakih, ki ne zahtevajo samo privilegijev zase, za svoje delo, marveč dajejo tudi večji pomen svoji funkciji v procesu odločanja. Ne gre samo za elitistično obnašanje, ki je v nasprotju z načeli enakosti v samoupravljanju, ampak tudi za ozko specialistično ravnanje, ki ne vidi širših kompleksov in interesov družbe, zaradi česar birokracija meni, da je poklicana razsojati o širših družbenih kompleksih, do koder zaradi družbene nedejavnosti strokovnjakov ne segajo njihovi ozko strokovno specializirani interesi.

Razni sloji uradništva iščejo prednosti in si lastijo več pravic, tako da ohranijo svoj položaj, ki v takšnih primerih ne temelji toliko na delovnih rezultatih kot na podrejenosti vodilnim in vodstvenim slojem, ki delujejo kot birokratski in tehnokratski sloji. Tako usmerjeni sloji uradništva pospešujejo in omogočajo delovanje birokratskih in tehnokratskih slojev. Zaradi nepovezanosti z delavci, prednosti, ki jih imajo kot razpolagalci s pomembnimi informacijami, oblikovalci gradiva, pomembnega za odločanje in izvrševanje odločitev, se pri tem sloju kažejo značilnosti birokratskega poslovanja, pa tudi nekateri elementi, ki opredeljujejo sloj birokracije in tehnokracije.

Za razne srednje sloje, pa tudi za vodilne in vodstvene sloje velja omeniti njihovo porabniško usmerjenost. S pomočjo porabništva se ti sloji skušajo ločiti od drugih slojev in med seboj. Ekskluzivna materialna poraba, fetišiziranje tehničnih in luksuznih proizvodov, ki po možnosti prihajajo iz tujine, in reafirmacija tradicionalnega malomeščanskega načina življenja, forsiranje elitne kulture in rekreacije so manifestacije statusne hierarhije. Vse to je značilno za elitizem, ohranjanje in razvijanje

pojavnost družbene neenakosti, zapiranje teh slojev in ločevanje od drugih slojev. Gre za negativni individualizem, liberalizem, snobizem, hedonizem, pa tudi za iskanje privilegijev in uslug prek ustvarjenih zvez. Označena usmerjenost različnih slojev srednjega in višjega statusa je seveda v izrazitem nasprotju s humanistično samoupravno družbeno in solidarnostno usmerjenostjo ter dejavnostjo.

Med delom kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev je prisotna tako imenovana mojstrska mentaliteta, ki se kaže kot hierarhično obnašanje v tehnološkem procesu proizvodnje, pa tudi v upravljanju družbenih zadev, pri odločanju v delitvi in podobno. Opisano obnašanje prizadeva druge delavce, še posebej manj kvalificirane, in prinaša privilegije delu bolj kvalificiranih delavcev. Gre za posebno pojavno obliko birokratskih in tehnokratskih tendenc, ki jih lahko pripisujemo vodstvenim in nadzornim funkcijam v okviru materialne proizvodnje. Pri tem je treba še posebej omeniti, da gre pri tem sloju včasih za povezanost z vodilnimi birokratskimi in tehnokratskimi sloji in za prenašanje njihovih odločitev in navodil navzdol, ali pa za ravnanje, ki dopušča razraščanje birokratskega delovanja na ravni vodilnih in vodstvenih slojev. Skicirane načine ravnanja seveda moremo šteti za nasprotno samoupravnim in delegatskim odnosom. Pri tem je končno zanimivo tudi to, da se ravno pri tem delu bolj kvalificiranih delavcev kažejo težnje, da bi iz svojega sloja prešli v uradniški sloj, kar očitno ocenjujejo kot družbeno promocijo.

Med delom manj kvalificiranih delavcev so egalitaristične tendence v obliki uravnalovke, kar je mogoče pripisati njihovemu nizkemu ekonomskemu položaju, zaradi katerega prihaja do spopada med materialno eksistenčnimi potrebami in dejanskimi možnostmi. Ta spopad rešujejo manj kvalificirani delavci na različne načine. Včasih so prisiljeni, da žrtvujejo uresničitev ene potrebe na račun druge, pri tem pa so še posebej prizadete kulturne potrebe, potrebe po aktivni rekreaciji ipd. Prav pogosto pa rešujejo manj kvalificirani delavci spopad potreb in možnosti za njihovo zadovoljevanje z nadurnim, dopolnilnim delom ali z delom na domačem posestvu in drugje. Dopolnilno delo seveda odteguje to kategorijo delavcev od družbenopolitičnih samoupravnih dejavnosti na delovnem mestu in v kraju bivanja. Hkrati dopolnilno delo znižuje pri tem delu sloja interes za temeljni delovni proces in za procese osvobajanja od mezdnih odnosov, povezane z delom v organizaciji združenega dela. Seveda pa ni pričakovati, da bi lahko tako usmerjeni deli sloja manj kvalificiranih delavcev razvijali vrednote družbene solidarnosti. Med manj kvalificiranimi delavci najdemo tudi delavce — kmete, za katere je mogoče sklepati, da so odmaknjeni od družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnosti. Omeniti je treba, da je med manj kvalificiranimi delavci dokajšnje število tistih, ki se vsak dan vozijo na delo tudi iz oddaljenejših krajev.

Še eno kategorijo manj kvalificiranih delavcev je treba omeniti, kar posebej velja za Slovenijo, to je kategorija delavcev, ki prihajajo na

delo v Slovenijo iz drugih republik. Če upoštevamo težave z adaptacijo na novo socialno in kulturno okolje in to, da mnogi med njimi dopolnilno delajo, da tako izpolnijo cilj in si povečajo osebni dohodek, lahko sklepamo, da obstoje v delu te kategorije pogoji, ki ne pospešujejo njihovih družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnosti.

Tako končno lahko ugotovimo, da socialno ekonomski položaj in izobrazbena raven del manj kvalificiranih delavcev odteguje od družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnosti, ki jih prepuščajo drugim slojem, ali pa omogočajo razvoj delovanja birokracije in tehnokracije. Egalitaristične uravnilovske tendence dela tega sloja je tudi mogoče razložiti z njihovim nizkim socialno-ekonomskim položajem, ko podpirajo elitistično ali drugačno birokratsko delitev, ki naj bi zadovoljila temeljne potrebe ne glede na količino in kvaliteto dela. Treba je seveda reči, da tendence po uravnilovskem egalitarizmu niso prisotne le pri delu slojev manj kvalificiranih delavcev. Mogoče jih je najti tudi pri drugih slojih in seveda med sloji birokracije in uradništva. Opisane tendence pa so seveda v izrazitem nasprotju z interesi delavskega razreda, ki so mu tuji kakršnikoli privilegiji in ravnanja, ki nasprotujejo načelom samoupravljanja, ki omejujejo uresničevanje načela, po katerem vloženo delo in rezultati dela določajo človekov družbeni položaj.

Med sloji malih blagovnih proizvajalcev, predvsem med kmeti, najdemo tradicionalno konservativno usmerjene. Ti razpolagajo z majhno družbenopolitično močjo, kar kaže majhen delež njihove aktivne vključenosti v družbenopolitične organizacije. Kot nosilci omejene privatne lastnine velikokrat niso vključeni v samoupravne odnose na področju dela, vključeni so le v eno vrsto samoupravnih odnosov, v krajevno samoupravo. Ko govorimo o tendencah malih blagovnih privatnih lastnikov, ki ne pospešujejo samoupravnega sistema, imamo v mislih le del tega sloja, saj je znano, da precejšnji del tega sloja zgublja tradicionalni konservativizem in da se vključuje v samoupravne kooperacijske, zadružne in podobne odnose. Del privatnih lastnikov, ki ga omenjamo, je nosilec individualizma in meščanskega liberalizma ter najde nekatere skupne osnove z delom tehnokracije, ki je podobno usmerjena. Njihova proizvodnja in poraba sta podrejeni lastništvu. Zaradi nizke stopnje delitve dela in medsebojne izoliranosti so pri delu kmečkega sloja razviti predvsem primarni odnosi — (družinski, soseski) ne pa tudi sekundarni odnosi, ki temeljijo na interesih in družbenih vlogah, kar kaže na to, da niso zadostno vključeni v obstoječo družbeno strukturo.

4. Pojavi vertikalne slojevitosti in razrednega antagonizma

V jugoslovanski družbi nedvomno prevladujejo socialistični interesi, skladni z dolgoročnimi interesi delavskega razreda, interesi, ki se uresničujejo prek samoupravljanja in odpravljanja različnih pojavnih oblik

družbene neenakosti. Pojavi družbene neenakosti so še prisotni. Nekateri izmed njih vodijo do vertikalne stratifikacije, vendar ne do antagonističnih konfliktov. Med te pojave moremo šteti zasebno lastnino produkcijskih sredstev, s katerimi delajo v mali blagovni proizvodnji lastniki sami, ali pa ne izrabljajo najetih delavcev. Vendar pa med lastniki in nelastniki proizvodnih sredstev prihaja do odnosov družbene neenakosti.

Poklicna delitev delav v marsičem povzroča vertikalno slojevitost. Kadar je plod znanja, sposobnosti, prizadevanja, delovnih rezultatov in podobno, je ne moremo šteti med pojave družbene neenakosti z antagonističnimi posledicami. Podobno trditev lahko postavimo za vertikalno slojevitost, ki izhaja iz različnih delovnih položajev, kadar samoupravni procesi sicer še niso dovolj razviti, pa vendar ne prevladujejo birokratsko tehnokratski odnosi, temveč je razporejenost vlog v organizaciji dela odvisna od znanja, delovnih prizadevanj in rezultatov.

Nezadostno razviti odnosi delitve po delu rojevajo družbene neenakosti. Vendar izpopolnjevanje in razvijanje teh odnosov v dosledno uveljavljenem samoupravnem procesu lahko prepreči razvoj antagonizmov, nastalih na tej podlagi.

Gotovo lahko prištevamo med pojave, ki povzročajo družbeno neenakost z neantagonističnimi posledicami, tudi nerazvitost samoupravnega in delegatskega sistema. Na ta način se ne morejo dovolj izraziti različni posebni interesi, med njimi ni dovolj medsebojnega spopada, procesi dogovarjanja in medsebojnega usklajanja so okrnjeni, marginalne zadeve dobivajo prevelik pomen, splošni in posebni interesi so premalo usklajeni.

Procese porabništva lahko štejemo za pojavne oblike družbene neenakosti. Hipotetično menimo, da ti pojavi ne bodo nujno antagonistični, kadar porabniška usmerjenost raznih slojev ne povzroča, da se zaradi tega izločajo iz samoupravljanja ali da se pehajo za privilegiji, da izrabljajo svoj položaj in še drugače delujejo v nasprotju s samoupravljanjem. Nadaljnji pogoj za ocenjevanje porabništva kot pojava neantagonistične vertikalne stratifikacije pa je, da je porabniška usmerjenost posledica dela in stvarnega nagrajevanja po delu, ki ne ovira zadovoljevanja primarnih človekovih potreb na osnovi načela enakosti in enakoopravnosti.

S posebnim zanimanjem — glede na osnovno usmerjenost našega razmišljanja, — se kaže ukvarjati s problemom o prisotnosti razrednih in quasirazrednih pojavov, za katere velja, da so pojavi družbene neenakosti z antagonističnimi posledicami. Verjetno ti pojavi količinsko niso preveč obsežni, če upoštevamo prejšnjo hipotetično ugotovitev, da prevladujejo samoupravni socialistični tokovi. Toda ni jih podcenjevati, ker lahko vodijo do temeljnih konfliktov vsiljevanja strankarskega razrednega pluralizma ali enopartijskega sistema. Kot razredne pojave lahko smatramo tiste, ki so v antagonističnem konfliktu z dolgoročnimi interesi proletariata. Sem sodijo monopolne oblike lastnine proizvodnih sredstev,

monopolna moč, poseben ekonomski in politični položaj, kar vse skupaj povzroča izrabljanje, prisvajanje rezultatov tujega dela in razredni antagonistični boj. Ker je klasičnih zasebnolastninskih odnosov v jugoslovanski družbi izredno malo, smemo trditi, da gre za maloštevilne ostanke klasičnih razrednih odnosov. Med razrednimi pojavi prevladujejo — če lahko tako rečemo — quasirazredni pojavi, ki temeljijo na sodobnih oblikah monopolne ekonomske in politične moči, ki je v antagonističnem konfliktu z interesi proletariata in njegovo samoupravno usmerjenostjo.

Privatna lastnina produkcijskih sredstev je sicer omejena in ti lastninski odnosi kontrolirani, vendar ne moremo izključiti posameznih izkoriščevalskih — klasičnih razrednih odnosov, ki se še pojavljajo, pogosto v zelo prikritih pojavnih oblikah.

Gre na primer za podjetniško ali kmečko združevanje in najemanje delovne sile, ki je v izrazitih mezdnih odnosih — z omejenimi samoupravnimi in socialno ekonomskimi pravicami ali brez njih. Formalno podružbljeno lastnino produkcijskih sredstev, s katero, kot smo že dejali, odločujoče upravljajo birokratski in tehnokratski sloji, navajamo kot primer monopola, ki ga lahko uvrstimo med sodobne quasirazredne pojave. Mezdne odnose in antagonistični razredni konflikt povzročajo vloge v družbeni organizaciji dela in delitev poklicev, ki izhaja iz birokratskega in tehnokratskega določanja družbenega statusa posameznih družbenih dejavnosti.

Iste značilnosti pripisujemo delitvenim odnosom, ki ne temeljijo na delu, temveč na tehnokratski izrabi liberalizma tržnih odnosov in na nesamoupravnih ukrepih različnih slojev birokracije, zaradi katerih se razvijajo ali poglobljajo pojavi neenakosti v pogojih gospodarjenja in oblike izrabljanja. Podobno je mogoče oceniti že omenjene deviantne pojave vertikalne družbene mobilnosti, ker so v izrazitem konfliktu z vertikalno mobilnostjo, temelječo na delu, in so v tesni povezanosti s privilegiji, značilnimi za sloje birokracije in tehnokracije. Tudi nedemokratični skokoviti vertikalni mobilnosti moremo pripisati elemente quasi razrednih odnosov. Zaprte, neenakomerno odprte dejavnike družbene mobilnosti pa označujemo kot izrazite pojave pridobljenega statusa, kar pomeni, da socialno poreklo vpliva na družbeni položaj in otežkoča ali onemogoča napredovanje, ki temelji na znanju. Zaprtost slojev in tako nastajajoče pojave družbene neenakosti lahko ocenimo kot vire razrednih antagonističnih konfliktov. Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da ima nesamoupravno in zunajdelegatsko urejanje družbenih zadev v bistvu značaj quasirazrednih monopolnih, elitističnih, etatističnih političnih odnosov.

Seveda moramo reči, da meje med neantagonističnimi konflikti, ki izhajajo iz pojavov vertikalne stratifikacije, in razrednimi ter quasirazrednimi pojavi družbene neenakosti z antagonističnimi konflikti niso zmeraj povsem jasno določljive. Omenjeni pojavi lahko prehajajo drug v drugega in vplivajo drug na drugega. Prehajanje vertikalne stratifikacije

z neantagonističnimi konflikti v razredne in quasirazredne antagonistične konflikte na primer opazimo pri spreminjanju odnosov omejene zasebne lastniške drobne blagovne proizvodnje v zasebno lastniške odnose, ki povzročajo mezde odnose z izrabljanjem. Ravno tako se poklicna delitev dela lahko sprevrže v delitev dela, ki ne temelji na delu, delitev delovnih položajev pa v birokratsko in tehnokratsko razvrščanje vlog v organizaciji dela.

Tudi dušenje samoupravnih odnosov v procesih delitve more zavreti uveljavljanje odnosov delitve po delu in jih nadomestiti z mezdnimi odnosi in izrabljanjem.

Procesi porabništva nenehno grozijo, da se sprevržejo v družbene neenakosti z razrednimi antagonističnimi konflikti. Takrat postaja zasebniška usmerjenost neustavljiva. Te kategorije se odtegujejo in izločajo iz samoupravnih odnosov, vse svoje delovanje podredijo pridobivanju materialnih sredstev, iščejo privilegije, neredko izrabljajo svoj položaj. Z različnimi manipulacijami podirajo načela delitve po delu. Drugi družbeni sloji so zaradi vsega tega prizadeti, tudi izrabljeni in predvsem v neenakopravnem položaju v zvezi z zadovoljevanjem svojih potreb, kar rojeva antagonistične konflikte.

Nerazviti samoupravni in delegatski odnosi so prav tako temeljni razlog za občasno in morebitno preraščanje neantagonističnih slojevskih konfliktov v antagonistične razredne ali quasirazredne konflikte. Zaradi vsega tega ne gre prezreti neantagonističnih konfliktov, izhajajočih iz slojevske neenakosti.

Seveda je tudi prisotna nasprotna smer prehajanje antagonističnih razrednih konfliktov v neantagonistične slojne konflikte. Takšne procese moremo označiti kot kvalitetne strukturne spremembe, ki so revolucionarno odpravljanje pojavov družbene neenakosti, razvijanje družbene lastnine, graditev stvarnih samoupravnih in delegatskih odnosov, enakopravnosti ipd.

Pojave, ki vodijo do antagonističnih konfliktov in izrabljanja, kot so: zasebno lastniški in birokratski ter tehnokratski monopoli in privilegiji, mezdni odnosi, razvrednotenje dela in vertikalne mobilnosti, temelječe na delu, prirojena določenost družbenega položaja ipd., prevladajo njim nasprotni pojavi, kar štejemo za kvalitetne družbene spremembe.

Končno je mogoče še reči, da obstoj slojevskih neantagonističnih konfliktov ne odpira samo možnosti njihovega preraščanja v antagonistične razredne ali quasirazredne konflikte, marveč tudi možnost, da se razredna družbena neenakost okrepi. Porabništvo je, denimo, tipična usmerjenost srednjih slojev in s procesi osvobajanja dela, ki jih štejemo med temeljno usmerjenost proletariata, nima nikakršne zveze. Ravno tako ni treba posebej razlagati, da so lahko nerazviti samoupravni in delegatski odnosi spodbuda za različne vrste monopolnega elitističnega urejanja družbenih zadev.

5. Nekateri možni viri političnega pluralizma in enostrankarskega sistema

Po tej analizi raznih družbenih pojavov, konfliktov in njihovih nosilcev lahko poskušamo odgovoriti na že zastavljeno vprašanje, kje lahko rastejo kakršnekoli težnje po restavraciji razrednega večstrankarskega sistema ali po razvoju birokratskega enopartijskega sistema. Najprej se zaustavimo pri restavracijskih težnjah razrednega večstrankarskega sistema, ki so po našem mnenju minimalne ali jih skorajda ni. Posamezne slabotne tendence bi utegnile biti prisotne pri slojih, ki so nosilci privatne lastnine drobne blagovne produkcije.

Nekatere empirične raziskave v Jugoslaviji na primer kažejo, da sta za sloje zasebnikov privatna lastnina in na njej osnovana dejavnost osnovni interes. Poleg lastnine ti sloji drugim dobrinam ne pripisujejo večjega pomena. (M. Popović in drugi: Društveni slojevi i društvena svest, Beograd 1977, str. 84).

Glede na to, da smo ugotovili, da so pri tehnokratskih slojih prisotne liberalistične težnje, ki izvirajo iz njihove usmerjenosti v relativno nekontrolirano delovanje trga, v konkurenčno tekmovanje, bi mogoče pri delu teh slojev tudi bile prisotne kakšne posamezne razredne večstrankarske tendence.

Ugotovili smo, da razen omejene privatne lastnine obstoje tudi drugi pojavi monopolizma produkcijskih sredstev, katerega nosilci so tehnokratski sloji. Ekonomski monopolizem je temelj političnega monopolizma in za tehnokratsko delovanje je karakteristično tudi hierarhično privajanje moči, kar prihaja do izraza pri političnem monopolu partijskega vodstva večstrankarskega sistema. Tako da elitistično vedenje slojev inteligence, strokovnjakov ni čisto brez posrednega pomena za morebitne spodbude po restavraciji večstrankarskega razrednega sistema. Ker tehnokratskim slojem sledijo v svoji podrejenosti nekateri deli slojev uslužbencev, tudi zanje veljajo iste morebitne tendence, ki smo jih omenili za sloj tehnokracije.

Kot osnovni interes strokovnjakov — to ni presenetljivo — se kaže znanje (že citirano delo, str. 87), kar lahko vodi do elitizma, če se se prizadevanjem po znanju hkrati pojavljajo tudi prizadevanja po privilegijih, ki izhajajo iz znanja.

Porabništvo kot način vedenja in delovanja predvsem pri srednjih slojih reafirmira tradicionalni malomeščanski način življenja, družbene neenakosti, elitizem, liberalistični individualizem ipd.; to vse skupaj lahko odseva tudi v morebitnih manifestacijah političnega pluralizma, katerega pojavna oblika je večstrankarski sistem. V citirani beograjski raziskavi so ugotovili, da se tradicionalne — liberalne dolgoročne interesne orientacije, ki so jih operacionalizirali z napredkom in demokracijo, nekoliko bolj kažejo pri srednjih slojih uslužbencev in strokovnjakov ter pri vodilnih slojih (citirano delo str. 88—89).

Enopartijski sistem je povezan z monopolom politične in ekonomske moči, kar pomeni, da se njegove tendence lahko pokažejo ob okrepljeni dejavnosti zunajdelegatskega odločanja, to je z utrjenim družbenim položajem birokracije in tehnokracije in s hkratnim obstojem in razširjenim delovanjem socialnih slojev, ki omogočajo obstoj birokracije in tehnokracije in ki utrjujejo njen družbeni položaj. Tudi za te tendence sodimo, da so minimalno prisotne v naših sedanjih družbenih razmerah.

Če si hoče birokracija v našem družbenem sistemu pridobiti moč, monopol odločanja, privilegije, potem mora omejiti samoupravni in delegatski sistem, otežkočiti njegov razvoj, ga napraviti neučinkovitega, da se pojavi anarhija, nered, kar omogoča birokratsko intervencijo z državnimi in političnimi sredstvi. Nerazvito in neučinkovito delovanje samoupravnega in delegatskega sistema je spodbuda za aktiviranje birokracije. Pojavi družbene neenakosti, ki jih ne rešujejo ali ki jih dolgo časa ne morejo rešiti, pospešujejo birokratske intervencije. Neusklajeno delovanje med različnimi področji združenega dela, družbenih dejavnosti, teritorialnimi, nacionalnimi območji, širšimi in ožjimi družbenopolitičnimi skupnostmi ipd. lahko označimo kot nedialektičnost odnosov med splošnim, posebnim in posamičnim, ki odpira možnosti birokratskemu odločanju.

Iz raziskave, ki jo omenjamo, izhaja, da vodilni sloji med interesi dokaj poudarjeno navajajo tudi interes po redu, izražen s tem, da bi dali širša pooblastila organom, ki varujejo družbeni red, da bi sprejeli predpise, ki bi omogočali večje uveljavljanje družbenih interesov, in da bi okrepili aktivno vlogo državnih organov pri reševanju sporov med delovnimi organizacijami (cit. delo str. 84—87).

Birokratske tendence so prisotne med različnimi deli vodilnih in vodstvenih slojev kakor tudi med deli uradniških slojev na različnih ravneh državnih, družbenopolitičnih, interesnih, gospodarskih ustanov, v družbenih službah ipd.

Končno je treba reči, da je etatični enopartijski sistem v nekem smislu družbena kriza in nezaupanje, zato je pomembno, da težavne družbeno zapletene in tudi krizne situacije skušamo dosledno reševati po poti samoupravnega — delegatskega odločanja, ne pa z birokratsko intervencijo. Ker birokratska moč ne vsebuje samo elementov odločanja v smislu, da določa cilje ravnanja, marveč tudi elemente kontrole izvrševanja sprejetih odločitev, se je treba zaustaviti tudi pri problemu družbene kontrole. Nasprotna utež birokratski kontroli je demokratična samoupravna kontrola, ki temelji na zavesti in prepričanju in ki ne uporablja le formalnih in prisilnih sredstev.

Tehnokracija — ob upoštevanju njenih značilnosti, ki smo jih že omenili — v nekem smislu tekmuje z birokracijo za oblast, moč. Njena liberalistična in strokovno elitistična usmerjenost jo odvrča od podpiranja birokratskega etatičnega političnega urejanja vseh pomembnejših družbenih zadev. Vendar so situacije, ko tehnokraciji ustreza biro-

kratska intervencija, ki ji daje prostor. Hkrati imata birokracija in tehnokracija mnogo skupnega, kar zadeva njuno koncentriranje moči, iskanje privilegijev in izločanje demokratičnega samoupravljanja. Glede na to lahko sodimo, da del tehnokracije podpira birokracijo in njene morebitne težnje k enopartijskem sistemu. Socialne značilnosti, ki smo jih navedli za birokracijo, tedaj v marsičem veljajo tudi za tehnokracijo. Elitistična, ozko strokovna usmerjenost strokovnjakov s hkratnim koncentriranjem moči na nekem določenem področju družbenega delovanja je poseben način delovanja dela tehnokracije, ki spodbuja obstoj birokracije kot kreatorja, nosilca, usmerjevalca splošnih družbenih interesov in kot nadzorovalca njihovega uresničevanja.

Sloj uradnikov je izrazit zaveznik birokracije in pogosto tudi tehnokracije. Gre za hierarhične odnose podrejenosti do vodilnih in nadrejenosti do nižjih uslužbencev in delavcev. Ker je del sloja uradnikov in uslužbencev odvisen od birokratskih vodilnih slojev in izvrševalec njihovih odločitev, je mogoče soditi, da ga utegne podpirati pri njegovih političnih usmeritvah in mogoče tudi pri morebitnih hotenjih, usmerjenih v etastični enopartijski sistem. Velja še reči, da podatki iz raziskave, ki jo vključujemo v naša razglabljanja, kažejo, da uslužbenci s srednjo izobrazbo z opaznim deležem omenjajo kot interes prizadevanje po uveljavitvi reda (str. 84 cit. raziskave).

Del visokokvalificiranih in kvalificiranih delavcev, pri katerem se kažejo tako imenovane mojstrske tendence, lahko tudi prištejemo med zaveznike birokracije in tehnokracije, še posebej kar zadeva procese nedemokratične socialne kontrole, ki je v njihovi pristojnosti. Del slojev visokokvalificiranih delavcev, ki so nosilci mojstrskega ravnanja, ohranja hierarhične odnose v materialni proizvodnji, kar povzroča ločevanje funkcij proizvodnje od funkcij upravljanja. Vse to pa ni preveč oddaljeno od etastičnega, nedemokratičnega urejanja družbenih zadev.

Za oporo birokracije in tehnokracije lahko štejemo tudi tiste kategorije manj kvalificiranih delavcev, pri katerih prevladujejo uravnilovske egalitaristične tendence. Uravnilovski egalitarizem je namreč mogoče doseči s pomočjo etastičnega sistema. Če ponovno pregledamo nekatere podatke iz raziskave, ki jo omenjamo, moramo omeniti, da so sloji delavcev poudarjeno interesno usmerjeni k delu kot osnovni vrednoti, ki je izražena s sprejetjem ukrepov za boljše nagrajevanje fizičnega dela in izborom dobrih delavcev na odgovorne družbene funkcije. Med interesi se pa bolj poudarjeno pojavljata tudi interes po znanju in interes po redu, ki ju nekoliko bolj poudarjajo kategorije visokokvalificiranih in kvalificiranih delavcev (str. 84—87 cit. raziskave).

Na koncu omenimo še to, da iz omenjene raziskave izhaja, da razen pri slojih privatnih lastnikov, kjer kot osnovna dobrina dominira privatna lastnina, pri vseh drugih slojih prevladujejo osnovni dolgoročni družbeni interesi delavskega razreda, ki izražajo tudi osnovne interese socialistične družbe, kot so delo, enakost in samoupravljanje (cit. delo str. 89), kar je

skladno z našimi hipotezami o prevladovanju temeljne samoupravne usmerjenosti družbe in o morebitnih minimalnih restavracijskih težnjah po razrednem večstrankarskem sistemu in po etatističnem enopartijskem sistemu.

Pojave družbene neenakosti, ki vodijo do klasičnega razrednega antagonizma, lahko v sklopu našega razglabljanja označimo za manj pomembne. Večji pomen je treba pripisati sodobnim quasirazrednim pojavom in antagonizmom, ki je povzročajo. Nekatere možne vire političnega pluralizma in enostrankarskega sistema moremo iskati predvsem v tehnokratizmu in birokratizmu, pri slojih tehnokracije in birokracije in pri nekaterih delih drugih slojev, ki omogočajo razvoj teh dveh tendenc nesamoupravnega in zunajdelegatskega urejanja družbenih zadev. Ker tehnokracija ravna liberalistično in monopolno elitistično, lahko takšno ravnanje prinaša možne elemente političnega pluralizma in enopartijskega etatizma. Bistvo birokracije je etatistična usmerjenost, zato birokratizem vsebuje možne zasnove enopartijskega političnega sistema.

Pojavi vertikalne stratifikacije, ki ne povzročajo razrednih antagonizmov, so vendarle pojavi družbene neenakosti in niso pomembni le zaradi tega, ker lahko prerastejo v razredne antagonizme, marveč tudi zato, ker pogosto odsevajo nerazvitost samoupravnega in delegatskega sistema, zato tudi niso brez pomena, kadar razglabljam o možnih virih protisamoupravnih političnih tendenc.

CIRIL RIBIČIČ

Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji

(in delovanje izvršilne funkcije v njem*)

I

V celotnem razvoju *stare Jugoslavije* od njenega nastanka v letu 1918 do okupacije in razkosa v aprilu 1941 so se zelo jasno izrazile nekatere splošne zakonitosti, značilne za položaj in vlogo izvršilne oblasti v buržoaznih političnih sistemih. To še posebej velja za velik prepad med ustavno opredeljenim položajem in dejansko vlogo nosilcev izvršilne oblasti, za razredno utemeljenost samostojnosti in moči izvršilne oblasti in za proces krepitve izvršilne oblasti v razmerah zaostrenih družbenih in političnih odnosov.

Skupna značilnost poglobljenih, marksističnih analiz razvoja političnega sistema *stare Jugoslavije*, ne glede na to, ali gre za ocene in stališča komunističnih poslancev v konstituenti leta 1921, Kardeljeve misli v *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja* iz leta 1938 ali za Titove opredelitve na V. kongresu Komunistične partije Jugoslavije itn., je v tem, da osamosvajanja in krepitve moči izvršilne oblasti ne pojasnjujejo z organizacijskimi shemami in posameznimi ustavnimi rešitvami, temveč z značilnostmi družbenoekonomskih odnosov, na katerih je utemeljena, in razrednih interesov, katerih izraz je.

Obdobje med obema vojnama je bilo za Jugoslavijo obdobje izredno zapletenih ekonomskih, razrednih, mednacionalnih in političnih notranjih odnosov in nasprotij in močnih zunanjih reakcionarnih vplivov in pritiskov ter obdobje prebujanja in dozorevanja delavskega gibanja, ki se je navdihovalo posebej tudi z zmago oktobrske revolucije. Že prvo obdobje po nastanku kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je pokazalo, da buržoazija ni pripravljena na nobena pomembna popuščanja in odstopa pod pritiskom revolucionarnega vrenja med delavskimi in kmečkimi množicami in tudi ne sposobna demokratično razreševati številnih družbenih

* Ta članek je sklepni del obsežnejše študije, ki bo v kratkem izšla pri Pravni fakulteti in DDU-Univerzum v Ljubljani z naslovom *Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji*.

protislovij. Zaradi ogroženosti njenih razrednih pozicij v družbeno-ekonomski bazi in v strahu pred revolucijo, torej zaradi boja proti delovnim množicam lastnega naroda, sta se bili hrvaška in slovenska buržoazija odpovedali velikemu delu svojih političnih in nacionalnih interesov ter priznali »osvobodilno« vlogo Srbije in monarhijo. Ali, kot pravi Edvard Kardelj v *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*: buržoazija je še enkrat žrtvovala elementarne nacionalne interese slovenskega naroda in pristala na združitev s Srbijo na kakršenkoli način in po vsej sili, ker je bila to edina pot k likvidaciji naraščajoče revolucije na Slovenskem. Tako je nastala centralistična in unitaristična država, v kateri imajo monarh in vrhovi srbske buržoazije v svojih rokah vse pomembnejše vzvode oblasti.

Ogroženost razrednih pozicij buržoazije in njena nesposobnost, da bi še v naprej ohranjela fikcijo o tem, da reprezentira splošne družbene interese, kot tudi nezmožnost, da bi s sredstvi lastne parlamentarne samovlade demokratično razreševala temeljna družbena protislovja in zagotavljala bolj ali manj stabilen in učinkovit političen sistem, to so bili temelji, na katerih se je vse bolj uveljavljala osamosvojena in absolutistična izvršilna oblast, katere nosilci so bili kralj in peščica pretežno srbskih buržoaznih politikov. Ta vsemogočna izvršilna oblast, ki se je opirala tudi na mednarodne reakcionarne sile in tuji kapital, je delovala pod dokaj prozorno tančico ustavnosti in parlamentarizma že v obdobju veljavnosti vidovdanske ustave. Vse bolj se je osamosvajala in odtujevala tudi od buržoazije oziroma njenih predstavnikov v narodni skupščini; to je poskušala čim bolj očistiti ne le komunistov, temveč tudi vseh naprednejših buržoaznih političnih sil. Vzdrževanje centralistične in unitaristične ureditve za vsako ceno in z nasilnimi sredstvi je nujno ustvarjalo politična nasprotja, nestabilnost in neučinkovitost političnega sistema.

Kralj Aleksander je bil aktivni vrh takšne izvršilne oblasti. Njegova moč se je kazala v pogostem razpuščanju narodne skupščine in zamenjavanju vlad. Leta 1929 je kralj z izgovorom, da je parlamentarizem (ne pa dušenje demokratičnih sil v narodni skupščini) privedel državo na rob propada, odpravil vse zunanje značilnosti buržoazne demokracije in uvedel odkrito in absolutno osebno diktaturo, da bi ji dve leti kasneje z oktroirano ustavo nadel še tanjšo in prozornejšo preobleko kvazi-parlamentarizma in ustavnosti. Oktroirana ustava ne pozna več niti vseh tistih elementov omejevanja izvršilne oblasti v parlamentarnem sistemu, ki jih je vsebovala vidovdanska ustava (časovna omejitev glede podaljševanja veljavnosti proračuna; obvezen razpis volitev ob razpustu narodne skupščine; neveljavnost kraljevih aktov, ki niso soppodpisani; odgovornost ministrov pred narodno skupščino itn.).

V času po uveljavitvi oktorirane ustave se še bolj pokaže nesposobnost nacionalno ločene in politično neenotne jugoslovanske buržoazije, da bi ob naraščajočem ljudskem nezadovoljstvu, krepitvi delavskega gibanja in idejni in organizacijski krepitvi njegove avantgarde, razre-

ševala temeljna družbena protislovja. To ohranja in krepi vsemogočno izvršilno oblast, ki se v zunanjih odnosih opira na najbolj reakcionarne politične sile. Nasilno vzdrževanje unitaristične in centralistične ureditve ter poskusi notranje fašizacije in pristopa k trojnemu paktu so zaostrovali družbena in mednacionalna protislovja, krepili separatistične težnje in spodbujali revolucionarno voljo delovnih množic.

Ne glede na vse slabosti v usmeritvi in delovanju, zlasti glede nacionalnega vprašanja, so jugoslovanski komunisti že v začetku 20-tih let zelo natančno razlagali razredno bistvo in pomen procesa krepitve izvršilne oblasti. Rezultat temeljite marksistične analize so bile njihove ocene v konstituenti pred sprejemom vidovdanske ustave: izvršilna oblast je najpomembnejša državna oblast, ki zagotavlja gospostvo buržoazije, zato se bo moč narodne skupščine zoževala v toliko, kolikor bo v njej rasel vpliv demokratičnih elementov. Tudi pozneje, ko je bila komunistična partija v ilegali, je odločno razkrinkavala razredno bistvo in nedemokratično naravo državne oblasti in njene policijske metode nasilnega vzdrževanja kapitalistične ureditve itn. To še posebej velja za obdobje po letu 1937, ko sta ustanovljeni Komunistični partiji Slovenije in Hrvatske in je komunistična partija vse bolj krepila svojo revolucionarno usmeritev, se očistila frakcijskih in oportunističnih elementov, povezala razredni boj z reševanjem nacionalnega vprašanja in ustvarjala široko ljudsko fronto povezovanja z delovnimi množicami, opozarjala na notranjo in mednarodno nevarnost fašizacije in se zavzemala za povezovanje s Sovjetsko zvezo in za priprave za obrambo dežele.

Krepitev, osamosvajanje in odtujevanje izvršilne oblasti, ki je imelo svojo teoretično podlago v načelu delitve oblasti, uveljavljenem v vidovdanski in oktobrski ustavi, je bilo v največji meri posledica in izraz tega, da so na oder družbenih dogajanj stopile nove, delavske družbene sile z izdelanim revolucionarnim programom družbenih sprememb. V takšnih razmerah ne bi mogla buržoazija obdržati svoje razredne vladavine z demokratičnimi sredstvi in na podlagi enotnosti zakonodajne in izvršilne oblasti v rokah narodnega predstavništva, še manj pa bi mogli vrhovi srbske buržoazije s temi sredstvi vzdrževati centralistično in unitaristično ureditev stare Jugoslavije.

II

Oboroženi del socialistične revolucije je v Jugoslaviji potekal v razmerah *narodnoosvobodilnega boja*. Čeprav so tudi v drugih primerih proletarske revolucije potekale v vojnih razmerah, na primer pariška komuna med francosko-prusko vojno in oktobrski revolucija med I. svetovno vojno, se jugoslovanska revolucija razlikuje od njih po tem, da je potekala v izrazito težkih razmerah okupirane in razkosane dežele. Za razmere, v katerih je nastala in se razvijala, so značilna mednacionalna, socialna, gospodarska, politična in druga nasprotja kot zapuščina stare

Jugoslavije, zapleteni mednarodni odnosi, ki so jih narekovali različni interesi zaveznikov na našem ozemlju, in obstoj stare jugoslovanske kraljeve vlade pod okriljem zaveznikov v Londonu. V takšnih razmerah so bili zelo pomemben temelj združevanja delavskih, kmečkih množic in napredne inteligence osvobodilni cilji gibanja, ki ga je začela in usmerjala Komunistična partija Jugoslavije. V boju zoper okupatorja in njegove domače pomagače, ki so se priključili okupatorju v strahu pred revolucionarnim gibanjem ljudskih množic, je gibanje zorelo in vse bolj preraščalo iz sile za izvedbo nacionalne osvoboditve tudi v silo boja za socialno osvoboditev.

V štirih letih oboroženega boja se je izoblikovala nova Jugoslavija kot demokratična in ljudska republika in kot federativna država, v okviru katere je uveljavljena enakopravnost jugoslovanskih narodov in narodnosti in ustvarjeni pogoji za razrešitev vseh temeljnih socialnih, nacionalnih in političnih protislovij. In ne samo to. Tradicije in izkušnje narodnoosvobodilnega boja so prava zakladnica idej, poskusov in zametkov takšnih rešitev in takšne usmeritve, za katerih uresničevanje so bili dani objektivni materialni in drugi pogoji šele precej let po koncu vojne. To velja predvsem za poskuse uveljavljanja delavskega upravljanja v zapuščenih in zaplenjenih tovarnah ter v šolah in bolnicah na osvobojenem ozemlju, močno izražene težnje po samostojnem in neodvisnem, nobeni tuji sili podrejenem položaju nove Jugoslavije, elemente delegatskih razmerij, ki so se izražali v narodnoosvobodilnih odborih in v AVNOJ, konstituiranje široke narodnoosvobodilne fronte naprednih socialističnih sil ne glede na svetovnonazorske razlike in pod vodstvom komunistov itn.

S stališča oblikovanja nove ljudske oblasti ima narodnoosvobodilni boj in socialistična revolucija vse značilnosti proletarske revolucije. Marx je na podlagi izkušenj pariške komune dejal, da mora proletariat najprej razbiti stari državni stroj, da ga nato nadomesti z novim. Med narodnoosvobodilnim bojem se je ta značilnost kazala že od vsega začetka tako na lokalni ravni, kjer narodnoosvobodilni odbori nadomeščajo stara orožništva in občinske uprave, kot tudi na vseh drugih ravneh. Prav tako je odpravljeno pravo stare Jugoslavije in postopno nadomeščeno s predpisi nove ljudske oblasti. Nosilec teh sprememb je bila večina prebivalstva, široke delavske in kmečke množice in napredna inteligenca, skratka »oboroženo ljudstvo«, organizirano v narodnoosvobodilni vojski in partizanskih odredih, v narodnoosvobodilni fronti in organih nove ljudske oblasti. Vse to, posebej pa še vodilna vloga delavskega razreda in komunistične partije dokazuje, da bi bilo napačno ocenjevati narodnoosvobodilni boj kot političen prevrat, ali kot enostavno zamenjavo vladajočega razreda na državnem krmilu. Šlo je za veliko več, namreč za to, da se vladavina buržoazije kot manjšine družbe nadomesti z vladavino delavskih in kmečkih množic kot večine ljudstva, kar je podlaga za odpravljanje vsakršnega razrednega izkoriščanja in razredov sploh. Pro-

letariat in njegova avantgarda sta osvojila politično oblast, da bi omogočila osvoboditev dela.

Zapletene in težavne razmere, v katerih je potekal narodnoosvobodilni boj, so narekovale odločno, enotno in učinkovito vodstvo revolucije, ki je sposobno hitrega ukrepanja, idejnopolitičnega usmerjanja revolucionarnega gibanja ter organiziranja in vodenja vojaških operacij. Vsako ločevanje vojaškega, političnega in oblastnega vodstva narodnoosvobodilnega boja na katerikoli ravni bi bilo škodljivo, posebno v zgodnjih etapah narodnoosvobodilne borbe. Zato tudi ni čudno, da so organi Komunistične partije Jugoslavije na jugoslovanski ravni in osvobodilne fronte v Sloveniji v teh etapah dejansko opravljali poleg svojih politično-usmerjevalnih in mobilizacijskih tudi vojaške funkcije in funkcije na novo nastajajoče ljudske oblasti.

Za razvoj v Sloveniji je še posebej značilno spajanje funkcij politične organizacije in funkcij nove ljudske oblasti v rokah organov osvobodilne fronte od terenskih odborov do vrhovnega plenuma osvobodilne fronte (slovenski narodnoosvobodilni odbor) in izvršnega odbora osvobodilne fronte, in sicer vse od septembra 1941 naprej. Relativno zgodaj se je, kot se je plastično izrazil Makso Šnuderl, »iz materialnega telesa osvobodilne fronte« izločilo le vojaško vodstvo, čeprav je ostalo do konca vojne na vseh ravneh tesno povezano s političnim vodstvom revolucije. Precej pozno, šele po kapitulaciji Italije in osvojitvi obširnega in trajnega osvobojenega ozemlja, so nastale razmere, da se demokratično z volitvami in ne več prek zastopništva političnih skupin, združenih v osvobodilni fronti, oblikujejo novi organi oblasti, čeprav glede personalne sestave ostanejo tudi vnaprej skoraj v celoti identični z organi osvobodilne fronte.

Na jugoslovanski ravni je bil v letih 1941 in 1942 glavni oz. vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, sestavljen iz članov politbiroja Komunistične partije Jugoslavije, nosilec vseh najpomembnejših idejno-političnih, vojaških in oblastnih odločitev. Ločitev najvišjih organov na vojaške in političnooblastne je bila izvršena s I. zasedanjem AVNOJ v Bihaću, čeprav je bila ta ločitev izvršena bolj formalno, kot pa dejansko. Koncentracija politično-usmerjevalne dejavnosti in aktivnosti pri graditvi nove ljudske oblasti je na vseh ravneh prispevala k enotnosti, učinkovitosti in usklajenosti politične usmeritve, vojaških akcij in oblastnega odločanja med narodnoosvobodilnim bojem.

Vodstvo narodnoosvobodilnega boja se je na podlagi poznavanja marksistične teorije in praktičnih izkušenj iz delovanja državne oblasti v stari Jugoslaviji zavedalo, da obstoja posebne, izločene in samostojne izvršilne oblasti ni mogoče združiti z novo ljudsko oblastjo. To je v dokumentih AVNOJ in kočevskega zbora zelo jasno poudarjeno. Eni in drugi dokumenti poudarjajo enotnost zakonodajne in izvršilne oblasti v rokah ljudskega predstavništva. Tako sta bila AVNOJ in slovenski narodnoosvobodilni odbor opredeljena kot nosilca zakonodajne in izvršilne oblasti hkrati, medtem ko sta nacionalni komite osvoboditve Jugo-

slavije in predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega odbora opredeljena le kot organa, prek katerih predstavniško telo uresničuje svojo izvršilno oblast. Omenjeni dokumenti poudarjajo torej pomembne elemente načela enotnosti oblasti in sistema skupščinske vladavine.

Med narodnoosvobodilnim bojem seveda ni bilo pogojev za to, da bi predstavniški organi ljudske oblasti lahko postali resnična delovna telesa, ki stalno zasedajo in sklepajo o vseh pomembnejših političnih odločitvah. Zato je razumljivo, da so imeli izvršilni oblastni organi pomemben samostojen položaj in vlogo. Med zasedanji AVNOJ je predsedstvo AVNOJ nadzorovalo in usmerjalo delo nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, medtem ko je AVNOJ na svojih zasedanjih odobril delo in potrdil sklepe obeh svojih organov, predsedstva in nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije.

V Sloveniji je imel izvršni odbor osvobodilne fronte ali pozneje predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (sveta) deloma še pomembnejši in samostojnejši položaj zaradi tega, ker v svojih rokah združuje tako funkcije vodstva (predsedstva) kot funkcije izvršilnega organa (vlade) predstavniškega telesa. To pomeni, da ni predstavljal samo izvršilnega organa slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (sveta), temveč tudi organ, ki med njegovimi zasedanji prevzema tudi funkcije predstavniškega telesa. Zametek prihodnjih vladnih organov in organov državne uprave pa sta narodnoosvobodilni svet na prvem in upravna komisija s svojimi odseki na drugem osvobojenem ozemlju.

Tako v delovanju nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije kot predsedstva slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (sveta) pa ni mogoče najti elementov dejanske delitve oblasti, v smislu osamosvojenega, od celotnega narodnoosvobodilnega gibanja in predstavniškega organa odtujenega položaja. To je tudi razumljivo, če upoštevamo, da sta bila oba ta organa oblikovana izmed članov AVNOJ oziroma slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (sveta), ki so bili večinoma obenem tudi najuglednejši voditelji komunistične partije.

Deloma močneje so se izrazile nekatere zunanje značilnosti delitve oblasti v zadnji etapi narodnoosvobodilnega boja z oblikovanjem narodne vlade Slovenije, še bolj pa na zvezni ravni z imenovanjem kraljevega namestništva ob predsedstvu AVNOJ in z oblikovanjem začasne enotne vlade demokratične federativne Jugoslavije. Tako se v organizacijo nove ljudske oblasti vnašajo nekateri tujki, na kar je vplivalo predvsem prizadevanje zaveznikov, da bi izposlovali pomiritev vodstva narodnoosvobodilnega boja s kraljevo vlado. Moč in revolucionarna volja vseljanskega narodnoosvobodilnega in revolucionarnega gibanja in vodilna vloga delavskega razreda in njegove avantgarde v njem, v jugoslovanski ljudski armadi in organih lokalne in osrednje ljudske oblasti sta onemogočila kakršnokoli osamosvajanje izvršilne oblasti v samostojno silo izven ali nad tem gibanjem. Na drugi strani je bila to podlaga, ki je omogočila

nacionalnemu komiteju osvoboditve Jugoslavije, da je uspel izsiliti mednarodno priznanje nove Jugoslavije, ne da bi dejansko odstopil od dosledno revolucionarne usmeritve narodnoosvobodilnega boja. Tako so bili omenjeni tujki v organizaciji nove ljudske oblasti le formalna zunanja »lepotna napaka« in še kot takšni so konec leta 1945 skoraj v celoti zginili.

Med narodnoosvobodilnim bojem je bila izvršilna oblast tesno povezana z vseljudskim gibanjem, predstavljala je njegovo udarno jedro ter sredstvo in orodje revolucionarnih sprememb. Kljub temu, da so ob koncu vojne nekatere objektivne okoliščine spodbujale njeno krepitev in osamosvajanje (varovanje ljudske oblasti pred napadi notranjih in mednarodnih reakcionarnih sil, ostanki kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov, ogroženost meja itn.), je do konca vojne ostala neposreden izraz revolucionarnih teženj naprednih družbenih sil. Ob koncu vojne je bila sicer že dokaj jasno izoblikovana delitev oblastnih funkcij (predstavniška, vladna, sodna, vojaška), toda šele z osvoboditvijo dežele je nastala možnost in potreba po organiziranju obsežnega upravnega aparata, s čimer so bila na dnevni red postavljena številna zapletena vprašanja organizacije in medsebojnih razmerij, položaja in vloge izvršilne funkcije in je postala realnejša tudi nevarnost njenega osamosvajanja in birokratiziranja.

III

Komunistična partija in druge napredne sile so morale po osvojitvi politične oblasti med narodnoosvobodilno borbo, to je v *obdobju ljudske demokracije*, v izjemno zahtevnih razmerah porušene in izropane dežele, ekonomsko zaostale in neenakomerno razvite, utrditi in zavarovati ljudsko oblast, onemogočiti delovanje domače in mednarodne kontrarevolucije proti njej, spodrezati korenine kapitalističnih odnosov v industriji, kmetijstvu, trgovini in javnih službah z nacionalizacijo in agrarno reformo ter ustvariti materialno podlago za razvoj socialističnih družbenih odnosov. Poleg tega je Jugoslavija v tem obdobju uspešno prebrodila takšno preizkušnjo, kot je bil spor z informbirojem in Stalinom, v katerem je bilo treba braniti sam obstoj neodvisne Jugoslavije in začela razvijati delavsko samoupravljanje kot podlago za takšen sistem socialistične demokracije, katerega izhodišče in središče je svobodni delovni človek. Vse to priča o tem, da je bilo obdobje neposredno po II. svetovni vojni za Jugoslavijo sicer značilno prehodno, vendar za usodo in razvoj socializma izredno pomembno obdobje. K velikim pozitivnim rezultatom, doseženim v tem obdobju v Jugoslaviji, je veliko prispevala sposobnost partijskega in državnega vodstva, ki je znalo izkoristiti in mobilizirati revolucionarni zanos in požrtvovalnost širokih delovnih množic pri obrambi in razvijanju temeljnih pridobitev narodnoosvobodilnega boja.

Ob zahtevnih notranjih gospodarskih in političnih razmerah in mednarodnih odnosih, za katere je bilo značilno zaostrovanje blokovske delitve in hladne vojne, v Jugoslaviji prav gotovo ne bi bilo mogoče doseči vseh teh rezultatov, če bi politični sistem dopuščal klasični pluralizem političnih strank, ekonomski sistem pa svobodno razvijanje privatnolastniških teženj. Doseči jih je bilo mogoče s pomočjo centraliziranega državnega upravnega aparata, ki ga je neposredno usmerjal partijsko-državni vrh kot nosilec koncentrirane politične moči. Takšen, v opisanih razmerah sicer potreben in nujen sistem upravljanja države in gospodarstva, pa je imel nujno tudi nekatere negativne posledice kot svoje nujne, čeprav neželjene rezultate. Kazali so se v upadanju revolucionarnega zanosa, iniciative in sodelovanja širokih ljudskih množic v političnem odločanju, začetnih znamenjih birokratizacije, odtujevanja državnega in partijskega vodstva in oblikovanja upravljalško-funkcionarkega sloja, spajanju državnih in partijskih organov, omejevanju lokalne samouprave in povzdigovanju federacije in njenih organov nad republike.

V okviru vseh teh procesov tako glede doseženih pozitivnih rezultatov kot glede negativnih teženj je imela zelo pomembno vlogo izvršilna oblast. Položaj, vloga in pristojnosti nosilcev izvršilne funkcije je bila sicer opredeljena v ustavi FLRJ in ustavah ljudskih republik v glavnem v skladu z načeli skupščinskega sistema in so bili formalno podrejeni ljudskim skupščinam in ljudskim odborom. Vendar je mogoče v ustavnih določilih vendarle najti nekatere elemente buržoaznega parlamentarizma. To posebej velja za določila glede položaja, sestave in pristojnosti vlade FLRJ, republiških vlad in izvršilnih odborov ljudskih odborov ter prezidijev ljudskih skupščin, ki so bila povzeta po stalinski ustavi iz leta 1936. Čeprav so bili po ustavi FLRJ in ustavah ljudskih republik ljudska skupščina, prezidij in vlada v izrazitem razmerju nad- in podrejenosti, so se v praksi predvsem vlade v veliki meri osamosvojile. Zamisel, po kateri naj prezidij med zasedanji ljudske skupščine nadzoruje in usmerja delo vlade, se v praksi ni uresničevala ali se je uresničevala celo slabše kot med narodnoosvobodilnim bojem po II. zasedanju AVNOJ.

Temeljni dejavnik krepitve in osamosvajanja nosilcev izvršilne funkcije v obdobju ljudske demokracije je nedvomno v vseobsežni vlogi, ki jo ima država pri upravljanju gospodarstva in javnih služb. Oblikovan je bil močno centraliziran, v skladu z načeli demokratičnega centralizma in dvojne odgovornosti organiziran sistem državnih upravnih organov, ki jim stojijo na čelu republiške vlade in vlada FLRJ. Hierarhični odnosi vertikalne odgovornosti krepijo izvršilno oblast in jo osamosvajajo nasproti ljudskim skupščinam in ljudskim odborom. Njihova odgovornost predstavniskim organom postaja vse bolj formalna, k čemur je prispevalo tudi to, da so bili najpomembnejši funkcionarji komunistične partije na vseh ravneh hkrati predsedniki izvršilnih organov in ne morda funkcionarji v skupščinah in ljudskih odborih. Vloga skupščin je bila v tem obdobju omejena na nekakšno dodatno kontrolno in usmerjevalno funk-

cijo. Namesto da bi postale nosilke in oblikovalke najpomembnejših političnih odločitev, so v glavnem le verificirale, dopolnjevale in deloma spreminjale predloge izvršilnih organov. Ne le da se skupščine in ljudski odbori v obdobju ljudske demokracije niso uveljavile kot nosilke izvršilne funkcije, temveč so vlade in izvršilni odbori pomembno posegali tudi v njihovo primarno, to je zakonodajno funkcijo. To še posebej velja za zvezno raven, kjer sta vlada FLRJ z uredbami z zakonsko močjo in prezidij ljudske skupščine FLRJ z ukazi dejansko opravljala zelo obsežno zakonodajno funkcijo. Ocenimo lahko, da so se v praksi delovanja organov oblasti v obdobju ljudske demokracije izrazili zelo pomembni elementi odstopanja od načela enotnosti oblasti.

Ena temeljnih zaslug Komunistične partije Jugoslavije je, da je v obdobju ljudske demokracije, ko sta bila nujna centralizirano državno upravljanje in koncentracija oblasti v državnih in partijskih organih federacije, uspela omejiti birokratsko-etatične težnje. Preprečila je, da bi se oblikoval od družbe odtujen birokratski aparat državne uprave in upravljalško-funkcionarski sloj, ki bi zgubil stik z delovnimi množicami in revolucionarnimi tradicijami narodnoosvobodilne borbe. Tako etatičnemu upravljanju gospodarstva in družbe pri nas ni uspelo, da bi se ustalilo kot sistem, kakor tudi nismo povzdigovali vloge države kot edinega »varuha« socializma in spodbujevalca njegovega razvoja v smislu Heglovih in Stalinovih teorij. Pretres, ki ga je doživela Jugoslavija ob informbiroju, je potrdil nujnost takojšnjega in odločnega omejevanja izvršilne oblasti in aktualiziral opozorila klasikov marksizma o nevarnosti, da se funkcionarji in uradniki iz služabnikov preobrazijo v gospodarje nad družbo. Tako se je v Jugoslaviji izvršilna oblast, čeprav močno osamosvojena, tudi v obdobju ljudske demokracije ohranila kot sredstvo in orodje naprednih socialističnih sil in ni postala nosilec ozkih interesov upravljalškega sloja ali branilec »status quo«.

Zaradi obsežnih pristojnosti in močno osamosvojenega položaja izvršilne oblasti v letih po vojni ni bilo mogoče omejiti in preprečiti procesa njene birokratizacije samo z uvajanjem novih organizacijskih rešitev. To je zelo jasno pokazal poskus omejevanja oblasti izvršilnih odborov ljudskih odborov z zakonom iz leta 1949. Kljub demokratični usmeritvi tega zakona so ostajali izvršilni odbori v praksi bolj vezani in odvisni od višjih organov državne uprave kot pa pod vplivom in kontrolo ljudskih odborov. Šele bistvena omejitev poseganja državnih organov v upravljanje gospodarstva in v družbenoekonomske odnose ob uvedbi delavskega samoupravljanja v letu 1950 je dala realne temelje za bistveno omejevanje negativnih teženj osamosvajanja in birokratizacije izvršilne oblasti.

Po uvedbi delavskega samoupravljanja so bili v letu 1952 s splošnim zakonom o ljudskih odborih storjeni pomembni koraki v smeri omejevanja birokratičnih in krepitve demokratičnih elementov v funkcioniranju skupščinskega sistema na lokalni ravni. To velja zlasti za uvedbo zborov

proizvajalcev v okrajne in mestne ljudske odbore kot neposredni izraz uveljavitve delavskega samoupravljanja, za odpravo izvršilnih odborov, uvedbo svetov ljudskih odborov za posamezna ali več področij, prek katerih lahko ne le odborniki, temveč tudi drugi delovni ljudje in občani kot njihovi člani neposredno vplivajo na opravljanje izvršilne funkcije in reduciranje občinskih upravnih organov na položaj in vlogo »administracije«. Tako je prevladujočo težnjo po učinkoviti izvršilni oblasti koncem obdobja ljudske demokracije začela nadomeščati težnja po demokratičnem omejevanju te oblasti. Poznejši razvoj pa je pokazal na eni strani veliko zakoreninjenost administrativno-birokratskega sistema in težnje po ohranjevanju izjemnih pooblastil iz obdobja ljudske demokracije, na drugi strani pa nujnost uveljavitve odgovornejšega in samostojnejšega položaja strokovne uprave.

IV

Za obdobje od leta 1953 do leta 1963 kot začetno obdobje odločnejšega uresničevanja sistema socialistične demokracije je značilno prilagajanje celotnega političnega sistema in položaja izvršilne funkcije v njem, uvedbi in razvijanju samoupravljanja. Pomembne splošne razmere in okoliščine, povezane z uvedbo delavskega samoupravljanja, ki odločilno vplivajo na razvoj in delovanje izvršilne funkcije v tem obdobju v Jugoslaviji, so tile: odprava administrativno-operativnega upravljanja gospodarstva, družbena lastnina proizvodjalnih sredstev, zavračanje stalinističnih teorij o socialistični državi kot varuhu in poglavitnem ustvarjalcu socializma, spodbujanje samoiniciativnosti in razvijanje samostojne aktivnosti delovnih ljudi in vseh samoupravnih subjektov, postopno prenašanje pomembnih funkcij z države na samoupravna telesa, uresničevanje nove koncepcije občine kot komune, pomembni gospodarski uspehi in izredno visoka stopnja gospodarske rasti, odprava številnih elementov hierarhičnih odnosov med družbenopolitičnimi skupnostmi, odprava načela demokratičnega centralizma in dvojne odgovornosti, uresničevanje nove vloge in načina delovanja družbenopolitičnih organizacij, ki se med drugim izraža v preobrazbi komunistične partije v zvezo komunistov in ljudske fronte v socialistično zvezo delovnega ljudstva, izoblikovanje novega položaja Jugoslavije kot neuvrščene države itn. Že samo te družbene spremembe same po sebi so v veliki meri omejile osamosvojen položaj in vseobsežno vlogo izvršilne oblasti in njenih nosilcev do družbene baze iz obdobja ljudske demokracije.

Novi družbenoekonomski ureditvi in političnemu sistemu socialistične demokracije, ki temelji na delavskem samoupravljanju, niso več ustrezale tudi rešitve ustave FLRJ in ustav ljudskih republik o najvišjih državnih organih, razmejitvi pristojnosti in razmerjih med njimi. Zato so zvezni in republiški ustavni zakoni uveljavili novo organizacijo oblasti, za katero sta značilni doslednejše spoštovanje načela enotnosti oblasti in krepitev

položaja in vloge skupščin in ljudskih odborov. Gre pravzaprav za nadaljevanje procesa, ki ga je v okviru ljudskih odborov začel že splošni zakon o ljudskih odborih iz leta 1952.

Težnja, da se skupščine kot osrednja telesa političnega odločanja krepijo v razmerju do izvršilnih organov, težnja, ki jo Edvard Kardelj imenuje »osnovna demokratična ideja ustavnega zakona«, se izraža predvsem v uvedbi zborov proizvajalcev v ljudske skupščine in v odpravi prezidija, vlade in ministrstev na zvezni in republiški ravni. Z uvedbo izvršnih svetov kot politično-izvršilnih organov in z uvedbo samostojnih upravnih organov se izvršilna funkcija razdeli na dva dela, in sicer na politično-izvršilno in upravno funkcijo. S tem naj bi se politično-izvršilna funkcija v večji meri vezala s skupščino, medtem ko bi bili upravni organi omejeni na funkcije golega izvrševanja zakonov.

Delitev politično-izvršilne in upravne funkcije, ki je bila še bolj dosledno uresničena v okviru ljudskih odborov, naj bi zagotovila dejansko enotnost zakonodajne in politično-izvršilne oblasti v rokah predstavniških teles in je zato podlaga za odpravljanje izvršilne oblasti kot samostojne, iz skupščinskega sistema izločene veje državne politične oblasti. Nadomestila je na prvi pogled doslednejše in bolj čiste organizacijske rešitve, ki pa so v družbeni praksi vodile k osamosvajanju izvršilne oblasti in k birokratiziranju predstavniških teles. S tega stališča, to je s stališča ciljev, je ločitev politično-izvršilne in upravne funkcije pomemben prispevek k doslednejši uveljavitvi načel enotnosti oblasti in sistema skupščinske vladavine v specifičnih razmerah samoupravnega političnega sistema.

Uvedba in uveljavitev zborov proizvajalcev v ljudskih skupščinah in ljudskih odborih, podatki o aktivnosti odbornikov in poslancev, delovnih teles skupščin in ljudskih odborov, poglobljene razprave o pomembnih družbenih vprašanjih in kritična obravnava predlogov izvršilnih organov, uveljavljanje poslanskih vprašanj itn., vse to kaže na pomembne korake k uveljavljanju ljudskih odborov in skupščin kot resničnih delovnih teles, ki stalno zasedajo. K temu prispeva tudi nov način dela družbenopolitičnih organizacij v skladu s programom Zveze komunistov Jugoslavije, sprejetim leta 1958, po katerem »naj bi težišče njihovega dela ne bila državna uprava v ožjem smislu, ampak krepitev predstavniških in samoupravnih organov oblasti«. Težnjo po omejevanju moči izvršilnih organov izražajo tudi določila, ki zožujejo funkcije državne uprave na pretežno administrativne in upravno-tehnične funkcije evidentiranja, kontrole, usmerjanja in strokovne pomoči, pa tudi poenostavitev strukture upravnih organov in upadanje števila uslužbencev v njih.

Kljub navedenim prvim rezultatom uveljavljanja predstavniških teles je za obdobje po letu 1953 značilno še vedno zelo veliko zaostajanje dejansko uresničenih razmerij med nosilci zakonodajne, politično-izvršilne in upravne funkcije v družbeni praksi za idejno-političnimi izhodišči in ustavno koncepcijo sistema skupščinske vladavine. Osnovni razlog za

takšno zaostajanje in za to, da izvršilni organi ohranijo razmeroma neodvisen položaj in vlogo, je prav gotovo v tem, da je država dejansko zadržala prevelika pooblastila glede poseganja v družbenoekonomska razmerja, kar je posebej očitno pri močnih ostankih (etatističnega) razpolaganja s sredstvi za razširjeno reprodukcijo. Predstavniška telesa se niso mogla hitreje uveljavljati kot samoiniciativna delovna telesa, ki neposredno izražajo in usklajujejo samoupravne interese, in kot vodilna politična sila pri uresničevanju svoje politike in aktov tudi zaradi tega, ker so se odborniki in poslanci v njih ločevali od volilne baze na podoben način, kot velja za reprezentativni sistem. Ostanki starih razmerij med organi oblasti so se kazali zlasti v močnih težnjah po personalnem spajanju poslanskih, politično-izvršilnih in upravnih funkcij v okviru izvršnih svetov in njihovih delovnih teles, v izdajanju uredb z zakonsko močjo v nasprotju z določili ustavnega zakona, v uveljavljanju izvršnih svetov kot izključnih predlagateljev aktov in iniciatorjev delovanja skupščin, v tem, da so družbenopolitične organizacije nastopale na stari način, z ukazovanjem in pretežno prek izvršilnih organov, v tem, da so pomembne funkcije politične koordinacije in vsebinskega usklajevanja stališč ostale v okviru političnih aktivov, v skrivanju upravnih organov za avtoriteto izvršnih svetov in svetov ljudskih odborov, ki prevzemajo odgovornost za sprejetje odločitve upravno-strokovne narave, itn. Vse te slabosti in odstopanja so v glavnem izražala potrebe, da bi konkretno učinkovito uresničevali politiko in akte skupščin v zahtevnih razmerah prehoda v socialistično demokracijo, za katerega je značilna nerazvitost samoupravnih razmerij.

Čeprav položaj in vloga izvršilne funkcije v družbeni praksi v obdobju od leta 1953 do leta 1963 še zdaleč nista bila takšna, kot ju je določal ustavni zakon, so bili v tem obdobju storjeni pomembni koraki za uveljavljanje predstavniških teles kot osrednjih družbenih in državnih organov in za omejevanje položaja in vloge izvršilne oblasti, kar je bilo velikega pomena za vzpostavitev demokratičnega sistema samoupravne socialistične demokracije kot alternative stalinistični birokratsko-etatistični koncepciji socializma.

V

V obdobju po sprejemu ustave SFRJ iz leta 1963 se na podlagi določil ustave SFRJ nadaljuje pozitivna težnja uveljavljanja občinskih, republiških skupščin in zvezne skupščine kot organov družbenega samoupravljanja in najvišjih organov oblasti. To se posebej kaže v uvedbi več zborov delovnih skupnosti v strukturo zvezne skupščine in republiških skupščin in v uvedbi razvejanega sistema skupščinskih delovnih teles, v ustavnih določilih o izključnih pristojnostih skupščin in o njihovih razširjenih izvršilnih pristojnostih, v ohranitvi ločitve politično-izvršilnih in upravnih funkcij, v razvijanju neposrednih razmerij med skupščinami in

upravnimi organi, v uvajanju svetov in drugih podobnih novih upravnih organov, v uvedbi načela omejitve ponovne izvolitve kot osnove rotacije, v tem, da se skupščine tudi v praksi uveljavijo kot edina zakonodajna telesa, itn. V tem obdobju se skupščine vse bolj uveljavljajo kot osrednji odločujoči organi, ki delujejo kot bolj kritična in v večji meri samoiniciativna delovna telesa, pri čemer tudi intenzivneje spremljajo uresničevanje svoje politike in izvrševanje aktov.

Tako v ustavi SFRJ iz leta 1963 kot tudi v praksi njenega uresničevanja pa najdemo tudi pomembne elemente delnega odstopanja od načel sistema skupščinske vladavine. Ti elementi delnega osamosvajanja izvršilnih organov in širokih pooblastil so nastali kot izraz teženj, da bi zagotovili učinkovito uresničevanje politike in izvrševanje aktov skupščin. Omenjeni elementi se kažejo predvsem v posebnem položaju in vlogi, ki ju imajo v skupščinah splošno-politični zbori, posebej v razmerju do izvršnih svetov glede njihove odgovornosti, v ločitvi funkcij predsednika republike in zveznega izvršnega sveta ter v uvedbi sveta federacije na zvezni ravni, v personalnem spajanju politično-izvršilne in upravne funkcije v okviru širše sestave izvršnih svetov, v tem, da postane položaj izvršnih svetov precej neodvisen od skupščin, v uveljavljanju izvršnih svetov kot najpomembnejših pobudnikov aktivnosti skupščin in predlagateljev njihovih aktov itn. Med slabostmi delovanja izvršilnih organov v tem obdobju lahko omenimo tudi pretežno usmerjenost teh organov v priprave sej in aktov skupščin, kar jim daje lastnosti nekakšnih strokovnih služb skupščin in ogroža uspešno uresničevanje njihovih izvršilnih funkcij. Upravni organi se pogosto skrivajo za odločitvami izvršnih svetov, kar zamegljuje njihovo neposredno odgovornost, posebej v razmerju do skupščin. V občinskem skupščinskem sistemu so se ti elementi kazali predvsem tudi v uveljavljanju predsednikov občinskih skupščin kot najpomembnejših centrov političnega odločanja, koordinacije, usmerjanja in usklajevanja dela delovnih teles skupščine, svetov občinske skupščine in občinskih upravnih organov.

V družbenem in političnem razvoju Jugoslavije po letu 1963 pa stopno nastajajo takšne družbene razmere, ki so manj primerne za nadaljnje uresničevanje procesa uveljavljanja skupščin in so ta proces tudi pomembno zavrle. V delovnih organizacijah se krepijo položaj in vloga tehnokracije in težnje po odtujevanju odločanja od delavcev in samoupravnih organov, prihaja do zaostrovanja gospodarskih problemov in do pomembnega upadanja stopnje gospodarskega razvoja in do težav pri uresničevanju gospodarske reforme, uveljavljajo se novi odtujeni centri ekonomske in finančne oblasti za razpolaganje s sredstvi za razširjeno reprodukcijo, pomembno se večajo socialne razlike itn. Vsi ti procesi in zaostrovanje razmerij v družbeni bazi se na političnem področju kažejo predvsem v zaostrovanju mednacionalnih odnosov, poglobljanju medrepubliških sporov, uveljavljanju liberalističnih teženj in prodoru teorije in

prakse spontanega razvoja, kar vse prispeva k temu, da pride v začetku 70-tih let v Jugoslaviji do resne politične krize.

Zaostrena gospodarska, mednacionalna, socialna in politična razmerja so posebno močno odsevala v delovanju skupščin družbenopolitične skupnosti. K temu, da skupščine niso bile sposobne učinkovito razreševati vseh teh nasprotij, je v veliki meri prispeval osamosvojen, v bistvu reprezentativni položaj odbornikov in poslancev, kot tudi to, da družbenopolitične organizacije in njihova vodstva niso imeli z ustavo določenih možnosti za neposreden vpliv na delovanje in odločanje v skupščinah, v praksi pa so pogosto delovali prek izvršilnih organov. Struktura in delovanje zvezne skupščine in deloma tudi republiških skupščin nista bila prilagojena novim razmerjem med republikami in federacijo, ki so jih uveljavila ustavna dopolnila iz leta 1971. V takšnih razmerah sta se nujno ponovno okrepila položaj in vloga drugih nosilcev izvršilne funkcije ter zunaj sistemsko, oblastno nastopanje družbenopolitičnih organizacij.

Z ustavnimi dopolnili iz leta 1971 se okrepita položaj in vloga izvršilnih organov. Uvedba predsedstva SFRJ, ki ima relativno zelo osamosvojen položaj nasproti zvezni skupščini in spremembe v položaju in vlogi predsedstev republiških in pokrajinskih skupščin, ki lahko pomembno vplivajo na delovanje izvršnih svetov, prenos medrepubliškega usklajevanja v pristojnost zveznega izvršnega sveta in izvršnih svetov republiških in pokrajinskih skupščin (medrepubliški komiteji), uvedba generalnega pooblastila izvršnim svetom za izdajanje izvršilnih predpisov, uzakonitev personalnega spajanja politično-izvršilne in upravne funkcije in določitev inkompatibilnosti funkcije člana izvršnega sveta s poslansko funkcijo, vse to so nova ustavna določila, s katerimi se skuša zagotoviti večjo stabilnost političnega sistema in učinkovitejšo izvršilno funkcijo v njem.

Določila ustavnih dopolnil glede sestave, pristojnosti in odgovornosti izvršilnih organov izražajo precejšnjo stopnjo političnega realizma. Gre za to, da so uzakonila posamezne rešitve, proti katerim so bila usmerjena prizadevanja ob vseh ustavnih reformah po letu 1953, ki pa so se v praksi zaradi potrebe po učinkovitem in usklajenem delovanju izvršilnih organov vedno znova uveljavljale v praksi in v nekaterih normativnih aktih (zakoni, poslovnik skupščin). Tipična primera sta personalno spajanje politično-izvršilne in upravne funkcije (imenovanje predstojnikov upravnih organov izmed članov izvršnega sveta) in generalno pooblastilo izvršnim svetom za izdajanje izvršilnih predpisov. Z uzakonitvijo personalnega spajanja politično-izvršilne in upravne funkcije je bilo razrešeno tudi vprašanje (ne)združljivosti članstva v izvršnem svetu in poslanske funkcije. Pri reševanju tega vprašanja je bilo v povojnem ustavnem razvoju veliko nihanj. Kolikor so člani izvršnega sveta hkrati predstojniki upravnih organov, izvršni svet ni več mogoče opredeliti kot politični odbor skupščine. Glede na samostojen položaj in »uradniško« naravo izvršnega sveta s takšno sestavo je razumljivo, da ustava določa nezdržljivost funkcije člana izvršnega sveta in poslanske funkcije.

Kljub temu, da v obdobju od leta 1963 do leta 1971 v okviru občin ni prišlo do nobenih pomembnejših institucionalnih sprememb glede položaja in vloge izvršilnih organov, ali pa prav zato, se je v družbeni praksi v tem obdobju še bolj okrepila vloga predsednika občinske skupščine. Poleg tega družbene razmere same po sebi, pa tudi spremembe, izvršene v okviru širših družbenopolitičnih skupnosti, pomembno vplivajo na krepitev vloge in osamosvajanje svetov in občinskih upravnih organov nasproti občinskim skupščinam.

Okrepitev položaja in vloge izvršilnih organov v okviru vseh družbenopolitičnih skupnosti je bila po letu 1971 še bolj poudarjena, saj vzporedno s pomembnimi spremembami ustavnih določil o družbenoekonomskih razmerjih v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter glede položaja in vloge izvršilnih organov ni prišlo do ustreznih sprememb v strukturi skupščin, sestavi zborov, pravicah in dolžnostih odborov in poslancev, niti glede načina delovanja in možnosti vplivanja družbenopolitičnih organizacij na njihovo delo in odločanje. Samo deloma so glede tega izjema določila amandmajev k ustavi SR Slovenije, predvsem glede zasedanja delegatov občin. Kolikor bi se proces okrepitve in osamosvajanja izvršilnih organov, proces, ki je izviral iz zaostrenih družbenoekonomskih, socialnih, mednacionalnih in političnih nasprotij, nadaljeval oz. ustalil kot sistem, bi se lahko na dnevni red ponovno postavile nekatere slabosti iz obdobja ljudske demokracije v zvezi z nevarnostjo osamosvajanja izvršilne oblasti in birokratizacije državnih in partijskih organov, prav tako pa bi bili ogroženi po letu 1971 doseženi pozitivni rezultati pri razvijanju družbenoekonomskih razmerij v temeljnih družbenih celicah. Zato je razumljivo, da so ustava SFRJ in republiške in pokrajinske ustave iz leta 1974 največ pozornosti posvetile ravno vprašanju razvijanja trajnih delovnih razmerij skupščin in njihovih članov do samoupravne družbene baze (delegatski sistem) ter vključevanju delegatov družbenopolitičnih organizacij v skupščine.

VI

Obdobje po uveljavitvi ustave SFRJ in republiških in pokrajinskih ustav iz leta 1974 je obdobje stabilnega političnega razvoja in učinkovitega razreševanja mnogih družbenih protislovij, pa tudi obdobje poglobljanja samoupravnih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih na podlagi ustave in zakona o združenem delu ter obdobje dograjevanja političnega in skupščinskega sistema na samoupravnih temeljih. Čeprav ostajajo napredne socialistične sile še naprej pred zelo zahtevnimi in zapletenimi problemi gospodarskega in družbenopolitičnega razvoja, se to obdobje pomembno razlikuje od prejšnjega ustavnega obdobja predvsem po tem, da so se v njem začeli oziroma se nadaljujejo pozitivni procesi na najrazličnejših področjih družbenega in političnega življenja. Uspešnosti nekega obdobja namreč ne moremo meriti samo po

absolutno doseženih rezultatih, temveč tudi po začrtani usmeritvi družbenih sprememb in hitrosti njihovega uresničevanja. Dosežena politična stabilnost in okrepitev naprednih socialističnih sil dopuščata, da se v nadaljnjem razvoju napravijo pomembnejši koraki naprej k demokratizaciji političnega odločanja na vseh ravneh, to je, da se v večji meri sprosti samostojna aktivnost delovnih množic, med katerimi naj socialistična zveza delovnega ljudstva kot enotna fronta naprednih socialističnih sil pod vodstvom ZK deluje predvsem kot notranja gibalna sila.

Ustava SFRJ, republiške in pokrajinske ustave so položaj, način oblikovanja, pristojnosti in odgovornost izvršilnih organov uredile v glavnem na enak način kot ustava SFRJ iz leta 1963, dopolnjena z ustavnimi amandmaji. Pač pa so ustave bistveno spremenile strukturo in način oblikovanja skupščin družbenopolitičnih skupnosti in pravice in dolžnosti njihovih članov, kar zahteva pomembne spremembe tudi glede vloge, načina delovanja izvršilnih organov in njihovih razmerjih do skupščin. S tega stališča sta najpomembnejši novi značilnosti skupščinskega sistema, uvedba delegatskega sistema in vključitev delegatov družbenopolitičnih organizacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti.

Delegatski sistem omogoča neposredno izražanje množice različnih konkretnih interesov in potreb delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter njihovo usklajevanje v zborih skupščin; s tem ustvarja temeljne pogoje za postopno odpravljanje reprezentativne narave skupščin in njihovih članov, za deprofesionalizacijo političnih funkcij in za upravljanje družbenih in političnih zadev z delovnega mesta. Njegova najpomembnejša značilnost je v tem, da je podlaga za postopno odpravljanje državnih organov kot od samoupravnih skupnosti odtujenih in osamosvojenih teles in s tem sredstvo, ki naj omogoča in spodbuja proces odmiranja države. Bolj ko postajajo delegatske skupščine neposredni izraz interesov in potreb delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, organiziranih v temeljne samoupravne skupnosti pri združevanju dela, na mestu prebivanja, v interesnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah, in bolj ko zgublajo od samoupravne družbene baze osamosvojeno reprezentativno naravo, pomembneje je, da so ne le normativno, temveč tudi dejansko, v družbeni praksi v položaju najvišjih organov državne oblasti. Delegatski način oblikovanja in delovanja skupščin družbenopolitičnih skupnosti zahteva dosledno uresničevanje načel sistema skupščinske vladavine, saj ne more uspešno delovati, če se od skupščin osamosvajajo oziroma nad skupščine povzdigujejo izvršilni organi, ki nimajo delegatske sestave.

S stališča položaja in vloge izvršilnih organov je uvedba delegatskega sistema posebej pomembna zato, ker ti organi v svojem celotnem delovanju ne morejo biti več usmerjeni le k skupščinam, temveč se morajo usmerjati k celotni delegatski bazi od temeljnih samoupravnih skupnosti in njihovih delegacij, samoupravnih organov in konferenc delegacij do delovnih teles in zborov skupščin družbenopolitičnih in tistih samoupravnih interesnih skupnosti, ki so neposredno vključene v skupščinski sistem.

Uvedba delegatskega sistema postavlja pred izvršne svete in upravne organe celo vrsto novih nalog in zadalžitev, na primer v zvezi s pripravljanjem in objavljanjem gradiv, spoštovanjem rokov za njihovo obravnavo, v zvezi s spremljanjem razprave v celotni delegatski bazi in v zvezi z upoštevanjem stališč, predlogov, vprašanj in razprav delegatov in delegacij tako pri pripravljanju aktov za zборе skupščine kot pri lastnem delu v zvezi z uresničevanjem politike in izvrševanjem aktov skupščine.

Neposredno vključevanje delegatov družbenopolitičnih organizacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti naj bi omogočilo članstvu in vodstvom teh organizacij, da neposredno vplivajo na razpravljanje in odločanje skupščin o vprašanih uresničevanja, razvoja in varstva z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema in da prevzemajo tudi soodgovornost za sprejete odločitve v skupščinah.

Neposredno vključevanje delegatov družbenopolitičnih organizacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti naj bi omogočilo članstvu in vodstvom teh organizacij, da neposredno vplivajo na razpravljanje in odločanje skupščin o vprašanih uresničevanja, razvoja in varstva z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema in da prevzemajo tudi soodgovornost za sprejete odločitve v skupščinah. S stališča uresničevanja sistema skupščinske vladavine in položaja in vloge nosilcev izvršilne funkcije v njem je zlasti pomembno, da je takšen način vključevanja družbenopolitičnih organizacij podlaga za zoževanje zunajsistemskega, oblastnega nastopanja teh organizacij in njihovega vpliva na sprejemanje najpomembnejših oblastnih odločitev prek izvršilnih organov. Družbenopolitične organizacije postajajo postopno vse bolj notranja gibalna sila delegatskega skupščinskega sistema in s tem pomemben element krepitve tega sistema. Nadaljnji korak v isti smeri je ustanavljanje in delovanje družbenih svetov kot »oblik delovnega povezovanja državnih organov in njihovega aparata z odločilnimi dejavniki samoupravne in politične strukture naše družbe« (E. Kardelj).

Skupščine vseh družbenopolitičnih skupnosti so v ustavah iz leta 1974 opredeljene kot organi družbenega samoupravljanja in najvišji organi oblasti. Pri tem je za uresničitev načela skupščinske vladavine zlasti pomembno, da so skupščine ponovno prevzele funkcije medrepubliškega usklajevanja, ki so jih na podlagi ustavnih dopolnil iz leta 1971 opravljali zvezni izvršni svet in izvršni sveti republiških in pokrajinskih skupščin, čeprav se v praksi uveljavlja usmeritev, da bi težišče medrepubliškega usklajevanja stališč tudi vnaprej ostalo v okviru medrepubliških komitejev. Drugi pomembni element krepitve skupščin se izraža v ustavnih določilih o predsedstvu SFRJ in predsedstvih republik in pokrajin in v praksi njihovega delovanja, za katero je značilna težnja, da bi v mirnem času in stabilnih družbenih razmerah bili organi, ki krepijo položaj in povečujejo učinkovitost delovanja skupščin in njim odgovornih organov. Prav tako je pomembno, da ustave posebej poudarjajo funkcije skupščin na področju izvajanja politike in izvrševanja njihovih aktov.

Uresničevanje delegatskega sistema povzroča, da je pripravljanje aktov, obravnavanje gradiv, razpravljanje in sklepanje o politični usmeritvi, splošnih aktih in drugih zadevah v skupščinah veliko bolj dolgotrajna, zapletena in zahtevna naloga. Zato bi morale skupščine razpravljati in odločati samo o temeljnih družbenih vprašanjih. Če želimo, da bodo skupščinske odločitve vse bolj izraz pobud, stališč in predlogov celotne delegatske baze in ne samo rezultat pobud izvršilnih organov in razprave v telesih skupščine, moramo skupščine v večji meri kot doslej razbremenjevati organizacijsko-tehničnih, upravno-strokovnih in drugih zadev izvedbene narave, ki jih lahko kvalificirano in odgovorno razrešujejo izvršilni organi. Tudi s tega stališča je razumljivo, da ustave iz leta 1974 ohranjajo relativno samostojen položaj in določajo pomembno vlogo izvršnih svetov in upravnih organov. Pri tem sta njihova funkcionalna samostojnost in odgovornost poudarjeni predvsem z ustavnim določilom o odgovornosti za stanje na vseh področjih družbenega življenja oz. na posameznem upravnem področju, pa tudi z generalnim pooblastilom izvršnim svetom za izdajanje izvršilnih predpisov.

V skladu s tako opredeljenim položajem izvršilnih organov bi bilo treba okrepiti politični nadzor skupščin nad njihovim delom in zaostri njihovo odgovornost, pa tudi pomembno omejiti možnosti njihovega neposrednega vplivanja na celotno delovanje in odločanje v skupščinah. Nedvomno je temeljna slabost praktičnega uresničevanja ustavnih določil o položaju izvršilne funkcije v sistemu skupščinske vladavine v tem, da so izvršilni organi v skupščinah vseh družbnopolitičnih skupnosti skoraj izključni predlagatelji aktov, pa tudi najpomembnejši pobudniki za obravnavo večine vprašanj in s tem najpomembnejši dejanski oblikovalci skupščinskih odločitev.

Prav gotovo ni v skladu s cilji delegatskega sistema, da so delegacije in delegati predvsem omejeni na bolj ali manj kritično in temeljito preučevanje in razpravljanje o predlogih, ki jih brez njihovega neposrednega sodelovanja pripravljajo izvršni sveti in upravni organi. Takšna vloga izvršilnih organov pri določanju dnevnih redov in celotne dejavnosti skupščin je še posebej zaskrbljujoča zato, ker v izvršnih svetih prevladujejo upravni funkcionarji in poslovodni delavci iz organizacij združenega dela. Izvršilni organi morajo vse bolj postajati učinkovito sredstvo skupščine in celotne delegatske baze za uresničevanje skupščinske politike in izvrševanje njenih aktov. Zdi se, da s tako opredeljeno vlogo izvršilnih organov in z načeli sistema skupščinske vladavine ni združljiva z ustavami in občinskimi statuti določena pravica izvršnih svetov, da v skupščini postavijo vprašanje zaupnice, saj ta pravica preveč krepi njihov samostojni položaj in vpliv na odločanje v skupščinah.

V celoti odgovoren odnos izvršnih svetov do izvrševanja politike in do izvrševanja aktov skupščin bi bilo mogoče zagotoviti tudi, če ne bi imeli v svojih rokah takšne možnosti za neposredni politični pritisk na

delo in odločanje skupščin. Izvršni sveti imajo vse možnosti argumentiranega, s podatki, analizami in družbenopolitičnimi obrazložitvami podprtega nastopanja v skupščinah, lahko predlagajo odložitev posamezne obravnave, kot skrajno sredstvo pa imajo tudi možnost odstopa v tistih primerih, ko ne morejo prevzeti odgovornosti za uresničevanje v skupščini prevzete politike in izvrševanje sprejetih aktov. Prav tako obsežne nove funkcije izvršnih svetov v delegatskem skupščinskem sistemu, še posebej pa podatki o njihovi dejanski vlogi v tem sistemu, prej govorijo za zaostritev kot pa za takšno omilitev načela omejitve ponovne izvolitve njihovih članov, kot so jo določile ustave iz leta 1974. Pri tem pa velja upoštevati, da slabosti v delovanju nosilcev izvršilne funkcije niso le posledica slabosti v delu izvršilnih organov samih, temveč so v večji meri posledica neustreznega uresničevanja delegatskega sistema, zato je njihovo odpravljanje toliko bolj zapletena in dolgotrajna naloga.

Temeljna struktura izvršilnih organov je po ustavi SFRJ iz leta 1974 izenačena v vseh družbenopolitičnih skupnostih. Ta struktura je enaka v okviru federacije, republik, avtonomnih pokrajin in občin (skupščina, predsedstvo, izvršni svet, upravni organi), s tem da se v občinah predsedstvo ne oblikuje. Pri tem imajo zvezni organi vendarle v marsičem specifičen položaj in vlogo, saj so način oblikovanja, sestava, pristojnosti in način sprejemanja odločitev v zveznih organih prilagojeni federativnemu načelu. Določeno večjo samostojnost in poseben položaj imajo predsedstvo SFRJ, zvezni izvršni svet in zvezni upravni organi pri sodelovanju z drugimi državami. V mednarodnih odnosih in pri sklepanju meddržavnih pogodb nastopa na primer zvezni izvršni svet dosledno kot »vlada Socialistične federativne republike Jugoslavije«. Poseben položaj, posebej v razmerju do organov ožjih družbenopolitičnih skupnosti, pa imajo zvezni organi na področjih ljudske obrambe, državne varnosti in mednarodnih odnosov, na katerih so po ustavi SFRJ zvezni organi odgovorni za izvrševanje zakonov, predpisov in drugih aktov.

Z ustavo SR Slovenije so uveljavljene deloma zahtevnejše in pogumnejše rešitve v delegatskem skupščinskem sistemu kot v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah. To še posebej velja za zamenljivo sestavo zborov združenega dela in zborov krajevnih skupnosti oziroma zbora občin občinskih skupščin in skupščine SR Slovenije, za postopek sprejemanja odločitev v zborih skupščin in za določila, ki preprečujejo preraščanje družbenopolitičnih zborov v naslednike splošno političnih zborov oziroma v splošno pristojne zборе. V zakonu o izvršnem svetu skupščine SR Slovenije so tudi zelo dosledno, analogno kot velja za zборе skupščine, opredeljene pravice, dolžnosti in odgovornost izvršnega sveta do skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, ki so del skupščinskega sistema. Na drugi strani pa so v ustavi SR Slovenije in v družbeni praksi v primerjavi z drugimi republikami in pokrajinami deloma bolj poudarjeni samostojni položaj in vloga predsedstva SR Slovenije do skupščine in do njenega izvršnega sveta.

Uvedba enotnega kolegijskega izvršilnega organa v občinski skupščinski sistem je omogočila učinkovitejše in bolj povezano uresničevanje politike in izvrševanje aktov občinske skupščine in je prispevala k pomembni omejitvi vsemogočnega položaja predsednika občinske skupščine, ki je bila značilna za prejšnje ustavno obdobje. Na drugi strani so se v delovanju izvršilnih svetov slovenskih občinskih skupščin kazale iste slabosti in pomanjkljivosti kot v okviru širših družbenopolitičnih skupnosti, s tem da so v občinah elementi neustrezne sestave izvršnih svetov še precej izrazitejši.

Občinskim upravnim organom daje posebno samostojen položaj to, da niso le nosilci izvrševanja odlokov občinske skupščine, temveč tudi predpisov širših družbenopolitičnih skupnosti. Zato je toliko bolj zaskrbjujoča prevlada predstojnikov občinskih upravnih organov v izvršnih svetih občinskih skupščin, saj osamosvaja izvršni svet nasproti občinski skupščini. Negativna je tudi težnja, da se skrivajo predstojniki občinskih upravnih organov za avtoriteto izvršnega sveta, namesto da bi v skladu z ustavo samostojno prevzemali odgovornost za stanje na ustreznem upravnem področju. Odpravljanje slabosti v delovanju občinskih upravnih organov je v veliki meri odvisno tudi od tega, kako se bodo uresničevala prizadevanja za uveljavitev novega samoupravnega položaja delavcev v upravnih organih v skladu z določili zakona o združenem delu, brez česar si ni mogoče predstavljati preobrazbe uprave v specifično samostojno družbeno službo.

Občina je najožja in temeljna družbenopolitična skupnost, v okviru katere bi se morali najprej in najbolj odločno odpravljati ostanki osamosvojenosti izvršilne oblasti. K temu prav gotovo ne prispeva nekritično prevzemanje vseh rešitev glede položaja in vloge izvršilnih organov iz ureditve na zvezni in republiški ravni. Izvršilni organi v občini bi se morali tudi hitreje odpirati neposrednemu vplivu delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih tako v vseh fazah pripravljanja aktov skupščin kot tudi pri njihovem izvrševanju. V okviru teh prizadevanj bi bilo treba proučiti možnost, da bi ta vpliv potekal tudi prek delovnih teles izvršnih svetov občinskih skupščin, pri čemer bi lahko uspešno izkoristili tradicijo in pozitivne izkušnje svetov občinskih skupščin iz prejšnjega ustavnega obdobja.

Za prihodnji razvoj sistema skupščinske vladavine, katerega temelj sta samoupravljanje in delegatski sistem, je odločilnega pomena nadaljnje prilagajanje delovanja izvršnih svetov in upravnih organov potrebam delegatsko sestavljenih skupščin in celotne delegatske baze, ustvarjanje pogojev za nemoten pretok pobud in predlogov iz delegatske baze v zbornice skupščin, razvijanje novih oblik sodelovanja izvršilnih organov z vsemi subjektivnimi silami, predvsem prek družbenih svetov, in odločnejša preusmeritev temeljne pozornosti skupščin in njim odgovornih organov od oblikovanja novih normativnih rešitev k vprašanju učinkovitega in doslednega uresničevanja politike in izvrševanja aktov skupščin. V stabilnih

družbenih in političnih razmerah, v katerih se zveza komunistov in druge napredne socialistične sile niso odločile toliko za institucionalno dograjevanje ali organizacijske reforme, kolikor za spremembe v praktičnem delovanju našega političnega sistema socialistične demokracije, so zagotovljene dokaj ugodne razmere za uresničevanje takšnega razvoja.

Glede položaja in vloge izvršilne funkcije in organov, ki so njeni nosilci, sta v povojnem razvoju v Jugoslaviji pomembni predvsem dve težnji. Prva je težnja po oblikovanju učinkovite izvršilne funkcije, druga pa je težnja po demokratičnem omejevanju izvršilnih organov v skladu z načelom skupščinske vladavine. Medtem ko je za obdobje ljudske demokracije značilna predvsem težnja po oblikovanju učinkovite in zato v veliki meri tudi osamosvojene izvršilne oblasti, je za obdobje po uvedbi delavskega samoupravljanja značilno, da stopi v ospredje težnja po demokratičnem omejevanju izvršilnih organov in po zagotovitvi osrednjega položaja in vloge skupščin. Lahko rečemo, da je bilo tudi v 60-tih in začetku 70-tih let precej nihanja v smeri prevlade prve oziroma druge težnje, medtem ko lahko ureditev po ustavi SFRJ in republiških ustav iz leta 1974 ocenimo kot rezultat enakopravnega upoštevanja prve in druge težnje.

Potreba in perspektiva političnega sistema socialistične demokracije, ki se gradi na temelju samoupravnih družbenoekonomskih razmerij v temeljnih samoupravnih skupnostih in na delegatskem oblikovanju in delovanju skupščin in njihovih članov in katerega temeljna značilnost je začeti proces odmiranja države in izgrajevanja skupnosti svobodnih proizvajalcev, na podlagi dolgoročno zastavljenega programa Zveze komunistov Jugoslavije in ustavnih določil, očitno ni v samostojni in iz skupščinskega sistema izločeni izvršilni oblasti, temveč v oblikovanju takšne učinkovite izvršilne funkcije, ki jo uresničujejo neposredno skupščine in njim odgovorni izvršilni organi. Postopno preobražanje izvršilne funkcije v skladu s temi izhodišči je povezano predvsem s procesom odmiranja države in bo potekalo zato vzporedno z razvojem samoupravljanja in uresničevanja delegatskega sistema kot specifičnih poti izgrajevanja skupnosti svobodnih proizvajalcev v konkretnih jugoslovanskih razmerah. Medsebojna odvisnost teh dveh procesov ne izhaja samo iz del klasikov marksizma, temveč jo potrjuje tudi analiza razvoja in delovanja izvršilne funkcije v sistemu skupščinske vladavine v Jugoslaviji po letu 1950, ko je bilo uvedeno delavsko samoupravljanje in je bila s tem zagotovljena podlaga za pomembno uveljavljanje skupščin v poznejšem razvoju. Vse to pa kaže na postopnost in dolgoročnost procesa, pri katerem lahko posamezne konkretne organizacijske zamisli in rešitve le deloma pospešujejo ali zavirajo njegovo uresničitev, medtem ko je odločilnega pomena zagotavljanje cele vrste družbenoekonomskih in družbenopolitičnih predpogojev za preobrazbo osamosvojene izvršilne oblasti v takšno izvršilno funkcijo, katere položaj in vloga bosta v skladu z načeli sistema skupščinske vladavine.

GOJKO STANIČ

Antimonopolistična sistemska sredstva

(v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja)

»Frakcionaštvo, sektaštvo in klikaštvo se onemogoča samo s praktičnim delom med množicami, s povezovanjem naše Partije s širokimi masami industrijskih delavcev in z dvigovanjem ideološkega nivoja partijskega članstva.«¹

Dejstvo odtujene politike in problem političnega monopolizma

V razdobju socializma kot prehodnem razdobju se ob procesu podružbljanja politike kot samoupravljanja perpetuira tudi politika kot odtujena sfera. Bistveno za napredek socializma je proces preseganja odtujene politike kot prakse zastopanja delavsko-razrednih interesov in širjenje socialističnega samoupravljanja. V takem prehodnem položaju pa se kot pomembno vprašanje socializma in demokracije postavlja tudi vprašanje demokratičnega zagotavljanja vsebine diktature proletariata, se pravi diktature dela nad nedelom in živega nad minulim delom v sferi oblasti, torej v sferi odtujene politike.

Zgodovina socializma v socialističnih družbah, in glede tega je tudi praksa v socialistični povojni graditvi v Jugoslaviji bogata, nas opozarja, da se stalno obnavljajo politične težnje birokratske in tehnokratske vrste, težnje, ki težijo k ohranjanju statusa quo ali pa žele celo zavreti zgodovino zato, da bi ohranile privilegije, da bi ohranile dano reprezentativno, elitistično strukturo politične moči. Te družbene sile in tendence so v nekaterih zaostrenih zgodovinskih razdobjih močno okrnile demokratizem socialističnih družb in so v praksi uveljavile svojo izključno, monopolno pozicijo, s katere nastopajo kot »edini pravi« poznavalci in predstavniki delavskega razreda. Stalinistična praksa s kultom osebnosti, cvetočim pragmatizmom in čistkami pa nas spominja na možnosti totalitarizma v

¹ Josip Broz Tito: Iz koreferata za Osmo konferenco Mestne partijske organizacije, 25. in 26. februar 1928 v Zagrebu.

socializmu. Ob takih realnih družbenih pojavih in ob tem, da še nismo presegli razmer, ko bi bile take recidive nekaj povsem nestvarnega in nemogočega, se kot eno izmed zanimivih vprašanj političnega sistema samoupravnega socializma postavlja tudi vidik antimonopolističnih sistemskih sredstev in take politike, ki naj zagotavlja sistematičen, dolgoročen in enosmeren, torej *samoupravni-demokratski* razvoj in uveljavljanje socializma. Gre za institucionalna in sistemska vprašanja in za politiko, s katero naj se socializem kot proces uveljavlja kolikor je mogoče samoupravno demokratično in humano. Gre za proces socializma, v katerem so imanentno povezani socialistična vsebina, demokracija in humanizem, cilji in sredstva, vsebina in oblika. Gre za nasprotovanje tistim razumevanjem socializma kot cilja, po katerih sredstva niso pomembna, v katerih posameznik ni relevanten, v katerih namen »posvečuje« še tako nedemokratično in neetično prakso.

V sedanjih okoliščinah lahko kontinuiteto samoupravne demokratične in humane prakse in vizije socializma zagotovimo predvsem z zavestnim delom pri graditvi takih inštitutov in družbenih odnosov ter take kadrovske politike, ki bodo v danih razmerah optimalno zagotavljali samoupravno-demokratično hegemonijo delavskega razreda, združenega dela oz. samoupravljalcev nad možnimi nasprotnimi udarci birokratskih, tehnokratskih, politično nedemokratičnih elitističnih sil.

O tej temi razpravljam v trenutku velikega poleta samoupravne demokracije in marksistične misli, v času politične stabilnosti, ki jo zagotavlja realno revolucionarno vizionarstvo zveze komunistov in v tem sklopu vizionarstvo takih velikih osebnosti, kakršne so tovariš Tito, tovariš Kardelj in drugi veliki revolucionarji in misleci naše revolucije. Morda je zato videti odveč, da postavljamo to vprašanje, ki se zdi ta trenutek manj pomembno, neaktualno. Postavljam ga kot eno izmed resnih vprašanj socializma in demokracije, *kot enega izmed vidikov* naše samoupravne demokracije, kot vidik, za katerega se je v zgodovini pokazalo, da je aktualen, in za katerega lahko domnevamo, da bo pomemben in zanimiv še dolgo v prihodnosti razvoja naše družbe in tudi socializma kot svetovnega procesa.

Dokler se bomo v praksi še srečevali z omejevanjem izražanja množstva politične misli socializma in z omejevanjem izražanja množstva samoupravnih socialističnih interesov, s problemom samovolje posameznih poslovodnih organov, odgovornih funkcionarjev, dokler se bomo srečevali s samovoljo klik, ki si uzurpirajo samoupravljanje, toliko časa se moramo z vso pozornostjo ukvarjati tudi s tem vidikom socializma in demokracije.

O vprašanjih antimonopolističnih in antitotalitarističnih politično doktrinarnih in sistemskih rešitev so obsežno razpravljali in še razpravljajo v meščanski politični misli. Diktatura kapitala se v praksi izraža v oblikah od fašističnega totalitarizma pa do relativno široke parlamentarne demokracije in dokajšnjih zagotovil meščanskih svoboščin človeka

ter zakonitosti. Meščanski parlamentarizem se je rodil tudi kot odgovor na absolutistično fevdalno obliko in vsebino oblasti, zato je v svojem revolucionarnem času kapitalistični razred globlje razmišljal o tem, kako sistemsko zagotoviti demokracijo v okvirih samega razreda in za ta razred, in o možnostih, da se tudi v tem družbenoekonomskem sistemu pojavljajo totalitarne tendence in režimi. Splošno je znana teorija o delitvi oblasti kot antitotalitarna politološka doktrina. Tudi danes jo npr. v Združenih državah razglašajo za izredno pomembno antitotalitaristično sredstvo v razmerah, ko je vladavina razreda kapitalistov že dvesto let stabilna in ko neomejeno vlada kapital. Tej doktrini o delitvi oblasti med izvršno, zakonodajno in sodno vejo oblasti pripisujejo velik pomen za ohranjanje buržoaznih demokratičnih inštitutov v praksi. Poleg tega pa na to teorijo navezujejo tudi teorijo strankarskega političnega pluralizma in teorijo skupin pritiska; oboje naj bi bilo antitotalitarno sredstvo in naj bi zagotavljalo realne možnosti za izražanje in zagovarjanje interesov v okvirih buržoazne demokracije.

V sovjetski ustavi iz leta 1977, pa tudi v sovjetski teoriji o teh vprašanih ne razpravljajo. Razpravljajo pa posredno, predvsem z vidika potrebe po nadaljnji demokratizaciji družbenih odnosov. Posredno so o teh vprašanih razpravljali, ko so npr. v ustavni diskusiji razgrnili problem, kako posameznika, ki npr. kritizira, zavarovati pred birokratskimi šikanami. V teoriji npr. zanikajo, da bi bil problem poklicnih politikov problem, saj trdijo, da v položaju, ko KP nadzoruje delo političnih delavcev, stalna poklicna opredelitev za politiko ni noben resen problem. Ob takih pogledih pa velja omeniti, da je verjetno eden izmed resnih motivov, da so iz sovjetske ustave in iz sodobne sovjetske teorije izpustili termin »diktatura proletariata«, prav zasovraženo stalinističnega totalitarizma med sovjetskimi delovnimi množicami. Problem birokratske samovolje in uzurpacije je očitno tudi danes v sovjetski družbi pereč. O tem razpravljajo in proti takim pojavom se bojujejo, vendar v sedANJI etapi delujejo v okvirih etatizma in močnega centralizma.

Komponente antimonopolizma v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja

Socialistično samoupravljanje in delegatski sistem sta na eni strani afirmativna stran preseganja možnosti za pojavljanje političnega elitizma in monopolizma, na drugi strani pa sta sama na sebi tudi neposredno antimonopolistično usmerjena. Priznavanje zakona vrednosti in uveljavljanje socialističnih produkcijskih odnosov svobodne menjave dela prek trga, na drugi strani pa svobodne menjave dela kot samoupravnega dogovarjanja prek interesnega združevanja, so podstat socialističnega demokratizma, političnega mnoštva samoupravnih interesov in njihove artikulacije. Praktično preseganje pojavov izkoriščanja, monopolov, profita, stihije, itn., torej prizadevanje za socialistično naravo družbenoekonom-

skih odnosov, so prava pot za stabilizacijo politične sfere kot demokratičnega področja soočanja množstva samoupravnih interesov. Institucionalizacijo prizadevanj dominacije zgodovinskega interesa delavskega razreda ter porajanje združenega dela zagotavljajo institucije družbene lastnine, ki so nastrojene antimonopolistično. Monopolistično ali egoistično obnašanje je v nasprotju s konceptom družbene lastnine in ga ustava razglasa za protizakonito delovanje.

Institucionalni sistem samoupravljanja in države, ki raste iz delegatskih osnov, pri čemer se momenta samoupravljanja in revolucionarne oblasti stikata v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in njihovih organih, se razvija tako, da imajo delegatska samoupravna baza združenega dela in delavski razred, narodi in narodnosti vedno več neposredne moči pri upravljanju družbenih zadev. Načelo zakonitosti, varstvo ustavnosti in neposredno ustavno varstvo človekovih pravic in svoboščin predvsem pa zagotavljanje neodtujljivosti pravice do samoupravljanja in pravice do dela s sredstvi v družbeni lastnini so izredno pomembne komponente in elementi socialistične demokratičnosti in antimonopolizma.

Načelo enotnosti oblasti, kjer je osnova združeno delo oz. dominacija zgodovinskega delavsko-razrednega interesa, se ne razvija v smislu neposredne operativne podrejenosti vseh institucij in organov političnega sistema v konkretnem sklepanju o konkretnih vprašanih enemu samemu centralnemu predstaviškemu organu. V političnem sistemu socializma ne uveljavljamo načela delitve oblasti po zgledu nekaterih buržoaznih demokracij, ampak načelo avtonomnega delovanja, odgovornosti vsakega izmed ustavno določenih organov oblasti in samoupravljanja v urejanju in razreševanju tistih vprašanj in pristojnosti, ki so mu ustavnopravno poverjene. Delegatske skupščine pa imajo osnovne pristojnosti predvsem pri nastajanju teh organov in v nadzorovanju njihovega dela. Tako se v tem sistemu uveljavlja stopnja politične pobude, avtonomije in odgovornosti na področju zakonodajne aktivnosti, na področju dajanja občnih političnih smernic, na področju izvrševanja zakonitosti, na področju kontrole, na področju sodstva in presojanja skladnosti samoupravnih aktov in drugih predpisov z ustavo. V tem sklopu je eden izmed realnih problemov predvsem stanje, da je politična pobuda glede sistemskih vprašanj preveč na strani izvršne veje države in samouprave in da še nismo dosegli stanja, ko bi dominirala sistemska politična pobuda delegatske baze, samoupravnih organov in samih skupščinskih teles.

Procesi demonopolizacije politične pobude glede strateških vprašanj socializma

Na področju politične pobude glede globalnih družbenih vprašanj in prioritet je v praksi prišlo do največjega izraza predvsem delovanje več množičnih političnih organizacij in zveze komunistov kot vodilne idejno-politične sile socializma in samoupravljanja. Ko na eni strani družbeno-

politične organizacije, društva in zveza komunistov opravljajo vsaka svojo specifično družbeno vlogo, izražajo specifične vidike obćih družbenih interesov obćanov ter članov organizacij, pa na drugi strani praviloma vse načenjajo v svoji politični aktivnosti globalne družbene probleme. Posebno na ravni vodstev, ki so tesno povezana s člansko bazo, prihaja do sistemskih pobud, do kritike, do realnega razvijanja moštva socialistične politične misli. Čeprav je ključni kreator strategije revolucije zveza komunistov, čeprav se prav v njej najmočnejše uveljavlja načelo sooćenja množta politične misli, pa se to dogaja tudi na institucionalni ravni med družbenopolitičnimi organizacijami in njihovimi vodstvi. Niso tako redki primeri v praksi, da se kot močnejše revolucionarno jedro naenkrat v temeljni samoupravni skupnosti pojavi vodstvo sindikata ali vodstvo mladinske organizacije in da osnovna organizacija ZK caplja ob strani in šele kasneje sprejme te nove pravilne pobude za svoje. Taki pojavi so tudi na ravni višjih vodstev. Na to stanje moramo gledati kot na pomemben dosežek uveljavljanja množta samoupravne socialistične politične misli.

Delavski razred in delovni ljudje se v odnosu do zveze komunistov ne pojavljajo kot atomizirana množica, ampak kot organizirana množica s svojimi samoupravnimi in političnimi množičnimi organizacijami. Te organizacije so predvsem nosilke izražanja in zagotavljanja neposrednih interesov, so pa tudi nosilke zagovarjanja skupnih interesov in vse prevzemajo ideologijo in politiko ZK. Toda njihova dejavnost je pomembna tudi zato, ker onemogočajo ali otežujejo monopolistično obnašanje ZK ali pa vodstev ZK. ZK v tem sistemu nima monopola politične pobude in si ga ne lasti. Tam, kjer pa se v praksi dogajajo deviacije in se ZK obnaša monopolistično, naleti na odpore, na nestrinjanje, in to praviloma na ravni samoupravno ali politično organiziranih množic. Ta sistem ustanov in odnosov ustvarja razmere, v katerih se ZK uspešno pojavlja, če se pojavlja kot stvarna avtoriteta, kot strateg revolucije, kot faktor boja za zagotovitev zgodovinskega interesa delavskega razreda v vsaki temeljni samoupravni skupnosti.

V praksi smo v precejšnji meri uveljavili stanje, da v položaju, če odpove en kanal družbenega komuniciranja glede konkretnega samoupravnega interesa ali problema nekega delovnega okolja, odpira tem problemom in tem protislovjem vrata drugi kanal. Enkrat v tem smislu močnejše in bolje delujejo samoupravne strukture, tudi delavska kontrola, drugič politične organizacije, predvsem ZK, tretjič celo strokovne asociacije, in ne nazadnje včasih nekateri problemi pridejo na dan šele kot pritožba obćanov ali kot razsodba sodišća. Ocenjujem, da smo v veliki meri dosegli stanje, ko več nikomur kot posamezniku ni mogoče uveljaviti svoje samovolje tako, da bi realen samoupravni socialistični interes onemogočil, da bi se neka samovolja, neka krivica utišala, zamolčala, ampak se na ta ali drugi način, samo če za tem stojijo organizirane subjektivne sile, prej ali slej problem prebije na dan. Ta multi-

institucionalni sistem je za marsikoga videti neracionalen. Pogosto prihaja do predlogov, naj bi sistem poenostavili; trdijo npr., da je čisti dualizem in zapravljanje časa, če imamo hkrati osnovno sindikalno organizacijo in zbor delovnih ljudi, itn. Problem samovolje, shematizma, inertnosti pa nas prepričuje, da je ta navidezna široka neracionalnost in deloma celo ekstenzivnost na drugi strani v svojem najglobljem bistvu globoko racionalna, smiselna, ker se pojavlja kot izražanje samoupravnega interesa, kot možnost kreacije, kot možnost demokracije in s tem kot antimonopolistično sredstvo, kar je ključno vprašanje vsakega demokratičnega političnega sistema. To seveda ne pomeni, da ni zelo resnega problema ekstenzivnosti in neučinkovitosti v politični dejavnosti.

Omejena racionalna neracionalnost, torej stanje množstva političnih institucij, množstva političnih misli, ima svoje razredne meje. Te razredne meje določa tista kvaliteta politične misli, v kateri se misel, ki je znotraj samoupravljanja in socializma, prekvalificira v protisocialistično misel in akcijo tedaj, kadar začne zastopati in uveljavljati birokratsko-tehno-kratske interese, dogmatske in revizionistične ideje, kadar začne razvijati idejni boj za to, da se formirajo frakcije v ZK. Meja med množtvom politične misli in političnim pluralizmom, soočenjem socializma z anti-socialističnimi teoretskimi idejnimi in političnimi koncepti, je vedno konkretno vprašanje, ki ga ni mogoče predvideti vnaprej. To je torej stvar sprotnega ocenjevanja v okviru socialističnih zavestnih sil na čelu z ZK. To stanje terja od subjektivnih sil socializma, da budno spremljajo družbena dogajanja in tokove idejnega boja, da načelno zagovarjajo vse tisto, kar se dogaja v okvirih socialistične platforme in načelnega idejnega boja, ter da se spopada z vsem tistim, kar se poraja kot protisocialistična akcija in platforma. Problem je v tem, da se ti pojavi v praksi praviloma ne porajajo v čistih oblikah. Politična misel se v svojih kvalitetah prepleta, ima svojo genezo. Okrog ideje se postopno v političnem procesu formirajo platforme, frakcionaštvo ter klikaštvo.

Naj ob tej razpravi opozorim na večkrat izrečeno Kardeljevo misel v študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, da se boj za oblast, frakcionaštvo, politična nestrpnost in sektaštvo posebej močno bohotijo v razmerah poudarjenega forumskega dela in v situaciji, ko nam ne uspeva, da bi dovolj uspešno razgradili afirmativne politične platforme, ki odpirajo nove revolucionarne demokratične možnosti za uveljavitev množstva samoupravnih interesov. Skratka, v situaciji poudarjenega forumskega dela, zapiranja pred množicami, ob majhni javnosti dela se ustvarjajo tudi realni pogoji za prakso monopolizma in samovolje. Zato velja za celoten socialistični subjektivni faktor, da je predvsem neprestano preverjanje politike med množicami, kreacija politike po množicah ob naslanjanju na znanost tista pot in tista praksa, ki presega že poznane sociološke in politološke predpostavke za pojave forumskega dela in za pojave krepitve politike kot odtujene politike in celo kot monopola ali samovolje ozkih elit.

V sklopu sistemskih rešitev, ki imajo antimonopolistični pomen, se bom nekoliko podrobneje zadržal pri vprašanju raznih, za politični sistem in odnose dokaj pomembnih vidikov načela rotacije.² S to razpravo ne načenjamo vseh drugih vidikov kadrovske politike. Z vprašanjem izbire političnih funkcionarjev in ustreznih kriterijev se moramo ukvarjati z vso pozornostjo prav zato, ker bomo v prehodnem zgodovinskem razdobju še dolgo časa živeli tudi s sfero odtujene politike, torej take politike, v kateri bo kategorija zastopanja in političnega zaupanja še vedno pomembna politična kategorija.

S postopnim uveljavljanjem socialističnega samoupravljanja, s procesom podružbljanja politike bo problem selekcije osebnosti, ki bodo koordinirale politično in samoupravljalno aktivnost, dobival druge kvalitete. Predvsem predvidevamo, da bodo skladno z uveljavljanjem odnosov samoupravnega socializma vsi funkcionarji, amaterji in tudi začasni poklicni politični delavci, dejansko podrejeni nesporni oblasti samoupravljalcev ali članstvu političnih organizacij. Tako bodo imeli vse manj možnosti za samovoljno obnašanje.

Za brezrazredno, komunistično družbo lahko predpostavljamo, da bodo združeni delavci delegirali v centre snovanja samoupravljalskih sintez preskušene samoupravljalce, dobre strokovnjake, talentirane teoretične in politične mislece. Lahko tudi predvidevamo, da jih bo vedno manj odhajalo na začasno poklicno politično delo in da bo vse več amaterjev.

V poziciji politike in ideologije kot znanosti in umetnosti bodo očitno potrebne še toliko večja ustvarjalna, revolucionarna sposobnost in aktivnost političnih delavcev, saj se bo podružbljena politika lahko uveljavljala le kot dejanska avtoriteta, kot strinjanje, kot samodisciplina.

V smislu vsestranske zahtevnosti pri izbiri vodilnih osebnosti se torej danes in v prihodnje postavljajo vse večje zahteve, ki rastejo skladno z odpravljanjem politike kot odtujene sfere, politike kot hierarhije, kot koncentrirane politične moči, ki lahko ukazuje, usmerja, vpliva na druge brez argumentov, s preprosto formalno avtoriteto, s prisilo, z ukazom. Ta problematika je aktualna v sodobnih okoliščinah, v procesu uveljavljanja ustave, zakona o združenem delu, v vse bolj razvejanem samoupravnem socialističnem, političnem in družbenoekonomskem sistemu. V takih okoliščinah moramo skrbno izbirati funkcionarje zveze komunistov, če začnemo s sekretarjem osnove organizacije ZK in nadaljujemo pri vseh višjih vodstvih, poslovodne organe in druge funkcionarje političnih organizacij, samoupravljanja, skupščin, itn.

² S pojmom *rotacije* razumemo in obravnavamo v tem spisu obvezno in s časovnimi roki opredeljeno prehajanje *vodstvenih in vodilnih kadrov* iz enega delovnega mesta na drugo delovno mesto ali področje, prehajanje na začasno politično delo in zapuščanje začasnega političnega dela, to se pravi, prehajanje v redno poklicno-strokovno delo.

Na tem področju se postavljajo nekatera dolgoročna vprašanja.

— Kako delovati, kaj storiti, da bo boj za oblast, predvsem na ravni forumov, postal interesno nesmiseln za možne, potencialne udeležence takega boja in takega frakcionaštva?

— Kaj storiti, da se bomo nekaterim idejam komunizma približali v življenski praksi tistih oseb, ki morajo biti osebni zgled združenim delavcem in samoupravljalcem?

— Kaj torej storiti, da bodo prav najbolj izpostavljeni politični javni delavci vsestranske, ustvarjalne, strokovne in politične osebnosti?

— Kaj storiti, da se bodo prav pri njih lahko izrazile vse njihove potencialne ustvarjalne kvalitete?

Rotacija in ustvarjalnost

Vprašanje načela rotacije in s tem povezano vprašanje selekcije funkcionarjev moramo obravnavati z vidika marksističnih spoznanj, da so ljudje osnovna proizvodilna sila svoje lastne zgodovine in da so obenem produkt okoliščin, produkt družbenoekonomskih in političnih odnosov, v katerih živijo. V danih okoliščinah ljudje aktivno, s svojo svobodno ustvarjalnostjo napredno ali pa tudi nazadnjaško vplivajo na same okoliščine, na produkcijski način, na institucije političnega sistema, na svojo lastno in družbeno zavest. Življenska pot posameznika je torej na eni strani opredeljena z obstoječim produkcijskim načinom, z danimi objektivnimi okoliščinami in na drugi strani z njegovim aktivnim odnosom do teh okoliščin.

Življenska pot posameznika je lahko vse bolj bogata in vse bolj ustvarjalna, kolikor ima tudi možnost, da se v skladu s svojimi predispozicijami na drugem ali na bolj zahtevnem delovnem mestu izkaže. Bolj zahtevno delovno ali politično mesto terja od človeka večje napore, vpliva torej nazaj na posameznikov razvoj. Življenska pot, v kateri posameznik spreminja delovna okolja, v kateri se srečuje z različnimi strokovnimi, družbenimi in političnimi problemi, ob katerih je prisiljen bogatiti svoj metodološki instrumentarij soočanja z družbenimi in strokovnimi problemi, omogoča na eni strani mnogostranski razmah njegove ustvarjalnosti, graditev celostne osebnosti, na drugi strani pa v odnosu do celotne družbene skupnosti ustvarja razmere skupnega večjega ustvarjalnega delovanja.

Velika ideja komunizma kot družbe, ki optimalno sprošča in terja ustvarjalnost vsakega člana družbe, ni le ideja za neskončno prihodnost, ampak je ideja, ki jo lahko že v sodobnih razmerah razvijemo, uveljavljamo v danih razmerah, kjerkoli je mogoče. Nesporno pa se mi zdi, da jo je treba in da je mogoče začeti uveljavljati predvsem pri funkcionarjih, pri najbolj izpostavljenih članih naše družbe. Ta ideja je povezana s pre-

seganjem momentov družbene delitve dela, povezuje se celo z vprašanjem tehnične delitve dela, torej ne samo s preseganjem delitve na umsko in fizično delo. Ko se torej v sodobni kapitalistični civilizaciji, in to prakso dokaj nekritično prenašamo v socialistično družbo, soočamo s tehnokratsko ideologijo visoke stopnje specializacije dela, s procesi dezintegracije dela, s pojavi odtujenosti v delu samem in s tem, da tudi po tej poti razbijajo združenega delavca, se tudi s tega vidika kot naloga graditve socialistične civilizacije postavlja vprašanje realnih možnosti preseganja dualizma umskega in fizičnega dela, pa tudi vprašanje reintegracije na področju tehnične delitve dela. Gre torej za vprašanje visoke sposobnosti delovnega človeka za poklicno mobilnost in za vsestransko uveljavljanje mnogoterih ustvarjalnih potencialov. V sodobni družbi se že srečujemo s tako uspešno prakso posameznikov, z njihovo okrepljeno ustvarjalnostjo in bogato življenjsko potjo, s prakso, ki je znanilka novega v starem.

Načelo rotacije smo politično zelo močno poudarjali kot pomembno sistemsko demokratsko sredstvo v času soočenja z birokratsko centralistično hegemonističnimi tendencami v jugoslovanski družbi v času po IV. brionskem plenumu. To načelo se je tedaj posebno v procesih reorganizacije ZK dosledneje uveljavljalo. Prišlo je tudi do pretiravanja, saj je ponekod, posebno v ZK, rotacija zajela praktično cela vodstva. Načela rotacije na ravni federacije in v nekaterih mnogonacionalnih republikah in tudi načela paritete so postala tako sestavni del politične doktrine, sestavni del ustavnega prava in samoupravnega prava ter vsakodnevne prakse. Ugotoviti pa je mogoče, da se v nekaterih razdobjih načelo rotacije poudarja močneje, v drugih se nanj pozablja, posebno pa se pri praktični aplikaciji tega načela vedno ne posreči, da bi ga zares realizirali; tako prihaja do številnih izjem, posebno na višjih ravneh. Načlenjanje tega vprašanja implicira zahtevo po doslednejšem in bolj širokem uveljavljanju načela rotacije.

Rotacija je poznana v sodobnih družbah kot praksa, ki omogoča posamezniku, da sprošča večjo stopnjo ustvarjalnosti in da multidimenzionalno razvija osebnost in latentne potenciale osebnosti. Taka praksa se je pokazala, med drugim, kot najboljša praksa za prenašanje dosežkov znanosti v prakso in kot pot za prenos aktualnih raziskovalnih problemov v raziskovalne ustanove. Ta praksa se kaže kot izredno ugodno sredstvo za medsebojno globlje družbeno in politično razumevanje ljudi, ki delajo na najrazličnejših področjih združenega dela, in je pomemben način nastajanja svobodne asociacije proizvajalcev. Ta praksa ustvarja ugodnejše pogoje za lomljenje neustreznih strokovnih navad, šablon, shematizma. Ko to ugotavljamo, pa lahko tudi povemo, da sistematično rotirajo le posamezniki, in to praviloma najbolj ustvarjalni ljudje, tisti, ki so vedno povabljeni preprosto zato, ker so ustvarjalni in ker od sebe veliko dajejo. Menjava delovnega okolja ali celo poklica je zelo naporna in zato je tako ustvarjalna. Žal je še vedno po vsem svetu, tudi razvitem, v glavnem

uveljavljena praksa ozke poklicne kariere, ostajanja v istih institucijah, zapiranje v specifične ozke strokovne probleme in tako se tudi pri talentiranih ljudeh reproducirajo ozki družbeni pogledi.

Osnova politične legitimnosti — ugleda

Načelo rotacije v sedanjih mirnih — graditeljskih razmerah graditve samoupravnega socializma ustvarja tudi realne razmere za legitimnost posameznikov, ki jim združeni delavci zaupajo začasno opravljanje političnih dolžnosti.

Osnova političnega ugleda oz. politične legitimnosti je v sodobnih razmerah predvsem doslednost, uspešnost, učinkovitost posameznika v prizadevanjih, da se v neposredni samoupravni osnovi družbe, v temeljnih samoupravnih skupnostih uveljavijo načela združenega dela, norme ustave, zakona o združenem delu, itn., da se na tej ravni uveljavi socialistična samoupravna skupnost in da se na tej ravni ustvarjalno razvija marksizem sredi množic. Tu in na tej ravni je nesporno delo najtrše in najtežje, na tej ravni se najbolj neposredno soočamo z realnimi revolucionarnimi možnostmi. Na tej ravni se preverjajo velike ideje, zamisli v neposredni revolucionarni praksi.

Obenem se gradi ugled poedinca in s tem prava revolucionarna legitimnost pri uspešnem opravljanju delovnih dolžnosti v materialni proizvodnji, družbenih dejavnostih, uspešnost in ustvarjalnost na strokovnem področju, v kreiranju novega znanja, to se pravi v znanosti, in v novih doživetjih, to se pravi v umetnosti. Gre za prispevek posameznika k nastajanju novega produkcijskega načina, nove civilizacije socializma.

Za sedanje mlade in srednje generacije, za vso poskojevsko generacijo je ta raven družbenega življenja, torej neposredna samoupravna baza, tista raven in tisto okolje, v katerih se kalijo kadri, kjer se pridobiva revolucionarni ugled. Najboljša kritika je dober zgled, v življenju realizirana revolucionarna možnost. Tako se negira vse, ki trdijo, da nečesa ni mogoče storiti, da je nekaj iluzija, da je nekaj nestvarno.

Na tej točki obstojijo določene generacijske razlike med kadri, ki so bili nosilci revolucije in narodnoosvobodilnega boja, ki so se v njem izkazali na področju boja in so se v boju prekalili. Dosegli so velikanski družbeni ugled. V drugačni situaciji sta posebno poskojevska srednja in mlada generacija, ki predvsem gradita socializem v novih razmerah, v razmerah svobode, v situaciji, ko lahko vsestransko sproščata svoje ustvarjalne in revolucionarne potenciale in ob tem gradita svoj ugled in si pridobivata politično zaupanje širših krogov delovnih ljudi.

Rotacija in množstvo politične misli

Načelo rotacije ustvarja ugodne razmere za uveljavitev množstva politične misli socializma. Praksa rotacije praviloma privede v vodstva,

v centre politične sinteze nove kadre z novimi idejami in novimi izkustvi, z novo pozitivno revolucionarno prakso in novimi dosežki raziskovalnega dela ter teoretičnega snovanja. Praksa rotacije ustvarja ugodnejše razmere za izražanje moštva politične misli, za uveljavljanje idejnega boja kot bistvenega sestavnega dela političnega procesa in za uveljavljanje načela kolektivnosti v samoupravnem političnem življenju. Praksa rotacije postavlja vse aktiviste socializma v situacijo, da računajo na tovariško — enakopravno sodelovanje širokega kroga delovnih ljudi in na medsebojno zaupanje, tovarištvo in skupno aktivnost moštva najbolj talentiranih in sposobnih kadrov-aktivistov. Ta praksa je na afirmativen način hkrati pomembno antimonopolno sredstvo. Vsakdo je samo za omejen čas funkcionar in se zaveda, da to ne bo mogel biti večno, kar vse vpliva na obnašanje posameznika, predvsem pa zmanjšuje možnosti uzurpatorskega obnašanja.

Praksa rotacije odpira v sodobnih razmerah objektivno zmeraj bolj širokemu krogu delovnih ljudi možnost, da se aktivneje ukvarjajo s samoupravno politično dejavnostjo. Na ta način se politika kot sfera vrača delovnim ljudem, se demistificira in defetišizira. Postaja torej nujna sestavina in odgovornost širokega kroga kadrov in vseh delovnih ljudi.

Praksa rotacije zagotavlja višjo stopnjo selektivnosti in mobilnosti, tako na bolj odgovorna in bolj zahtevna mesta v političnem in strokovnem življenju, kot tudi umikanje na manj zahtevna mesta, če je nekdo preценjeval svoje latentne potencialne.

Ob vprašanju selektivnosti moramo omeniti tudi zelo pomembno dejstvo, da smo v treh desetletjih socialistične graditve ustvarili mnogo večje kadrovske potencialne, kot je z njimi kdajkoli razpolagala jugoslovanska skupnost. Vsak dan rastejo novi in novi samoupravljalci in novi strokovnjaki. Vse večji del mladih generacij lahko do maksimuma razvija svoje ustvarjalne sposobnosti. Prihajamo v situacijo, v kateri lahko za mnoga izredno odgovorna mesta najdemo večje število kadrov, ki so vsi sposobni, da delo opravijo ustvarjalno, s polno zavzetostjo. V taki situaciji postaja vse bolj absurdno ohranjanje relativno ozkih kadrovskih struktur in prakticiranje politike kot življenjskega poklica. Vedno bolj je neutemeljeno, da za vse življenje ostajamo v eni sami delovni organizaciji, pa naj gre za predelavca, za mojstra, za vodstvenega ali vodilnega delavca ali za strokovnega delavca in raziskovalca.

Včasih se zgodi, da se ena izmed prihajajočih generacij relativno hitro prebije na odgovorna mesta, toda ko pride na te položaje, se zapre pred tistimi, ki so od nje mlajši. Sektaški odnos se uveljavlja do mlajših, do žensk, do strokovnih kadrov, ki niso iz čisto »prave stroke« itn. Posebej do žensk velja taka kadrovska politika, da jih nekateri želijo zaščititi s tem, da jih ne predlagajo na odgovorne dolžnosti. Tako se blokira možnost njihove uveljavitve in razvoja. S takšno lažno socialo se perpetuirata stanje moške politike.

Ideja in praksa rotacije sta povezani tudi z mnogimi drugimi praktičnimi družbenimi problemi. V sedanji situaciji se pri uveljavljanju načela rotacije omejujemo le na najbolj izpostavljene politične in samoupravne dolžnosti. To načelo se ne uveljavlja za mnoge strokovne delavce, za predelavce, kot nekaj pozitivnega, tudi ne za vsa vodstvena in vodilna mesta v temeljnih in samoupravnih skupnostih. Tako je prisiljen k rotaciji sorazmerno ozek krog kadrov. V praksi se zelo pogosto dogaja, da ljudje, ki želijo iz začasnega političnega dela preiti nazaj v temeljne samoupravne skupnosti, naletijo na težave pri iskanju svoji strokovni in družbeni usposobljenosti ustreznih delovnih mest. Široko je razširjeno mnenje, da je rotacija iz politike v poklic, iz širše družbenopolitične skupnosti v ožjo povezana s politično degradacijo kadrov in z etiketo nesposobnosti. S tako miselnostjo se je treba načrtno soočiti. Zaradi teh problemov in zaradi problema strokovnega zaostanka se mnogi sposobni in ustvarjalni politični in strokovni kadri neradi odločajo, da bi zapustili delovna mesta v temeljnih samoupravnih skupnostih, v delovnih organizacijah, v družbenih službah, v raziskovalnih ustanovah, na univerzi, ipd. Praksa rotacije predpostavlja ustvaritev realnih časovnih možnosti, da ljudje, ki se začasno posvečajo političnemu delu in ki objektivno zaostajajo v stroki, dobijo ustrezen čas in možnost, da zamujeno nadomestijo, da se enakovredno ponovno vključijo v reševanje ožjih strokovnih problemov.

Tako se tudi zaradi teh vprašanj rotacija za poklicne politične delavce v praksi realizira kot kroženje v okvirih poklicne politike z enega mesta na drugo, v glavnem pa na isti ravni družbenopolitične skupnosti. Nesmiselno in nepotrebno je, da se ta praksa uveljavlja celo pri poskojevski srednji in mladi generaciji. Verjetno smo že dosegli razmere, ko ni kadrovskih razlogov, da bi tako prakso sploh še tolerirali.

Rešitve je treba iskati v uveljavljanju načela rotacije, ne samo za najbolj izpostavljena poslovodna in politična mesta, pač pa naj bi se to načelo uveljavilo kot bistvena kvaliteta obče družbene kadrovske politike in naj bi zajelo zelo širok krog vodstvenih, najbolj zahtevnih strokovnih delavcev in seveda poslovodne organe in funkcionarje. Tak širok sistem rotacije bi na eni strani precej prispeval tudi k medsebojnemu razumevanju različnih segmentov združenega dela ter poznavanju in razumevanju problemov ožjih in širših družbenopolitičnih skupnosti. Tak sistem tudi predpostavlja visoko stopnjo podružbljenosti kadrovske politike in odločanja o kadrih ter visoko raven objektiviranja meril, torej preseganje subjektivističnega ocenjevanja kadrov. Normalna bi morala postati praksa sistematičnega usmerjanja življenjske poti talentiranih posameznikov tako, da bi se lahko usposobili za prevzemanje najbolj odgovornih družbenih dolžnosti do te mere, da bi jih opravljali še bolj uspešno od svojih predhodnikov.

Pomembno je tudi psihofizično varovanje kadrov, saj opravljanje najbolj zahtevnih političnih in družbenih funkcij terja od posameznika v sodobni samoupravni družbi velike psihofizične napore. To se konkretno pozna tudi na zdravju prizadetih posameznikov, seveda če svoje delo opravljajo z vso vnemo.

Tudi vprašanje časovnega razdobja začasnega poklicnega opravljanja političnega dela je odprto. Nekatere občinske organizacije SZDL so se opredelile, da naj se po 8-letnem razdobju vsako obvezno vrne v združeno delo. Nekateri strokovnjaki-kadrologi predlagajo 6-letno mandatno razdobje, ki je po njihovem zelo ustrezno z vidika odgovornosti in možnosti za ustvarjalno opravljanje zaupanih nalog. To so vprašanja, ki terjajo nadaljnja proučevanja, pa tudi jasne odgovore.

Poseben problem prakse rotacije je tudi prehajanje uspešnih samoupravljalcev in delavcev v poklicno politično delo, kjer nenadoma dosejajo bistveno večje dohodke. Kolikor se v teh konkretnih primerih kadri ne razvijajo s strokovnim izpopolnjevanjem in s tem ne pridobivajo sposobnosti, da dosežejo višji osebni dohodek z rednim strokovnim delom, se objektivno ustvari interes, da ostanejo v poklicni politiki. Objektivno se pri njih ustvarja interes, da so poslušni tistim, ki imajo v praksi največji vpliv na kadrovske selekcije poklicnih političnih delavcev. Ta pojav ni nov in ga poznamo že iz mednarodnega delavskega gibanja iz prejšnjega stoletja, saj je bil eden izmed bistvenih predpostavk birokratizacije socialdemokratskega gibanja in njegove politične gnilobe. Zato moramo tudi na ravni tega starega izkustva ocenjevati tako stanje in se mu ustrezno upirati.

Vprašanjem rotacije posvečajo teze za pripravo stališč in dokumentov XI. kongresa ZKJ precejšnjo pozornost, saj v rotaciji vidijo pomembno načelo socialistične demokratičnosti. Ne gojim iluzije, da bi prakticiranje tega načela lahko razrešilo vse številne probleme, s katerimi se srečujemo v samoupravni družbi, toda dosedanje dobre izkušnje rotacije, ki se vse bolj uveljavlja, posebej na ravni temeljnih samoupravnih skupnosti in na ravni občin, ugodna praksa, kolikor se uveljavlja pri prehajanju ljudi iz proizvodne prakse na visoke šole in narobe, nas prepričuje, da velja vztrajati pri širši in vsestranski uveljavitvi tega načela in upoštevati tudi njegove antimonopolistične dimenzije.

BRANKO CARATAN

Zveza komunistov v samoupravljanju

I

Med političnimi strankami in političnimi partijami delavskega razreda so bistvene razlike.¹ Vse politične partije, razen partije proletariata, svojo dejavnost trajno navezujejo na institucije oblasti. Vse se borijo za to, da pridejo na oblast in da to oblast zadržijo. Edino delavska partija povezuje svojo vlogo s procesom, ki je v zgodovinskem pomenu veliko širši in globlji, kot pa je hotenje po ohranitvi oblasti. Proletarska partija je *per definitionem* partija socialne revolucije. Vse druge partije se borijo za to, da bi obdržale oblast, medtem ko delavska partija izbojuje oblast samo za to, da bi jo odpravila. Tudi tedaj, ko se partija proletariata bori za osvajanje in ohranitev politične oblasti, pojmuje ta boj samo kot prvo stopnjo boja za zmago socialne revolucije. Zanj je politična zmaga v funkciji globoke socialne preobrazbe. Kadar pa se omejuje zgolj na politični boj in ko ta boj trajno povezuje s politično oblastjo, tedaj proletarska partija praktično že zapušča program socialne revolucije, ki v svojem političnem delu terja preobrazbo politične oblasti v samoupravljanje.

Tako sta socialnodemokratski reformizem in stalinizem kot zgodovinsko najpomembnejša odklona od magistralne linije delavskega gibanja svojo politično dejavnost in programe povezovala z institucijo države. Seveda bi glede tega lahko prihajalo do ugovorov, češ da so imele domala vse partije, ki označujejo največji vzpon delavskega gibanja — začeni z Marxom prek Lenina in domala do vseh partij revolucionarnega krila delavskega gibanja — vse do nedavnega socialno revolucijo le za del svojega generalnega programa, in da program v tem svojem delu ni bil praktično uresničen in ni bil uveljavljen v praksi. Vzroki za to so znani: sub-

¹ Sredi marca letos je uredništvo »Socijalizma« iz Beograda organiziralo v sodelovanju z Inštitutom za mednarodno delavsko gibanje, Marksističnim centrom CK ZK Srbije in z revijo Teorija in praksa dvodnevno znanstveno posvetovanje na temo »Zveza komunistov v sodobnih razmerah razvoja socialističnega samoupravljanja«. Razprava o tej izredno aktualni temi je tekla v času republiških in pokrajinskih kongresov ZK in priprav na XI. kongres ZKJ. Več kot 60 znanstvenih delavcev iz cele Jugoslavije je razpravljalo predvsem o treh temeljnih področjih: a) partija in socializem, b) mesto in vloga zveze komunistov v razvoju socialističnega samoupravljanja kot integralnega družbenega odnosa in c) organizacijska zgradba in vprašanje razvoja demokratičnih odnosov v ZK. Objavljeni tekst je eden od prispevkov za to posvetovanje. Prevedli smo ga iz »Socijalizma« št. 3/1978.

stitucija razreda z državo in partijo — zaradi šibkosti razreda v tistih deželah, kjer so revolucije zmagale, in pa to, da v razvitih deželah ni prišlo do revolucij.

Danes se tudi glede tega stanje bistveno spreminja. Odločna usmeritev na samoupravljanje v Jugoslaviji s političnega vidika ni nič drugega kot prehod revolucije iz faze političnega boja v fazo uresničevanja socialne revolucije. Tudi velike spremembe v delavskem gibanju v svetu in ponovno aktualiziranje boja za socializem v deželah razvitega kapitalizma ustvarjajo možnosti, da se v teh deželah boj ne omejuje zgolj na institucije oblasti, marveč se navezuje tudi na avtentične organe neposrednega upravljanja samega razreda. Če se v teh deželah taka možnost pretežno nakazuje šele v svojih začetkih, v načelnih teoretičnih razpravah — pa je pri nas opredeljenost partije v okviru nalog ne le politične, marveč tudi temeljite socialne preobrazbe — vprašanje, ki ga ni mogoče odlagati. In to ne samo v smislu načelnega določanja koncepcije partije, ki sodeluje v uresničenju programa socialne revolucije, marveč predvsem kot opredeljevanje politične avantgarde v njenem konkretnem boju za razvijanje socialističnega samoupravljanja.

II

V delavskem gibanju tip partije, temeljne organizacijske rešitve kot tudi odnos do politične partije sploh niso bila nikoli vprašanja, ki bi jih razreševali samostojno in neodvisno, brez povezave s kontekstom in temeljno naravnostjo vsake politične usmeritve posebej. Zato tudi nimamo samostojne teorije partije. Teorija partije je vedno izvedena iz teorije revolucije. Neki določen odnos do revolucije določa tudi odnos do politične organizacije.

V svojem bistvu se zveza med koncepcijo revolucije in iz nje izvedenim odnosom do problema partije najjasneje pokaže v odnosu do vloge revolucionarnega subjekta. Iz vprašanja o revolucionarnem subjektu je potemtakem izveden tudi odnos med razredom in partijo.

Ob tem bi si bilo zanimivo osvežiti spomin na rešitve nekaterih klasičnih usmeritev v socialističnem in delavskem gibanju; v njih najdemo različice od ekstremnega spontanizma do ekstremne poudarjene vloge organiziranega političnega faktorja.

Če naštejemo nasprotnike politične organiziranosti, lahko opozorimo na nekaj značilnih usmeritev. Denimo, na anarhiste, pri katerih je bila socialna revolucija samo sredstvo za uresničevanje politične revolucije; odklanjajo vsakršno državo kot organizirano nasilje, prav tako pa tudi vsakršno politično partijo. Sindikalisti vidijo revolucijo v neposredni razredni akciji, ki doseže svoj vrh v generalnem štrajku; v tem boju pa partija kot del sistema, ki ga hočejo odpraviti, ni potrebna.

Blažjo varianto teorije spontanosti je zastopala tudi Roza Luxemburg in s teh pozicij tudi polemizirala z Leninovo koncepcijo partije. Opre-

deljevala se je za samostojno neposredno akcijo množic, vendar pa tudi za organizacijo. Po njenem mnenju razredna zavest, organizacija in taktika izraščajo iz samega boja. Zato se upira centralizirani partiji: za Rozo Luxemburg je partija glede politične akcije zgolj vodstvo razreda, ki se poraja iz samega boja in je zato delno le tehnično vodstvo tega boja. Avantgardna vloga partije je omejena le na teoretični avantgardizem v odnosu do celotnega proletariata.

V nekem smislu tudi izvorni trockizem podcenjuje vlogo partije. Pri Trockem se tak odnos kaže v podcenjevanju vloge delavskega razreda v revoluciji. Nasploh so vse smeri, ki zastopajo ekstremno levo pozicijo, preveč zaverovane v avtonomno vlogo razreda in množic, zato je v teh koncepcijah revolucije vloga partije čisto (ali pa v marsičem) zreducirana. Odklonilen odnos do partije je včasih tudi posledica razočaranja nad dejavnostjo obstoječih političnih partij v delavskem gibanju. Tako so bili na primer sindikalisti razočarani nad reformističnimi partijami, ki so bile celo zanje integralni del sistema buržoazne oblasti. Mnogo kasneje je nova levica obravnavala politične partije zgolj kot prakso socialne demokracije ali kot prakso stalinizma. V obeh primerih so bile partije del establishmenta, instrument sistema oblasti, ureditve.

Na drugi strani pa lahko med tistimi, ki posebej poudarjajo vlogo politične organizacije, najdemo raznolične usmeritve. Če pustimo ob strani blankizem, ki z organizacijo in akcijo nadomešča druge elemente revolucije, je treba vsekakor omeniti reformizem in stalinizem. Revizionizem izhaja iz tega, da je socializem možen edino kot produkt objektivne rasti kapitalizma; zato je prisiljen, da kapitalizem sprejme kot okvir akcije, vendar zgolj z delovanjem znotraj političnega sistema, dokler zgodovinski avtomatizem ne opravi svojega. Zato reformizem sprejema tudi kapitalistično državo in obravnava partijo izključno kot instrument parlamentarnega boja. To je množična, ne pretirano centralizirana organizacija, ki zagotavlja volivno podporo pasivnih simpatizerjev partijskemu vodstvu, ki je edini aktivni del stranke.

Za Stalina je revolucija objektivno neizogibna. Samo dejanje revolucije, v kateri se realizira zgodovinska nujnost, je predvsem stvar partije. Substituiranje razreda s partijo, ki je sprva posledica šibkosti razreda, postane kasneje temeljno načelo socializma. Po Stalinu socializem ni samosvoboditev delavskega razreda, pač pa rezultat aktivnosti politične vrhnje stavbe, ki deluje v imenu razreda. Država postane glavni vzvod graditve socializma; v diktaturi proletariata, pojmovani samo kot država, se pojavlja partija kot vodilno središče, ki odloča tudi o vseh podrobnostih politike. Tako tudi partija deluje kot vodilni del državnega aparata. Navzven je to opaziti v personalni simbiozi državnega in partijskega aparata. Vloga razreda je zreducirana na pasivno izvrševanje sklepov partijskega in državnega vrha — in to v teoretično-programskem kot tudi v praktičnem smislu.

Do take substitucije razreda s partijo je kasneje prihajalo tudi drugje — pravzaprav povsod tam, kjer delavski razred ni bil zmožen sam neposredno prek svojih organov (kot so npr. komuna, sovjet, delavski svet itn.) kontrolirati vodenja politike. Prav zaradi tega je treba v analizi vloge partije posebno pozornost posvetiti tistim situacijam, v katerih sam delavski razred pojmuje kot subjekt revolucionarnih dogajanj — tedaj ima namreč partija vlogo teoretske in praktične avantgarde v boju, ki ga vodi delavski razred sam. In če gre za to, potem zasluži posebno pozornost magistralna naravnost v delavskem gibanju. V vprašanju teorije revolucije in partije je to vsekakor tista linija, ki se začne pri Marxu in prek Leninovih del vodi do problema sodobnega boja za socializem.

Pri Marxu izhaja revolucija iz naraščajoče krize kapitalističnega sistema. Vendar ta kriza ni zgolj rezultat mehanično pojmovanega razvoja. Vključuje tudi dejavnost revolucionarnega subjekta. Za Marxa je to proletarijat, organiziran kot razred. Preraščanje delavstva v razred je možno le tedaj, če nastane tudi samostojna proletarska partija. V Marxovi interpretaciji ta partija ni samo teoretska avantgarda, kot so poskušali to kasneje prikazovati — posebej v tekstih, ki so naklonjeni novolevičarskim usmeritvam. Z njimi poskušajo oporekati temu, da je Marx v začetku in tudi sicer zagovarjal idejo o partiji kot politični organizaciji. Toda že leta 1847 — kot je kasneje pisal Engels — je Marx zagovarjal idejo o nujnosti samostojne razredne politične partije proletariata. To je razvidno iz teoretičnih spisov (ta teza je na primer obdelana v posebnem, zadnjem paragrafu Marxove *Bede filozofije* iz 1847. leta) pa tudi iz statutarnih določil Zveze komunistov iz istega leta, ki izrecno (posebej pa v glavnih določilih) govorijo o Zvezi kot o politični organizaciji. Enako govori o tem — četudi ne tako jasno, vendar kljub temu dovolj precizno — tudi *Manifest komunistične partije*, natisnjen leta 1848. Komunisti niso — kot pravi Manifest — tisti, ki samo teoretično prednjačijo pred drugimi množicami proletariata, pač pa tisti, ki so (poleg drugega) v praksi najbolj odločni, ki proces vedno potiskajo naprej. V začetku je njihov cilj formiranje proletariata v razred — kar po Marxu vključuje tudi ustvarjanje politične partije — potem pa imajo enak cilj kot vse druge politične partije: osvojitve oblasti. Seveda njihov končni cilj presega okvire tako politično opredeljenega cilja. Politični cilj je samo prva postavka za uresničevanje socialne revolucije.

Marksu in Engelsu se ni posrečilo, zlasti če imamo pred očmi njune politične boje v Internacionali, da bi zarisala dokončno profilirano politično partijo delavskega razreda. To pa ne morda zato, ker ne bi imela v bistvu jasne koncepcije politične partije proletariata, marveč zato, ker je kontinuiranje revolucionarne partije predvsem stvar odnosa razrednih sil in rezultat razvoja delavskega razreda samega. V Marxovem času boj tega razreda ni omogočal, da bi se organizacijsko vprašanje partije zastavljalo v njegovi razviti obliki. Vendar si je bil Marx v svesti, da terja revolucija

posebno politično partijo delavskega razreda, če naj se boj tega razreda konča z zmago.

Lenin, ki je nadaljeval z oblikovanjem koncepcije partije na teoretičnih premikah o revoluciji, je zasnoval moderno partijo delavskega razreda kot partijo revolucije. Aktualnost revolucije mu je omogočila, da je tako organizacijsko kot tudi politično vprašanje v veliko popolnejši obliki izpeljal iz temeljne politične naloge partije — iz udeležbe avantgarde v boju delavskega razreda za zmago revolucije. V tej Leninovi partiji so bile vse organizacijske oblike podrejene imperativu revolucije. Pretežno so postale z manjšimi specifičnostmi (ne v programskih določilih, pač pa v praksi) bolj ali manj univerzalni model revolucionarne partije v delavskem gibanju. Ta Leninov tip revolucionarne partije je sprejela tudi Komunistična partija Jugoslavije. KPJ je ta leninska načela organizacije partije sprejela in jih — kot to poudarja Vladimir Bakarić — šele potem, v petnajstletnem procesu vgradila v prakso partijskega boja. Ta proces graditve KPJ v revolucionarno partijo je, kot je znano, neposredno povezan s prispevkom, ki ga je v tem obdobju dal temu boju Josip Broz Tito.

III

Vprašanja revolucionarne partije prav gotovo ni mogoče obravnavati enako v času boja za zmago revolucije in v razmerah, ko je partija že na oblasti.

Partija na oblasti lahko sicer v svoji dejavnosti ohrani en vidik osnovne organizacijske sheme partije revolucije. Gre za tisti vidik, ki se nanaša na problem ohranjanja in obrambe oblasti delavskega razreda. Politična partija nasploh v svojem klasičnem smislu ni nič drugega kot organizacija, ki se bori za izbojevanje in ohranitev politične oblasti. Zato partija revolucije to svojo nalogo lahko opravi. Še več: revolucionarna partija je v svojem razvoju izoblikovala nekatere organizacijske rešitve, ki so jih neopazno sprejele tudi druge partije. Zato se začinja zastavljati problem odnosa med partijo revolucionarnega tipa in oblastjo šele tedaj, ko postaja s krepitvijo procesa odmiranja države v praksi politična oblast vse bolj vprašljiva.

Partiji na oblasti preti nevarnost, da se iz partije revolucije sprevrže v partijo družbenega reda. Taka partija deluje potem izključno kot klasična politična partija, katere edina skrb je samo oblast. Taka partija vsekakor zgublja sposobnost, da bi se borila za uresničevanje programa socialne revolucije.

V ekstremni obliki je partija družbenega reda profilirana v stalinistični izvedbi. V tej obliki je samo partija subjekt politike, razred pa postane njen pasivni objekt. Načelo demokratičnega centralizma je v praksi zreducirano na popolni centralizem tako v sprejemanju kot v izpolnjevanju sklepov. Kar zadeva članstvo, dobi dominantni položaj profesionalni par-

tijski aparat, še posebej njegov vrh. Partijski aparat se staplja z državnim aparatom in se praktično neposredno identificira z institucijami politične moči. Nemoč samega razreda in poudarjena vloga politično osamosvojenih predstavnikov moči razreda še močnejše priteguje k partiji in oblasti karieriste vseh barv, krepi neprestan boj za oblast in širi prostor za birokratizacijo partije in aparata oblasti. Partija, v kateri prevladuje sistem hierarhične ureditve in uradniške poslušnosti, prihaja v nasprotje s samopravno naravnostjo razreda samega. Še več, v taki naravnosti vidi nevarnost za svojo moč.

Če bi se revolucionarna partija hotela izogniti temu, da bi se spremenila v okorelo partijo družbenega reda, se mora vsekakor odmakniti od stalinističnega tipa partije. To je minimalna zahteva, kateri se ne more izogniti. V koncepcijo partije morajo biti tudi v operacionalizirani obliki vgrajena organizacijska načela, ki partiji omogočajo, da ne bo zgolj politična partija, marveč tudi partija-avantgarda socialne revolucije.

S tem seveda nismo hoteli povedati, da je bila KPJ (in kasneje ZKJ) partija, profilirana po stalinistični verziji. Če bi to bila, se ne bi mogla upreti stalinizmu. Seveda to ne pomeni, da se v posameznih vprašanjih ne bi mogle uveljavljati stalinistične težnje v katerikoli partiji. Zato je vedno koristno, če poznamo značilnosti organizacijskih rešitev stalinistične variante partije.

Rekonstrukcija partije seveda ni le v negativnosti, v distanciranju od stalinizma. Ta rekonstrukcija zahteva tudi pozitivno iskanje tistih rešitev, ki ustrezajo današnjemu, sodobnemu razvoju partije. Pri nas je ta naloga opredeljena z izgradnjo samoupravnega socializma, na Zahodu pa je to iskanje socialistične poti, ki najbolj ustreza posamezni deželi.

Komunistične partije na Zahodu, ki so v zadnjih letih postale znane kot evrokomunistični tok, niso začele iskati le lastno strategijo poti do oblasti, marveč so se hkrati lotile tudi odkritega ali implicitnega spreminjanja vloge partije. Izhodišče za to drugo dejavnost je kritika stalinizma v pojmovanju partije in prilagajanje partije pogojem tako imenovanega mirnega parlamentarnega boja za oblast, ki so ga evrokomunisti v bistvu sprejeli kot svoj program. Pri tem pa je treba povedati, da se evrokomunistične partije niso ustavile le pri kritiki stalinistične variante partije, marveč gredo tudi na spreminjanje v odnosu na revolucionarni leninski tip partije. Med spremembami, ki so že danes opazne, je treba omeniti znamenja, ki pričajo o prehajanju od kadrovske na množično partijo, o opuščanju načela in obvezne organiziranosti v osnovni organizaciji (celici), o delnem opuščanju proizvodnega principa organiziranosti, o manj doslednem vztrajanju pri načelu demokratičnega centralizma. V nasprotju s stalinističnimi partijami, v katerih ne prihaja do diskusij, se zdi evrokomunistom povsem normalno, da prihaja v partiji do razprav, da prihaja ob posameznih temah do občasnih grupiranj — vendar le v eni sami partiji (KP Španije) govorijo o možnosti obstoja različnih stalnejših tokov in

celo frakcij znotraj partije. V odnosu do članov partije prihaja do popuščanja v zahtevah po idejni enotnosti stališč, zadovoljuje jih že politična enotnost.

IV

V naši partiji so se vprašanja o vlogi avantgarde in o organizacijskem vprašanju postavila kmalu po uvedbi samoupravljanja. Avtentična revolucija in pa relativno nagel prehod od sistema administrativnega socializma na delavsko in družbeno samoupravljanje sta onemogočila, da bi se partija revolucionarnega gibanja sprevrgla v ekstremno obliko partije družbenega reda. Spopad s stalinizmom, pri katerem moramo upoštevati ne samo posledice, marveč tudi vzroke za ta spopad na strani KPJ, je onemogočil, da bi sprejeli stalinistični model partije. Seveda to ne pomeni, da se niso v razmerah administrativnega socializma in občasnih pritiskov etatističnih teženj v naši partijski praksi pojavljale tudi take usmeritve, ki so videle možnost za delovanje partije edino v partiji »trde roke«.

Toda tudi na drugi strani, kot alternativa partij družbenega reda, so se ponujale rešitve, ki jih ni bilo moči sprejeti.

Geneza diskusij o partiji in samoupravljanju je nujen uvod za opredeljevanje vloge partije v samoupravni družbi. To je nujno predvsem zaradi tega, ker se iz različnih pogledov in razprav lahko poleg odklonov izluščijo tudi ideje, ki imajo trajen pomen.

Da si osvežimo spomin. Prva nova organizacijska rešitev je povezana s VI. kongresom 1952. V dokumentih tega kongresa je zapisano, da v razmerah uvajanja samoupravljanja KPJ oziroma ZKJ ni več neposredni operativni voditelj in ukazodajalec, ampak da deluje s svojo politično in idejno dejavnostjo, »predvsem pa s prepričevanjem«. S tako opredelitvijo vloge partije je bila izrečena zahteva, da se ZKJ distancira od delovanja s pozicij oblasti, od uporabe vzvodov državnega aparata. V kasnejši praksi je bilo tako stališče povod za različne rešitve. Po eni strani so ga interpretirali kot prepoved političnega interveniranja partije v funkcioniranje in odločanje državnih in samoupravnih organov. To »nevmešavanje« je opravičljivo, kolikor ti organi sami izvajajo razredno, socialistično politiko. Toda ker samoupravljanje ni brezkonflikten proces in ker samoupravni in državni organi niso imuni pred birokratskimi in tehnokratskimi uzurpacijami, je pomenila zahteva po »nevmešavanju« pogosto to, da se prepušča odločanje profesionalnemu upravnemu aparatu. Stališče o nujnosti distanciranja od oblasti je imelo dve bistveni postavki. Prva je v tem, da mora prostor, ki ga je dotlej obvladovala partija, zapolniti razred sam in pri tem uporabiti organe samoupravljanja. Druga postavka se nanaša na zahtevo, da se distanciranje od oblasti razume kot proces; samoupravna družba se namreč še vedno ni otrsela razrednih in drugih spopadov interesov. Razen tega pa tudi ni nujno, da bi imela vsaka politična intervencija partije naravo »konserviranja«. Ocena je odvisna od odgo-

vora na vprašanje: ali taka intervencija pospešuje razvoj samoupravne kontrole nad celotnimi družbenimi odnosi ali pa morda deluje v nasprotni smeri?

Zato ni naključje, da so bile take praktične posledice sklepov VI. kongresa kasneje predmet kritike predsednika Tita in drugih, ki so razpravljali o teoretičnih in praktičnih implikacijah teh tez.

Na tem mestu skoraj ni potrebno opozarjati, da so imeli sklepi VI. kongresa take in drugačne, nasprotujoče si interpretacije. Zagovorniki politike trde roke v praksi sploh niso mogli sprejeti teze o nujnosti distanciranja partije od oblasti. Za njih je ta teza pomenila ne samo ogrožanje lastnih političnih privilegijev, marveč tudi anarhično razpadanje socializma. V končni konsekvenci ti ljudje niso nikoli, razen formalno, sprejeli možnosti za admiranje države in samoupravljanje, za deetatizacijo gospodarstva in za vse drugo, kar je s tem povezano. Ta usmeritev je doživela politični poraz leta 1966 na VI. brionskem plenumu.

Tej nasprotna usmeritev je imela svojega ekstremnega zagovornika v Djilasu, ki je odklanjal leninistični tip partije, zahteval dosledno odvrčanje ZK od oblasti, v pravico do razprave pa je vključeval tudi pravico do frakcij itn. Vzrok vsega tega je bila verjetno Djilasova socialnodemokratska preobrazba. Čeprav je morda paradoksalno, so podobna stališča o partiji zagovarjali tudi nosilci tako imenovane nove levice; razlika je samo v tem, da so svoje teze utemeljevali s prepričanjem, da samoupravljanje samodejno omogoča socialistični razvoj, da so delovne množice spontano socialistično naravnane in da je sleherna politična dejavnost partije nujno stalinistična.

Kot je znano, je program ZKJ novo vlogo partije opredelil nekoliko bolj tehtno, poudarjajoč, da gre za proces in težnjo razvoja. V programu je zveza komunistov vse manj dejavnik oblasti in vse bolj faktor pospeševanja socialistične zavesti delovnih množic. Čeprav je taka opredelitev vloge partije v bistvu pravilna, pa so se v praksi še naprej pojavljale različne interpretacije dejanske vloge avantgarde delavskega razreda v naši družbi. Razen teh, ki so bile že omenjene pred X. kongresom ZKJ, sta bili posebej opazni dve temeljni interpretaciji. Po prvi, ki so jo zagovarjale tehno-birokratske strukture, bi morala biti vloga partije omejena na uravnavanje splošnih zadev družbe in na idejnopolično usmerjanje članstva — da pa se praktično v vsa konkretna vprašanja vodenja delovnih organizacij in političnih organizacij ne bi smela vmešavati. Vsa ta vprašanja so prikazovali kot strokovne probleme, ki sodijo v izključno kompetenco samostojnih organov upravljanja ali pristojnih organov države. Za to »samostojnostjo« pa se je največkrat prikrivala dejanska premoč aparata upravljanja in njegov dejanski monopol v odločanju. Po svojem socialnem nosilcu je bila ta teza dokaj sorodna drugi usmeritvi, ki je vlogo partije potiskala iz odnosa razred-partija in jo prikazovala kot reprezentanta nacionalnih interesov. V organizacijskem vprašanju je spodbijala veljavnost načela demokratičnega centralizma v celotni Zvezi komunistov Jugoslavije.

V

Eno izmed temeljnih vprašanj v obravnavanju vloge partije v samoupravni družbi je bistveno spremenjen odnos med razredom in partijo. Ta odnos se ne rešuje v svojem najpomembnejšem vidiku s spremembo odnosov v partiji. Za spremembo odnosa razred-partija je odločujoč spremenjeni položaj samega delavskega razreda v celoti družbenih odnosov. Če je ta odnos v etatiziranih strukturah praktično zreduciran na delovanje partije v imenu razreda, mora v samoupravni družbi postati razred subjekt lastne osvoboditve, partija pa se v tem sklopu kaže kot avantgarda sila tega samo-osvobodilnega procesa. Hegemonija delavskega razreda postaja cilj in indeks pozitivnih sprememb v odnosu med razredom in partijo.

Tu naj poudarimo, da je partija *delavska* predvsem po svoji politiki, ki jo izvaja. Socialna sestava partije sama na sebi ne določa že tudi njene razredne narave, čeprav nedvomno nanjo vpliva. In obratno, partija le v toliko priteguje delavce v svoje vrste, kolikor dosledneje zastopa njihove interese. Partija je proletarska prav po tem, ker se bori za neposredne konkretne interese delavskega razreda, hkrati pa zastopa tudi dolgoročne interese boja delavskega razreda.

Odprava razredov in delavskega razreda samega je dolgoročni cilj boja za socializem, stopnja transformacije delavskega razreda v tej smeri pa je indeks socializma. Dokler ta proces ne bo končan, bo posebni interes proletariata še zmerom enak občemu interesu.

V tem procesu se potemtakem spreminja sam delavski razred. Ta ni samo eden od družbenih slojev z nekim določenim družbenoekonomskim skupnim položajem, pač pa ta pojem zajema tudi kategorijo razredne zavesti, ki se v institucionalizirani obliki kaže kot partija. V začetku tega procesa socialistične transformacije — če govorimo o razredu kot o skupini ljudi — gre za neposredne proizvajalce znotraj materialne proizvodnje, ki opravljajo v okviru celotne strukture poleg drugega bolj ali manj fizične podfunkcije. V socializmu se pod vplivom tehnično-tehnološkega napredka in družbenih sprememb spreminja tudi samo delavstvo kot posebna družbena skupina ali kot razred (kot širši pojem) v celoti. Toda to ne pomeni, da je ta razred že danes tako spremenjen, da ne more izstopati njegov specifični interes, ki je enak interesu radikalnega izvajanja socialne revolucije.

VI

Problema partije ni mogoče pojasniti zgolj iz temelja same partije. Odločujoča je torej sprememba odnosa partije in razreda, v katerem postaja sam razred dejanski družbeni hegemon. V političnem smislu se ta odnos razrešuje z razvojem socialističnega samoupravljanja. Samoupravljanje razreda samega je izhodišče za spreminjanje koncepcije partije.

Celoten kompleks organizacijskega vprašanja partije je izveden iz odnosa do samoupravljanja.

Zanimivo je to, da najdemo utemeljitev za tako tezo tudi v razpravah o partiji, ki potekajo v delavskem gibanju na Zahodu. Spomladi leta 1970 je L. Magri zapisal v *New Left Review*, da se partija nujno spreminja v avtoritaren in birokratski aparat, kolikor koeksistira z dezorganizirano množico. Takemu neugodnemu položaju se lahko izogne le tedaj, pravi Magri, kadar je med partijo in širokimi sloji vgrajen tretji element — »avtonomne in enotne institucije delavskega razreda«. Glede tega govori o nujnosti kreativnega oživiljanja teme o sovjetih, ki je za Zahod izredno pomembna.

Spremenjenega položaja partije torej ni mogoče izvajati iz nje same. Pogoj za tako spreminjanje je prvič razvoj samoupravljanja in drugič izpeljava organizacijskega vprašanja v funkcijo razvoja samoupravljanja.

In če je samoupravna družba še vedno tudi politična družba, je očitno, da ima zveza komunistov dve nalogi. Prva je v obrambi oblasti delavskega razreda, druga pa v prevladovanju te oblasti s samoupravljanjem. Kar zadeva prvo nalogo, bi jo verjetno lahko uresničil tudi revolucionarni tip partije z njenimi temeljnimi organizacijskimi načeli (demokratični centralizem in podobno). Toda uresničenje druge naloge — razvijanje samoupravljanja in krepitev pozicije delavskega razreda na vseh področjih odločanja v družbi — terja očitno drugačno koncepcijo partije.

Kaj pravijo o tej zadnji nalogi partijski in ustavni dokumenti? V gradivu X. kongresa ZKJ je zapisano: »Z razvojem samoupravljanja se zveza komunistov vse bolj preobraža v organizacijo, ki svojo družbeno vlogo uresničuje znotraj in na čelu razreda, v vseh njegovih oblikah samoupravne, politične in družbene organiziranosti, s sredstvi in metodami, ki ustrezajo demokratični naravi socialističnega samoupravljanja«.

Na temelju take opredelitve zveze komunistov je popolnoma očitno, da mora ta organizacija svojo avantgardno vlogo uresničevati v okviru razreda, da postaja stvar socializma vse bolj ustvarjalnost delavskega razreda samega. In drugič, prav tako jasno je, da obsega dejavnost zveze komunistov vse samoupravne in politične strukture družbe in vsa politična vprašanja. In tretje, kar ni nič manj pomembno, metode in organizacijske rešitve v dejavnosti ZK morajo biti prilagojene sistemu socialističnega samoupravljanja. Glede tega zadnjega je študija E. Kardelja o političnem sistemu natančno opredelila, da ZK ne more več delovati kot prej, kot dejavnik zunaj sistema, ampak organizirano v samoupravni strukturi družbe.

Toda tu se šele pojavljajo pravi problemi. Na eni strani je treba ugotoviti, kako zveza komunistov dejansko deluje v političnem sistemu, na drugi strani pa je treba nujno določiti glavne koordinate, ki naj bi zvezi komunistov omogočile, da resnično deluje na nov način.

Na podlagi dosedanjih izkušenj — in zdi se mi, da so to pokazali tudi prvi rezultati raziskave delegatskega sistema — bi lahko ugotovili, da deluje zveza komunistov danes v samoupravnih strukturah in v celotnem političnem sistemu praktično na dva načina. Prvič je treba ugotoviti, da domala vse samoupravne in druge politične strukture usmerjajo komunisti, ki so v teh strukturah. Praviloma se v večini primerov ti komunisti odločajo na temelju individualne ocene, kaj terja politika ZKJ glede konkretnega vprašanja. Zelo poredko pa zveza komunistov organizirano pripravlja iniciative in predloge v poprejšnjih kritičnih razpravah. In dalje, v največ primerih iz prakse do povezovanja ZK (in drugih družbenopolitičnih organizacij) z delegacijami in delegatskim sistemom sploh ne prihaja tako, kot je zapisano v ustavnih določbah.

In drugič, niso redki primeri, da tedaj, ko je treba nekaj ukreniti glede pomembnih vprašanj, prihajajo na prizorišče — tako kot prej — višji in izvršilni organi zveze komunistov, ki vplivajo na sprejemanje odločitev o samoupravnih strukturah ter se pri tem poslužujejo svoje politične avtoritete. Taka praksa občutno zmanjšuje vlogo konferenc ZK, pasivizira partijsko članstvo in poudarja položaj funkcionarjev.

Nevarnost takega stanja vsekakor ni v tem, da so komunisti kot posamezniki navzoči v vseh samoupravnih strukturah in da imajo domala povsod večino. Problem nastaja takrat, ko je treba delovati organizirano, dajati iniciative in predlagati sklepe o spornih in pomembnih družbenih vprašanjih. V tej sferi dejavnosti bo nujno še bolj demokratizirati notranje odnose v zvezi komunistov. To ni nujno zato, ker je demokratizacija že sama po sebi pozitivna vrednota, marveč predvsem zato, da se izognemo temu, da bi o vseh najbolj pomembnih vprašanjih odločal predvsem aparat sam. Pri tem ne kaže zanemarjati nevarnosti uradniškega tipa vodenja. Ta ni samo v tem, da ustvarja ugodna tla za birokratizacijo. Veliko bolj pomembno je to, da tak tip vodenja lahko povzroči pasivizacijo članstva, zavre ustvarjalnost zveze komunistov v razvoju socializma in samoupravljanja, zmanjša razredno kritično dimenzijo v politiki ZK, omogoči sektaški odnos do ljudi in problemov, zanemari razredne (konkretne in širše) interese. Tesno s tem je povezana tudi popačena kadrovska politika, za katero je glavno merilo uradniška poslušnost, posledica tega pa je negativna selekcija. V taki selekciji so izločeni tisti, ki se borijo javno, odkrito in pogumno, favorizirani pa so poslušni, karieristi, tisti, ki v razpravah o bistvenih problemih vedno molčijo, v razprave in boje pa se vključujejo šele takrat, ko je bila nekje na višji ravni odločitev že sprejeta.

Morda bi lahko rekli, da je bistvena značilnost te etape iskanje novih rešitev. To seveda zahteva od zveze komunistov — ne glede na to, da tudi sama deluje v političnem sistemu in samoupravni strukturi, ne prestando kritično distanco do družbenih procesov, zlasti pa do centrov politične in ekonomske moči. Da se razumemo: to pomeni, da v tozdih organizacije ZK ne morejo biti pomožna telesa direktorja ali poslovnih

organov; hkrati je to tudi obveznost, da ima zveza komunistov tudi na vseh višjih ravneh vedno kritičen odnos do odločitev vseh centrov odločanja, pa najsi gre za državne, samoupravne ali katerekoli druge organe. V socialistični Jugoslaviji je resda že zdavnaj odpravljena simbioza državnega in partijskega aparata. Toda zagotoviti je treba dejansko možnost za kritično pozicijo zveze komunistov. Tu ne mislimo predvsem na intelektualno in teoretično kritiko, marveč na kritiko, ki se glede na konkretne in dolgoročne interese delavskega razreda zaveda odgovornosti, ki jo ima kot avantgardna sila socializma za vse tiste rešitve, ki morajo biti v skladu s temi interesi. Nadaljnja demokratizacija zveze komunistov mora omogočiti, da bodo ti interesi jasneje izoblikovani ter da pride o njih do dejanske, ne pa samo formalne ali poznejše široke razprave. Tako bi se kaj kmalu pokazalo, da ima lahko vsako družbeno vprašanje tudi svojo razredno dimenzijo — od problema stanovanj do zunanje politike. Če gre za konkretne interese, potem lahko na primer tudi graditev otroških vrtcev obravnavamo ne zgolj kot urbanistično, marveč tudi kot razredno vprašanje — gradimo jih namreč lahko samo tam, kjer je velika koncentracija delavskih stanovanj, ali pa tam, kjer so naselja naših dobro situiranih srednjih slojev. Prav tako bi lahko brez težav ugotovili, da ima neuvrčenost v zunanji politiki tudi svojo razredno utemeljenost.

Stvarno aktiviranje partijskega članstva je najboljša politična šola, ki zvezo komunistov kot celoto usposablja za vlogo »kolektivnega intelektualca«. Taka aktivizacija pa je možna le tedaj, ko dobi baza organizacije realno možnost, da vpliva na oblikovanje in uresničevanje partijske politike. To pa postavlja pred člana ZK nekatere zahteve. Te zahteve danes očitno niso identične z zahtevami kadrovske partije revolucionarnega tipa, vendar pa so zato bolj kompleksne in nič manj pomembne kot nekdanje. V tem smislu je ZKJ tudi poslej kadrovska partija, ki terja od članov sposobnost za delovanje in aktivnost v samoupravnih strukturah. Številčna moč partije glede tega ni ovira — po drugi strani pa ni njen cilj klasična množična partija, ki je razdeljena na aktivno jedro in na pasivne privrženke.

Da sklenemo. Ni se težko dokopati do spoznanja, da je lažje podajati negativno opredelitev vloge zveze komunistov v samoupravni družbi kot pa to vlogo celostno pozitivno opredeliti. Težava je predvsem v tem, ker gre v tem primeru za proces razvoja samoupravljanja. ZK je delno tudi sama del političnega fenomena, vendar pa mora težiti k temu, da prevladuje politiko in lastno pozicijo kot pozicijo *politične* partije. Temeljna naravnost razmišljanja je jasna. Družbena vloga zveze komunistov kot — pogojno rečeno — politične partije je danes lahko opredeljena samo kot vloga organizacije, ki je v funkciji razrednega interesa in razvoja samoupravljanja. Dileme, rešitve kot tudi pozitivna in negativna izkustva iz zgodovine naše partije in delavskega gibanja v celoti pa lahko pomagajo, da se ta vloga določi natančneje. Avtor se docela

zaveda, da se na tej točki razprava o koncepciji politične avantgarde delavskega razreda v samoupravni družbi šele začinja. Indeks uspešnosti v iskanju pravega odgovora seveda ni v genialnosti take ali drugačne organizacijske rešitve, marveč lahko oceno tega dá samo odgovor na vprašanje: koliko vloga zveze komunistov in njene organizacijske oblike prispevajo k temu, da bo sam delavski razred dobil dominantno pozicijo v vseh sferah družbenega odločanja, ki mu edino omogoča odpravo od-tujenosti in osvobajanje razreda.

VII

Nova programska usmeritev in ustavna opredelitev vloge ZK vpliva tudi na spremembo položaja drugih družbenopolitičnih organizacij. Te naj bi se v novih razmerah otresle svoje transmissijske pozicije, ki so jo dobile v dotedanjih etapah, in bi morale postati veliko samostojnejše v iz-vajanju svojih specifičnih nalog. Potemtakem bi lahko ugotovili, da danes ne gre samo za drugačen položaj in družbeno vlogo zveze komunistov, marveč tudi vseh drugih družbenopolitičnih organizacij. Tudi vse te druge organizacije so vključene v funkcijo samoupravljanja in njihov družbeni ugled je mogoče meriti prav po tem, koliko prispevajo k razvoju samoupravljanja. Na tem mestu ne moremo obravnavati vseh specifič-nosti posameznih družbenopolitičnih organizacij in tudi ni nujno, da bi posebej teoretično pojasnjevali razvoj vsake od teh organizacij, čeprav se je sleherna med njimi v različnih zgodovinskih situacijah oblikovala različno — tako glede svoje celotne družbene vloge kot tudi svojih organizacijskih posameznosti.

Položaj drugih družbenopolitičnih organizacij je v marsičem za-risan že s položajem, ki ga ima zveza komunistov. To pa ne predvsem s programsko-deklarativnimi določili, pač pa v dejanskih stvarnih odnosih in vplivih v sistemu samoupravnega odločanja.²

VIII

Če bi hoteli v najkrajših črtah strniti glavna vprašanja o vlogi zveze komunistov v sistemu socialističnega samoupravljanja (kar ima nepo-sreden vpliv tudi na druge politične organizacije), potem naj omenimo le najbolj pomembne vidike. Prvič, popolnoma jasno je izoblikovan kritičen odnos do vsega tistega, kar danes ne sodi v koncepcijo zveze komunistov kot politične organizacije delavskega razreda v samoupravni družbi. Drugič, možno je ugotoviti temeljne elemente nove vloge ZK,

² Tu avtor navaja empirične podatke o dejanski vlogi ZK in drugih družbenopolitičnih or-ganizacij v samoupravnem sistemu, povzete po prvih rezultatih raziskovalnega projekta »Funkcio-niranje in uresničevanje delegatskega sistema«. Raziskavo v SR Hrvatski je opravil Inštitut za politične znanosti in novinarstvo zagrebške fakultete za politične znanosti. Ta del prispevka smo zaradi omejenosti prostora s privoljenjem avtorja opustili.

vendar pa niso dovolj razčlenjeni načini konkretnega uresničevanja nove koncepcije partije v neposredni praksi. Tretjič, v samoupravnem in delegatskem odločanju — ali vsaj v tistem, kar je mogoče čisto določno ugotoviti — so v praksi že odpravljene stare metode dela ZK (in drugih družbenopolitičnih organizacij), čeprav z dokajšnjo verjetnostjo lahko domnevamo, da so se v delu izvršilnih organov delno še ohranile. Četrto, v praksi, v delegatskem sistemu, nova vloga ZK (in drugih političnih organizacij) še ni afirmirana. To je še vedno nerešeno vprašanje, ali kakor pravi E. Kardelj v svoji študiji *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*: »... treba je razčleniti položaj in način delovanja zveze komunistov v delegatskem sistemu«. Tu naj dodamo še, da to ne velja le za delovanje zveze komunistov (in drugih družbenopolitičnih organizacij), pač pa se nanaša tudi na nujnost izpopolnjevanja samega delegatskega odločanja in sistema samoupravljanja v celoti.

OLGA KUNST-GNAMUŠ, MAJDA PLESTENJAK

Permanentno izobraževanje

(kot pomembno načelo uresničevanja enotnosti izobraževanja in dela)

Uvod

Potreba po permanentnem izobraževanju je nastala kot odraz hitrega znanstveno-tehničnega in tehnološkega razvoja, pospešenega spreminjanja proizvodnega procesa in seveda družbenih odnosov. Pokazalo se je namreč, da v procesu rednega izobraževanja človek ne more osvojiti vsega znanja, ki ga bo potreboval za opravljanje poklica in prilagajanje spremenjenim pogojem življenja v preostalem delu življenja: ni namreč mogoče predvideti sprememb, ki bodo nastale v tehnološkem procesu, nova znanstvena spoznanja silijo k neprestanemu posodabljanju izobrazbenih vsebin, lahko se pojavijo potrebe po poklicni preusmeritvi, ki so objektivno pogojene ali pa izhajajo iz človekovega spoznanja, da bi uspešneje delal v drugem poklicu. V procesu rednega izobraževanja pa tudi ni mogoče pokriti niti predvideti vseh izobrazbenih potreb, ki izhajajo iz narave poklicne dejavnosti, dela in delovnih odnosov.

Če človek ne sledi družbenim, kulturnim in civilizacijskim spremembam, se generacijske razlike še v večji meri zaostrojujejo, kar je v neskladju z daljšanjem življenjske dobe. Temeljni pogoj človekovega psihofizičnega zdravja je tudi zdrava adaptacijska sposobnost na spremembe na vseh ravneh človekove dejavnosti, kar je v veliki meri odvisno od človekove sposobnosti in pripravljenosti pa tudi možnosti za sprejemanje novega in od obnavljanja njegovih spoznavnih in vrednostnih sistemov z novimi spoznanji.

Pokazalo se je tudi, da je delitev življenja na obdobje učenja in obdobje dela kot dve nepovezani celoti nevzdržna, ne samo zaradi nemoči predvideti spremembe v delovnem procesu, v zahtevah poklica, za katerega se je človek usposobil, zaradi nepripravljenosti na spremenjene družbene odnose ter znanstveni in kulturni napredek, ampak zaradi dialektične povezanosti, ki obstaja med procesom učenja in procesom dela, in zaradi zakonitosti razvoja in spreminjanja človekove osebnosti same, ki se ob spremenjenih pogojih življenja tudi sama spreminja in zadobi drugačen pogled na strokovne in družbene probleme pri tridesetih kot

pri petnajstih. Proces izobraževanja torej ni mogoče končati takrat, ko se začne proces delovnega uresničevanja v poklicu, ampak je treba možnost in potrebe ustvarjalnega sožitja med delom in izobraževanjem kot oblike povezovanja teorije s prakso, fizičnega in umskega dela, splošne in strokovne izobrazbe izkoriščati, vrednotiti in razvijati v sistemu stalnega izobraževanja tako v prid človekovega individualnega razvoja kot v korist združenega dela.

Ko govorimo o povezovanju dela in učenja, se nam odpira več možnosti: kot temeljno je treba poudariti trajnost take povezave, neprekinjenost, obstaja pa še možnost zgodnejše povezave med delom in izobraževanjem ter možnost izobraževanja ob delu. Prvo obliko povezave bi mogli označiti kot obvezno, nujno, aksiomatično, izhajajočo iz narave obeh povezanih pojavov, slednji dve pa bi morali pretresti z več vidikov, med drugim tudi z vidika racionalnosti take povezave, z vidika demokratičnosti in humanosti. Kajti zgodovina nam razodeva, da so obstajale oblike povezav med izobraževanjem in delom, ki bi jih mogli označiti za neracionalne (starši so silili otroke delati, namesto da bi se učili takrat, ko so bile njihove spoznavne zmogljivosti na višku), nehumane (izkoriščanje otroške delovne sile) in nedemokratične (ob delu so se izobraževali predvsem tisti, ki niso imeli možnosti za redno izobraževanje).

Starostna omejitev izobraževanja za nekatere po končani osnovni šoli, za druge pa zaradi osipa celo v nižjih razredih osnovne šole je imela še eno nevarno posledico: ker človek pri petnajstih letih intelektualno ni zrela osebnost in ne doseže niti optimalne stopnje intelektualnih zmogljivosti, medtem ko se vrsta njegovih socialnih lastnosti razvije šele kasneje, takšna osebnost zaradi nedokončanega razvoja, ki je bil pri družbeno prikrajšanih otrocih tudi zakasnel (ti pa so bili dokazano skoraj 100 % otroci delavcev in kmetov), ni sposobna osvojiti zakonitosti družbenega in naravnega razvoja, ni sposobna oblikovati znanstvenega pogleda na svet in družbene odnose in zato ni sposobna revolucionarno misliti in se osveščeno, samostojno odločati, kar ji pravno sicer omogočamo, a praktično ne zagotavljamo med drugim prav zaradi izobrazbenih primanjkljajev. Taki ljudje so sicer sposobni sprejeti ponujeni model, niso pa ga sposobni kritično oceniti, ne glede na samoupravne pravice se odločitvam radi odpovedujejo, jih prepuščajo »pametnejšim« od sebe ali pa se odločajo neosveščeno. Zgodovina pa je že neštetokrat odkrila, do kakšnih deformacij lahko pride, če manjšina misli za večino.

V okviru formalnega izobraževanja smo že tudi doslej iskali rešitve za nastale pomanjkljivosti izobraževalnega sistema: poudarjali smo vlogo splošne, teoretične izobrazbe, poudarjali smo pomen razvitih miselnih sposobnosti, toda ob prepočasnem pomlajevanju vsebine izobraževanja, prenatrpanosti učbenikov, premali konkretizaciji lepih splošnih načel nismo mogli biti uspešni, podaljševanje procesa izobraževanja tudi ne more rešiti problemov, ki izhajajo iz povezovanja procesa učenja in dela, in zakonitosti osebnostnega razvoja ob delu, razen tega je tudi predrago.

Organizirali smo različne oblike dopolnilnega izobraževanja odraslih, toda kakor so bile parcialne rešitve pravilne, niso mogle v celoti rešiti nastalih problemov, ki zahtevajo, da spremenimo celotni sistem vzgoje in izobraževanja, pri čemer je brez dvoma eden temeljnih ciljev zagotoviti permanentno vzgojo in izobraževanje.

Permanentna vzgoja in izobraževanje ruši dualistično zastavljena razmerja med dialektično povezanimi pojavi

a) Ponovno približevanje vzgojno-izobraževalnega procesa delu in življenju

Koncept permanentnega izobraževanja skuša ponovno vzpostaviti prvobitno razmerje med delom in izobraževanjem kot dialektično povezanimi pojavoma. Zato koncept permanentnega izobraževanja pomeni predvsem *nov odnos med proizvodnim procesom in procesom izobraževanja*. Izhaja iz spoznanja, da pomeni znanstvena informacija in njena tehnološka transformacija bistveno sredstvo za gospodarski napredek neke dežele ter bistveni pogoj njene ekonomske in politične neodvisnosti. To pa pomeni, da sistema vzgoje in izobraževanja ni mogoče razumeti kot samostojne, neodvisne družbene dejavnosti. Na drugi strani pa mora izobraževalni sistem zagotoviti hiter pretok znanstvenih informacij ter uresničevati povezave med teoretičnim znanjem in prakso.

Delo in znanje sta izvorno povezani dialektični kategoriji: izobrazba, znanje je neločljivi del delovnega procesa od prvih oblik k cilju usmerjene aktivnosti, ob delu je človek prihajal do novih spoznanj o stvareh in odnosih med njimi, razvijal svoje spretnosti in sposobnosti ter spreminjal delovno orodje. V prvotnih preprostih oblikah fizičnega dela je bila povezanost med delovnim procesom in procesom izobraževanja zelo razvidna. V procesu razvoja človekovega orodja v zamotane samoregulative sisteme in znanja v abstraktne znanstvene sisteme je soodvisnost med obema postala vse usodnejša, a na drugi strani vse manj razvidna, ker je bilo človekovo znanje vključeno v konstrukcijo stroja, organizacijo dela in odločanje z rezultati dela, ravnanje s strojem pa se je omejevalo na sistem preprostih operacij, za katerega ni bila potrebna široka splošna izobrazba.

Izobrazba postane nesporno ekonomska vrednota, sredstvo izpopolnjevanja proizvodnega procesa, ki ji je mogoče pripisati enak pomen kot surovinski in energetski bazi proizvodnega procesa. Treba jo je amortizirati kot druga proizvodna sredstva. Zelo ilustrativen je primer Zahodne Nemčije, ki je povečala sredstva, namenjena šolstvu in znanstvenemu raziskovanju z utemeljitvijo, da morajo surovinske in energetske primanjkljaje nadoknaditi z razvojem tehnologije, ki je tudi najdragocenejše izvozno blago. Sicer pa nam ni neznan, kako draga je uvožena in pogosto že zastarela tehnologija in inovacija. Toda samo to spoznanje še ne za-

dostuje, da bi razrešili zamotana dialektična razmerja, ki vladajo med proizvodno tehnološkim in znanstvenim razvojem, ter med področjem materialne proizvodnje in vzgojno izobraževalnim sistemom, ki se vključuje kot vmesni člen, ki posreduje med delom in znanostjo in še v večji meri zamegljuje razvidnost teh zamotanih povezav.

Izobrazba je sicer neprecenljivi osebni in družbeni kapital, nima pa vsaka izobrazba ekonomske vrednosti, nadalje ni mogoče vrednosti znanstvenih informacij oceniti na temelju njihove neposredne aplikativnosti. Tehnokratska nestrpnost more škodovati razvoju znanosti, na drugi strani pa premalo poudarjanje potreb po prenosu teorije v prakso lahko uspava potencialne možnosti za kar hitrejšo aplikacijo znanstvenih spoznanj. Večja pričakovanja in družbene zahteve ne morejo škoditi hitrejšemu uvajanju znanstvenih spoznanj v prakso, ne smejo pa se izroditi v nestrpnost in kratkovidnost v odnosu do teoretičnih dosežkov redkih posameznih strokovnjakov.

Usodna povezanost znanja s proizvodnim procesom na eni strani in možnost ravnanja s strojem ob pomanjkljivi splošni izobrazbi na drugi strani odpre na široko vrata nedemokratičnemu vrednotenju izobrazbe in porazdeljevanju izobrazbenih dobrin: izobrazbo je treba čuvati za vladajoče strukture, znanje v rokah manjšine lahko postane sredstvo za manipuliranje s tistimi, ki takega znanja nimajo. Izobrazba postane ne glede na njen prispevek na področju materialne proizvodnje eden temeljnih znakov socialnega položaja. Ker znanje pridobi na ceni, so intelektualni delavci bolje plačani od fizičnih. Za pripadnike nižjih družbenih slojev postane izobraževanje edina pot do spremembe socialnega položaja, in sicer za redke sposobne posameznike, za večino pa nedostopnost do izobrazbe sredstvo samoprodukcije družbenih slojev in sicer slojev fizičnih nekvalificiranih ali polkvalificiranih delavcev. Neenaka dostopnost do izobrazbe, pogojena v človekovem socialnem poreklu, omogoča družbi, da pride do sorazmerno slabo plačanih fizičnih delavcev, privilegiranim družbenim slojem pa, da ne glede na motivacijsko, idejno vrednostno usmerjenost in sposobnost pride do uglednejših poklicev, ki predpostavljajo višjo stopnjo izobrazbe. Potrebne bi bile podrobnejše sociološke študije, ki bi natančneje raziskale nakazane probleme in opredelile položaj intelektualnega delavca in njihovih različnih vrst v sistemu družbenih odnosov.

Izpopolnjevanje tehnologije proizvodnega procesa je sicer zahtevalo neprestano dopolnjevanje, izpopolnjevanje in preverjanje osvojenega znanja, kar je vodilo v oblike nujne demokratizacije šolskega sistema in odpiranja tega množičnemu izobraževanju. Toda z vključevanjem vse več ljudi v šole za vse daljše obdobje problema seveda ni mogoče rešiti zaradi načina življenja in narave dela, razen tega pa so taki ukrepi tudi dragi, najpomembnejše pa je védenje, da na tak način sploh ni mogoče uresničiti takega razmerja med delom in učenjem, ki bi ustrezal bistvu tega odnosa. Zato je bilo treba najti rešitev, ki bi v temeljih prevredno-

tla razmerje med delom in učenjem, fizičnim in umskim delom ter do kraja uresničila načelo demokratizacije izobraževanja.

Oblike demokratizacije izobraževanja, ki so izhajale iz potreb dela in od katerih je bila odvisna produktivnost delavca, njegove potrošniške želje in navsezadnje preko dobička, ki ga je sicer v glavnini pokasiral privatni kapitalist ali država, tudi njegova kupna moč, pa so z večanjem izobrazbe, namenjene delavcu, v njem tudi razvijale potrebo po izobrazbi in zahtevo po njej. Pojavile so se oblike izobraževanja odraslih, dopolnilnega izobraževanja, izrednega študija, dopisnega izobraževanja in podobno, kot prve oblike permanentnega izobraževanja in odkrile, da tako izobraževanje ne pomeni samo novo možnost, novo količino, ampak pomeni tudi novo kvaliteto.

Iz analize odnosa med delom in izobrazbo je povsem razumljivo, da se je potreba po permanentnem izobraževanju pojavila najprej v razvitih družbah. Toda spoznanje, da je ekonomski napredek dežele odvisen predvsem od njene znanstvene in tehnološke moči, da premoč razvitih na tem področju pospešeno ogroža znanstveno in tehnološko manj razvite dežele in omogoča nove oblike izkoriščanja (prodaja zastarele tehnologije, tehničnih patentov, inovacij, uvažanje znanja), pa zahteva, da tudi slednje skušajo ujeti korak z znanstvenim in tehnološkim napredkom.

Analiza razmerja med delom in znanjem in opredelitev vrednosti izobrazbe na področju materialne proizvodnje (konstrukcija stroja, izpopolnjevanje stroja, organizacija dela, usposabljanje za ravnanje s strojem) pa tudi razodeva, da nam naši družbenoekonomski odnosi dajejo neprecenljivo prednost pred razrednimi družbami, ki jo bomo morali še bolj izkoristiti: mi lahko znanje ponudimo oziroma ga moramo ponuditi vsem v čim širšem obsegu. To pa ne pomeni, da bomo ljudi izobraževali ne glede na potrebe dela, ampak jim bomo dali poleg nujne izobrazbe »presežek« izobrazbe. Potrebe dela moramo v celoti upoštevati, toda presegati jih moramo v smislu celovitega razvoja osebnosti, kajti le tako bomo dialektično razmerje med pogoji življenja in človekovo zavestjo razrešili tako, da bomo skušali obstoječo danost in njene pomanjkljivosti, nepopolnosti in protislovja presegati v smeri dolgoročajših ciljev. Mnogičnost, trajnost in vsestranskost izobraževanja kot bistvene značilnosti permanentne vzgoje in izobraževanja pa ne pomenijo samo količinske prednosti pred izobraževanjem manjšine, četudi te prednosti ne gre puščati v nemar, saj bomo oblikovali več sposobnih strokovnjakov, ampak pomeni predvsem kakovostno prednost, saj omogoča popolno izkoriščanje človekovih ustvarjalnih zmogljivosti.

Ob tem pa mora biti povsem jasno, da širša izobrazba ne pomeni tudi osvoboditve od nujnih oblik fizičnega in pogosto napornega in neprijetnega dela. Gre za hud nesporazum, če mislimo, da se široka izobrazba in delo izključujeta, gre za zmoto, v katero nas je zapeljala napačna vzgoja in dejstvo, da so se nekoč izobraževali le redki posamez-

niki, posvečeni za intelektualne poklice. Kje pa je rečeno, da se širša izobrazba in fizično delo izključujeta? Sicer pa nam je ženskam združljivost fizičnega in umskega dela veliko razvidnejša, saj ga iz dneva v dan združujemo, če v službi delamo intelektualno, doma pa gospodinjimo.

V naši družbi so se šibke vezi med procesom dela in izobraževanja pokazale na različnih ravneh družbenoekonomskih odnosov. Znane slabosti procesa izobraževanja v okviru institucionaliziranega sistema vzgoje in izobraževanja so bile: historicizem znanja, prepočasno prodiranje znanstvenih novosti v izobraževalne vsebine na eni strani in hitro zastarevanje teh na drugi, kar je vodilo v formalizem v znanju in neuporabnost znanja, kar ni koreninilo samo v vsebini izobraževanja, ampak v metodah poučevanja, ki so bile premalo usmerjene v razvijanje miselnih operacij in postopkov. Ena temeljnih slabosti procesa izobraževanja pa je bila, da so izobraževalni sistemi premalo izkoriščali vzvratno informacijo o vedenju svojih gojencev v praksi ali pa se zanj sploh niso zanimali. Izobraževalni larpurlartizem je bil znosen takrat, kadar ni bil usmerjen v posredovanje informacij in njihovo spominsko uskladiščenje, ampak v razvoj mišljenja. Toda zlasti na srednji in visoki šoli je bila tudi to prava redkost. Vzrok bo razviden iz spodnjega primera.

Primer, ki ga navajam, verjetno ni najbolj ilustrativen, mi je pa poznan iz neposredne izkušnje.

Nekatere višje in predvsem visoke šole, ki oblikujejo učitelje posameznih strok na osnovnih in srednjih šolah, so težišče svojega izobraževalnega programa zasnovala na znanstveni sistematiki stroke, preveč pa so zanemarile izobrazbene vsebine, ki se poleg stroke povezujejo z značajem dela, ki ga bodo opravljali njihovi gojenci. Zaradi tega so pomanjkljivo zasedene nekatere discipline, ki so temeljnega pomena za bodoči poklic študenta: metodike, teorije učenja, pedagoška psihologija, teorija pouka.

Posledice so hude: tako oblikovan učitelj si zastavi kot temeljni smoter pouka posredovanje strokovnih informacij, ki naj bi ostale po možnosti dokončne in nespremenjene — vsaka strokovna sprememba pomeni zahtevo po dodatnem izobraževanju — ni pa sposoben organizirati procesa spoznavanja, v katerem bi učenec razvijal miselne operacije, osvajal metodološke postopke in odkrival nerešene probleme stroke. Tak pouk pa ni sporen samo z vidika sprememb v stroki — te spremembe so hitre, osvojeno znanje je treba dopolniti ali spremeniti — sporen je predvsem z vidika ciljskosti. Informacije lahko poiščemo v ustreznih priručnikih, metode mišljenja in spoznavanja pa so tista naložba, ki ostajajo trajna vrednota kljub spremembam in so temelj za osvajanje sprememb. Razen tega tako pomanjkljiv študij oškoduje razvoj stroke same. Sporen pa je tudi z vidika idejnosti: idejnost namreč ni stvar verbalnih opredelitev za nekaj ali zoper nekaj, ampak način mišljenja in spoznavanja.

Toda tudi brez empiričnega preverjanja zastavljenih smotrov, ki so bili očitno oblikovani tudi na napačni ali vsaj nepopolni metodologiji,

se je pokazalo, da proces izobraževanja ne zadovoljuje potreb dela. Veliko strokovnjakov se v proizvodni proces sploh ni hotelo vključiti, mnogi so iz dela po krajšem času ubežali ali pa na svojem delovnem mestu niso izpolnili pričakovanj, na nekaterih področjih imamo hiperprodukcijo kadrov in ne vemo, kako jih zaposliti, a na drugih področjih nam kadrov primanjkuje. Slednja pomanjkljivost pa se ne navezuje samo na sistem vzgoje in izobraževanja, ampak na dejstvo, da se tudi delovne organizacije v materialni proizvodnji niso zavedale svojih nalog v zvezi z izobraževanjem kadrov, saj niso sposobne izdelati analize potreb po kadrih (kar brez dvoma ni lahka naloga), ker še vedno nimamo metodologije take analize.

Vse to odkriva, da smo v procesu vzgoje in izobraževanja preradi pozabljali, da človeka vendarle izobražujemo in vzgajamo za delo. Prešibka povezanost med procesom vzgoje in izobraževanja ter procesom dela pa se je nujno morala odraziti tudi na ravni družbenih odnosov. Omogočila je, da je prišlo do zamenjave med vsebino izobrazbe in njeno obliko. Izobrazba je implicirala uglednejši družbeni položaj, saj je bila od nekdanj povezana z družbeno privilegiranostjo, zato so zlasti srednji sloji težili, da bi njihovi nasledniki za vsako ceno dosegli akademske nazive, pri čemer pa so povsem pozabljali na odgovornosti, ki izhajajo iz izobrazbe in formalnega naziva v procesu dela. Izobrazba je postala predvsem socialni simbol in izgubila svoj pravi smisel in vsebino. Nerazumevanje ekonomske vrednosti izobrazbe in istočasno prisvajanje večjega deleža presežne vrednosti v procesu delitve ustvarjene vrednosti zaradi formalnega naziva, ki pa ni vedno pogojeval tudi večje vrednosti vložene delo (kar pa ne pomeni, da govorimo o pravilu in ne o izjemah, preciznejša opredelitev je stvar socioloških in ekonomskih študij), je prišlo do naslednjih deformacij: boj za akademske nazive v nekaterih družbenih slojih, napačno vrednotenje izobrazbe tudi v vrstah neizobraženih, izobrazba pomeni pot do uglednejšega, lažjega poklica (le uči se, da ti ne bo treba delati, ali — če nisi za učenje, boš moral pač delati), nenačaka porazdelitev možnosti za izobraževanje. Zato v kontekstu povezav med delom in znanjem ne smemo govoriti le o vsebini in smotrih izobraževanja, ampak se je treba zamisliti tudi nad vrednotenjem izobrazbe in motivacijo za izobraževanje kot bistvenima sestavinama idejne vzgoje.

Tudi selekcija je primer izrazitega dualizma med procesom izobraževanja in procesom dela. Je posledica nezainteresiranosti šole tako za otrokovo učno zmogljivost kot za njegovo bodočo delovno storilnost, posledica miselnosti »če nisi dober za učenje, boš pač moral delati«, kar pa razodeva tudi elitistično miselnost, da naj si pridobe široko splošno izobrazbo predvsem tisti, ki bodo delali v intelektualnih dejavnostih ali pa bodo skušali čim manj delati.

Seveda pa je selekcija in učna neuspešnost (ki ima, kot smo dokazali, družbene korenine) tudi posledica časovne omejitve procesa izobraževanja, ki ne upošteva možnosti zakasnelega razvoja in ne daje možnosti

za vzvratno izobraževanje. Upati je, da bo proces permanentnega izobraževanja, ki bo možnosti za izobraževanje porazdelil na celo življenje, prispeval tudi k razreševanju problema selekcije. Kajti časovna razširitev možnosti za izobraževanje na vsa življenjska obdobja bistveno prispeva tudi k dejanskemu uresničevanju te možnosti.

Napačno bi razumeli naloge permanentne vzgoje in izobraževanja, če bi govorili o njih zgolj kot o vprašanju, ki zadeva položaj delovnega človeka, permanentno izobraževanje je predvsem eksistenčni problem delovnih organizacij, od njega je odvisno napredovanje dela, organizacija dela, izpopolnjevanje strojev in tehnologije dela, ki hitro zastareva, če je ne obnavljamo in pomlajamo, moderniziramo, toda tako spreminjanje kot prilagajanje spremembam je usodno povezano s spreminjanjem ljudi, njihove zavesti in njihovega znanja ter mišljenja v procesu stalnega spreminjanja osebnosti in stalnega izobraževanja, ki te spremembe izkorišča in pogojuje. Če ugotavljamo, da so delovne organizacije premalo skrbele za reprodukcijo osnovnih sredstev, potem lahko vključimo v to ugotovitev tudi obnavljanje znanja in dobršen delež premale učinkovitosti korenini na tem področju reprodukcije. Zato osvetljujemo samo eno stran dialektičnega razmerja med izobrazbo in delom, če govorimo o njem samo z vidika procesa izobraževanja, spregledamo pa naloge delovnih organizacij. Nizka delovna storilnost, slab odnos do dela, neustrezna kadrovska struktura, veliko število nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, nezdravo vrednotenje izobrazbe in dejavnosti na področju vzgoje in izobraževanja ter znanstveno raziskovalnega dela in domačih inovacij so nekateri pojavi, ki koreninijo v neustreznem vrednotenju izobrazbe na strani dela.

ZKJ je na X. kongresu postavila zahtevo, da se mora vzgojno izobraževalna dejavnost odločno usmeriti k izobraževanju za delo in ob delu. Zagotoviti je treba povezanost vzgojno-izobraževalnega procesa s proizvodnim in drugim družbeno koristnim delom, z življenjem, kulturo in samoupravljaljsko prakso. Zato je treba težiti, da bi se mlada generacija zgodaj vključevala v delo in družbeno življenje ter se nato ob delu izobraževala ali pa se iz dela vračala k izobraževanju v okviru šolskih in nešolskih oblik permanentne vzgoje in izobraževanja. Vzgojno izobraževalni sistem pa je treba preosnovati tako, da bo delovnemu človeku v vseh delovnih dobah omogočeno stalno izobraževanje. Načelo stalnosti (permanentnosti) v izobraževanju mora postati vodilo celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema in izobraževanje ob delu pravica in dolžnost slehernega človeka.

Naloge permanentnega izobraževanja, načrtovane iz potreb dela, ni mogoče načrtovati zunaj okvira človekovega občega kulturnega razvoja, ker je človekova poklicna kultura odvisna od njegove obče kulture. Vključevanje delovnega človeka v svet kulture in kulture v svet neposredne materialne proizvodnje kot eden izmed načinov permanentnega vzgajanja in izobraževanja je videti edina prava pot do demokratizacije kul-

turnih dobrin. Pri nas pa je v navadi, da potrebo po kulturni vzgoji in izobraževanju spregledamo. Demokratizacijo pa želimo doseči predvsem z zahtevo, da je treba umetnost približati delovnemu človeku, premalo pa storimo, da bi delovnega človeka usposobili za razumevanje umetniških dosežkov preteklosti in predvsem sedanjosti.

V procesu permanentnega kulturnega vzgajanja in izobraževanja bi človeku nudili tudi zdravo protiutež za predimenzionirane potrošniške apetite, taka kulturna izobrazba bi imela transfer na človekovo profesionalno kulturo. Sodobna umetnost kot vizija novih estetskih vrednot in informacij pomaga človeka pripravljati na nove znanstvene in tehnološke dosežke in na novo ureditev njegovega okolja.

Pragmatični nazori, ki bi želeli celotno izobraževalno vsebino in smotre podrediti profilu delovnih operacij določenega delovnega mesta in zasnovati šolsko reformo na takem funkcionalističnem načelu, so za nas nesprejemljivi, pa ne zavrlojo nerazumevanja in odklanjanja potreb, ki izhajajo iz dela, ampak zavrlojo spoznanja, da bi s takim konceptom škodovali prav smotru, ki ga želimo doseči — tesnejši povezavi med delom in izobrazbo, razen tega pa bi ne mogli uresničiti načela demokratičnosti permanentne vzgoje in izobraževanja. Potreba po strokovnem permanentnem izobraževanju je za različne strokovne profile in različne nivoje strokovnosti znotraj določenega poklicnega profila različna, čeprav je tudi res, da skoraj ni poklica, ki bi ne zahteval dopolnilnega strokovnega znanja in so na drugi strani poklici, v katerih je permanentno izobraževanje del delovnega procesa samega (raziskovanje), zato zahteva po permanentnem izobraževanju, ki bi izhajala samo iz potreb delovnega mesta, postavlja ljudi v zelo neenak položaj tudi v odnosu do permanentnega izobraževanja.

Načelo samoupravljanja je eden glavnih temeljev permanentne vzgoje in izobraževanja, ki postavlja pred vse ljudi enake zahteve glede družbeno političnega izpopolnjevanja, kajti moč odločanja, ki je teoretično omogočena vsakemu delovnemu človeku, je brez praktične vrednosti, če ne bomo oblikovali ljudi široke strokovne, splošne in družbenopolitične razgledanosti, ustrezne etične in idejne podobe, ki ne bodo sposobni uvideti samo svoje koristi in koristi ozke samoupravne skupine, ki ji pripadajo, ampak bodo sposobni zagledati svoje mesto in mesto svoje delovne organizacije v širših sistemskih mrežah soodvisnosti, v strukturi katerih je mogoče uvideti določeno trenutno korist kot kratkoročno in se ji odpovedati v korist dolgoročnejših in splošnejših ciljev.

Nadalje mora koncept permanentne vzgoje in izobraževanja omogočiti človeku, da premaguje socialne determinizme v procesu izobraževanja v tem smislu, da njegova usoda ni zapečatenjena enkrat za vselej, ko je končal določeno vrsto šole, ampak mu je treba omogočiti, da se v skladu s svojimi sposobnostmi in možnostjo nadaljnjega izobraževanja razporedi na delovno mesto, na katerem bo v večji meri lahko uresničil svoje ustvarjalne sposobnosti.

Končno je treba dodati, da je sicer še vedno res, da človek večino dneva, leta in življenja preživi na delovnem mestu, da pa le-to vendarle ne izčrpa vseh oblik njegove dejavnosti, zlasti še, če opravlja visoko mehanizirana fizična dela. V sistemu permanentne vzgoje in izobraževanja moramo skrbeti, da taki delavci ne otopijo, ne stagnirajo, kar bi se najprej negativno odrazilo v njihovi delovni storilnosti, zmogljivosti in veselju do dela.

Ko govorimo o vrednosti izobrazbe kot proizvodnem sredstvu, se moramo zavedati, da se omenjeni problem ne navezuje samo na povezave učenje-delo, splošna-strokovna izobrazba, teorija-praksa, ampak je treba spremeniti tudi vrednotenje izobrazbe kot bistvene sestavine idejne vzgoje, pri čemer je treba razumeti znanje kot bistveno sestavino proizvodnega procesa, a tudi kot relativno neodvisno področje, ki uresničuje človekovo antološko težnjo po spoznavanju v najširšem smislu in ki v procesu odkrivanja resnice in zakonitosti zaide v obdobja, ki na videz niso praktično koristna. Pot od spoznanja do njegove praktične aplikacije je lahko dolga, nestrpnost pa bi mogla škodovati razvoju znanosti.

Posebej moramo v našem pojmovanju permanentnega izobraževanja poudariti permanentno vzgajanje. Proces vzgajanja in izobraževanja sta sicer povezana procesa, vendar nam primeri dogmatično vzgojenih ljudi, ki so zavoljo moralnih, etičnih in vrednostnih sistemov pripravljeni odkloniti, zavreči ali zatajiti resnico, nadalje primeri visoko izobraženih ljudi, ki so kljub izjemnemu znanju odklonili humanistične vrednote (zločinska dejavnost v vojnem času, primeri političnih umorov, ničejanska večvrednostna miselnost, izkoriščanje informacij in znanja zoper človeka), kažejo, da gre za dva relativno ločena procesa in da je celo mogoče uporabiti enega zoper drugega. Tega dejstva se vse premalo zavedamo, kajti vse preveč smo verjeli, da nas bo materialistična in znanstvena usmerjenost ter marksistična družbena ideologija ščitila pred moralnimi in idejnimi stranpotmi. Očitno pa ni tako, izobrazba in znanstvena misel sama po sebi ne izključujeta možnosti, da bi človek svojega znanja ne izkoriščal v egoistične, nedemokratske in nehumane namene.

Vzgojna komponenta je posebej pomembna še zato, ker uresničevanje permanentnega izobraževanja predpostavlja vrsto razvitih umskih sposobnosti in osebnostnih lastnosti (kritičnost, vztrajnost, samoiniciativnost, ustvarjalnost, pozitiven odnos do učenja, itd.) ter močno motivacijo za izobraževanje. Pridružujemo se mnenju dr. Ane Kranjčeve, da je »vzgoja implicitni del permanentnega izobraževanja, ker zapušča trajnejše spremembe, brez katerih permanentnega izobraževanje ne bi mogli razvijati« (Šoljan, str. 173).

b) Ponovna povezava med fizičnim in umskim delom

V procesu mehanizacije se delež intelektualnih operacij v procesu fizičnega dela večja, a tudi čiste oblike intelektualnega dela so nepogrešljive

za izpopolnjevanje proizvodne tehnologije, pomenijo proizvodni proces z najbolj iskanimi dobrinami, zato ne moremo govoriti o popolni ločenosti obeh oblik dela. Dejansko pomenita le dve skrajnosti enotnega človekovega delovnega procesa. Toda na današnji stopnji razvoja proizvodnega procesa in družbenih odnosov ne moremo govoriti o popolni integraciji obeh oblik v procesu dela, obstajajo še vedno nujne, a tudi nenujne oblike delitev na fizično in umsko delo in neenako vrednotenje umskega in fizičnega dela. Vzrokov za neenako vrednotenje fizičnega in umskega dela je več.

Le-ti imajo svoje zgodovinsko obeležje, ki se je v najskrajnejši obliki pokazalo v obdobju suženjstva, ko suženj, fizični delavec, ni bil človek, ampak delovno orodje v rokah tistega, ki je imel znanje in ko so se z intelektualnim delom ukvarjali le lastniki orodja, ki niso fizično delali. Na tem znanem primeru je ločenost obeh oblik popolna in družbeno ekonomske konsekvence te ločenosti povsem razvidne. Preko vrednosti, ki ga ima znanje za izpopolnjevanje delovnega orodja, organizacije dela in z razpolaganjem z ustvarjenimi vrednostmi v procesu dela pridobi intelektualno delo in njegovi proizvodi neverjetne družbenoekonomske razsežnosti: intelektualno delo pridobi a priori status socialnega simbola ne glede na ekonomsko vrednost in učinkovitost takega dela, rezultat intelektualnega dela imajo večjo ceno kot rezultati fizičnega dela in kot taki omogočajo napredovanje v socialni hierarhiji, izobrazba pomeni za nižje socialne sloje edino možnost socialnega vzpona, osvoboditev od peze fizičnih naporov, potem ko so bile dosežene nujne stopnje demokratizacije šolstva. Na drugi strani pa se vladajoči razred oziroma višji sloji trudijo, da bi za vsako ceno obdržali privilegirano na področju izobrazbe, zavedajoč se družbenoekonomskih dimenzij njenih dobrin.

Verjetno pa je mogoče tudi trditi, da intelektualno delo pomeni večjo možnost človekove težnje po ustvarjalnem samouresničevanju kot oblike fizičnega dela ob veliki stopnji mehanizacije delovnega procesa in primitivizacije delovnih operacij ob stroju, ki ima zahteve intelektualne operacije programirane v samoreglativne sisteme, in kot naporno fizično delo brez pomoči stroja.

Tako še vedno lahko govorimo o delitvi na fizično in umsko delo, ki ima velike posledice za človekov socialni položaj in njegov razvoj. Res je, da vsi ljudje niso kos zahtevnemu intelektualnemu delu (in del te nezmožnosti moramo pripisati njihovi socialni zgodovini, ki se je vtisnila v njihov genetični program), res pa je tudi, da obstajajo primitivne oblike fizičnega dela, ki ga nihče ne opravlja rad, ker zahteva tako preproste ali pa tako naporene operacije, da jih človek sposobnostno presega oziroma ki izčrpavajo njegove fizične moči, zaradi katerih človek v svojem razvoju ne samo stagnira, ampak celo otopi. Če se te nujne oblike dela ne razporejajo na temelju človekovih sposobnosti in nagnenij ter ne pomenijo njihove racionalne izrabe v korist človekovega individualnega razvoja kot v splošno družbeno korist, ampak se razporejajo tudi na te-

melju človekovega socialnega izvora, če intelektualno delo opravljajo ljudje, ki takemu delu niso kos zaradi svojih sposobnosti, usmerjenosti in interesov, ampak jim pomeni to delo možnost za pridobivanje večjega dela ustvarjene vrednosti, možnost za ohranjanje socialnega položaja in ugleda, a na drugi strani opravljajo poklice z manj zahtevnimi intelektualnimi operacijami, ki imajo tudi manjšo ekonomsko ceno, so slabše plačani in družbeno vrednoteni, ljudje, ki bi mogli po svojih sposobnostih opravljati zahtevnejše delo, a ustrezne izobrazbe niso pridobili zaradi socialnega izvora, lahko govorimo o družbeno nedopustnih oblikah dualizma med fizičnim in umskim delom, oblikah, ki pomenijo neracionalno izrabo družbenih sposobnostnih potencialov in na široko odpirajo vrata novim oblikam socialne diferenciacije.

Takim družbenim anomalijam se ni mogoče upreti čez noč, najbolj neustrezno pa bi bilo, če bi navedene deformacije naprtili naravi in vsebini intelektualnega dela. Sistem permanentnega izobraževanja pomeni pomembno, da ne rečemo bistveno možnost za razreševanje nenujnih oblik razcepljenosti na fizično in umsko delo kot izravnava nujnih oblik delitve. Časovna razširitev možnosti za izobraževanje iz prejšnje kratkotrajne, ki je za mnoge dokončno zapečatila usodo v otroštvu, na vse življenje, odpira možnosti za kasnejšo prekvalifikacijo, dokvalifikacijo in strokovno napredovanje. Permanentno izobraževanje kot trajni spremljevalec vseh oblik dela in družbenopolitično izobraževanje mora vsakemu odpreti razgled na področje družbenoekonomskih zakonitosti in sprememb, da more uvideti svoj položaj v strukturi ekonomskih in družbenih odnosov. Permanentno izobraževanje na vseh področjih človekove dejavnosti v poklicu in zunaj njega omogoča človeku nove oblike samo-uresničevanja, ki se ne navezujejo na poklic, ampak na človekov prosti čas. Prav družbenoekonomske posledice, ki izhajajo iz izobrazbe, ekonomska vrednost izobrazbe, možnost manipulacije z ljudmi, ki izobrazbe nimajo in zadovoljevanje človekove ontološke radovednosti v procesu izobraževanja so tiste bistvene konsekvence znanja, ki nam narekujejo, da uresničimo najširši koncept permanentnega izobraževanja, še posebej zato, ker nismo presegli nujnih in nenujnih oblik delitve na fizično in umsko delo.

c) Učenje in delo — pravica in dolžnost mladega in odraslega

Z vidika razvoja osebnosti kot z vidika povezovanja dela s procesom izobraževanja je bil proces izobraževanja, koncipiran na zaporedju najprej učenje, potem delo, ne samo nepopoln, ampak glede na razmerje, ki obstaja med delom, učenjem in osebnostnim razvojem, napačen in posebej krivičen do tistih, ki so končali šolanje pri petnajstih letih ali še prej in pristali ter ostali na stopnji nekvalificiranih ali polkvalificiranih delavcev. Takšen izobraževalni sistem je ljudi nižjih socialnih slojev prikrajšal na različnih ravneh: manjša dostopnost do izobraževanja, manjša

potreba in zahteva po dopolnilnem izobraževanju na strani dela, nižji osebni dohodki in neizoblikovane potrebe po izobraževanju so determinirale enkrat za vselej njihov socialni položaj in pogojevale položaj njihovih otrok.

Dalje, izobraževalni sistem, ki je vključeval pretežno mlade ljudi, ni izkoriščal možnosti za izobraževanje, ki so izhajale iz sprememb v človekovem osebnostnem razvoju v procesu dela, v procesu vključevanja v delovni kolektiv in v procesu ekonomskega osamosvajanja, ostal je brezbrizen do bistveno novih posebnosti in prednosti, a tudi pomanjkljivosti: večja samostojnost in izrazitejša potreba po samouresničitvi v srednjih letih zahteva funkcionalno znanje in je sposobna znanje narediti funkcionalno, večja ekonomska neodvisnost omogoča na eni strani večjo kritičnost do tujih spoznanj, na drugi strani odpira na široko vrata konformizmu, udobnosti, intelektualni lenobnosti, konservativnosti, neprilagodljivosti na novo in željo po ohranitvi obstoječega stanja. Človeka tudi ni mogoče vnaprej pripraviti na socialne vloge, ki jih bo prevzel v procesu vključevanja v socialne strukture (v družino, delovni kolektiv, samoupravne organe), kajti moč živeti se v take vloge in neposredno doživljanje problemov, ki iz njih izhajajo, so kvalitativno različna stanja, ki pogojujejo povsem drugačen odnos do izobrazbe, ki naj bi človeku pomagala razrešiti probleme, s katerimi se srečuje v procesu vključevanja v delovne odnose.

Koncept permanentnega izobraževanja omogoča, da razrešimo nefunkcionalno, umetno in neorgansko razmejitev aktivnosti na proces učenja in proces dela, ki pomeni dediščino tiste preteklosti, ko je bilo zares mogoče večino znanja osvojiti v obdobju, ko človek še ni bil kos delu, ki je bilo pretežno fizične narave. Intelektualizacija delovnega procesa in hitre spremembe tehnologije dela ter potreba po takih spremembah pa zahtevajo, da sukcesivno zaporedje obeh aktivnosti spremenimo v simultano, zlasti še, ker je rešitev v smeri daljšanja procesa učenja kakor tudi množičnost takega podaljševanja sama v sebi protislovna, ker je zoper naravo stvari, zoper organsko povezanost med delom in učenjem in zoper zakonitost osebnostnega razvoja, ki ni nikoli končan proces.

Sklep

Permanentno izobraževanje ni nov pojav, kot oblika prakse obstaja že od prvih začetkov vzgoje in izobraževanja. Toda kasneje, z družbeno delitvijo dela, se je ta praksa povezovala kot nujna oblika dela predvsem z intelektualnim, ustvarjalno zahtevnejšim delom, kot človekova individualna pravica pa z družbeno privilegiranimi, vladajočimi sloji. Spremenjeni družbenoekonomski pogoji in hitri razvoj znanosti pa zahtevajo, da to obliko izobraževanja posplošimo na vse ljudi, na fizične in intelektualne delavce.

Permanentna vzgoja in izobraževanje se povezujeta z bistvenimi ekonomskimi, psihološkimi in sociološkimi zakonitostmi osebnega in družbenega razvoja in odražata tisto obliko povezanosti med delom in izobraževanjem, ki je usklajena z bistvom te povezave. Vendar je potreba po permanentni vzgoji in izobraževanju kot najvišja oblika demokratizacije vzgoje in izobraževanja stopila v središče političnih prizadevanj šele, ko so zahtevo po neprestanem izpopolnjevanju znanja postavili v ekonomski bazi, ko sta izobrazba in znanstveni ter tehnološki napredek postala nujen pogoj gospodarske moči. Zato so zahtevo po permanentnem izobraževanju postavile najprej znanstveno in gospodarsko visoko razvite družbe, pri čemer so seveda vsebino permanentnega izobraževanja povezovala izključno s potrebami dela in delovnega mesta ter jo temu primerno zoževale na tiste vsebine, ki se s temi potrebami najtesneje povezujejo.

Tudi mi utemeljujemo potrebo po permanentni vzgoji in izobraževanju s potrebami družbeno ekonomskega razvoja, imamo pa pred njimi veliko prednost: zaradi družbenih, idejnih in ideoloških smotrov moremo koncept permanentne vzgoje in izobraževanja uresničiti v celoti, ne le v smislu zadovoljevanja potreb, ki izhajajo iz dela in proizvodnje, ampak tudi v smislu uresničevanja človekovih individualnih potreb in želja po večji strokovni družbeni in splošni izobrazbi. Vsebine permanentne vzgoje in izobraževanja nam ni treba zoževati zgolj na strokovne, z delom povezane vsebine, ampak lahko nudimo človeku tudi široko, splošno izobrazbo, skratka, v konceptu permanentne vzgoje in izobraževanja skušamo uresničiti smoter človekovega vsestranskega razvoja in optimalno razviti njegove sposobnosti in šele koncept permanentne vzgoje in izobraževanja omogoča uresničevanje tega smotra.

Koncept permanentne vzgoje in izobraževanja se povezuje tudi s konceptom samoupravljanja kot z enim bistvenih pogojev, ki omogoča njegovo praktično uresničevanje. Permanentna vzgoja in izobraževanje v tem širokem smislu pomenita najvišjo obliko demokratizacije vzgoje in izobraževanja. Praktične oblike uresničevanja koncepta pa so seveda odvisne od ekonomskih pogojev, pri čemer je poleg denarja pomembna človekova idejna, motivacijska in vrednostna usmerjenost, ki postaja vse pomembnejši pogoj za uresničevanje socialističnih družbenih odnosov in ciljev.

Kot pedagoška doktrina zahteva koncept permanentne vzgoje in izobraževanja to, da v temeljih spremenimo vzgojno-izobraževalni sistem. Z organizacijskega vidika zahteva uresničevanje koncepta permanentne vzgoje in izobraževanja takšen sistem, ki bo sposoben iz vrednotiti kot *enakovredne vse oblike izobraževanja, ki se bo sposoben hitro odzivati na potrebe po izobrazbi in ki bo sposoben vključiti v izobraževalne vsebine brez zastojev najnovejša znanstvena spoznanja*. Temelj za strukturiranje in operativno uresničevanje koncepta permanentne vzgoje in izobraževanja bodo ustrezni vzgojnoizobraževalni *programi*. Tako izho-

dišče pa daje velikanske možnosti za zgraditev zelo dinamičnega vzgojno-izobraževalnega sistema, za katerega sploh ni nujno oziroma je nemogoče, da bi bil do kraja institucionaliziran. Z oblikovanjem programov in z njihovim posredovanjem se ne bodo več ukvarjali samo poklicni pedagogi in jih ne bodo posredovali samo v eni obliki in v določeni instituciji. Nastajali bodo v timu oblikovalcev programov, med katerimi bodo tako strokovnjaki s področja znanosti kot strokovnjaki iz proizvodnje pa strokovnjaki za didaktiko, pedagoško psihologijo in psihologijo učenja. Vsak od njih in vsi skupaj bodo zagotavljali, da bo program aktualen po svoji vsebini, racionalen po načinu posredovanja vsebine in dostopen tistemu, ki mu je namenjen ne glede na pogoje njegovega življenja in dela.

Seveda koncepta permanentne vzgoje in izobraževanja ni mogoče uresničiti ob obstoječi tehnologiji učenja in poučevanja. Šele razvoj izobraževalne tehnologije in različne oblike samoizobraževanja omogočajo uresničevati tendenco prilagajanja vzgojno-izobraževalnega sistema in njegovih različnih oblik družbenim in individualnim potrebam.

Kot noben izobraževalni sistem tudi ta ne bo uresničljiv brez kvalitetnega pouka. Nasprotno, do kraja bo treba uresničiti pedagoško in psihološko spoznanje, da je proces osvajanja znanja aktiven proces in kot tak tudi individualiziran. Zato naloge predšolske in osnovnošolske vzgoje stopajo še bolj v ospredje, saj morajo dati človeku široko splošno formalno in materialno izobrazbo in ga usposobiti za samoizobraževanje ter mu razviti ustrezen odnos do dela, katerega bistvena sestavina je prav neprekinjeni proces dopolnjevanja znanega.

LITERATURA

- Andrić Vlado, Kako odrastao čovjek uči, Andragoška biblioteka, Školska knjiga, 1976.
- Dave, R. H. (ed.), Foundations of Lifelong Education, Unesco Institut for Education, 1976.
- Kranjc Ana, Kaj je in kaj ni permanentno izobraževanje, Sodobna pedagogika, 1974, št. 3/4, s. 118—126.
- Kranjc Ana, Prikaz tendenc v razvoju institucionalne osnove izobraževanja odraslih, Sodobna pedagogika, 1977, št. 1, s. 11—29.
- Lengrand Paul, Uvod u permanentno obrazovanje, Beogradski izdavačko-grafični zavod, Beograd, 1976.
- Savičević Dušan, Teorija i metodika marksističkog odgoja i obrazovanja odraslih, Andragoška biblioteka, Školska knjiga, 1976.
- Soljan Nikola (urednik), Permanentno obrazovanje, Biblioteka MM, Split, 1976.
- Olga Gnamuš, Majda Plestenjak, Permanentna vzgoja in izobraževanje, ekspertiza, rokopis, Pedagoški inštitut, 1977.

JANEZ ŠMIDOVNIK

Korenine birokracije

1. Aktualnost problema v sistemu samoupravljanja*

Malo je pojmov, ki se pri nas pogosteje uporabljajo kot pojem birokracije oziroma birokratizma. Birokracija oziroma birokratizacija političnega sistema sta največja nevarnost za razvoj socialistične družbe.¹ S tem pojmom označujemo družbeno zlo, ki sprevača številne naše dobro mišljene poteze in ukrepe na poti graditve socializma v osupljiva nasprotja pričakovanih predstav. S fenomenom birokracije se srečujemo na vsakem koraku — tudi v našem sistemu samoupravljanja, čeprav naj bi ravno samoupravljanje kot politični sistem bilo najmočnejše orožje zoper birokracijo. Zdi se, kot da smo pred boleznijo, ki ji ne poznamo etiologije in proti kateri zato tudi ne najdemo pravega zdravila; proti njej se sicer bojujemo z vsemi silami, vendar pa znova in znova doživljamo poraze; pogostokrat se celo sredstva našega boja zoper birokracijo sama sprevržejo v nova sredstva birokracije.

Ne gre pa le za etiologijo, pač pa tudi za neopredeljenost samega pojma. Kaj je sploh birokracija? Kakšna je vsebina in kakšne so dimenzije tega pojma? Ta vprašanja pri nas komajda postavljamo, vsekakor pa ne z vso resnostjo, ki bi terjala temeljit znanstven napor za odgovor. V glavnem se zadovoljujemo z razumevanjem, da je birokracija nekaj, kar je zvezano z državno upravo oziroma z državno administracijo (pri nas se je uveljavila praksa, da upravo v podcenjevalnem smislu zmeraj označujemo kot administracijo²), zlasti pa da so birokracija pojavi v delu

* Objavljam prispevek dr. Janeza Šmidovnika, ki obravnava aktualno temo družbene teorije in prakse. Glede na zapletenost teme in nekatera odprta vprašanja, ki terjajo nadaljnje osvetljevanje, vabimo bralce in sodelavce, da nam pošljejo o tej temi svoje poglede in prispevke — *op. uredništva*.

¹ Glej E. Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Ljubljana, 1977, stran 165.

² Glej Najdan Pašić, Savremena država, Beograd, 1976, stran 138: »Pod birokratijom treba razumeti onaj društveni sloj koji svoju egzistenciju ne zasniva ni na neposrednoj proizvodnji roba i usluga, ni na svojini nad sredstvima za proizvodnju, već na vlasti, to jest položaju i funkciji u državnom aparatu ili u određenim društvenim organizacijama hierarhijski ustrojenim i profesionalizovanim. Prema tome, birokratija je u stvari onaj društveni sloj koji egzistira na otuđenosti političke sile i drugih oblika društvene organizacije od samog društva i neposredne društvene kontrole.«

državne uprave, ki se nam zdijo negativni. V personalnem smislu naj bi bila birokracija poseben družbeni sloj uradništva kot proizvod razredne delitve družbe, sklep, da je perspektiva za odpravo birokratizma v odmiranju države.³

Vendar pa je očitno, da se nam tudi po četrstoletni intenzivni deetati- zaciji državne uprave, kar je pot za odmiranje države, ni posrečilo odpra- viti birokracije; nasprotno, zdi se, da birokracija prav tako dobro kot na državnem področju uspeva na deetatiziranih področjih samoupravljanja, na primer v samoupravnih interesnih skupnostih; deetatizirali smo držav- no upravo na številnih področjih, zlasti v t. i. družbenih službah, in usta- novili vrsto samoupravnih interesnih skupnosti, da bi omejili državno bi- rokracijo in omogočili neposredno samoupravljanje. Danes pa ugotav- ljamo, da se nam samoupravne interesne skupnosti same spreminjajo v birokratske organizacije s starimi, že znanimi negativnimi potezami državne uprave in z dodatnimi novimi značilnostmi, ki nastajajo v novih razmerah dela teh organizacij. Zmaju birokracije smo odsekali eno glavo, zrasla pa je množica novih. Ali to pomeni, da smo na napačni poti, ko se z deetatizacijo bojujemo proti birokraciji? Tega ne bi mogli reči, pač pa lahko rečemo, da premalo vemo o pojavu, s katerim imamo opraviti, in da zato tudi premalo storimo, da bi ga obvladovali. Zgolj po empirični poti pa lahko spoznamo, da deetatizacija sama na sebi ne izkoreninja birokra- cije. Birokracija je očitno pojav, ki je sposoben preživeti tako družbene revolucije kakor tudi naše specifične ukrepe za odmiranje države. To pa pomeni, da predstave o bistvu birokracije, na katerih temelji obstoječa strategija boja zoper njo, niso dovolj jasne, ali pa sredstva, s katerimi se bojujemo, niso ustrezna.

2. *Webrov model birokratske organizacije in njegove disfunkcije*

Mislím, da ni mogoče resno razpravljati o fenomenu birokracije, če se najprej ne seznanimo z modelom birokratske organizacije Maxa Webra; ne zato, ker bi se hoteli priklan- jati pred historicizmom in tujimi družbenimi modeli, pač pa zaradi univerzalnosti tega modela v sodobni industrijski družbi. M. Weber si ni izmislil modela, pač pa je analiziral in dal svoj idejni pečat organizaciji, ki je že obstajala v njegovem času. Nastala je spontano v razvoju kapitalistične družbe kot organizacijska oblika za opravljanje zahtevnih nalog na različnih področjih gospodarstva in negospodarstva. To je bila organizacija, ki je temeljila na načelu delitve dela, specializacije in hierarhije. M. Webra sta kot sociologa za- nimali družbenopolitična narava in vloga organizacije, ki jo je lahko opazoval in analiziral; zanimalo ga je, ali je ta organizacija, ki jo je imenoval »birokratska«, res najbolj racionalna organizacijska oblika za reševanje čedalje bolj zamotanih vprašanj sodobne družbe. Izraz »biro-

³ Glej prav tam, str. 162 do 171.

kratska« je bil zanj vrednostno nevtralen; ni imel niti dobrega niti slabega prizvoka (kakor ga ima danes pri nas). Po Webrovi analizi ima birokratska organizacija tele temeljne značilnosti:⁴

— v njej je izvršena delitev dela vse do posameznega delovnega mesta; s tem je omogočena specializacija, ki jo zahteva čedalje večji in raznovrstnejši obseg nalog sodobnih organizacij, sposobnosti posameznikov pa so omejene; posameznik lahko obvladuje le sorazmerno ozko delovno področje; z druge strani pa delitev nalog vse do konkretno določenih delovnih mest zagotavlja popolno jasnost glede tega, kakšen je obseg nalog in pooblastil vsakega posameznika v organizaciji (opis nalog oziroma delovnih mest);

— vsa delovna mesta (in delavci na njih) so med seboj hierarhično povezana v hierarhični piramidalni sistem, v katerem se natančno ve, kdo komu ukazuje in kdo komu odgovarja;

— delo je profesija (poklic), praviloma stalna, in zahteva določeno izobrazbo in izkušnje; znanje in sposobnost sta edini merili za izbor na delovna mesta (v nasprotju s preteklostjo, ko so službe pogosto odhajali po načelu nasledstva, družbenega porekla, zaslug itn.);

— delo poteka po določenih predpisanih pravilih in postopkih, kar zagotavlja, da se čim bolj izključuje možnost samovolje in nepredvidenega ravnanja posameznikov; delo je v veliki meri celo rutinsko;

— odnosi v organizaciji so službeno brezosebni (depersonalizacija odnosov); odvijajo se v bistvu med delovnimi mesti, med funkcijami kot nosilci določenih nalog in pooblastil, ne pa med posamezniki kot zasebniki (na primer odnosi v vojaški službi); službene in osebne zadeve so strogo ločene; birokratska organizacija deluje brezosebno, hladno in brezčutno kot stroj; taki odnosi veljajo tudi navzven, do strank, kar naj bi zagotavljalo strogo objektivnost tudi v teh odnosih;

— poudarek je na pisni dokumentaciji, kar omogoča enostavno dokazovanje opravljenih del in kontrolo ter objektiviziranje odnosov;

— delavec v birokratski organizaciji je osebno svoboden, je pa v najemnem odnosu do svojih gospodarjev; nima lastninske pravice do službe, kot je bilo na primer v fevdalizmu (grof je imel na primer dedno pravico do sodniške službe), pač pa dela na podlagi pogodbe; v službenem odnosu je vezan na službeno disciplino; na službo ga veže tudi profesionalna etika; v službi mu gre za njegovo življenjsko kariero; ima možnost napredovanja v položaju in plači.

Taka »birokratska« organizacija je po Webru »racionalna«; deluje mehansko kot stroj in omogoča delovanje izključno po kriterijih racionalnosti, se pravi po kriterijih znanosti. S tako organizacijo lahko dosežemo natančno tisto, kar želimo doseči; zato je birokratska organizacija po mnenju Maksa Webra najboljši odgovor sodobnega človeka za reševanje

⁴ Webrovo najvažnejše delo, ki obravnava probleme birokratske organizacije oziroma birokracije, je *Wirtschaft und Gesellschaft*, izšlo pri založbi Mohr, Tübingen, 1921.

sodobnih problemov. Vse druge dosedanje organizacijske oblike, ki so se pojavljale v zgodovini in ki jih je Weber tudi proučeval in analiziral, so bile manj ustrezne oblike. Niso temeljile na načelih racionalnosti, pač pa na raznih iracionalnih načelih, kot na primer na religiji (cerkev), na raznih tabujih (plemenska ureditev), na slepi pokorščini karizmatičnemu vodji (na primer vojskovodji itn.).

Max Weber je lahko ugotovil, da so prednosti delovanja birokratske organizacije pred raznimi častnimi, kolegijskimi in neprofesionalnimi oblikami dela očitne. Birokratska organizacija je sposobna, da opravlja najboljše in najbolj zapletene naloge v sodobni družbi. Njene prednosti so v njenih količinskih zmogljivostih, pa tudi v kvaliteti, ki jo lahko zagotavlja. Razen tega zagotavlja birokratska organizacija tudi kontinuiteto dela in s tem stabilnost organizacije, natančnost v poslovanju, objektivnost v družbenih odnosih. Človeštvo ne bi nikdar doseglo uspehov, ki jih je doseglo v svojem razvoju, če ne bi iznašlo te oblike organizacije oziroma upravljanja; nikdar na primer ne bi mogli proizvajati avtomobilov v organizaciji, kakršne so na primer, plemenska ureditev ali razne religiozne organizacije ali razne skupnosti nebirokratskega tipa (na primer naše podeželske krajevne skupnosti ali društva itn.).

Webrov model racionalne birokratske organizacije je bil tudi notranje povsem trden in dosleden, ker je bil narejen po analogiji stroja. To je bil model zaprtega sistema, v katerega ne vdirajo nobene neobvladljive neznanke. Delavci v organizaciji so zgolj delčki stroja, ki reagirajo na vsako potezo natančno po predvidevanjih. Navedene predpostavke Webrovega modela sicer niso bile realne, ker je jasno, da človeka ni mogoče pojmovati kot del stroja in ga tudi ni mogoče povsem obvladovati. Danes vemo, da tudi številnih drugih neznank, ki vdirajo iz okolja, ni mogoče povsem obvladovati po kriterijih racionalnosti. Vendar pa v času Maxa Webra stvari niso bile tako jasne, kot so danes; v bistvu niso kvarile čistosti »racionalnega« modela organizacije.

Sicer pa je Max Weber sam opozarjal tudi na nevarnosti tega modela organizacije. Profesionalna in hierarhično organizirana uprava je sicer v vsaki organizaciji v instrumentalnem odnosu do politike — je namreč le sredstvo politike, vendar pa je moč tako organizirane uprave izredno velika, tako da si lahko podredi celo politiko samo. Tudi politika sama oziroma politične stranke niso imune pred birokratizacijo; kajti tudi stranke morajo v normalnih razmerah delovati po načelih racionalnosti s pomočjo obsežnega strokovnega profesionalnega aparata. Ta pa jih čedalje bolj spreminja v velike birokratske organizacije, ki tako zgubljuje neposredni stik s terenom. Tudi v državnih organizacijah se vse bolj uveljavlja birokratizacija, s čimer vse bolj usiha prava neposredna demokracija. Zato postavlja Weber povsem logično tezo, da se upravni uslužbenci ne smejo vmešavati v politiko, ker postavljanje političnih ciljev ne more biti stvar strokovnih uslužbencev. Weber je celo še bolj

radikalen: upravni uslužbenci se sploh ne bi smeli ukvarjati s politiko, torej tudi zunaj službe ne.

Tako je bil načet problem t. i. birokratizacije družbe, problem, ki je vse do današnjega časa eden izmed osnovnih problemov sodobnih organizacij oziroma sodobnega upravljanja. Dimenzije tega problema pa so dobivale čedalje jasnejše okvire prav zato, ker so se neznansko množile birokratske organizacije na eni strani, in ker so, na drugi strani, postopno odkrivali čedalje več očitnih disfunkcij (pomankljivosti) birokratskega modela organizacije in upravljanja.

Webrov model racionalne birokratske organizacije je doživljal pravo zmagoslavje strokovnega zanimanja; vendar ne takoj in tudi ne doma v Nemčiji oziroma v Evropi, pač pa v Ameriki, in to šele v sredini 30 let tega stoletja, vrhunec pa je dosegel šele po drugi svetovni vojni. Toda prav v ZDA so se oglasili tudi prvi kritiki tega modela; ti so pokazali na celo vrsto njegovih slabih strani, ki so jih označevali s pojmom *disfunkcije* birokratske organizacije.⁵

Če samo na kratko povzamemo njihove ugotovitve, lahko rečemo, da so našli pomanjkljivosti v vseh značilnostih birokratskega modela, ki jih je Maks Weber imel za njegove odlike. Kritizirali so na primer sámo načelo hierarhije, ki po njihovih ugotovitvah pasivizira ustvarjalnost ljudi, vzgaja uradniško poprečnost in nagrajuje oprezno obotavljanje; po tej kritiki v birokratski organizaciji človek ne more razviti svojih ustvarjalnih sposobnosti tudi zaradi preozke specializacije; take razmere ustvarjajo nezadovoljstvo v organizaciji; posameznik reagira na pritisk hierarhije bodisi tako, da zapusti organizacijo, ali tako, da postane karierist, ki želi uspeti za vsako ceno, ali pa so njegov odgovor apatičnost, izolacija ali klikarstvo.

Sicer nujna standardizacija postopkov v birokratski organizaciji rojeva po Mertonu birokratski formalizem in togost; brezosebnost v odnosih do strank rojeva uradniško brezdušnost, ki za spisi ne vidi človeka; natančno določena pristojnost posameznega delovnega mesta oziroma funkcionarja je lahko samo izgovor za nedelo oziroma za prelaganje dela od enega na drugega itn. V birokratski organizaciji ljudje ne dajejo od sebe tega, kar bi lahko dajali, zaradi česar tudi organizacija kot celota ne more biti tako uspešna, kot bi lahko bila. Tako je prizadeto tudi načelo racionalnosti te organizacije.

Poleg navedenih disfunkcij lahko rečemo, da veljajo za Webrovo birokratsko organizacijo tudi tiste kritike, ki jih je šola human relations (medčloveški odnosi) z Eltonom Mayom na čelu že prej sprožila proti koncepcijam klasične šole upravno-organizacijske smeri. Te kritike so zlasti grajale izhodišča klasične šole, da delavca v organizaciji obravnavajo kot delček stroja, ki reagira avtomatično na komande, ki prihajajo

⁵ Najbolj znani teoretiki, ki so kritizirali Maxa Webra, so R. Merton, F. Selznick, A. Gouldner, Chris Argyris itn.; glej npr. R. Merton, *Bureaucratic Structure and Personality*, Social Forces, 1940, str. 195—206.

z vrha organizacije; delavec je družbeno bitje, ki reagira pogosto povsem nepričakovano; reagira pa na različne stimulanse, ne le na materialne, kot je mislila klasična šola, pač pa predvsem tudi na psihološke stimulanse. Tudi ni res, da je organizacija stroj, pač pa je družbeni sistem, na katerega zlasti vpliva tudi okolje, ki ga nikdar ne moremo v celoti obvladovati.

Vendar pa se kritikom birokratske organizacije ni posrečilo, da bi podrli sam model. Kljub disfunkcijam je ta model obstal in v osnovnih potezah še živi v večini sodobnih organizacij. Ta model organizacije oziroma upravljanja je pokazal trdoživost, ki je preživela tudi socialistične revolucije. Tudi socialistične države so ga prevzele in ga po svoje celo okrepile. Seveda model sodobne organizacije ni več čisti Webrov model; je Webrov model, izpopolnjen z velikimi dognanji, do katerih je prišla znanost v zadnjih nekaj desetletjih od Fayola do kibernetike. Danes bistveno drugače gledamo na bistvo organizacije, pa tudi na človeka v njej, kot je lahko gledal Max Weber. Toda osnovne poteze organizacije in delovanja po Webrovi analizi birokratske organizacije so vendarle ostale.

V navedenem smislu »zboljšanega« Webrovega modela so birokratske vse večje sodobne organizacije, ki posegajo v življenje posameznikov in družbe. Birokratske so predvsem vse velike gospodarske organizacije (ne pa na primer tudi mala obrt, zlasti ne zasebna). Birokratske organizacije so tudi sodobne velike socialne, zdravstvene, izobraževalne, kulturne in znanstvene organizacije. V bistvu so birokratske organizacije tudi vse velike politične stranke oziroma politične organizacije. V vseh modernih organizacijah imamo opraviti s podrobno delitvijo dela, s specializacijo, s profesionalizacijo, s hierarhijo, z brezosebnostjo odnosov, z delovanjem po utrjenih pravilih, z rutino itn. Lahko rečemo, da je model birokratske organizacije univerzalen.

Vse sodobne organizacije, ki temeljijo na delitvi dela, se torej avtomatično birokratizirajo; to pomeni, da dobivajo poteze birokratske organizacije. Tako se sodobni človek počasi poslavlja od idilike starih časov, ko je velik del svojih potreb zadovoljeval v majhnih razmerah, kjer je vsakdo poznal vsakogar in kjer so bili odnosi neposredni, človeški, polni neposredne prizadetosti za probleme v bližnjem okolju; ne samo v sosedskih odnosih, pač pa tudi v malem gospodarstvu, ki je obvladovalo potrebe poprečnega človeka, na primer v obrti, gostinstvu, trgovini itn. Danes komaj še kje najdemo tak neposreden osebni človeški odnos. Če pa ga najdemo, deluje na nas kot pravo družbeno poživilo (na primer osebni odnos in postrežba v majhni podeželski gostilnici v nasprotju s postopki v velikih gostinskih lokalih, ki delujejo že po birokratskih načelih na podlagi stroge delitve dela in brezosebnosti). Življenje se s povečevanjem števila in velikosti organizacij neusmiljeno birokratizira. To je razvoj, za katerega se zdi, da temelji na nekakšni naravni organizacijski zakonitosti.

Zato je zanimivo tudi, kako so se prvaki socialistične doktrine srečali s pojavom birokracije, in sicer tokrat v državni upravi. Znano socialistično geslo »Od vladanja nad ljudmi k upravljanju s stvarmi« izvira še od socialnega utopista Saint Simona; temelji pa na njegovem stališču o nepotrebnosti uprave (in oblasti sploh), stališču, ki ga je opisal v znameniti paraboli,⁶ v kateri prikazuje Francozom, kaj bi pomenilo zanje, če bi v enem dnevu zgubili določeno število umskih in fizičnih delavcev na najpomembnejših družbenih področjih, in kaj bi zanje oziroma za Francijo pomenilo, če bi v enem dnevu zgubili enako število raznih funkcionarjev, ki upravljajo državo. Zguba prvih bi bila po Saint Simonu za Francijo katastrofa, ki bi je ne bilo mogoče preboleti; zgube drugih pa ne bi niti opazili, oziroma kolikor bi jo opazili, bi samo ugotovili, da so s tem prihranili velikanske vsote, ki jih navedeni državni funkcionarji porabijo zase in za financiranje raznih dejavnosti, ki nimajo po njegovem nobene zveze z interesi naroda oziroma države.

Marx in Engels sta v svojih stališčih realista glede oblasti in uprave, vendar pa upravi v sistemu oblasti ne dajeta pomena nujne strokovne službe, ki bi zahtevala trajno, strokovno in profesionalno delo in s tem birokratsko organiziranost. V svoji analizi izkušenj pariške komune iz leta 1871 ugotavlja Marx, da mora proletariat po zmagi revolucije odpraviti aparat državne uprave s tem, da ga deprofesionalizira; za upravne uslužbenke se uvede sistem volitev in odpoklica, odzamejo se jim vsi dosedanji privilegiji — tako glede nagrajevanja kot vsi drugi; delajo za plačo, ki ne sme biti višja od poprečne plače kvalificiranega delavca. Opravljanje upravnih funkcij je po Marxovem gledanju še enostavno in ne zahteva posebne strokovnosti; mogoče ga je opravljati poleg drugega dela; zato to delo ne more biti poseben poklic; vse pomembnejše odločitve, ki se tičejo države, vodstvo upravnega aparata in vladne zadeve preidejo neposredno na predstavniško skupščino, ki je delovno telo, izvršilno in zakonodajno hkrati.⁷

Podobno mnenje o naravi upravnega dela je imel pozneje tudi Lenin. Tudi on je bil za to, da se državno upravo razbije in da se jo na novo organizira po načelih Karla Marxa. Po revoluciji pa je prišel do deloma drugačnih sklepov; najprej glede tehničnega aparata javnih služb (na primer pošta,) ki bi jih po njegovem socialistična država lahko kar prevzela s tem, da bi odstranila vrhovne funkcionarje, pozneje pa tudi glede profesionalnega upravnega aparata; čeprav je ostal načelno na stališču, da se je treba bojevati proti birokratizaciji v tem aparatu, pa ugotavlja kot politik, ki je odgovoren za organizacijo prve socialistične države, da brez tega stalnega upravnega aparata tudi ta država ne more. Socialistična država je sicer razbila upravo stare države, morala pa je takoj oblikovati novo, ki pa prav tako ni bila imuna za napake, ki so jih

⁶ Henri de Saint Simon, »Organisateurs«, glej: *Izbor djela Saint Simona i Fourriera*, Zagreb, Kultura, 1952, str. 57 do 61.

⁷ Glej Karl Marx, *Državlanska vojna v Franciji*, Ljubljana, 1950.

očitali prejšnji upravi. Pozneje je Lenin tožil, da se tudi novi državni aparat ponovno birokratizira in da birokratizacija prodira celo v vrhove sovjetskih organizacij — vključno s partijo samo.⁸

3. Birokracija in samoupravljanje

V strukturi birokratske organizacije pa ne gre le za disfunkcije ki so jih odkrivali meščanski teoretiki, ampak v prvi vrsti tudi za družbene odnose, za problem družbene moči v organizaciji. Ne glede na postopno »humaniziranje« odnosov v birokratski organizaciji, humaniziranje, ki je bilo posledica znanstvenih odkritij, pa tudi pritiska delavskega razreda, lahko rečemo, da je pri birokratskem tipu organizacije in upravljanja, ki temelji na hierarhiji, družbena moč izrazito osredotočena v njenem politično-upravnem podsistemu, in sicer v njegovem vrhu, pri vodstvu organizacije;⁹ odtod je v skladu s funkcionalnimi potrebami upravljanja v določenem obsegu delegirana na ustrezna nižja mesta odločanja v politično-upravnem podsistemu; vsaka nižja stopnja politično-upravnega podsistema je v celoti podrejena višji stopnji; vse premise odločanja od prve do zadnje stopnje ima v rokah vrh organizacije, ki je hkrati tudi vrh politično-upravnega podsistema. Velika večina v taki organizaciji nima nobenega pogleda v upravljanje organizacije in tudi nobene besede pri tem upravljanju, zato pa tudi nima nobene družbene moči. Zato nastajajo pri upravljanju v birokratskih organizacijah družbeni odnosi, pri katerih imajo eni moč, ki jo izvršujejo s tem, da ukazujejo, drugi pa morajo ubogati; eni so subjekt družbene akcije, drugi pa njen objekt. Meščanska teorija govori o eliti oblasti, ki določa ravnanje drugih. Elita vodi sistem in ga želi ohraniti v strukturi, ki ji omogoča, da ostaja na oblasti.

Iz tega izhaja, da je uporaba družbene moči sestavina vsake razvite organizacije in s tem temeljna značilnost sodobne družbe. Človek je ustvaril organizacijo, da bi z njo dosegel cilje, ki jih sam ne more doseči; prek organizacije je tudi dejansko dosegel neslutene uspehe v razvoju znanosti in tehnike. Zagospodoval je nad naravo in si jo v veliki meri podvrgel; danes posega že v sfero veselja. Hkrati pa je zgubil svobodo v tej svoji lastni organizaciji; postaja suženj instrumenta, ki ga je sam zgradil in brez katerega ne more več živeti.

Prizadevanje vsake napredne družbene reforme mora biti zato usmerjeno k temu, da se družbeni odnosi preoblikujejo tako, da se človek osvobodi svojega podrejenega položaja v organizaciji; da se iz objekta upravljanja dvigne na položaj subjekta in s tem postane »homo politicus«, človek, ki odloča o svoji usodi. To pa pomeni, da si mora družba pri-

⁸ Povzetek po Pusiću, *Problemi upravljanja*, Zagreb, 1971, stran 25 do 32.

⁹ Politično-upravni podsistem je po upravni terminologiji, oprti na sistemsko teorijo, tisti podsistem organizacije kot družbenega sistema, ki se ukvarja z vodenjem in usmerjanjem organizacije.

zadevati, da ne upravlja oziroma odloča zgolj elita oblasti, pač pa da so pri tem na neki način udeleženi vsi člani družbe oziroma vsake organizacije.

To pa je ravno bistvo samoupravljanja, ki se uvaja v političnem sistemu Jugoslavije na vseh področjih družbenega življenja. To je novi model organizacije in upravljanja, pri katerem sodelujejo vsi člani posamezne organizacije. To pomeni, da člani organizacije ne le »delajo« kot zaposleni v organizaciji, ampak tudi odločajo v upravljalnem procesu o usmerjanju in vodenju organizacije. Dosledno izvedeno samoupravljanje torej pomeni, da upravljanje v organizaciji preneha biti ukazovanje drugim, pač pa se spreminja v model, v katerem se člani organizacije dogovarjajo in sklepajo o tem, kako bodo usmerjali svoje akcije za doseg ciljev organizacije. Upravljanje torej preneha biti vladanje nad ljudmi in postaja upravljanje s stvarmi. V medsebojnih odnosih v organizaciji se ljudje prenehajo deliti na tiste, ki ukazujejo in na tiste, ki morajo ubogati, oziroma na tiste, ki so subjekt in na tiste, ki so objekt upravljanja. Družbena moč ni več koncentrirana v vrhu organizacije pa tudi ne samo v politično-upravnem podsistemu organizacije, ampak je — načeloma — porazdeljena po vseh delih organizacijskega sistema.

Iz povedanega je razvidno, da pri samoupravljanju še zdaleč ne gre le za strokovno vprašanje, ampak v prvi vrsti za eminentno politično vprašanje; uvedba samoupravljanja pomeni, kolikor bi zajelo vsa družbena področja vključno z državno upravo samo, radikalno preobrazbo medčloveških družbenih odnosov v perspektivah, ki jih je nakazal Marx s svojimi idejami o osvoboditvi dela, o nastanku brezrazredne družbe, o odmiranju države, o svobodnih asociacijah proizvajalcev, o komuni itd. Dosledno samoupravljanje o celotnem poteku upravljanja in vodenja organizacije pomeni seveda tudi odpravo modela birokratske organizacije.

Vendar pa samoupravljanje, kakor je uvedeno v obstoječem političnem sistemu Jugoslavije, še ni moglo zajeti celotnega poteka upravljanja in vodenja organizacij. Če si po Parsonsovi analizi predstavljamo, da je struktura organizacije razdeljena na tri glavne ravni: na institucionalno, instrumentalno in tehnično raven, lahko ugotovimo, da se izraža samoupravljanje predvsem na institucionalni ravni organizacije. To je najvišja raven organizacije, na kateri se odloča o ciljnih organizacije, to je o najbolj načelnih in splošnih vprašanih interesnega pomena za vse člane organizacije. To so politične odločitve, s katerimi se določa politika organizacije, ki jih sprejemajo delegatske skupščine oziroma delavski sveti ali drugi njim ustrezni organi upravljanja v posameznih organizacijah; to so tudi odločitve, ki se sprejemajo z osebnim izjavljanjem v okviru posamezne organizacije, in sicer na referendumu, na zborih delovnih ljudi, na zborih občanov, s podpisovanjem, s posebnimi pismenimi izjavami in z drugimi oblikami osebnega izjavljanja.

S tem pa je okvir neposrednega samoupravnega odločanja v naših samoupravnih organizacijah praktično izčrpan. Vse nadaljnje odločitve na instrumentalni in na tehnični ravni se sprejemajo na hierarhični način. Na instrumentalni ravni organizacije delujejo strokovne službe z direktorjem na čelu oziroma upravni organi z izvršnim svetom na čelu. Tu gre za operacionalizacijo načelno postavljene politike in za njeno strokovno izvršitev oziroma pripravo za neposredno izvršitev. Na naslednji, tehnični ravni pa prihaja do neposrednega tehničnega izvrševanja nalog v skladu s postavljenimi cilji, do tehnične predelave inputa v output; tu smo na ravni delavnice v podjetju, učilnice v šoli, ambulantnega objekta v bolnici, operativne službe v državni upravi itn. Na obeh navedenih ravneh imamo opraviti s strokovnim delom, ki zahteva stalno, strokovno in profesionalno zaposleno osebje. To osebje je razvrščeno po delovnih mestih oziroma po fiksnih nalogah v medsebojnih odnosih, ki so v bistvu hierarhični. Odločitve sprejema v okviru svojega delovnega področja individualni ali kolektivni poslovodni organ (oziroma izvršni svet v družbenopolitični skupnosti) ali ustrezni hierarhični starešina v strokovnih oziroma tehničnih službah organizacije (oziroma v upravnem organu). Kajti o vprašanih na navedenih ravneh — to je v celotni profesionalni strukturi organizacije ni mogoče odločati na samoupraven način — z udeležbo vseh delavcev oziroma članov organizacije — z metodo razpravljanja in glasovanja, pač pa lahko odloča na podlagi strokovnega znanja individualno tisti, ki je za posamezno vprašanje pristojen in usposobljen. Na samoupravni način se lahko odloča le o splošnih načelnih vprašanih, kjer gre pretežno za vrednostne ocene; to so interesne odločitve, odločitve o tem, kaj hočemo doseči. Ni pa mogoče na tak način odločati o strokovnih vprašanih, to je o vprašanih, kjer gre za strokovne ocene, torej za to, kako opraviti posamezno nalogo. Strokovne odločitve se sprejemajo po pravih posamezne stroke (ekonomske, pravne, tehnične itn.), ki jih je treba poznati.

Delegatska ureditev naših skupščin, delavskih svetov in drugih organov upravljanja vnaša sicer v naš politični sistem novo kvaliteto samoupravnega odločanja po načelu neposrednosti; hierarhičnega načina dela in odločanja na profesionalnih ravneh organizacij pa seveda ne odpravlja. Delegatske skupščine in drugi delegatski organi so pri svojem delu sami soočeni z vso težo problema birokracije.

Ker torej z uvedbo samoupravljanja v organizacijah združenega dela in v drugih organizacijah ne odpade potreba po strokovnem delu — ta se celo povečuje, ostane tudi potreba po hierarhičnem odločanju o strokovnih vprašanih. Kajti pri strokovnem delu se avtomatično sproži logika, ki nas pripelje v hierarhijo; potreba po strokovnosti zahteva delitev dela, delitev dela pa rodi hierarhijo. Zato si zaenkrat tudi pri nas, kljub uvedbi samoupravljanja, ne moremo zamisliti profesionalne organizacije brez hierarhične organizacijske strukture (v bistvu Webrov model organizacije), v kateri ima vsak delavec svoj krog nalog in svojo

odgovornost. Vse naše organizacije, zlasti tudi organizacije združenega dela, imajo hierarhično strukturo v svojem profesionalnem delu, to je na vseh organizacijskih ravneh, razen na institucionalni. Take strukture nimajo le organizacije, ki ne temelje na profesionalizmu in delitvi dela; to so razna amaterska društva (na primer športna, kulturna itd.), podeželske krajevne skupnosti, hišni sveti itn., vendar so te vrste organizacij glede na sorazmerno majhne zmogljivosti manjšega pomena v sodobni družbi.

Toda na najvažnejših točkah upravljanja se v naših organizacijah odloča samoupravno in ne hierarhično: o ciljih in nalogah organizacije odločajo najvišji organi samoupravljanja v vseh organizacijah; o številnih vprašanih vrednostne narave v organizacijah odločajo delavci z osebnim izjavljanjem. Pri tem odločanju nastopajo tudi delavci z dna hierarhične lestvice in drugi delavci v organizaciji enakopravno s tistimi, ki so na najvišjih mestih v organizaciji. Tu preneha vsaka hierarhija, odnosi med delavci so enakopravni. (Tu seveda govorimo o sistemski in pravni enakosti, ne pa o dejanski enakosti, ki jo je dosti težje doseči, kajti glas direktorja ali inženirja bo v organih samoupravljanja praviloma močnejše odjeknil kot pa glas slabo informiranega delavca z dna hierarhične lestvice.)

Delavec v organizaciji združenega dela nastopa torej pri nas v dveh položajih: 1. kot delavec, ko dela na svojem delovnem mestu v hierarhični piramidi organizacije in 2. kot samoupravljalca, kadar sodeluje kot delegat v delavskem svetu ali drugem organu upravljanja, ali kadar odloča na zboru delavcev ali v drugi obliki osebnega izjavljanja v zadevah organizacije. Njegov položaj samoupravljalca bistveno vpliva tudi na njegov položaj delavca, vsekakor neprimerno bolj kot razni prijemi, ki jih priporočajo meščanski teoretiki za odpravo oziroma omilitve disfunkcij birokratske organizacije. Kajti delavec, ki je član delavskega sveta (vsak delavec pride na vrsto v delavskem svetu), se tudi pri delu za strojem zaveda svojega položaja samoupravljalca, čeprav je službeno podrejen delavcu na višjem mestu v hierarhiji. Lahko pričakujemo tudi, da ima pozitiven odnos do uresničevanja ciljev organizacije, ker je sodeloval pri njihovem oblikovanju.

Čeprav torej sistem samoupravnega odločanja ne obsega vseh odločitev v organizaciji in ne odpravlja hierarhije pri profesionalnem strokovnem delu, pa je z uvedbo samoupravljanja v naših organizacijah dosežena nova kvaliteta upravljanja glede na birokratsko hierarhično upravljanje. Ustvarjeno je izhodišče za nove enakopravne odnose med delavci v organizacijah in izhodišče za odpravo človekove alienacije (odtujenosti) glede dogajanj v družbi.

Seveda pa ni mogoče reči, da smo s tem že dosegli tak model upravljanja, ki ne postavlja nobenega problema s stališča nevarnosti birokratizacije ter glede družbenih odnosov med ljudmi v organizacijah in v družbi sploh. Vse dokler imamo opraviti s hierarhičnimi elementi v organizacijski strukturi organizacije, obstoji nevarnost birokratizacije in ko-

pičenja družbene moči na nekaterih vodilnih funkcijah organizacije, zlasti v njenem upravnem (profesionalnem) vrhu. Ta nevarnost je toliko večja:

— kolikor bolj nerazvita je (politična) zavest samoupravljalcev, se pravi, kolikor manj je dejansko razvito samoupravljanje,

— kolikor višje so hierarhične piramide v organizacijah — na instrumentalni in tehnični ravni organizacije.

Zavest samoupravljalcev o njihovih pravicah je stvar politične akcije in stvar družbenopolitične vzgoje. Struktura hierarhičnih piramid pa se delno lahko prilagaja ciljem samoupravljanja z določenimi politično-organizacijskimi prijemi. Formiranje temeljnih organizacij združenega dela ima gotovo tak namen, ker ustvarja na tehnični ravni take organizacijske komplekse, ki so sicer funkcionalno povezani, vendar pa manjšega obsega, tako da omogočajo jasnost in preglednost problematike gospodarjenja in razvoja; take enote so lažje obvladljive in jih je lažje voditi na samoupraven način kot pa velike kompleksne sisteme. S formiranjem temeljnih organizacij združenega dela se veliki piramidalni sistemi, vodeni z enega političnega in strokovno-operativnega vrha, razdele na več manjših sistemov z lastno politično (institucionalno) ravniyo samoupravljanja. Organizacija se ne gradi več od zgoraj navzdol, ampak od spodaj navzgor z združevanjem delavcev, najprej na ravni (samoupravne) temeljne organizacije združenega dela, nato na ravni delovne organizacije in končno na ravni sestavljene organizacije združenega dela. Seveda je razumljivo, da pri formiranju temeljnih organizacij združenega dela ni mogoče iti na premajhne organizacijske enote, ker bi bile takšne enote v nasprotju z zahtevo po ekonomičnosti in učinkovitosti poslovanja.

Težji pa je problem uprave oziroma strokovnih služb na instrumentalni ravni organizacije. Organizacijska logika formiranja novih sistemov (formiranje TOZD je formiranje novih družbenih sistemov) zahteva tudi formiranje njihovih podsistemov, in sicer najprej politično-upravnega; to ni samo formiranje novega delavskega sveta, pač pa tudi novih dodatnih strokovnih služb. Odtod tudi pojav, da spremlja formiranje temeljnih organizacij združenega dela hkrati z razširjanjem platforme samoupravljanja tudi zahteva, naj bi povečevali upravo oziroma strokovne službe. To je isti pojav, ki smo mu priča tudi pri formiranju samoupravnih interesnih skupnosti in pri večjem delu drugih organizacijskih ukrepov v procesu deetatizacije: nastanek novih samoupravnih subjektov zahteva tudi novo strukturo uprave in s tem tudi novo sfero birokratsko hierarhičnih odnosov v organizaciji. Večina naših samoupravnih organizacij dobiva profesionalno strukturo in s tem poteze birokratskega modela Webrovega tipa. V tem je tudi razlog za nadpoprečno naraščanje zaposlenosti v sferi uprave oziroma strokovnih služb, s čimer prihaja v naši družbi do zanimivega paradoksa, da s širjenjem samoupravljanja na nova področja ustvarjamo tudi novo birokracijo.

4. Poskus opredelitve pojma v naših razmerah

Če se zdaj ponovno ozremo na navedeno definicijo birokracije, se bomo težko strinjali z njo. Videli smo, da gre za pojav, ki se ne tiče samo državne uprave, ampak je univerzalen v celotni sferi organizacij. Tudi najbrž ne gre za proizvod razredne delitve družbe, pač pa za logiko delitve dela v sodobnih organizacijah. Ne gre za nobeno razredno zaroto zoper samoupravljanje, pač pa za organizacijsko logiko, ki je posledica naše nemoči, da bi pri obstoječem stanju stvari lahko obvladovali zapletene informacijske procese upravljanja v naših organizacijah drugače kot na hierarhično birokratski način. Zato tudi ni pričakovati, da bi z birokracijo lahko opravili čez noč. Nasprotno, pričakovati moramo, da se bomo z njo srečevali na vsakem koraku. Pojavljala se nam bo v različnih oblikah. Mislim, da lahko v naših razmerah govorimo o tehle možnih pojavnih oblikah birokracije:

Najprej lahko označujemo s pojmom birokracije pojave, ki jih lahko štejemo kot »disfunkcije« birokratskega modela organizacije. To so negativni pojavi, ki jih kot stranski produkt rojevajo birokratsko hierarhična organiziranost in delovni postopki v naših (samoupravnih) organizacijah in skupnostih; to so v glavnem tisti pojavi, na katere je opozorila že meščanska teorija, četudi se v samoupravnih okoliščinah kažejo v nekoliko modificirani obliki. V ta sklop spadajo tudi negativni pojavi, ki jih občuti naš delovni človek oziroma občan kot stranka, kadar ima opraviti z organizacijami birokratskega tipa, na primer z državnimi upravnimi organi in organizacijami, z zdravstvenimi, komunalnimi in drugimi organizacijami, ki opravljajo zadeve posebnega družbenega pomena itn. Če so take organizacije slabo organizirane in če imajo premalo strokovne kadre, se dogaja, da je njihovo delo neučinkovito, neekonomično, neurejeno, da teče v prazno in se zgublja v papirju; postopki se zapletajo in postajajo sami sebi namen; v takih okoliščinah prihaja pogosto še do vzvišenega odnosa do strank ali celo do direktnega maltretiranja strank. Prav zaradi takih pojavov je dobil pojem »birokratski« slab prizvok, zlasti pri nas. Večkrat se pojem »birokracija« v tem smislu res kar enači z državno upravo; to podcenjevalno enostavno označujejo za »birokracijo«, čeprav se opisani pojavi še zdaleč ne omejujejo le nanjo.

Za povsem drugo pojavno obliko birokracije lahko štejemo pojav, ki ga je kot možnost predvideval že sam M. Weber, ko je govoril o nevarnosti, da se (strokovna) uprava lahko osamosvoji in se iz sredstva (instrumenta) spremeni v cilj; teorija govori o povampirjenju uprave, o degeneraciji njenih prvotnih značilnosti, o premeščanju ciljev; uprava se iz sredstva spremeni v cilj organizacije.¹⁰ To je pojav, ki ga pri nas označujemo s pojmom tehno-birokracija, do katere prihaja, če strokovna uprava oziroma ustrezni poslovodni upravni organi odločilno posegajo v

¹⁰ Glej E. Pusić, *Problemi upravljanja*, Zagreb, 1971, stran 79 do 80.

sfero politike in praktično izrinejo organe samoupravljanja; vloga strokovnega aparata in poslovnih organov postane prevladujoča. Pojav je zelo aktualen zaradi močnega informacijskega monopola, s katerim razpolaga profesionalni upravljalški sloj v organizacijah združenega dela, medtem ko je izobrazba poprečnega delavca pri nas sorazmerno nizka.¹¹

Za tretjo pojavno obliko birokracije lahko štejemo nepravilnosti, ki se lahko dogajajo v sferi politike oziroma političnih organov, kažejo pa se tudi v strokovnem delu organizacij. Če gre v prejšnjem primeru za degeneracijo uprave, pa gre v tem primeru za degeneracijo politike.¹² Tudi v političnih telesih lahko v nekih določenih razmerah prihaja do birokratizacije, ki nastopi zaradi profesionalizacije kadrov — političnih in strokovnih — v partijskem ali v skupščinskem aparatu. Tak aparat teži za monopolom nad politiko, vmešuje pa se tudi v področje reševanja strokovnih problemov. Politika je v takem primeru lahko povsem odtrgana od realnih družbenih problemov, ker podcenjuje strokovno delo uprave in se ne zanima za *feed-back*, ki prihaja s terena; v takih razmerah pa prihaja do predpisov oziroma ukrepov, ki ne temeljijo na *feed-backu*, ampak na zamišljenih predpostavkah o družbenih razmerah in potrebah. Take predpise oziroma ukrepe je težko ali nemogoče izvrševati, kolikor pa se izvršujejo, lahko povzročajo krivice, ali pa so ukrepi, ki so sprejeti na njihovi podlagi, nesmiselni. Očitki za take postopke lete pretežno na upravo, ker pač ona izvršuje zakone oziroma politiko. Očitki prihajajo od obeh strani: od spodaj s terena, ker ljudje vidijo zgolj upravo in se ne sprašujejo, zakaj mora postopati na neustrezen način; od zgoraj od politike, ki dolži upravo za nesposobnost, da bi izvajala sprejeto politiko. Uprava je med »kladivom in nakovalom«, kriva je tudi za napake drugih in požira očitke za te napake. Raste prepričanje, da je čedalje bolj neživiljenjska in toga, skratka birokratska. Delež politike pri takih razmerah pa se ponavadi ne ugotavlja.

Pojem birokracije je torej širok pojem, pojem z različnimi sestavinami, ki pa temelji v osnovi na Webrovem konceptu birokratske organizacije. Deloma gre tu za tehnične pomanjkljivosti strokovne uprave, s katerimi se veliko ukvarjajo povsod v svetu. Drugi, veliko pomembnejši del pomanjkljivosti, ki jih označujemo s pojmom birokracija, pa je sociološko-politični. To je problem odtujevanja (alienacije) človeka v birokratsko strukturirani organizaciji oziroma družbi nasploh. Ta problem, kot vidimo, tudi pri nas s samo uvedbo samoupravljanja ni odpravljen; dobiva le nove razsežnosti in deloma nove oblike.

5. *Perspektive nadaljnjega razvoja*

Deetatizacija državne uprave, kakor jo izvajamo pri nas, sama na sebi torej ni zadostna perspektiva za odpravo birokracije. Nasprotno, če nismo

¹¹ Na ta pojav opozarja tudi E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema*, stran 24.

¹² Glej E. Pusić, *Problemi upravljanja*, stran 82.

pazljivi, jo lahko celo povečuje, vsaj v njenem fizičnem obsegu, če že ne poudarjamo njenih vsebinskih pojavnih oblik. Zato o odpravi birokracije sploh ni mogoče govoriti, ker zaenkrat tudi v sistemu samoupravljanja nismo sposobni zamenjati Webrovega modela birokratske organizacije s povsem novim modelom, ki ne bi imel navedenih značilnosti. Z zavestno družbenopolitično akcijo pa lahko omejimo disfunkcije birokracije. Če takega zavestnega hotenja ni, se nam lahko dogaja, da se nam vse vrste organizacij sproti spreminjajo v birokratske organizacije, če imajo količjak zahtevne in obsežne naloge. Mislim, da je najbolj poučen primer samoupravnih interesnih skupnosti. Te skupnosti niso bile nikdar zamišljene kot posebni organizacijski sistemi, pač pa kot mesto srečevanja in dogovarjanja med uporabniki in izvrševalci dejavnosti posebnega družbenega pomena; tu naj bi brez državnega vmešavanja in brez posredovanja birokratskega aparata prihajalo do neposrednega sporazumevanja med družbenimi podsistemi (na primer med družbenim podsistemom gospodarstva in družbenim podsistemom kulture) o svobodni menjavi dela, se pravi, o programu izvrševanja posamezne družbene dejavnosti in o potrebnih sredstvih zanj.¹³ Vendar pa se nam po vrsti vse samoupravne interesne skupnosti spreminjajo v organizacijske institucije z obširnimi profesionalnimi in stalnimi službami, ki se po delu ne razlikujejo bistveno od državne uprave, razen morda po tem, da so še manj pod nadzorom javnosti. Drugače tudi ne more biti, saj so nekatere samoupravne interesne skupnosti že ob svojem rojstvu, na podlagi samih predpisov, zasute z neznanjskim administriranjem (kot na primer samoupravna interesna skupnost za ekonomske odnose s tujino). Samoupravne interesne skupnosti bi lahko postale zgolj mesto sporazumevanja in dogovarjanja le:

— če bi poenostavili njihove naloge tako, da bi jih brez posebnega informacijskega napora lahko obvladovali poprečno izobraženi delavci;

— če bi bili ti delavci kot delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti neposredno zainteresirani za reševanje zadev kot za reševanje svojih lastnih problemov; to pomeni, da ne bi smelo biti vseeno, kdo je delegat v skupščini posamezne interesne skupnosti, pač pa bi bil delegat le tisti, ki ima — poleg drugih lastnosti — predvsem tudi živ interes na reševanju problemov v skupnosti.

Da taki pogoji niso zgolj abstraktno zamišljeni, pač pa so lahko tudi realni, dokazujejo na primer razmere v nekaterih samoupravnih organizacijah, ki opravljajo tudi obvezne javne funkcije, kot so na primer lovska, ribiška ali gasilska društva ali podeželske krajevne skupnosti; te samoupravne organizacije opravljajo vrsto pomembnih družbenih nalog praktično brez sleherne administracije, kar pomeni, da se niso spremenile v hierarhične birokratske organizacije. V teh in podobnih primerih lahko

¹³ Glej E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema*, stran 118.

rečemo, da smo z deetatizacijo uspešno zamenjali hierarhično birokratski način dela z neposrednim samoupravljanjem.

V drugih primerih pa torej lahko govorimo le o omejevanju birokracije. V tem kontekstu moramo razumeti na primer tudi idejo organiziranja skupnih strokovnih služb za več samoupravnih organizacij oziroma skupnosti. Sodobne razmere, v katerih deluje večina samoupravnih organizacij, postavljajo zahtevo, da je treba celotni politični sistem »opremiti« z nujnim znanstvenim in strokovnim aparatom; hkrati je treba racionalizirati organizacijo tega aparata v celotnem političnem sistemu.¹⁴ Če se nam posreči organizacija skupnih strokovnih služb za večje število samoupravnih organizacij oziroma skupnosti, bo s tem storjen tudi korak naprej k debirokratizaciji sistema, vsaj v smislu njegovega fizičnega omejevanja. Je pa tudi na tej poti pričakovati nekatere težave. Trenutno nimamo v sistemu niti ustrezne organizacijske oblike za tako organiziranje skupnih strokovnih služb — zunaj okvira organizacij združenega dela oziroma zunaj okvira državne uprave. Razen tega pa je treba računati s potrebo, da bo moralo biti delo takih strokovnih služb funkcionalno integrirano v enotni upravljalni cikel samoupravnih organizacij, za katere bodo delovale. Vsi takšni dosedanji poskusi pri nas so pokazali, da so strokovne storitve zunanjih organizacij težko neposredno uporabljive; treba jih je na določen način prilagajati za potrebe posameznih organizacij, kar pa spet zahteva vsaj minimalni »aparati« pri vsaki organizaciji posebej.

Kot posebno obliko za »debirokratizacijo« sistema — tokrat v vsebinskem smislu — štejemo tudi družbene svete. Družbeni sveti naj bi bili demokratična koncentracija vpliva odločilnih dejavnikov samoupravne družbene strukture; imeli naj bi važno vlogo pri demokratizaciji sprejemanja sklepov na vseh ravneh odločanja, pri izvršilnih in upravnih organih družbenopolitičnih skupnosti kakor tudi pri organih upravljanja in poslovnih organih organizacij združenega dela.¹⁵ Ideja družbenih svetov sama po sebi izpričuje potrebo po vključitvi zavestnih sil v izvršilno aparaturo naših družbenopolitičnih skupnosti ter drugih samoupravnih organizacij ne samo na institucionalnem vrhu teh organizacij prek delegatskih skupščin in ustreznih drugih organov upravljanja, pač pa tudi neposredno na nižjih ravneh izvrševanja politike, kjer lahko prihaja do birokratizacije odnosov, postopkov in odločanja. Čeprav ti sveti ne bodo sprejemali nikakršnih odločitev, ampak bodo le predlagali odločitve, je pričakovati, da bo zaradi njihove politične avtoritete treba spremeniti nekatera obstoječa pojmovanja, morebiti tudi obstoječo ureditev glede razsežnosti samostojnega odločanja organov na izvršilnih ravneh organizacij, zlasti pa v državni upravi, kjer so pristojnosti in pooblastila organov natančno predpisana.

¹⁴ Glej E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema*, stran 217, 218.

¹⁵ Povzeto po E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema*, stran 166 do 173.

6. Sklepne ugotovitve

Na nevarnost birokracije oziroma birokratizacije opozarjajo povsod v sodobnem svetu. Pri nas je ta nevarnost še posebno poudarjena. Zavedamo se, da lahko ogroža sam sistem; zato zahteva neprestano družbeno akcijo. Pri tem pa ni splošnega strinjanja glede narave in vsebine tega pojava. Obstoji teza, da je birokracija proizvod razredne delitve družbe, in sicer zadnji izraz te delitve v socializmu. Toda zgodovinska analiza pojava v svetu in njegova vsebina v naših razmerah govorita bolj za to, da gre pri birokraciji prej za logiko delitve dela v sodobnih organizacijah. Birokratizacija je posledica naše nemoči, da bi lahko obvladovali komplicirane informacijske procese upravljanja v sodobnih organizacijah drugače kot na hierarhično birokratski način dela in organiziranja. Zato tudi ni pričakovati, da bi lahko s samo deetatizacijo, kakor jo izvajamo v praksi, problem odpravili; birokracija se v deetatiziranih samoupravnih organizacijah lahko pojavlja celo v večjem obsegu kot na državnem področju. Zato je treba strategijo boja proti birokraciji prilagoditi novim razmeram v samoupravnem političnem sistemu. Z zavestno družbeno akcijo lahko omejujemo pojav birokracije v njenem fizičnem smislu, zlasti z omejevanjem naraščanja »upravne« birokracije; marsikaj pa je mogoče storiti tudi z vsebinskim prodorom v hierarhično birokratski način dela naših družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih organizacij. Idejo skupnih služb za večje število samoupravnih organizacij oziroma skupnosti ter idejo uvajanja družbenih svetov na izvršilne ravni družbenopolitičnih skupnosti ter delovnih in drugih organizacij je treba šteti kot posebni obliki take zavestne družbene akcije.

SAVA ŽIVANOV

Tito in jugoslovanski spopad s stalinistično hegemonistično politiko informbiroja (1948—1953)

»Z odporom proti takšnemu (stalinističnemu) pritisku in boreč se za neodvisnost svoje dežele se jugoslovanski komunisti in narodi Jugoslavije niso borili samo za pravico do svojega svobodnega socialističnega razvoja, ampak so prispevali svoj delež tudi k nezogibnemu boju proti birokratsko-etatičnim in drugim antisocialističnim deformacijam v razvoju socializma in v odnosih med narodi, ki so stopili na socialistično pot. Zato je bil ta odpor dosledno socialističen in napreden in je prav zato tudi prispeval h krepitvi in napredku socializma na svetu sploh.«¹

Boj jugoslovanskih komunistov proti stalinizmu, ki je postal v obdobju 1948—1953 odkrita, neposredna in totalna konfrontacija s stalinistično hegemonistično politiko informbiroja — je eden najbolj usodnih dogodkov v naši zgodovini, hkrati pa izjemno pomemben trenutek v razvoju socializma v svetu. V tem boju so si komunisti in narodi Jugoslavije zagotovili pravico do samostojnega socialističnega razvoja, s tem pa se je dejansko nadaljevala, širila in poglobljala naša revolucija, začeta leta 1941. Zato lahko govorimo o neločljivi povezanosti naše oborožene revolucije z našim spopadom s stalinizmom. Vse to, kar danes pomeni Jugoslavija po sebi in zase kot socialistična federativna skupnost enakopravnih narodov in narodnosti, zgrajena na temeljih samoupravljanja, kot tudi mesto in vloga, ki ju ima v svetu sploh, še posebej pa v skupnosti socialističnih in progresivnih sil — vse to raste iz dveh temeljnih kamnov: iz naše oborožene revolucije in našega boja proti stalinizmu.

Hkrati je naš boj proti stalinizmu izredno pomemben dogodek v razvoju svetovnega socializma. Iz mnogih vidikov je to začetek destalinizacije in obnove mednarodnega komunističnega gibanja, ker je prvo uspešno spodbijanje stalinizma in prevladovanje stalinizma.

Boj jugoslovanskih komunistov in narodov proti stalinizmu je — kot vsi usodni dogodki iz naše novejšje zgodovine — neločljivo povezan z

¹ Iz programa Zveze komunistov Jugoslavije.

osebnostjo in z revolucionarno ustvarjalno mislijo in dejavnostjo tovariša Tita. Tudi na tem zgodovinskem razpotju je Tito pred drugimi in globlje od drugih dojel prikriti dejanski smisel stalinističnega napada na Jugoslavijo; pogumno se je odločil, da se je treba temu hegemonističnemu pritisku upreti in v tem odporu tudi vztrajati; razvil je strategijo in taktiko boja proti stalinizmu in na tej platformi strnil jugoslovanske komuniste in najširše delovne množice; neposredno je vodil ta boj, našel zanj vedno uspešne metode in ga tako pripeljal do zmagovitega konca. Uspešen konec ni bil le v tem, da smo si izborili pravico do samostojne poti socialističnega razvoja, marveč tudi v tem, da smo na temelju samoupravljanja poglobili osvobodilne, demokratske in socialistične razsežnosti naše revolucije; da smo dobojevali boj za načela, ki jih vsebujeta beograjska in moskovska deklaracija (1955. in 1956. leta) o samostojnosti in neodvisnosti v odnosih med socialističnimi državami in subjekti socializma sploh in o različnih poteh razvoja socializma v svetu.

Titova odločitev za odpor zoper stalinizem, za obrambo naše revolucije in temeljnih načel socializma je bil dogodek, ki ima daljnosežen, usoden pomen. S to odločitvijo se je Tito potrdil kot resnični revolucionar, med samim bojem s stalinizmom pa je tudi sam dozoreval ter se otresal nekaterih nazorov, ki so jih za časa kominterne sprejemali v komunističnem gibanju kot aksiome; tako je rasel v misleca, revolucionarja in državnika svetovnih razsežnosti.

Pred začetkom odkrite konfrontacije s stalinizmom je vsebovala naša revolucija — gledano z današnje zgodovinske distance — nekatere protislovne komponente, nekatere elemente polovičarstva in nedokončanosti, nekatere zablode in iluzije, ki so bile posledica razvoja svetovnega komunističnega gibanja in KPJ kot sestavnega dela tega gibanja.

Jugoslovanska revolucija je pomenila že sama po sebi razkol s stalinizmom. Njena širina in globina, njena avtohtonost, njena izvorna in samosvoja nacionalnoosvobodilna narava, njene specifične vsebine in oblike so ne le močno odstopale od Stalinovih šablon, marveč so se naravnost bile z njegovimi koncepcijami in z njegovo prakso. Zato je bila že revolucija dejanski začetek in izvir spopada s stalinizmom, čeprav se je takrat kazal še v obliki nesoglasij.

Tudi tovariš Tito tako ocenjuje začetek, korenine in izvore našega spopada: »Od prvega nesporazuma okoli narave naše revolucije je prišlo do spora . . . In kolikor bolj se je revolucija v Jugoslaviji širila, so se stopnjevala tudi nesoglasja, ki so se končno, ko je izšla Jugoslavija iz vojne kot nova, samostojna država, sprevrgla v odkrit spopad. Pri tem naj poudarim, da to ni bil enostaven proces, takoj od začetka te stvari niso bile tako jasne, kot so danes . . .«²

Spopad ni bil takoj popolnoma očiten. Bolj je bil podoben občasnim nesoglasjem med brati in prijatelji, zlasti po prvem srečanju Tita s Sta-

² V. Dedijer, J. B. Tito, *Prispevki za življenjepisa*, »Kultura«, Bgd. 1953, str. 406.

linom konec septembra 1944. leta v Moskvi. Po osvoboditvi dežele se je zdelo, da so spori in nesporazumi iz vojne odpravljani. Nova Jugoslavija in ZSSR sta vzpostavili široko sodelovanje na vseh področjih.³ V konstituiranju ustavnega sistema leta 1946 je Jugoslavija temeljna določila prevzela iz sovjetske ustave iz leta 1936. V oblikovanju gospodarskega sistema Jugoslavije smo vzpostavljali institucije, metode in instrumente po sovjetskih vzorih. Jugoslovanski koncept družbenopolitičnega sistema in razvoja kot celote je v bistvu prevzel modele sovjetskega zgodovinskega izkustva, tako kot jih je formuliral Lenin v svojem konceptu revolucionarnega etatizma. Od zunaj se je zdelo, da jugoslovanska revolucija zgublja svojo izvornost in da se usmerja k dvojniku sovjetskega modela.

Razen tega so v Jugoslaviji izjemno obširno popularizirali ZSSR, sovjetsko partijo in Stalina.⁴ Takšni spisi so največkrat nekritično povelečevali dosežke sovjetskega razvoja; po drugi strani so se izogibali temu, da bi pisali o njegovih problemih in napakah ter so s tem ustvarjali idilično sliko življenja v ZSSR. V govorih jugoslovanskih voditeljev in v številnih publikacijah so poudarjali, da je ZSSR vodilna sila v taboru miru, progressa in socializma⁵ — v katerega se je uvrščala tudi Jugoslavija, da je sovjetska partija vodilna sila komunističnega gibanja itn. Stalina so prikazovali kot četrtega klasika teorije marksizma-leninizma, njegova dela pa so prišla v fond literature, ki je rabila za idejno-teoretično delo v KPJ. O Stalinu se je pisalo kot o genialnem vodji proletariata vsega sveta, ki vse zna in vse zmore, ki vidi dlje in globlje od navadnih smrtnikov in ki vodi proletariat k zmagi svetovne revolucije.

Vse to je bilo izraz ene izmed teženj našega povojnega razvoja — približevanje ZSSR, sprejemanje njihovih institucionalnih rešitev. Vendar te institucije tedaj še niso ovirale druge temeljne težnje — nadaljevanje naše revolucije — četudi so nosile v sebi potencialne nevarnosti, da bodo začele — na daljši rok — šablonizirati našo revolucijo, sekati njene življenjske tokove, trgati niti, ki so povezovale avantgardo revolucije z množicami. Zato so se globlji tokovi revolucije že izmikali in bežali iz teh kalupov in shem ter ohranjali demokratične, osvobodilne in socialistične razsežnosti.

Te protislovne težnje našega povojnega razvoja, bolj potencialne in perspektivne kot dejanske, so izhajale po eni strani iz sorodnosti nalog

³ V govoru v Stolichah 26. IX. leta 1949. je tovariš Tito poudaril, da smo imeli »s Sovjetsko zvezo po vojni najtesnejše stike... da smo se povsem opirali na Sovjetsko zvezo, da smo bili odločeni, da gremo s Sovjetsko zvezo, pa najsi gre za življenje ali smrt, ker smo čutili, da nas ne povezuje le prelita kri... marveč tudi ideologija...«.

⁴ V referatu na VI. kongresu ZKJ leta 1952 je Tito podčrtal, da smo imeli Sovjetsko zvezo »za edinega pravega prijatelja«, da je »naša partija dolgo vrsto let razvijala zvestobo in ljubezen svojih članov in narodov do Sovjetske zveze kot edinega resničnega zaveznika, na katerega se lahko naša dežela opre v času stisk...«.

⁵ V že omenjenem govoru v Stolichah je tovariš Tito opomnil: »Mi smo priznavali vodilno vlogo Sovjetske zveze, priznavali smo jo kot glavnega borca, ki se bojuje za naše pravice, ter smo »v mednarodnih forumih in zasedanjih... vsestransko pomagali Sovjetski zvezi...«.

in problemov, ki jih je imela naša dežela na začetku svoje socialistične graditve, in nalog in problemov sovjetske družbe v leninističnem obdobju revolucionarnega etatizma — na drugi strani pa iz nepoznavanja družbene biti sovjetske družbe; iz dejstva, da je obstajala ena sama praksa socialistične graditve, za katero se je verjelo, da je edino možna in edino pravilna; iz nerazvitosti teorije socialistične preobrazbe, iz nepoznavanja fenomena stalinizma. Naša partije je menila, da je ZSSR »kljub vsem napakam, za katere smo vedeli, vendar socialistična (dežela), ker nam dotlej ni niti prišlo na misel, da bi njihove notranje nepravilnosti izpostavili kritiki in iskali vzroke za te napake«, je na VI. kongresu ZKJ dejal tovariš Tito. Ker smo menili, da je model sovjetske graditve zgodovinsko verificiran, smo tudi mi sprejeli ta koncept kot edino možen, z njim pa tudi njegove institucije, v katere smo vgradili našo revolucionarno vsebino.⁶

Zato je primerjava Sovjetske zveze in Jugoslavije pred sporom leta 1948. kazala na institucionalno podobnost. Globinska analiza stvarnih družbenih procesov v teh dveh deželah bi v tem času odkrila kajpak bistveno razliko; ta razlika je bila v tem, da je bil nastajajoči etatizem v Jugoslaviji revolucionarne narave, medtem ko je etatistični sistem v ZSSR že zgubil revolucionarno naravo in se prelevil v birokratski etatizem stalinističnega tipa. Do tega spoznanja smo prišli šele kasneje, ko smo iskali vzroke za spopad in ko smo razkrili fenomen stalinizma.

Zato je izbruh odkritega spopada s stalinizmom deloval po eni strani kot dogodek, ki ga ni nihče pričakoval, po drugi strani pa kot logična in naravna posledica razlik v družbeni biti naše revolucije in stalinizma.

Zakaj je bil spopad nepričakovan in zakaj neizogiben?

Mnogim poznavalcem razmer v komunističnem gibanju in stanja v deželah ljudske demokracije se je zdelo, da so bila resolucija informbiroja in pisma CK VKP(b) pred njo — s katerimi se je začel spopad — poslana na napačen naslov. Mnogi pokazatelji so navajali na tak sklep. V trenutku objave te resolucije sta namreč bila po zaslugi dejavnosti KPJ:

prvič, ugled in avtoriteta ZSSR, sovjetske partije in Stalina v Jugoslaviji veliko večja kot v katerikoli drugi deželi;

drugič, Jugoslavija je uresničevala s Sovjetsko zvezo širše in vsestransko sodelovanje kot druge dežele ljudske demokracije;

tretjič, v preobrazbi k socializmu je prišla Jugoslavija veliko dlje kot druge vzhodnoevropske države in

četrtič, po institucionalnih rešitvah in po splošni naravnosti je bila Jugoslavija veliko bliže leninističnemu konceptu sovjetskega sistema — sistema revolucionarnega etatizma, kot katerakoli dežela, ki se je usmerila k socializmu.

⁶ V razgovoru s tujimi novinarji avgusta 1951. leta je tovariš Tito izjavil, da smo do leta 1948 nekritično posnemali sovjetske metode.

Prav zaradi tega je na pretežni del sveta deloval ta spopad kot nepričakovan in neverjeten dogodek.

V nasprotju s temi ugotovitvami pa temeljitejši analitiki odnosa stalinističnega vodstva do Jugoslavije, njene partije in revolucije — posebej v luči razvoja po letu 1948 — mislijo, da je bil ta spopad ne le logičen, marveč tudi neizogiben. Po njihovem mnenju ima ta spopad veliko zgodnejši izvir in globlje korenine. Stalin je prej od drugih zaznal v jugoslovanski revoluciji vir teženj, ki peljejo v spopad z njegovo koncepcijo. Zato si je prizadeval, da bi s kombiniranjem tesnih odnosov in pritiskov to dejansko silo usmeril v tirnice svoje politike. V razmerah naraščanja hladne vojne, ko si je prizadeval ustvariti trden in discipliniran blok, se je odločil, da bo iz temelja zatrl vse centrifugalne sile. V Jugoslaviji pa so bile njihove največje potence. In ker ni imel na voljo več drugih sredstev, se je Stalin podal v odkrit obračun.

Odkrit spopad s stalinizmom je bilo presenečenje tudi za tovariša Tita. Čeprav je poznal razmere v Sovjetski zvezi in v komunističnem gibanju in čeprav se je osebno srečeval s Stalinom, je sprejel tovariš Tito Stalinovo pismo z dne 27. marca 1948, s katerim se začinja odkrit napad na našo revolucijo, kot težak in nepričakovan udarec. »Ko sem z očmi preletel prve vrstice,« se tega dogodka spominja tovariš Tito, »se mi je zdelo, da me je ošinila strela.« Hkrati ga je to potisnilo v izredno zapleten in težaven položaj.

Tovariša Tita je pismo težko prizadelo. Vendar je kmalu proniknil v globlji in prikriti smisel Stalinovega udarca in razkril njegove prave namene. V tej luči je začel tehtati dotedanje nespornosti s Stalinom in nerazumevanje stalinističnega vodstva glede naše revolucije in naše socialistične graditve. O tem proučevanju celotnih odnosov je dejal tovariš Tito takole: »Šele tedaj mi je postalo vse jasno. Za vse te elemente, za katere sem mislil da so naključni, sem našel sto razlogov za njihovo pojasnitev, zdaj so se strnjevali v celoto, zdaj so dobivali svoj smisel.«

Stalinovo pismo z dne 27. marca je bil težak in nizkoten udarec za našo partijo in revolucijo. Čas pripravljanja plenuma CK KPJ, na katerem naj bi zavzeli stališče do pisma, je bil za jugoslovansko vodstvo izredno moreč. Treba je bilo sprejeti usodno odločitev, najtežjo politično odločitev, kar jih je tovariš Tito kdajkoli sprejel. Kot je kasneje dejal, da je bilo zanj v življenju najtežje, ko se je bilo treba »leta 1948 odločiti za odločen odpor Stalinu. Treba je bilo pretehtati posledice, ki bi jih to lahko imelo, in misliti na najhujše. Toda kljub temu, da je bilo tako malo možnosti za uspeh, drugega izhoda ni bilo, in morali smo se odločiti, da se upremo. V tistem trenutku je bilo malo možnosti...«⁷

In v tem težkem letu mu je bilo najtežje prav prve dni po odkritem napadu, po Stalinovem pismu z dne 27. marca 1948. leta: »Moram priznati, da je bilo v prvih šestih mesecih boja s Stalinom glede tega najbolj

⁷ Intervju tovariša Tita predstavniku AT CBS 20. julija 1957. leta.

težavno obdobje od prvega pisma 27. marca pa do zasedanja CK 12. aprila, ko je Stalin pričakoval, da bo Žujović pritegnil na svojo stran večino CK. Tedaj je bilo nekaj naših tovarišev, ki niso povsem do kraja uvideli oziroma dognali pravih vzrokov spopada. Zbegani so prihajali k meni. Spraševali so, jaz sem jim pojasnjeval, jih prepričeval . . .

Te dni sem nekajkrat na dan ponavljal, da se nam bo posrečilo zmagati, če bomo najprej v sebi samih prišli na čisto s problemom spoznaja vzroka spopada z ZSSR, če se bo ta proces pravočasno in pravilno razvijal v jugoslovanskih množicah.⁸

Takoj ko je tovariš Tito pazljivo prebral Stalinovo pismo, je napisal odgovor. Nato je zbral svoje najožje sodelavce. Ko so tudi ti prebrali Stalinovo pismo, so bili pripravljene — četudi so se strinjali s Titovo oceno pisma — da tovarišu Titu pomagajo izgladiti odnose s Stalinom. Zato so tisti, ki jih je Stalin v pismu imenoval »sumljivi marksisti«, ponudili odstop s svoje funkcije. To pa je Tito energično odklonil: »O ne! Oni hočejo razbiti naš CK.« Tovariš Tito je odklanjal, da bi kdorkoli od zunaj, pa celo sam Stalin, določal voditelje naši partiji in državi. »To je izključna pravica naše partije in ljudstva.«

12. in 13. aprila 1948. leta je bil zgodovinski sestanek plenuma CK KPJ, na katerem je bilo treba zavzeti stališče do Stalinovega pisma. Seveda Stalin ni pustil širokega manevrskega prostora. Alternativa je bila: kapitulacija ali odpor. Kapitulacija partije in ljudstva, ki sta izvedla revolucijo, ni bila možna. Toda kako se upreti Stalinu, boljševiski partiji in Sovjetski zvezi, ki so uživali tako velik ugled in vpliv v naši partiji in deželi ter v mednarodnem komunističnem gibanju? Razen tega mednarodni položaj naše države — popolna ekonomska in politična navezanost na ZSSR in močna zaostrenost odnosov z Zahodom — ni ponujal velikih možnosti za odpor. Pa vendar, ali je možno sprejeti diktat in kapitulirati? — o tem je odločal CK KPJ na svojem aprilskem zasedanju.

Pred tovariša Tita se je postavljalo vprašanje, kako voditi sestanek, na katerem bodo sprejemali odločitve, od katerih je odvisna usoda naše dežele in revolucije. Ali prepustiti, da se stvari spontano razvijajo, in čakati na njihov izid, ali ga nastopiti s svojo oceno smisla in bistva teh pisem? O tem pravi tovariš Tito takole:

«. . . Zavedal sem se usodnega pomena tega. Toda življenje me je naučilo, da je v tako kritičnih trenutkih najbolj nevarno, če si brez stališč, če oklevaš. Vedno se mora v takih situacijah reagirati smelo in odločno.«⁹

Potem je tovariš Tito v uvodni besedi pojasnil historiat in bistvo spora in je takoj potem, ko je prebral Stalinovo pismo, prebral tudi svoj koncept odgovora na to pismo. Tovariš Tito je odbil Stalinove obtožbe

⁸ J. B. Tito — *Prispevki za življenjepisa*, str. 502.

⁹ *Ibidem*, str. 479.

kot neutemeljene in neresnične ter opozoril, da se ne bi smeli ujeti v Stalinovo past in začeti razpravo o nekakšnih ideoloških odklonih KPJ. Razprava bi se morala usmeriti k pravim vzrokom in glavnim vprašanjem, ki so izzvala spor — to so pa vprašanja odnosov med socialističnimi državami:

»Tovariši, upoštevajte to, da tu ne gre za neke teoretične diskusije, ne gre za napake KPJ, za nekakšno ideološko oddaljevanje od prave poti. Ne smemo dovoliti, da nas pahnejo v diskusijo o tem . . . Tovariši, tu gre predvsem za odnos med državo in državo . . . Zdi se mi, da se poslužujejo ideoloških vprašanj zato, da bi upravičili svoj pritisk na nas, na našo državo . . . Za to gre, tovariši . . .«¹⁰

V konceptu odgovora je tovariš Tito poudaril, v čem je vzrok in bistvo »nesporazuma«: »Nam se zdi, da se ne strinjamo glede tega, kakšni bi pravzaprav morali biti odnosi med našima državama . . . na kakšni podlagi se lahko utrjujejo taki odnosi — o tem je različno mnenje.«

Tovariš Tito zastavi vprašanje, na kakšnih temeljih naj bi bili zasnovani odnosi med deželama, ter v odgovoru izpostavi načela, na katerih naj bi bili zgrajeni odnosi med socialističnimi deželami:

»Prvič, absolutno spoštovanje načela nacionalne in državne neodvisnosti . . .«

»Drugič, absolutno medsebojno zaupanje, brez katerega ne more biti trajnejših in trdnjih odnosov . . .«

»Tretjič, prepričani moramo biti v to, da ima ZSSR v zdajšnji Jugoslaviji in v sedanjem vodstvu najbolj zvestega zaveznika . . .«

»Četrtič, Jugoslavija pričakuje od ZSSR materialno pomoč za ureničenje svojega petletnega plana, vendar brez materialne škode za Sovjetsko zvezo, ker sodimo, da je v interesu Sovjetske zveze, da je Jugoslavija kar najbolj močna . . .«

»Petič, sovjetski ljudje, ki so v Jugoslaviji, bodisi kot uradni predstavniki ali imajo kakršenkoli drug opravke, morajo upoštevati to, da se nahajajo v bratski neodvisno deželi, in naj se ne vmešavajo v notranje zadeve te dežele.«

Na koncu osnutka svojega odgovora je tovariš Tito zastavil tudi vprašanje o poteh razvoja socializma v svetu in to vprašanje takole pojasnil:

»Kako gledamo na možnosti nadaljnjega revolucionarnega razvoja v svetu glede na sedanje mednarodne razmere in kako si bo socializem najlažje utiral pot? Zdi se nam, da morajo male dežele ljudske demokracije, kot na primer Jugoslavija in druge, ki gredo po novih poteh socializma, v vsakem primeru — tako zaradi notranjih kot zaradi zunanjih razlogov — ostati pri dani etapi povsem samostojne, neodvisne, vendar

¹⁰ Ibidem, str. 480. Po nepopolnem zapisniku zasedanja CK KPJ, ki je bilo 1. marca leta 1948, je tovariš Tito že tedaj ocenil bistvena vprašanja in vzroke spopada.

trdno medsebojno povezane z različnimi pogodbami, vse skupaj pa povezane s Sovjetsko zvezo. Vsakršno nasilno združevanje in siljenje v federacije, preden dozori vsi pogoji — ekonomski, kulturni, politični itn. — bi bilo škodljivo in bi imelo nepredvidljive posledice.

Izkustvo uspešnega revolucionarnega razvoja v vsaki deželi ljudske demokracije bi morali presojeti kot nadaljevanje in širjenje izkustva velike oktobrske revolucije, kot nekaj novega v revolucionarni praksi — vendar kar je povsem v duhu znanosti marksizma-leninizma.

Vloga ZSSR naj bi bila v tem, da bi dajala s svojo avtoriteto največjo in vsestransko podporo deželam nove demokracije, v kar naj bi vključila zlasti propagandno izkoriščanje uspehov v deželah novih demokracij pri uresničevanju socializma.

Najvažnejše pa je, da vlada med deželami nove demokracije (se pravi tam, kjer imajo komunisti oblast v svojih rokah) in Sovjetsko zvezo popolno zaupanje, medsebojno razumevanje in vsestransko sodelovanje.¹¹

Ko je prebral koncept svojega odgovora, je Tito pozval, naj bo razprava umirjena in naj se izjasni vsak član CK KPJ.

Tovariš Kardelj je analiziral politično linijo in rezultate, ki jih je naša partija dosegla v revoluciji in socialistični graditvi in poudaril: »Zvesti bomo duhu marksizma-leninizma, ne pa njegovi črki.« Ko je v celoti podprl Titov osnutek odgovora, je poudaril, da je treba neresnične obtožbe odkloniti: »Mi ne bi bili iskreni ljudje, marveč podleži, če bi priznali tisto, kar ni res.«

Tudi drugi člani CK KPJ so razpravljali v tem smislu ter podprli Titove ocene in njegov osnutek odgovora. Samo Sreten Žujović je vztrajal pri drugačnem obravnavanju Stalinovega pisma in zahteval, da se razkrije »celotni smisel vsake Stalinove besede« in da se v skladu s tem ponovno preveri celotno dosedanje delo in se sprejmejo sklepi o nadaljnji aktivnosti. Izhajajoč od teze, da ne moremo prepričati niti sebe niti ljudstva, »da smo na pravi poti, če se s tem ne strinjata niti VKP(b) niti Stalin,« je Sreten Žujović končal: »Mislim, da delamo napake mi, ne pa oni.«

Celotna struktura CK KPJ je podprla Titovo revolucionarno linijo. Ko je Tito odgovarjal Žujoviću, je dejal:

»Mislim, da imamo pravico do tega, da govorimo enakopravno s Sovjetsko zvezo... Pri njih obstaja globoko nerazumevanje glede tega, kar se je pri nas zgodilo... Naša partija je čista kot sonce. Ti, Crni, hočeš razbiti njeno vodstvo, ki že enajst let dela složno. To je vodstvo, ki je povezano z ljudsko krvjo. Mi smo to ljudstvo pozivali k največjim žrtvam. To ljudstvo nas ne bi trpelo niti en dan, če bi se pokazalo, da nismo vredni teh žrtev...«

Tu je Tito premolknil, vstal in dejal:

¹¹ Ibidem, str. 479—480.

»Drugič, naša revolucija ne žre svojih otrok. Otroci te revolucije so pošteni.«¹²

Zasedanje plenuma CK KPJ se je končalo 13. aprila z odobritvijo pisma, ki je naslovljeno na Stalina in Molotova.

Pismo, ki je bilo že 13. aprila odposlano Stalinu in Molotovu in sta ga »po nalogu CK KPJ« podpisala tovariš Tito in Kardelj, izraža iznenadenje in začudenje zaradi tona in vsebine Stalinovega pisma. Pismo nadalje dokumentirano zavrača Stalinove trditve in zastavlja vprašanje o izvoru teh informacij in o pobudah tistih, ki so jih »sfabricirali«. Zanikovanje obtožb se končuje z besedami: »Na podlagi vsega tega ne more plenarna seja CK KPJ sprejeti kot upravičeno sodbo, ki ste jo v Vašem pismu izrekli o delu vaše partije in njenih voditeljev.«

CK KPJ je spremenil sklepni del Titovega odgovora na Stalinovo pismo. Namesto Titove marksistične analize bistva in vzrokov spora je CK KPJ iz taktičnih razlogov Stalinov pritisk okvalificiral kot »težak nesporazum, do katerega ne bi smelo priti in ki ga je treba najhitreje likvidirati«. V skladu s tako interpretacijo spora je v pismu CK KPJ kot glavni vzrok tega navedena slaba obveščенost sovjetskega vodstva o stanju v Jugoslaviji in v skladu s tem predlagan način, kako naj se reši:

»Mi smo prepričani, da se ta nesporazum lahko likvidira le z vsestranskim medsebojnim pojasnjevanjem med našima centralnima komitejema in to na kraju samem, tu pri nas.

Zato predlagamo, da pošlje CK VKP(b) enega ali več svojih članov, ki bodo imeli tukaj vse možnosti, da vsako vprašanje temeljito proučijo.«¹³

Pri tem se zastavlja vprašanje, zakaj se je vodstvo naše partije tako v pismu z dne 13. aprila in tudi vse leto 1948 orientiralo na tako interpretacijo glede bistva spora in njegovih vzrokov, čeprav je že odkrilo resnične vzroke Stalinovega pritiska?

Za to je dal Tito tole pojasnilo:

»Meni je bilo že tedaj jasno, da ta spopad ničasne narave, marveč dokončna prekinitev, dokončni spopad. Perspektiva mi je bila jasna, vendar mi je bilo težko zaradi tega, ker tedaj še nisem videl vseh možnosti, kako naj se prebijemo iz stanja, v kakršnem smo bili. Nisem vedel, kako bodo reagirali na Zahodu, vendar sem bil pripravljen, da se spoprime s kakršnokoli nevarnostjo . . .«¹⁴

Bistvo spora je bilo tovarišu Titu jasno in iz tega je izhajala tudi odločenost, da se brani revolucija in naša pravica, da razvijamo socializem v skladu z našimi razmerami.

Toda zakaj se je potem taktiziralo glede pojasnjevanja vzroka in narave spopada? Te okoliščine je pojasnil tovariš Tito takole:

¹² Ibidem, str. 483.

¹³ Pismo CK KPJ z dne 13. IV. 1948.

¹⁴ V. Dedijer, J. B. Tito, *Prispevki za življenjepis*; Tito, Govor na zaključku manevrov v Srbiji, »Borba«, 4. X. 1949.

»Nobenega dvoma ni, da je naše ljudi celotni spopad strahovito prizadel, da smo mi v Jugoslaviji kljub mnogim dvomom v glavnem zaupali v Sovjetsko zvezo in Stalina . . . Pred mojimi očmi so v vojni partizani umirali s Stalinovim imenom na ustih . . . Nismo zaman iz leta v leto govorili našemu ljudstvu o ZSSR kot o deželi socializma . . . Teh iluzij se ne sramujemo, nasprotno, ponosni smo nanje. So pozitivne in kazale so na našo trdno vero v napredek in v socializem. Toda v junijskih dneh leta 1948, ko je te iluzije Stalin tako neusmiljeno in tako brutalno poptal, nam je bilo strahovito težko, vendar nismo izgubili zaupanja v socializem, pač pa smo začeli zgubljeni zaupanje v Stalina, ki je stvar socializma izdal . . .

Morali smo prepustiti času, da Stalin s svojimi postopki do Jugoslavije napravi take stvari, da mu bodo same množice v Jugoslaviji zaklicale ‚Dol s Stalinom‘, ne pa da se mi ločimo od množic in mu začnemo prvi, v trenutkih besa, lučati v obraz take parole. Praksa je najboljša učiteljica življenja. Tisto, kar je storil Stalin v junijskih dneh leta 1948, tisto, kar je tedaj namignil, je kmalu s svojimi najbolj brutalnimi postopki tudi potrdil. Vsakemu našemu poštenemu človeku je postalo jasno kot beli dan, v čem je bistvo spora. Ljudje so se osvobajali iluzij, vendar zato niso zgubljali vere v socializem, ker jim je bila naša domovina, kljub številnim največjim težavam, očiten zgled, kako lahko majhen narod gradi socializem in družbeno ureditev, h kakršni so težili najbolj plemeniti umi človeštva.«¹⁵

Partijska vodstva v republikah so bila obveščena o sporu. Na zasedanjih republiških centralnih komitejev in pokrajinskih komitejev 19. in 20. aprila so razpravljali o Stalinovem pismu in odgovoru našega CK z dne 13. aprila. Na vseh teh sestankih, v sami diskusiji in tudi v sprejetih resolucijah je bila izražena enotna in popolna podpora tovarišu Titu in CK KPJ. O teh dokumentih je bil obveščen tudi CK SKOJ, ki je prav tako v celoti podprl Titovo usmeritev.

V tem času pa je spopad med stalinističnim vodstvom in našo partijo začel dobivati internacionalne razsežnosti. Ne da bi obvestil vodstvo KPJ je Stalin svoje pismo z dne 27. marca razposlal centralnim komitejem partij članic informburoja. Večina teh CK je, ne da bi zahtevali kakršnekoli informacije od našega vodstva in ne da bi poznali naš odgovor, »disciplinirano« podprlo Stalinove ocene in se vključilo v napade na našo partijo.

Stalin ni sprejel pomirljivega stališča jugoslovanskega vodstva in njegovih predlogov, da nesporazume in razhajanja odpravi s tem, da bi poslal sovjetsko delegacijo, ki bi se na mestu samem prepričala v neutemeljenost obtožb, ki jih je vsebovalo pismo. Pisma, ki jih je Stalin pošiljal kasneje, so to dokazovala. V pismu z dne 5. maja 1948. leta je Stalin

¹⁵ V. Dedijer, J. B. Tito, *Prispevki za življenjepisa*, str. 500–501. V tem smislu je tovariš Tito ocenil to vprašanje tudi na VI. kongresu ZKJ leta 1952.

odklonil, da bi poslal v Jugoslavijo predstavnike sovjetske partije, ker, kot je zapisal, »ne gre za preverjanje posameznih dejstev, marveč za načelna razhajanja.« Razen tega postajajo obtožbe proti naši partiji in revoluciji vse številnejše, bolj grobe in brezobzirne. V že omenjenem govoru v Stolicah je tovariš Tito povedal tole: »In Stalinu in Molotovu kot tudi drugim sovjetskim voditeljem smo vedno govorili: 'Tovariši, z vami smo šli vedno skupaj na življenje in smrt, z vami bomo šli vedno, kadarkoli bo to potrebno, in za ceno kakršnihkoli žrtev.' Povedali smo jim, da imajo v narodih Jugoslavije najbolj zvestega zaveznika . . . Nismo mi zaostriili odnosov, temveč oni . . . Mi nismo hoteli odnosov zaostrovati . . . Toda, njim je moč prekrila pogled . . . Tretje pismo je že dovolj jasen dokaz, da njihov cilj . . . ni tisto, kar je zapisano v pismu, marveč da to uporabljajo le kot sredstvo, da dosežejo neki drugačen cilj — da našo deželo postavijo v podrejen položaj.«¹⁶ Zato je plenum CK ZKJ 9. maja 1948. leta odklonil Stalinovo pismo in sprejel sklep, da je nadaljnje dopisovanje s Stalinom odveč, ker mu pač ni do tega, da bi ugotovil resnico, marveč hoče kapitulacijo naše partije in podreditev naše dežele. Hkrati je CK KPJ odklonil Stalinovo zahtevo, da bi sovjetsko-jugoslovanski spor obravnavali na sestanku informbiroja. Stalin je kljub temu odločil, da se »vprašanje o jugoslovanski kompartiji pretresa na naslednjem zasedanju informbiroja.«

V nasprotju z nameni, zaradi katerih je bil informbiro ustanovljen in kljub jasnemu stališču KPJ, da ni razloga za to, da bi o tem razpravljali, je Stalin vztrajal, naj informbiro o tem razpravlja — toda zdaj ne več o »sovjetsko-jugoslovanskih nesporazumih«, kot je pisal 4. maja, marveč »o stanju v jugoslovanski partiji.« Namesto, da bi bila to »organizacija za izmenjavo izkustev — in v nujnih primerih za koordinacijo dejavnosti kompartij — na temeljih vzajemnega soglasja,« kot je zapisano v resoluciji o ustanovitvi informbiroja, je Stalin informbiro spremenil v organ za vsiljevanje svoje linije, v sredstvo diktata, v orodje pritiska, ki ne spoštuje prostovoljnosti in soglasnosti vsake od njenih članic.

Veliki mojster licemerstva je končal priprave za zrežirano sojenje naši partiji. Glede tega je imel že bogate izkušnje iz procesov in likvidacije leninistične boljševiške garde v sovjetski partiji v letih 1937—1938. Obtožbe so bile skonstruirane, žrtev izbrana, sodniki pa določeni. Žrtev je seveda odklonila, da bi prišla na sojenje, toda to Stalina ni prav nič motilo, da ne bi svoje zrežirane farse speljal do konca.

Medtem ko je Stalin v tajnosti pripravljaj obsodbo in ekskomunikacijo naše partije, se je CK KPJ odločil, da gre pred sodišče javnosti, pred sodišče partije. Z dopisovanjem med CK VKP(b) in CK KPJ je bil seznanjen partijski aktiv in 25. maja je bil objavljen sklep CK KPJ, da se skliče peti kongres KPJ za 21. julij. Na Titov predlog se je CK KPJ

¹⁶ »Borba«, 4. X. 1949.

odločil, da dejstva o svojem delu predloži v presojo edino kompetentnemu sodišču, oceni partije, oceni delavskega razreda in vseh naših narodov. Drugačnega sodišča naša partija ni hotela in tudi ni mogla priznati. Ko je Tito pozneje govoril o informbiroju, je dejal, da ta organ ni imel »pravice sprejemati obveznih sklepov za druge partije« in da »ima še manj tako pravico« sovjetska partija. Voditelji katerekoli partije »ne morejo opravičiti svojih postopkov z neko dolžnostjo do zunanjega sveta. Vsi uspehi in neuspehi so odvisni samo od njih in za svoje ravnanje odgovarjajo predvsem pred svojim delavskim razredom in naprednim gibanjem« svoje dežele.¹⁷ Tako je naša socialistična dežela začela odkrit boj za načelo, »na narodom, ki težijo k temu, da upravljajo sami s seboj, ne bo odvzeta pravica, da uresničujejo te svoje težnje in da resnično upravljajo s seboj.«¹⁸ Jugoslavija si je to pravico izborila skozi revolucijo, z bojem proti stalinistični hegemoniji pa je začela boj, da postane to splošnoveljavno načelo v odnosih med socialističnimi deželami.

Z resolucijo informbiroja *O stanju v KPJ* z dne 28. junija 1948. leta se je začela odkrita vojna stalinističnega vodstva proti naši partiji, državi in revoluciji. Toda ta resolucija je imela tudi širši in globlji smisel.

Resolucija *IB O stanju v KPJ* je bila, kot poudarja *Bela knjiga vlade SFRJ*, »enkratni dokument v mednarodnih odnosih,« s katerim si državni in partijski voditelji druge dežele »prilaščajo pravico, da se neposredno in javno vmešavajo v notranje zadeve neke suverene države«. Ta resolucija naj bi bila tudi ideološko opravičilo za politiko agresivnega pritiska na Jugoslavijo. Z objavo resolucije je bil dan signal za začetek hladne vojne in vsestranskega pritiska na Jugoslavijo.

Resolucija *IB O stanju v KPJ*, ki je bila naperjena proti Jugoslaviji in njenim prizadevanjem za neodvisen socialistični razvoj in enakopravne odnose med socialističnimi državami, ni bila sprejeta zgolj zaradi Jugoslavije, marveč tudi zaradi boja proti podobnim težnjam, ki so nastajale v drugih partijah in deželah. Prav v tem so skriti pravi nameni Stalina, ko je ustanavljal informbiro. V tem — in pa v celotni politiki, ki jo je v tem smislu nadaljeval — se v vsej goloti kaže bistvo in narava informbiroja.

Resolucija informbiroja je postala izredno pomemben dokument tudi za mednarodno delavsko gibanje. Bila je vsiljena kot teoretični okvir, obvezujoča smernica in generalna politična linija za vse komunistične partije, za članice informbiroja in tudi za vse druge. S tem, da je kvalificirala jugoslovansko pot v socializem za izdajo marksizma-leninizma, da je uporabila akt ekskomunikacije iz komunističnega gibanja in pozivala k zrušenju jugoslovanskega sistema — je bila resolucija hkrati resen opomin in preteče opozorilo vsem komunističnim partijam, da se v svojem delovanju izogibajo pojavom, ki so jih pri Jugoslaviji obsodili

¹⁷ Iz odgovorov tovariša Tita na vprašanja Louisa Dalmasa, »Borba«, 28. XII. 1949.

¹⁸ Titova poslanica pred novim letom 1950, »Borba«, 1. 1. 1950.

kot nacionalistične in revizionistične, in opozorilo, naj se proti njim odločno bore. Drastični ukrepi proti Jugoslaviji naj bi bili zastrašujoč nauk za vse druge komunistične partije.

Resolucija je bila v prvi vrsti opozorilo vladajočim komunističnim partijam v deželah ljudske demokracije, da prenehajo z začetimi nacionalnimi potmi v socializmu, o čemer so dotlej precej govorili; da se odrečejo specifičnim oblikam in metodam, ki najbolj ustrezajo razmeram v njihovih deželah — kajti prav take pojave so v resoluciji *O stanju v KPJ* obsodili kot revizionistične in nacionalistične. Po tej resoluciji se spet začenja nekritično in grobo absolutiziranje sovjetskega zgodovinskega izkustva in nasilno spreminjanje tega izkustva v univerzalni, obvezujoči in edini možni model socializma. Šablonsko presajanje sovjetskega modela v drugačne zgodovinske razmere je pripeljalo do resnih in hudih deformacij, ki so prišle na dan kasneje in so bile leta 1956. obsojene.

S to resolucijo je informbiro tudi formalno prenehal obstajati kot prostovoljni posvetovalni organ včlanjenih partij za izmenjavo izkušenj; postal je neposredni vodilni center komunističnega gibanja, nekakšna mini-kominterneta. V bistvu je postal tisto, za kar ga je Stalin tudi ustanovil — orožje stalinistične hegemonije in dominacije v komunističnem gibanju, *sredstvo za uniformiranje in podrejanje socialističnih dežel*.

V tem hudem spopadu, v katerem je bila jugoslovanska partija pod Titovim vodstvom izpostavljena pritisku avtoritet, sile, groženj, laži in klevet, se je naša partija ohranila in je še bolj strnila revolucionarno neupogljivost in budnost, politično razumnost, taktično umerjenost in človeško dostojanstvo; uporabljala pa je sicer počasno, toda prodorno orožje resnice.

V izjavi CK KPJ po objavi resolucije IB z dne 29. junija je opisana zgodovina spopada, potem pa so dokumentirano ovržene obtožbe, ki jih resolucija navaja. Glede obtožb, navedenih v 8. točki resolucije, je v izjavi CK KPJ zapisano tole:

»CK KPJ ne meni, da je s tem, da je odklonil diskusijo o napakah, katerih ni zakrivil, kakorkoli kršil enotnost komunistične fronte. Enotnost te fronte ne temelji na priznavanju izmišljenih in skonstruiranih napak in klevet, marveč na tem, ali je politika neke določene partije dejansko internacionalistična ali ni. Ne moremo pa molče prek dejstva, da je informbiro kršil načela, na katerih temelji in ki so predvidevala prostovoljnost vsake partije glede sprejemanja sklepov. Informbiro pa ne samo sili voditelje KPJ, da priznajo napake, ki jih niso storili, marveč poziva člane KPJ k uporabi v partiji, k razbijanju enotnosti partije. CK KPJ ne more nikoli privoliti, da bi se diskutiralo o njegovi politiki na bazi izmišljotin, netovariškega odnosa, brez medsebojnega zaupanja. Taka osnova ni načelna in v tem in samo v tem smislu je CK KPJ menil, da ni enakopraven v diskusiji in da ne more sprejeti diskusije na tej bazi. In nadalje, v zvezi z rečenim CK KPJ odločno odklanja obtožbo, da je Komunistična partija Jugoslavije presedlala na pozicije nacionalizma. Z vsi

svojo notranjo in zunanjo politiko, zlasti pa s svojo borbo med narodno-osvobodilno vojno in s pravilno ureditvijo nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji je KPJ dokazala prav nasprotno.

Z omenjenimi neupravičenimi obtožbami je bila storjena naši partiji, našemu delavskemu razredu in delovnim množicam, narodom Jugoslavije nasploh ter njihovemu nesebičnemu in herojskemu boju največja zgodovinska krivica.«

Izjava je izrazila občutke jugoslovanskih komunistov ter potrdila njihovo dostojanstvo in odločnost. Poziv, ki je zajet v zadnjem odstavku izjave, je najboljša slika njihovega razpoloženja — da nadaljujejo boj za socializem. Izjava se konča z besedami:

»Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije poziva partijsko članstvo, naj strne svoje vrste v boju za uresničenje partijske linije in za še večjo okrepitev enotnosti partije; delavski razred in druge delovne množice, združene v Ljudski fronti, pa poziva, naj še vztrajneje nadaljujejo graditev naše socialistične domovine. To je edina pot in način, da v praksi dokažemo vso neupravičenost omenjenih obtožb.«

Jugoslovanska sredstva informiranja so 30. junija objavila celotni tekst teh dveh dokumentov. Objava dokumentov je pri naših ljudeh izzvala začudenje, ki pa je kmalu preraslo v ogorčenje. Trditve resolucije so bile tako očitno neresnične, odgovor CK KPJ pa toliko prepričljiv, da izbira ni bila težka, kajti odločati se je bilo treba med resnico in lažjo. Kmalu po tem so v Jugoslaviji objavili vsa pisma, ki sta si jih izmenjala CK KPJ in CK VKP(b) pred izbruhom spora.

Resolucijo IB in izjavo CK KPJ so obravnavali na partijskih sestankih, sindikalnih, skojevskih, mladinskih in številnih drugih sestankih po vsej deželi. Na njih so resno in kritično analizirali vsa stališča obeh dokumentov, jih primerjali z zgodovinskimi dejstvi in z obstoječo stvarnostjo v državi. Ljudje so se na podlagi tega izjasnjevali in opredeljevali do teh dokumentov, pravzaprav za enega od njiju. Za poštene ljudi ni bilo dileme. Povsod so dali plebiscitarno podporo Titovi liniji, ki je bila zajeta v stališčih CK KPJ. Samo neznamen del quasirevolucionarnih zanesenjakov in računarskih karieristov se je opredelil za resolucijo IB, čeprav take svoje opredelitve niso mogli argumentirati s trdnimi dejstvi.

Peti kongres KPJ, ki je zasedal konec julija leta 1948, je le sankcioniral plebiscitarno podporo Titovi revolucionarni usmeritvi.

Z močjo zgodovinske resnice se je V. kongres KPJ postavil v obrambo jugoslovanske revolucije proti nekomunističnim metodam laži, klevet in falsifikatov. V referatih tovarišev Tita in Kardelja je kritično razčlenjena razvojna pot naše partije in revolucije, njene napake in stranske poti, pa tudi veliki zgodovinski uspehi. Ti dosežki so bili tudi teoretično obdelani in formulirane so glavne smeri nadaljnje socialistične graditve. Poseben teoretični pomen za našo revolucionarno preobrazbo in za razvoj marksistične misli so bile argumentirane teze o socialistični naravi naše ljudske revolucije in o ljudski demokraciji kot zgodovinsko

specifični obliki diktature proletariata. V svojem referatu se je tovariš Tito odločno postavil proti stalinističnim pritiskom, ki nas hočejo »prisiliti, da bi se na naši poti v graditvi socializma strogo držali nekakšnih receptov«. Ko je tovariš Tito na podlagi Leninovih misli dokazoval dogmatizem takih prizadevanj, je vztrajal pri pravici, da nadaljujemo »po novih poteh do uresničenja« socializma.¹⁹

Peti kongres KPJ je izglasoval posebno resolucijo o odnosu KPJ do informbiroja, v kateri je odobril stališče CK KPJ do CK VKP(b) in IB ter ugotovil, »da je kritika v pismih CK VKP(b) in v resoluciji IB *O stanju v KPJ* netočna, nepravilna in nepravična«. Kongres je sprejel tudi Titovo linijo, da se usmerimo odločno v obrambo zgodovinske resnice in pravice naše revolucije do samostojnega razvoja; hkrati pa je svetoval tudi taktično obzirnost in je glede tega naložil centralnemu komiteju KPJ, »da stori vse, kar je možno, da bodo opredeljena razhajanja s CK VKP(b) in da se CK VKP(b) omogoči, da se na kraju samem prepriča o netočnosti svojih obtožb«. S tem je KPJ — ne da bi napadala avtoriteto Stalina in VKP(b) — pustila odprta vrata vsem tistim svojim članom, ki so v sporu še omahovali glede lojalnosti, da izživijo svoje iluzije o Stalinu. Sam Stalin jim je s svojo nenačelnostjo pri tem mnogo pomagal.

Tajno glasovanje za novi CK KPJ je dajalo nosilcem gonje proti Jugoslaviji še nekaj upanja, da se bodo »zdrave sile« opredelile za Stalina in proti Titu. Vendar so tudi to bitko prepričljivo zgubili. Od 2323 delegatov, ki so glasovali za novi CK KPJ, je tovariš Tito dobil 2318 glasov. Vladimir Dedijer je zabeležil motive za tako opredelitev enega izmed delegatov takole: »Ne opredeljujem se za Tita kot oblast, marveč za Tita kot revolucijo, za njeno nadaljnje poglobljanje. Revolucija je smisel našega boja, Tito pa je njegov nosilec in simbol danes prav tako, kot je bil v letih 1941—1945.«

Na koncu V. kongresa KPJ je tovariš Tito dejal: »Ta enotnost, ki je bila izpričana na našem kongresu, največja enotnost, kar jo pomnimo v zgodovini naše partije, je jamstvo, da bo šla naša partija še z odločnejšimi koraki naprej tako glede svojega lastnega razvoja kot tudi glede graditve naše socialistične domovine... Jaz vas, tovariši in tovarišice, opozarjam, da smo še vedno v težavnem položaju, v težavnem obdobju. Naša partija je postavljena pred veliko preskušnjo in samo, če bomo ohranili veliko budnost, enotnost in monolitnost v naši partiji, če ne bomo zgubljali živcev, bomo zanesljivo zmagali.«

Republiški kongresi, ki so zasedali v času od začetka oktobra leta 1948. pa do srede januarja 1949, torej v času vse širše, vse bolj brezobzirne in neskropulozne kampanje proti naši deželi, so ponovno potrdili opredelitev za Titovo linijo.

¹⁹ V govoru v Stolicah 26. IX. 1949 je tovariš Tito glede naše posebne poti poudaril, da so sovjetski voditelji »hoteli, da delamo tako kot nam oni diktirajo. Toda mi smo jim rekli: Ne, mi bomo šli po svoji poti, izkoristili bomo vse naše možnosti, izkoristili bomo prav tako vse pozitivne lastnosti vašega socialističnega razvoja. Toda taka pot jim ni ugajala.«

Kolikor bolj je naraščala Stalinova brezobzirnost proti naši deželi in naši revoluciji, toliko manjši je bil njegov ugled med množicami, to pa je naši partiji omogočilo in od nje tudi neodložljivo terjalo, da postavi na dnevni red prava vprašanja okoli tega spora: kaj je njegova vsebina, kje so vzroki zanj.

Konec leta 1948 so tovariš Tito in drugi vodilni predstavniki naše partije načeli en vidik tega kompleksnega problema — vprašanje o odnosih med socialističnimi deželami. Izhajali so od načel, ki so jih postavili klasiki znanstvenega socializma in skoz lupo teh kriterijev analizirali obstoječe odnose med socialističnimi deželami; tako je jugoslovansko vodstvo prišlo do treh bistvenih sklepov:

prvič, da ti odnosi nimajo socialistične narave in da ne morejo navdihovati množic v boju za socializem;

drugič, da se Jugoslavija dejansko bori za resnične socialistične odnose na temelju načel marksizma-leninizma;

tretjič, da so razlike v pogledih in v politiki pri tem temeljnem vprašanju razvoja socializma v svetu vzrok za spopad med Jugoslavijo in tistimi, ki jo napadajo.

O tem je dejal tovariš Tito na drugem kongresu KP Srbije: Bistvo spora »... je nekaj vprašanj, ki jih lahko strnemo v eno samo splošno vprašanje, to pa je: kako in na kakšen način bi morale in morajo socialistične dežele na sedanji etapi urejati svoje odnose, da bi to rabilo kot glavni stimulans za nadaljnji razvoj socializma v svetu; da bi postal socializem kot nova družbena oblika izredno privlačen za vse napredne ljudi v svetu.«

Tako se je končalo leto 1948. Stalinovi poskusi, da bi zlomil avtentičnost naše revolucije in podredil našo partijo in deželo, so se končali z neuspehom. Bili smo izpostavljeni močnim pritiskom, napadali so nas dotedanji prijatelji domala v vsem svetu. Prišli smo do novih spoznanj, visoko smo dvignili zastavo socializma, trdno odločeni, da jo neomadeževano branimo in obranimo — kljub vsem težavam. Celotni pomen leta 1948 nam še ni bil docela jasen, vendar je bila perspektiva vsaj v nekem pogledu povsem določna. Na koncu tega zgodovinskega leta je tovariš Tito dejal:

»Naša perspektiva je jasna. Vztrajati moramo na naši poti in zgraditi socializem v naši deželi — in zgradili ga bomo kljub velikim oviram. Ko zgradimo socializem, bo konec tudi s temi obtožbami. Potem se bo pokazalo, kaj zmore neka partija, ki ima povsem jasno določene cilje in ki je enotna, kaj zmorejo narodi neke dežele, četudi so majhni, pa vendar enotni in verujejo v partijo, ki jih vodi; in naša partija bo pipe-ljala naše narode v boljše življenje, v socializem — s tem smo globoko prepričani.«²⁰

²⁰ »Borba«, 1. 1. 1949.

Konec leta 1948 je prišel spopad stalinističnega vodstva s socialistično Jugoslavijo v nekakšno pat-pozicijo. S sredstvi ideološkega pritiska Stalinu ni uspelo, da bi vsilil svoj diktat, da bi zlomil jugoslovansko revolucijo, da bi jo vpregel v voz svoje hegemonistične politike. Kot je kasneje dejal tovariš Tito, Stalin ni mogel dojeti osrednje značilnosti naše revolucije, posebej ne enega izmed temeljnih vzvodov naše revolucije, namreč to, koliko se je med vojno, v vseh težavah, ki smo jih prebredli, okrepila zavest najširših ljudskih množic o moči in lepoti njihove svobodne domovine, ponos, ki se poraja pri vsakem narodu, ki se dolga stoletja ruje z mnogoterimi osvajalci, zavest, da nastaja nekaj novega . . .«

Stalin tudi ni razumel, da jugoslovansko vodstvo, ki je uravnavalo najbljše tokove revolucije in v revoluciji prebujena hotenja množic, ni moglo sprejeti ne odkritega diktata in tudi ne vsaj formalnega »posipanja s pepelom«, kot so mu svetovali nekateri komunisti iz tujine — ne da bi izdalo revolucijo in se izneverilo množicam. Zato je bila odločenost jugoslovanskega vodstva, da se upre diktatu in brani pravico do neodvisnega in samostojnega socialističnega razvoja, povsem naravna in neizogibna.

Stalinu tudi ni uspelo, da bi s pomočjo svoje agenture in z vso svojo avtoriteto spodbudil »zdrave sile« v Jugoslaviji, da bi same zrušile jugoslovansko vodstvo. Vodstvo KPJ se je med revolucijo v tolikšni meri povežalo, se zraslo in poistilo z množicami, da so se vsi poskusi ločevanja tega vodstva od množic morali končati neuspešno. Tu ni pomagala niti moč avtoritete boljševiške partije in prve dežele socializma, ki ju je Stalin zlorabljal za namene svoje hegemonistične politike; pomagala ni niti avtoriteta sile, s katero so dokaj neprikrito žugali neposlušnim Jugoslovonom.

Tako se je Stalinov račun, da bo že »zadoščalo, če migne z malim prstom, pa bo Tito padel«, pokazal za napačen. Napačna pa je bila, kot je to kasneje ocenjeval tovariš Tito, tudi celotna »Stalinova strategija pri obvladovanju odpora Jugoslavije. Ocena stanja je bila glede tega vedno napačna, zato so tudi predlagana sredstva za reševanje situacije v njihovo korist prihajala vedno prepozno.«²¹

Jugoslovanski predlogi, da bi sovjetsko-jugoslovanska razhajanja reševali na kraju samem v neposrednih pogajanjih, za Stalina niso bili sprejemljivi, ker sploh ni šlo za nesporazume, kot je hotel v začetku prikazati, marveč za hegemonizem in diktat. Tudi neuspeha in poraza Stalin ni bil voljan priznati.

Zato je po letu 1948 Stalin spremenil strategijo boja proti socialistični Jugoslaviji in jugoslovanski revoluciji. V tej strategiji, ki traja od leta 1949 pa do konca spopada leta 1953 so značilni tile momenti: prvič, da se gre na popoln razkol z Jugoslavijo;

²¹ V. Dedijer, J. B. Tito, *Prispevki za življenjepis*, str. 744.

drugič, v boj proti socialistični Jugoslaviji vključijo celotno mednarodno komunistično gibanje in vse mednarodne organizacije, ki so pod vplivom komunistov;

tretjič, v širokem spektru sredstev, ki jih uporabljajo v boju proti naši deželi, dobivajo dominantno mesto sredstva državne politike;

četrtič, v prizadevanjih, da zlomijo Jugoslavijo, se zatekajo k vsem uporabnim metodam razen odkrite vojaške intervencije, vendar je možnost tudi tega zadnjega sredstva stalno prisotna in zelo aktualna.

Glavni cilj stalinističnih sil v boju proti naši deželi je bil v tem, da zlomijo in likvidirajo Jugoslavijo kot neodvisno socialistično deželo. To likvidacijo bi bilo možno v mejah stalinistične strategije v letih 1949 do 1953 izpeljati na dva načina:

prvič, z zlomom jugoslovanskega odpora in z vključitvijo Jugoslavije v stalinistični tabor, pri čemer bi v temeljih zatrli avtonomnost, avtentičnost in originalnost revolucionarne socialistične preobrazbe v naši deželi; ali

drugič, prisiliti Jugoslavijo, da se v obrambi pred stalinističnim pritiskom poveže z imperialističnim taborom in se vanj vključi, kar bi pripeljalo do likvidacije socializma in do restavracije kapitalizma v Jugoslaviji, spremenilo Jugoslavijo v privesek in orodje imperialističnih sil v svetu.

Kolikor bolj je postajalo očitno, da prvega od obeh načinov ne bo mogoče uresničiti, toliko bolj se je Stalinov pritisk usmerjal k drugi možnosti. Zakaj če bi uspela katerakoli od obeh variant, bi Stalin s tem »dokazal«, da graditev socializma zunaj stalinističnega koncepta in tabora ni možna.

Tako zastavljene cilje in metode boja proti socialistični Jugoslaviji je bilo treba tako ali drugače opravičiti in teoretično pojasniti. Stalinistične sile so skušale to opraviti v letu 1949. Prispevki k tej zamisli so »teoretične študije«, vnaprej pripravljene sodni procesi in nova resolucija informbiroja o Jugoslaviji novembra 1949.

Ta večletni sistematični, vseobsežni in neskropulozni agresivni stalinistični pritisk, ki se je po letu 1948 še stopnjeval, ni zmožal zlomiti odpora jugoslovanskih komunistov, delavskega razreda in naših narodov. In prav po zaslugi Titovega vodstva in linije, ki jo je s svojimi sodelavci dograjeval, ni bil ta odločni odpor le obramba naše mednarodne politike in položaja v njej ter obstoječega jugoslovanskega socialističnega sistema, marveč tudi njegova nadaljnja preobrazba. K temu so prispevale tri skupine dejavnikov:

prvič gre za to, da smo spoznavali družbeno naravo stalinizma kot celosten sistem osamosvojene in absolutizirane birokratske oblasti nad družbo in delavskim razredom, kot sistem, ki je bil temelj stalinistične politike hegemonije, podrejanja in diktata v komunističnem gibanju in v odnosih med socialističnimi deželami;

drugič, da sta totalen spopad in prelom s stalinizmom vplivala na močnejše izražanje demokratične narave in na poglobljanje svojevrstnosti in originalnosti jugoslovanske revolucije in na njen izrazitejši razvoj v smeri neposredne demokracije in samoupravnega socializma; in

tretjič, stalinistični poskusi, da bi uveljavili blokovsko hegemonijo in mednarodno osamili Jugoslavijo, na drugi strani pa globoka nacionalno-osvobodilna komponenta naše revolucije in njena naravnost k boju za novi in boljši svet v celoti in proti vsem oblikam hegemonije in dominacije, — kot tudi proučevanje smeri in vsebin antikolonialnih revolucij — so vplivali na nastajanje in razraščanje Titove politike neuvrčenosti; v uresničevanju te politike odigrava Jugoslavija vidno vlogo, to pa ji je zagotovilo nov mednarodni položaj.

Tako so se pod Titovim vodstvom v spopadu s stalinizmom razvijale in poglobljale vse bistvene komponente revolucije — in ta revolucija nima zastoja.

Spopad s stalinizmom, ki se je začel leta 1948, je imel pomembne mednarodne razsežnosti. Partija in dežela sta pod vodstvom tovariša Tita s tem bojem in njegovimi uspehi prispevala velik delež k destalinizaciji in prenovi komunističnega gibanja in k razvoju socializma v svetu. Ta mednarodni vidik našega boja proti stalinizmu se posebej izraža v treh razsežnostih:

1. V spopadu z informbirojem je imela prvikrat v zgodovini komunističnega gibanja neka partija dovolj moči, da se je uprla hegemonistični politiki vodilne partije komunističnega gibanja — in to prav v trenutku, ko so bili Stalinov ugled, vpliv in oblast na višku, preusmerjanje sovjetske partije v neposredno središče komunističnega gibanja pa je postalo popolno, nesporno in trdno. KPJ je prav po zaslugi revolucije, ki jo je uresničevala v svoji deželi, doumela zahteve in potrebe časa glede razvoja socializma; in ker je bila najtesneje povezana z množicami, ji je uspelo v tem boju vztrajati in se obdržati, čeprav je celotno mednarodno komunistično gibanje proti njej uveljavljalo ideološko in politično gonjo, vse socialistične dežele pa so izvrševale proti njej ekonomsko blokado in vojaško-politični pritisk. Prvikrat v zgodovini je stalinistično vodstvo sovjetske partije — vodilne partije mednarodnega komunističnega gibanja — doživelo v svojih prizadevanjih, da bi vsililo drugi komunistični partiji svojo hegemonijo, odločen poraz. To je delovalo spodbudno na vse dejanske in potencialne antistalinistične sile v drugih deželah.

2. V spopadu s stalinistično hegemonistično politiko informbiroja niso jugoslovanski komunisti postavili pod povečevalno steklo kritičnega preverjanja le svoje zunanje politike in nato tudi narave družbene bití sovjetske družbe ter s tem zasejali dvom o ideologiji in praksi stalinizma, marveč so postavili na dnevni red tudi usodne dileme socializma v sedanji epohi. Tako so pred socialistične dežele in mednarodno komunistično gibanje izpostavili vse tiste ključne probleme, katerih reševanje je postalo

kasneje vsebina procesa destalinizacije v socialističnih deželah in v komunističnem gibanju sploh — in so ohranili aktualnost vse do današnjih dni.

3. V iskanju odgovorov na ta vprašanja ter v iskanju izhoda iz krize, v kateri so se znašle socialistične dežele v objemu stalinizma, so začeli jugoslovanski komunisti, ki jih je vodila Titova misel, skladno z izvirno mislijo Marxa, Engelsa in Lenina to njihovo dediščino nadalje razvijati in bogatiti; izoblikovali so nove koncepcije o ekonomskem in političnem sistemu socializma, o gibalnih silah in nosilcih socialističnega razvoja kot tudi o odnosih med komunističnimi partijami in socialističnimi deželami. Iz teh koncepcij so se začele nakazovati tudi drugačne možnosti in perspektive za razvoj socializma, ki so bile negacija državnega monopola in so postopno prispevale k konstituiranju novega demokratičnega, samoupravnega in humanističnega sistema socializma; s tem je proces osvobajanja dela dobil nove spodbude in bolj realne vsebine; osvobodilna misel in vsebina socializma sta ponovno vstala pred delavskim razredom in progresivnimi silami sodobnega sveta. Razvijanje novih samoupravnih socialističnih odnosov v praksi naše družbe je omogočilo podiranje mnogih dotlej nedotakljivih stalinističnih dogem in mitov. Ti praktični uspehi v razvoju samoupravne socialistične družbe so največji donesek k pobijanju in preseganju stalinizma, k obnavljanju socializma v celoto njegovih humanističnih in osvobodilnih dimenzij.

V tem sta mednarodni pomen in bistvo jugoslovanskega spopada s stalinizmom in prispevek tega spopada k napredku socializma v svetu.

Po Stalinovi smrti (1953) je novo sovjetsko vodstvo dalo pobude in predlagalo ukrepe za normalizacijo odnosov z našo deželo, temu pa so sledila tudi vodstva večine socialističnih dežel. Nekatera nihanja in nedoslednosti v teh prvih korakih so odsevale spopadanje med nosilci novih teženj v sovjetskem vodstvu in zagovorniki starih stalinističnih odnosov in politike. Jugoslavija je te pobude sprejela in tako se začenja postopno urejanje meddržavnih odnosov, urejanje nerešenih vprašanj, obnavljanje normalnih diplomatskih odnosov in vzpostavljanje trgovinske menjave, prihaja pa tudi do prvih stikov na kulturnem in športnem področju. V letu 1954 je prenehala protijugoslovanska gonja v vzhodnoevropskih deželah, razpustili so sovražne emigrantske organizacije, ustavili so njihove časopise in publikacije, ki so delovale proti Jugoslaviji. Junija leta 1954 je CK KP SZ poslal našemu CK ZKJ pismo, v katerem predlaga popolno normalizacijo medsebojnih odnosov; temu sledi izmenjava pisem, v katerih navajata obe strani pogoje za celostno normalizacijo meddržavnih in medpartijskih odnosov. V stališčih sovjetskega vodstva se je kazala težnja, ki se je tudi kasneje večkrat izrazila, in za katero sta značilna dva momenta:

prvič, celoten spor je prikazan kot nesporazum, do katerega je prišlo zaradi napak Berije in Stalina (interpretacija Hruščeva) in zaradi obojestranskih napak — tako sovjetskega kot jugoslovanskega vodstva (razlaga Molotova); in

drugič, normalizacija odnosov predpostavlja, da bodo storjene napake obsojene in da se bo Jugoslavija, kot je izjavil Molotov na zasedanju Vrhovnega sovjeta SZ februarja leta 1955, spet vrnila v socialistični tabor, v njem ponovno sprejela notranjo razvrstitev v mednarodnem položaju, ki ga je imela po drugi svetovni vojni in od katere se je med sporom oddaljila.

Jugoslovansko vodstvo je glede takih ocen že tedaj zavzelo stališče, ki ga vse do dandanes odločno zagovarja in uresničuje:

prvič, ni šlo za nesporazum, marveč za spopad dveh koncepcij o odnosih med socialističnimi deželami in o razvoju socializma v svetu;

drugič, spor je možno odpraviti in odnose normalizirati, če bodo sprejeta in v praksi uresničena načela, ki ustrezajo zahtevam razvoja socializma v svetu in ki jih je Jugoslavija v sporu zagovarjala;

tretjič, normalizacija odnosov ni obnavljanje odnosov, kakršni so bili pred sporom, niti ni vključevanje Jugoslavije v socialistični tabor, marveč mora upoštevati spremembe, ki so nastale tako v notranjem razvoju kot tudi v mednarodnem položaju in politiki. Glede tega je Jugoslavija izrazila zahtevo, da se odnosi med ZSSR in Jugoslavijo vzpostavijo na novih temeljih, ki bodo zgled politike koeksistence v mednarodni skupnosti.²²

Od 27. maja do 2. junija leta 1955 je bila v Jugoslaviji delegacija vlade ZSSR, ki sta jo vodila prvi sekretar CK KP SZ Hruščev in predsednik ministrskega sveta ZSSR Bulganin. Na koncu tega obiska je bila 2. junija podpisana *Deklaracija vlad FLRJ in ZSSR*. V tej zgodovinski Beograjski deklaraciji so našeta načela, na katerih bodo zasnovani odnosi med državama in njuna mednarodna dejavnost v celoti. Med drugimi načeli je treba omeniti tale:

». . . spoštovanje suverenosti, neodvisnosti, integritete in enakopravnosti med državama v medsebojnih odnosih in v odnosih z drugimi državami;

— priznavanje in razvijanje miroljubne koeksistence med narodi ne glede na ideološke razlike in razlike v družbeni ureditvi, kar predpostavlja sodelovanje med vsemi državami na področju mednarodnih odnosov sploh in še posebej na področju ekonomskih in kulturnih odnosov;

— ohranjanje načela vzajemnega spoštovanja in nevmešavanja v notranje zadeve, četudi bi bili kakršnikoli povodi — ekonomske, politične ali ideološke narave — ker so vprašanja notranje ureditve, različnih političnih sistemov in različnih oblik razvoja socializma izključna stvar narodov posameznih dežel . . .²³

Od 1. do 23. junija leta 1956 je bila v ZSSR jugoslovanska državna in partijska delegacija. Na koncu obiska sta voditelja delegacij Tito in

²² Ta stališča je tovariš Tito izpovedal že sredi leta 1953 v intervjujih dopisnikoma »United press« (7. VII. 1953) in »Associated press« (10. VIII. 1953).

²³ Neposredno po podpisovanju te deklaracije je tovariš Tito poudaril, da so to načela, ki ne veljajo samo za odnose med ZSSR in Jugoslavijo, marveč sploh za odnose med socialističnimi deželami.

Hruščev podpisala Deklaracijo o odnosih med ZKJ in KP SZ. Moskovska deklaracija med drugim vsebuje tudi stališča, po katerih naj bi se uravnavali odnosi med tema dvema partijama — in odnosi med socialističnimi silami sploh:

»Obe strani se bosta držali načela, da so poti socialističnega razvoja v različnih deželah in razmerah različne, da pestrost oblik razvoja socializma prispeva k njegovi krepitvi; izhajajoč iz dejstva, da so eni in drugi strani tuje vsakršne težnje po vsiljevanju svoje volje v določanju poti in oblik socialističnega razvoja — sta se sporazumeli o tem, da mora zgoraj omenjeno sodelovanje temeljiti na popolni prostovoljnosti in enakopravnosti, na prijateljski kritiki in tovariški izmenjavi pogledov na sporna vprašanja med našima partijama.«

»Ta deklaracija,« je dejal tovariš Tito potem, ko so jo podpisali, »ni izredno pomembna samo za odnose med našima deželama, marveč bistveno presega ta okvir; postaja dokument, ki je mednarodne narave . . .« Njena načela so »temelj, na katerih se lahko razvija učinkovito sodelovanje med vsemi socialističnimi in progresivnimi gibanji v svetu.«²⁴

S podpisom teh zgodovinskih deklaracij je bila formalno-pravno in dejansko verificirana pravilnost zahtev in Titove linije, za katero se je ZKJ borila in jo izborila v tem težavnem spopadu s stalinistično informbirojevsko politiko. Zahteve po enakopravnih odnosih med socialističnimi deželami in komunističnimi partijami, po nevmešavanju v notranje zadeve, po pravici do različnih poti razvoja socializma so zmagale, ker so bile imperativ časa, zgodovinske faze preraščanja socializma v svetovni proces.

Tako je tudi to izkustvo boja jugoslovanskih komunistov proti stalinistični hegemonistični politiki informbiroja za enakopravne odnose med komunističnimi partijami in socialističnimi deželami in za samostojne poti v socializmu pokazalo, da je novo zmagalo nad konservativnim, naj so bili branilci starega še tako močni, vztrajni in nepopustljivi. V tem je bila tudi prednost Titove dialektične revolucionarne strategije v primerjavi s Stalinovo formalno-logično strategijo, ki je upoštevala le obstoječa razmerja in potenciale. To, da je Tito doumel in izrazil nove zgodovinske potrebe v razvoju socializma, ko je ta začel preraščati v svetovni proces, da je naša partija s Titom na čelu to objektivno dozorelo potrebo oblikovala in jo branila — to je zagotovilo zmago in afirmacijo teh novih načel razvoja socializma v svetu. Razen tega je bila Titova strategija boja za nove odnose med socialističnimi silami in socialističnimi deželami oprta na jugoslovansko revolucionarno izkustvo in na velik moralni in politični ugled, ki si ga je pridobila v osvobodilni vojni; oprta je bila na veliko trdnost in borbena enotnost Komunistične partije Jugoslavije; na enot-

²⁴ Tito, Govor na mitingu v Beogradu 27. VI. leta 1956 in brzojavka Hruščevu 23. VI. leta 1956.

nost množic in vodstva, na pripravljenost množic, da branijo težko izbojevano svobodo, neodvisnost in pravico do takega koncepta socializma, ki ustreza razmeram in potrebam naše dežele. Strateška daljnovidnost tovariša Tita, njegova borbena odločnost in taktična elastičnost, njegovo neomahljivo držanje in pomoč ljudstva v najtežjih trenutkih so bili neizčrpen vir inspiracij in pomemben dejavnik v boju proti stalinizmu in za hitrejši napredek socializma pri nas in v svetu.

V sovjetsko-jugoslovanskih pogajanjih o normalizaciji odnosov maja leta 1955 v Beogradu je S. Vukmanović postavil Hruščevu dokaj neprijetno vprašanje o pravih vzrokih pritiska na Jugoslavijo in o tem, če so zagotovila, da se kaj takega v prihodnosti ne bo več ponovilo; ob tem vprašanju se je ozračje na pogajanjih močno naelektrilo in nadaljevanje pogovorov je postalo negotovo. Kasneje je tovariš Tito v pogovoru z Vukmanovićem pojasnjeval pomembnost teh vprašanj in ga v razlagi svojih pogledov na perspektivo teh odnosov opozoril, »da je za nas prihodnost bolj pomembna kot preteklost, da je potrebno storiti vse, da bodo naši odnosi omogočili nadaljnji razvoj socializma, da bo mednarodno delavsko gibanje postavljeno na nove temelje . . .«

»Ni absolutnega jamstva,« je nadaljeval Tito, »da se ne bi mogla ponoviti takšna razmerja med socialističnimi deželami, kakršna so bila v Stalinovih časih. Lahko bi celo rekli, da se bo to še ponavljalo v prihodnosti. Vprašanje je samo, kaj storiti, da bi se te možnosti kar se dá zmanjšale. Zato se je treba obrniti na prihodnost, čeprav ne gre, da bi pozabili na preteklost, seveda pa brez nepotrebne pretiravanja. Že to, da so prišli v Beograd, govori, da želijo popraviti napake iz preteklosti. To je dovolj v tem trenutku. Zakaj bi zahtevali več, kot lahko dajo? Podpirati jih moramo, da gredo še naprej po poti, ki so jo sami izbrali.«²⁵

Nadaljnji razvoj naših odnosov z vzhodnoevropskimi socialističnimi deželami je potrdil tudi ta Titova stališča. Obračajoč se k prihodnosti sta ZKJ in naša dežela podpirali te tendence in nosilce destalinizacije, ter vse tisto, kar je prispevalo k napredku delavskega gibanja in socializma v svetu. Nismo potencirali preteklosti, vendar je nismo mogli in je tudi ne moremo povsem pozabiti, ker nas tudi oscilacije v odnosih s temi deželami in občasne recidive starih odnosov na to opozarjajo. Na drugi strani je bilo uresničevanje načel, vsebovanih v Beograjski in Moskovski deklaraciji in tudi razširjenih v bilateralnih srečanjih voditeljev naše dežele in drugih socialističnih dežel, velik prispevek k razvoju naših medsebojnih odnosov, k razvoju socializma in miru v svetu.

Samo na takih načelih se lahko razvijajo odnosi Jugoslavije z drugimi socialističnimi deželami in samo dosledno uresničevanje teh načel zagotavlja, da stalinistične recidive ne bodo več možne. Tako kot v času podpisovanja teh deklaracij smo tudi danes prepričani, da lahko le sode-

²⁵ S. Vukmanović, *Revolucija, ki teče dalje*, druga knjiga, str. 234.

lovanje »na temelju omenjenih načel in oblik koristi interesom naših narodov in interesom socialistične graditve v naših deželah«, kot tudi, »da dajemo s tem svoj prispevek k splošnemu zbliževanju med socialističnimi in drugimi gibanji v svetu, to pa enako koristi interesom miru v svetu kot interesom splošnega napredka človeštva« — je zapisano v Moskovski deklaraciji. Ta načela so bila ponovno potrjena ob zadnjem Titovem obisku v Moskvi avgusta leta 1977. V sporočilu o jugoslovansko-sovjetskih odnosih je zapisano:

»Obe strani sta izrazili zadovoljstvo zaradi uspešnega razvoja jugoslovansko-sovjetskih odnosov in sodelovanja, ki se izgrajujeta v skladu z načeli, vsebovanimi v Beograjski deklaraciji iz leta 1955, v Moskovski deklaraciji in v izjavi iz leta 1956, potrjenimi in razširjenimi v izjavi leta 1971, v jugoslovansko-sovjetskem komuniqueju iz leta 1976 in v drugih skupnih dokumentih. Kot je že prikazano v jugoslovansko-sovjetskem komuniqueju iz leta 1976 in izhajajoč od skupnega cilja graditve socializma in komunizma, obe strani pritrjujeta, da je dosledno spoštovanje načela suverenosti, neodvisnosti, enakopravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve, odnos spoštovanja interesov, izkustva in prakse obeh strani, ki odsevajo zgodovinske, nacionalne in mednarodne posebnosti obeh dežel, spoštovanje samostojnosti in svobodne izbire poti socialističnega razvoja, internacionalistično tovariško prostovoljno sodelovanje med deželama in partijama v duhu nauka in velikih idealov Marxa, Engelsa in Lenina, trdna in trajna podlaga za nadaljnje utrjevanje prijateljskih odnosov med SFRJ in ZSSR in ZKJ in KPSZ.« Prav tako je poudarjen tudi pomen »načel, vsebovanih v sklepnem dokumentu Berlinske konference komunističnih in delavskih partij«, ki so temelj za nadaljnje sodelovanje med vsemi socialističnimi in progresivnimi silami v svetu.²⁶ To je še bolj eksplicitno poudarjeno v jugoslovansko-madžarskem sporočilu o razgovorih Tito-Kadar septembra leta 1977: »Josip Broz Tito in Janoš Kadar sta poudarila velik pomen berlinske konference komunističnih in delavskih partij Evrope za razvoj odnosov in enakopravno sodelovanje komunističnih in delavskih partij in vseh progresivnih sil. Zveza komunistov Jugoslavije in Madžarska socialistična delavska partija ponovno poudarjata, da vse komunistične in delavske partije in vsa druga progresivna gibanja samostojno in suvereno določajo svojo politiko in metode uresničevanja svojih zgodovinskih ciljev, izhajajoč iz družbeno-ekonomskih in političnih razmer in nacionalnih posebnosti svoje dežele in iz odgovornosti pred svojim delavskim razredom in ljudstvom. Na takih temeljih si bosta ZKJ in MSDP prizadevali za razvoj prostovoljnega sodelovanja in solidarnosti komunističnih in delavskih partij ter vseh progresivnih sil v boju za mir, demokracijo, družbeni napredek in socializem. Zveza komunistov Jugoslavije in Madžarska socialistična delavska partija poudarjata pomen enakopravne, konstruktivne

²⁶ Sporočilo o jugoslovansko-sovjetskih pogovorih v Moskvi z dne 19. VIII. leta 1977.

in javne izmenjave mnenj med komunističnimi in delavskimi partijami, kar je v interesu razvoja socialistične misli in boljšega sodelovanja v delavskem gibanju.«²⁷

Ta načela, za katera se je borila ZKJ pod Titovim vodstvom v spopadu s stalinizmom, je sprejel največji del komunističnega gibanja in so edina možna osnova za sodelovanje vseh socialističnih in progresivnih sil v sodobnem svetu. So imperativ epohe socializma kot svetovnega procesa.*

²⁷ Skupno jugoslovansko-madžarsko sporočilo z dne 24. IX. 1977.

* Študija S. Živanova je bila objavljena v zagrebški reviji »Politička misao« št. 4/1978, str. 523—544.

FRANCE KLOPČIČ

Marx in Engels o carski Rusiji in Bolgariji pred sto leti

Pred sto leti, dne 3. marca 1878, je bil v mestecu San Stefano pri Carigradu sklenjen mir med carsko Rusijo in osmansko Turčijo. Vojna med tema državama se je končala s porazom Turčije, saj so ruske čete prodrle do samih vrat Carigrada. Zato je tudi mirovna pogodba odvzela Turčiji pomembna ozemlja na Balkanu in med drugim dodelila mali Bolgariji obsežne pokrajine na zahodu, širono območje reke Vardar, znano kot Makedonija, vse tja do Ohridskega jezera.

Proti sanstefanski mirovni pogodbi so se dvignile velike države srednje in zahodne Evrope, na čelu z Anglijo. Pred njihovim enotnim nastopom je morala kloniti carska Rusija, odpovedala se je pogodbi v San Stefanu in pristala na konferenco v Berlinu, ki je v tako imenovanem berlinskem traktatu, poleg drugih določil, krepko omejila apetite reakcionarne Rusije — njene armade so morale nazaj za Donavo — in priznala Bolgarijo le v ozkih mejah — brez dežel, naseljenih z Makedonci.

Stoletnico sanstefanske mirovne pogodbe so v Bolgariji letos praznovali posebno slovesno. Obudila jim je sle po Veliki Bolgariji. Pri tem so poudarjali osvobodilna prizadevanja in cilje takratne Rusije — carske seveda — glede bolgarskega naroda in predstavili Rusijo kot osvoboditeljico, kot stoletnega nesebičnega zaveznika.

O tem, da stvari pred sto leti niso potekale tako, kot jih kažejo nekateri današnji krogi v Bolgariji, docela nekritično, v nekem umetno napihovanem ozračju trajnega in nemotenega bratstva med bolgarskim in ruskim narodom, pričajo številna dejstva. O njih vé povedati zgodovinopisje, ko (in kadar) se opira na objektivno resnico.

Delček te zapisane zgodovine najdemo tudi pri Marxu in Engelsu, ki sta bila sodobnika dogajanjem pred sto leti; njune poglede na te dogodke prenekaterikrat zanemarjamo, neki določeni politični krogi onstran naših meja pa niti ne želijo vedeti zanje.

Pogledom teh dveh mislecev je namenjen ta sestavek.

Karl Marx in Friedrich Engels, zlasti Engels po Marxovi smrti leta 1883, sta pazljivo spremljala dogodke v Evropi in v svetu, ocenjevala

sta jih, napovedovala potek v prihodnje ter svetovala delavskim strankam in strujam ter somišljenikom stališča in dejavnost. O tem govorijo njuni spisi in še posebej njuna korespondenca, bodisi medsebojna ali tista s tretjimi osebami. V zbranih delih — doslej v 46 zvezkih — ki so izšli v nemščini in ruščini zadnji dve desetletji, najdemo dokaj gradiva o tem.

Njuni pogledi na Rusijo tistih let so dvojni. Po eni strani ocenjujeta njen obstoj kot »doslej nedotaknjeno trdnjavo in rezervno armado kontra-revolucije«,¹ po drugi pa pričakujeta v njej revolucijo: »Rusija . . . je že zdavnaj na pragu prevrata«.²

S strastjo, ki pritiče revolucionarjem in natančnim raziskovalcem, sta žigosala carsko Rusijo. Marx je leta 1854 pisal L. Philipsu, da je Rusija zainteresirana v krvavih zdraha med evropskimi narodi, saj »jim je obči sovražnik«.³ Engels je bil še določnejši. Januarja 1878 je pisal: »Stara Rusija je bila doslej velika rezervna armada evropske reakcije in je kot takšna nastopila v letih 1798, 1805, 1815, 1830, 1848. Ko pa bo ta rezervna armada uničena, bomo videli, kako se bodo zasukale zadeve!«⁴ Marca istega leta je ocenil Rusijo kot »velikansko, dasi štorasto vojaško državo, ki je od francoske revolucije naprej hrbtnica združenega evropskega despotizma«,⁵ kot »krvoločno zverino« in »nezaslišano despotski režim«.⁶

Iz zgodovine vemo, da je bila takšna ocena Rusije pred sto leti upravičena in utemeljena. Tu se Marx in Engels nista motila. Nekaterim bolgarskim publicistom pa je očitno vseeno, kakšna je bila takratna Rusija.

Razumljivo, da sta oba naša misleca z zadoščenjem lovila vsako dejstvo, ki naj bi pričalo o skorajšnjih spremembah v Rusiji. Pazljivo sta spremljala vesti z Vzhoda in novice o poteku rusko-turške vojne 1877—1878.

Marx je marca 1877 pisal P. L. Lavrovu, ruskem sociologu, udeležencu Pariške komune: »V Moskvi je prišlo do temeljitega trgovskega in industrijskega poloma«.⁷ Engels piše oktobra 1877, »da ruska armada

¹ Dela K. Marxa in F. Engelsa, v ruščini zv. 34, Moskva 1964, str. 230 in v nemščini zv. 34, Berlin 1966, str. 296, Marxovo pismo F. A. Sorgeju z dne 27. sept. 1877. Pri naslednjih navedbah iz njihovih del omenjam v istem redu le zvezek, leto objave in stran, tako za rusko kot nemško izdajo.

² Prav tam, str. 229; str. 296.

³ Zv. 30, M. 1963, str. 551; zv. 30, B. 1964, str. 667, Marxovo pismo L. Philipsu z dne 25. jun. 1864.

⁴ Zv. 19, M. 1961, str. 124; zv. 19, B. 1962, str. 115, Engelsov članek »Delavsko gibanje v Nemčiji, Franciji, Združenih državah Amerike in Rusiji«, napisan 12. jan. 1878.

⁵ Zv. 19, M. 1961, str. 146; zv. 19, B. 1962, str. 136, Engelsov članek »Evropski delavci leta 1877«, objavljen marca 1878.

⁶ Prav tam, str. 158 in 149, Engelsov članek »Protisocialistični izjemni zakon v Nemčiji, položaj v Rusiji«, napisan 21. marca 1879.

⁷ Zv. 34, M. 1964, str. 202; zv. 34, B. 1966, str. 261, Marxovo pismo P. L. Lavrovu z dne 27. marca 1877.

razpada«,⁸ kar ni ustrezalo resnici. Ena in druga vest naj bi potrjevala pričakovanja obeh mož.

Januarja 1877 piše F. Engels Wilhelmu Liebknechtu: »Če Turki ne bodo odstopili niti koraka, bo Rusiji kmalu konec.«⁹ Istega meseca izraža K. Marx mnenje v pismu Flecklesu, da bo v Rusiji prišlo do pretresa, pa naj se sedanja vojna kakorkoli konča,¹⁰ a Freundu, da bo »bližnje-vzhodno vprašanje« pripeljalo »do revolucije v Rusiji, pa naj bo izid vojne s Turki takšen ali drugačen«.¹¹

Pričakovanja se niso izpolnila. Tu se je zgodovina izneverila našima klasikoma.

Aprila 1877 je ruska armada zasedla Bukarešto. Čez nekaj mesecev je prebrodila Donavo in stopila na bolgarska tla. Decembra je razvila odločilno ofenzivo. Ko se je prekotalila čez planine Balkana, je 4. januarja 1878 zasedla Sofijo, a med 15. in 17. januarjem je v boju pri Plovdivu razbila zadnjo turško armado. Dne 20. januarja so Rusi zasedli Odrin in zmagovito prodirali k Carigradu. Ustavila jih ni turška vojska, temveč ultimat Anglije, podprt s štirimi oklopnici v bosporski ožini, ki ni dovolila Rusiji zasesti Carigrad, mesto velikoruskih in pravoslavnih sanjarij. Po premirju je bila marca 1878 podpisana mirovna pogodba v San Stefanu.

Nekaj let kasneje, februarja 1882, je F. Engels pojasnjeval E. Bernsteinu svoje in Marxovo stališče do rusko-turške vojne. Izhajalo je iz »koristi proletariata« in se zavzemalo »za osvoboditev zahodnoevropskega proletariata«; »temu cilju moramo podrediti vse drugo«.¹² Pred očmi sta torej imela perspektivo socializma, se pravi, družbeno utemeljeni razvoj, čemur sta bila dosledno zvesta in kar pomeni njuno poglobitno spoznanje in usmeritev. Samo če se tega zavedamo, ju razumemo.

Takšni vidiki so narekovali K. Marxu pismo Wilhelmu Liebknechtu dne 4. februarja 1878: »Mi smo najodločneje na strani Turkov in sicer iz dveh vzrokov: 1. zato, ker smo proučili *turškega kmeta* — to se pravi turške ljudske množice — in uvideli v njem nedvomno enega izmed *najbolj gospodarnih in najbolj npravstvenih zastopnikov kmečkega stanu v Evropi*, in 2. zato, ker bi *poraz Rusov zelo pospešil socialni prevrat v Rusiji* — pogojev zanj pa je veliko — *kar bi v nadaljnjem pospešilo ostro prelomnico v vsej Evropi*.«

In Marx nadaljuje: »Stvari so se zasukale drugače. Zakaj? Zaradi *izdajstva Anglije in Avstrije*.«¹³ Enega glavnih vzrokov za poraz Turčije videl v tem, »da Turki niso pravočasno izvedli revolucije v Carigradu«;

⁸ Prav tam, str. 233; str. 301, Engelsovo pismo H. Engelsu z dne 13. oktobra 1877.

⁹ Prav tam, str. 186; str. 239, Engelsovo pismo W. Liebknechtu z dne 9. januarja 1877.

¹⁰ Prav tam, str. 190; str. 244, Marxovo pismo F. Flecklesu z dne 21. januarja 1877.

¹¹ Prav tam, str. 191; str. 245, Marxovo pismo W. Freundu z dne 21. jan. 1877.

¹² Zv. 35, M. 1964, str. 230; zv. 35, B. 1967, str. 279–280, Engelsovo pismo E. Bernsteinu z dne 22. do 25. febr. 1882.

¹³ Zv. 34, M. 1964, str. 246; zv. 34, B. 1966, str. 317, Marxovo pismo W. Liebknechtu z dne 4. febr. 1878.

»narod, ki v takšnih trenutkih največje krize ni zmožen revolucionarne akcije, takšen narod propade«. ¹⁴

Te navedbe čisto jasno razodevajo, da sta Marx in Engels v carski Rusiji videla glavnega sovražnika napredka v Evropi, da sta zato celo podpirala Turčijo v vojni z Rusijo in da sta pričakovala razpleta dogodkov v ruski revoluciji. Tako bi se razvoj v Evropi »v korist proletariata« le pospešil, v tem pa sta uzrla možnosti socializma.

In kakšno je bilo stališče Marxa in Engelsa do zatiranih slovanskih narodov na Balkanu?

Priznati je treba, da F. Engels, ki je o tem spregovoril, ni osvobodilnih bojov malih slovanskih narodov na Balkanu ocenil kot zgodovinske nujnosti in kot dejavnikov napredka. Na njihova prizadevanja je gledal kot na dejstva v prid reakcionarne, »despotske« Rusije.

Novembra 1876 je Engels zapisal: »O avtonomiji narodov sem morda govoril le toliko, kolikor sem južnim Slovanom odrekal pravico, da se s tem izgovorom vdinjajo ruskim zavojevalnim načrtom.« ¹⁵

Mesec kasneje je pisal celo: »Tako imenovana avtonomija Bolgarije ne pomeni ničesar drugega kakor izgon Turkov s te močne postojanke in ogolitev Carigrada za ruski vdor.« ¹⁶

Gibanje zatiranih slovanskih narodov na Balkanu za nacionalno svobodo, suverenost in neodvisnost je bila neločljiva in neustavljiva sestavina družbenega razvoja, ne pa »izgovor« za trenutne politične povezave, kakor trdi Engels. Pristop k temu gibanju ni smel izhajati zgolj iz vidika, kaj koristi ali škoduje carski Rusiji, trdnjavi protirevolucije, dasi ne gre zanikati velikanske vloge tega »despotskega« kolosa. Engels bi moral v prvi vrsti razčleniti notranje pogoje gibanja slovanskih narodov in sprevideti, da v svojevrstnih in pristnih oblikah pospešujejo obči napredek Evrope, se zlivajo v splošno fronto meščanskodemokratskega razvoja.

Zanimivo je, da se je Engels svojega zmotnega stališča le počasi osvobajal po končani rusko-turški vojni oziroma po berlinskem kongresu junija—julija 1878, ko so se razmere v Evropi nekoliko ustalile, ko so Srbija, Bolgarija, Romunija in Črna gora dosegle, da so jim mednarodno priznali samostojnost in neodvisnost, kar pa še ni prineslo svobode za narod v Makedoniji, v tako imenovani Rumeliji in v Albaniji. Oviralo ga je prepričanje, da reakcionarna Rusija še naprej kuje načrte, kako zasesti Carigrad.

»Brž ko bi Rusi zasedli Carigrad — piše Engels Bernsteinu leta 1882 — bi bil konec bolgarske in srbske neodvisnosti in svobode. Tedaj bi manjši bratci (bratanki) kaj hitro zvedeli, da se jim je lepše godilo celo

¹⁴ Prav tam, str. 247; str. 317—318, isto pismo.

¹⁵ Zv. 34, M. 1964, str. 178; zv. 34, B. 1966, str. 230, Engelsovo pismo G. Raschu s konca nov. 1876.

¹⁶ Zv. 34, M. 1964, str. 181; zv. 34, B. 1966, str. 235, Engelsovo pismo H. Engelsu z dne 18. dec. 1876.

pod Turki. Če bratanki verujejo, da je carju pri srcu njihova korist, ne pa lastna, gre to pripisati le njihovi velikanski naivnosti.«¹⁷

Patetično vzklika Engels: »In kako ‚osvobaja‘ car? Kar vprašajte ukrajinske kmete! Carica Katarina jih je najprej osvobodila ‚poljskega jarma‘ (sklicujoč se na vero), toda le zato, da bi jih potem priključila Rusiji.«¹⁸

Engels že po Marxovi smrti piše leta 1886 Avgustu Beblu: »Brž ko bi se Rusom posrečilo zasesti Bolgarijo, bi se pognali na Carigrad, če jih le ne bi ustavila kakšna nepremostljiva ovira, na primer zveza Nemčije, Avstrije in Anglije.«¹⁹

Tem Engelsovim hipotezam ne moremo odrekati neke določene upravičenosti. Carski režim res ni bil nobeno jamstvo za svobodo in neodvisnost balkanskih narodov. Prav lahko bi se zgodilo po posegu Rusije, »da se jim je lepše godilo celo pod Turki«. Pri tem moramo vedeti, da turški politični režim ni bil tako zverinsko hud, kakor ga rišejo nacionalni zgodovinarji romantične šole, katerim je vsak Turk bil utelešeno zlo najbolj črnih in prečrnih barv, zmožen samo hudodelstev. Žal se ta romantizem še do danes ni razkadil pri mnogih narodih, vštevši Slovence, in odstopil mesto znanstvenemu, zgodovinskemu mišljenju.

Od hipotez, zelo verjetnih, se je Engels rad spuščal v predvidevanja prihodnosti. Tu ga dogodki niso vselej potrjevali. Engels je to tudi zapazal, zato je kot realen politik upošteval nauke iz prakse in prihajal do novih stališč. Tako na primer je oktobra 1886 drugače ocenil položaj na Balkanu, ko je pisal E. Bernsteinu:

»Treba je podpirati južne Slovence, kolikor in dokler so *proti Rusiji*; v tem primeru so *skupaj* z evropskim revolucionarnim gibanjem.«²⁰

To je bil nedvomno napredek, saj ni več govora o tem, da »smo najodločneje na strani Turkov«, kakor je pisal Marx leta 1878. Toda od Engelsa bi morali leta 1886 pričakovati več, da namreč podpore južnim Slovanom ne spravlja v odvisnost zgolj od njihovega nasprotovanja Rusiji, kajti osvobodilno gibanje južnoslovanskih narodov je po svoji notranji zakonitosti, iz endogenih vzrokov, ki so učinkovali zgodovinsko napredno, zaslužilo, da dobi podporo »evropskega revolucionarnega gibanja« in s tem večjo odpornost in samostojnost do zunanjih vplivov velikih držav-osvajalk, ki so se grizle med seboj in nasprotja začasno poravnale na račun malih, nesvobodnih narodov. Razredna strategija in politika delavstva ne bi smela podcenjevati teh osvobodilnih teženj in dejanj, ki so objektivno omejevale in gasile zavojevalne pohlepe velikih

¹⁷ Zv. 35, M. 1964, str. 230—231; zv. 35, B. 1967, str. 280, Engelsovo pismo E. Bernsteinu z dne 22.—25. febr. 1882.

¹⁸ Prav tam, str. 230; str. 280.

¹⁹ Zv. 36, M. 1964, str. 443; zv. 36, B. 1967, str. 525, Engelsovo pismo A. Beblu z dne 13. sept. 1886.

²⁰ Zv. 36, M. 1964, str. 462; zv. 36, B. 1967, str. 546, Engelsovo pismo E. Bernsteinu z dne 9. okt. 1886.

držav in se objektivno pridruževale »evropskemu revolucionarnemu gibanju«.

Če neposredne izjave Marxa in Engelsa ne razodevajo pravkar navedenih zaključkov, in omogoča marksizem, vzet v bistvu, potrjen in razvit skozi desetletja.

Prav v istem času se je Engels oglasil francoskemu socialistu Paulu Lafargueu z obsežnim pismom, kjer daje strnjeno podobo Evrope. Kakor bi občutil potrebo po temeljitejši razčlembi, sega nazaj v rusko-turško vojno iz leta 1877—1878 in v položaj, ki je nastal po njej. Njegovi sklepi so hudo zanimivi, v marsičem drugačni od tistih pred nekaj leti.

Gre za pismo z dne 25. in 26. oktobra 1886, ki je bilo prvič objavljeno leta 1956 v Parizu ob izdaji zapuščine Paula Lafarguea. V javnosti je malo ali prav nič znano.

Engels pravi takole:

»Pozimi leta 1878 je Disraeli (angleški ministrski predsednik — Fr. K.) poslal v Bospor štiri oklepnice; tega je bilo dovolj, da je ustavil zmagoslavni pohod Rusov na Carigrad in raztrgal sporazum iz San Stefana. Berlinski mir je za nekaj časa uredil stanje na Vzhodu. Bismarcku (nemški ministrski predsednik — Fr. K.) se je posrečilo pobotati Ruse in Avstrijce: sporazum je neuradno priznal Avstriji gospodovanje nad Srbijo in prepustil Bolgarijo in vzhodno Rumelijo prevladujočemu vplivu Rusije. To je pomenilo, če bi kasneje dovolili Rusiji zasesti Carigrad, da bi Avstrija dobila Solun in Makedonijo. Vrh tega je bila Avstriji oddana Bosna . . . kar je dokazovalo Turčiji, da ji tako Avstrijci kot Rusi pripravljajo usodo Poljske . . . Osvojitve Bosne, pravcati rop, je ustvarila nekakšno Alzacijo med Avstrijo in Turčijo.«²¹

In Anglija? — vprašuje Engels. Brezobzirno razkrinkava angleško zavojevalno in kolonialno politiko, zlasti zasedbo Egipta leta 1882:

»Miroljubni rusofil Gladston se je vdal zapeljivim besedam Rusije: v mirnem času je *okupiral Egipt*; to je zagotavljalo večne razprtije med Anglijo in Francijo in še več, *nedosegljivost zveze med Turki in Angleži* . . .«²²

Takoj nato omenja Engels Rusijo:

». . . vojaške priprave Rusije v Aziji so zadosti napredovale, da bi v primeru vojne lahko prizadejale Angležem veliko skrbi v Indiji . . .«²³

Kakor vidimo, se nam v kratkih oznakah razodeva bistvena podoba Evrope. Osvajalni apetiti evropskih velesil rastejo. Delijo si ozemlja na Balkanu in na Vzhodu, določajo si medsebojne sfere vpliva in vnaprej vladljajo za Solun in Makedonijo. Narodom v tem delu sveta pripravljajo

²¹ Zv. 36, M. 1964, str. 470—472; zv. 36, B. 1967, str. 556—557, Engelsovo pismo Paulu Lafargueu z dne 25.—26. okt. 1886.

²² Prav tam, str. 472; str. 557—558.

²³ Prav tam, str. 472; str. 557—558.

velesile »usodo Poljske«, ki so jo Rusija, Prusija in Avstrija trikrat delile in razdelile med seboj.

Kaj pa Italija? Engels pravi o njej:

»Italija je bila na strani tistega, ki ji je več ponujal, to je na strani Rusije, ki ji je nudila Trst in Istro, če ne celo Dalmacijo in Tripolis.«²⁴

Podatek je silno zanimiv in poučen. Mlada, komaj zedinjena, meščan-skodemokratska Italija, šele pred dvema desetletji sprejeta v okrog evropskih velikih nacij, se je izredno hitro znala povezati z najreakcionarnejšo državo v Evropi, s carsko Rusijo, da bi z njeno pomočjo razširila svoje meje in se polastila tako dežel južnih Slovanov kot dežele Tripolis na severu Afrike. Mali, nesvobodni slovanski narodi ob Jadranskem morju naj bi to pot postali žrtve osvajalne politike Italije risorgimenta (preroda).

Engelsovo razkrinkavanje pohleпов Italije v osemdesetih letih preteklega stoletja je še posebej poučno za nas Slovence in južne Slovane sploh. Poznejši dogodki so namreč potrdili zle načrte iz tistih let. V italijansko-turški vojni 1911—1912 je Italija zasedla del Tripolitaniije in Cirenajke. Leta 1915 je londonski pakt prisodil Italiji Trst in Istro, pa še del Dalmacije. Ta pakt so podpisali carska Rusija, očitno ne pozabljajoč ponudb iz leta 1886, ter Anglija in Francija. Izid prve svetovne vojne je dal Italiji večji del obljubljenega ozemlja.

Ravnanje carske Rusije zasluži, da ga posebej omenimo. Po eni strani je po tajnih diplomatskih zvezah prodajala Slovence, Hrvate in druge Slovane ob Jadranu in na Balkanu, po drugi pa je javno podpirala panslavizem, tisti panslavizem (ali vseslovanstvo), ki je hotel združiti slovanske narode v edino državno tvorbo pod vodstvom Rusije. Druge oblike vseslovanstva je zametavala, kakor je nasprotovala avstroslovanstvu. V politiki carske Rusije je bilo tolikanj dvojnosti in hinavščine, kolikor je bilo zavojevalnih namer.

Engels pred sto leti seveda ni imel pogleda v arhive evropske diplomacije. Morda kakšna njegova navedba ne ustreza docela vsem nadrobnostim dejanskih odnosov, toda v bistvenih potezah se ni motil, ko je orisal staro Evropo, zlasti ko je razkrival osvajalne namere reakcionarne Rusije.

V pravkar omenjenem pismu je Engels spregovoril tudi o usodi Bolgarije, razpete med Turčijo in Rusijo. Bolgarija, četudi samostojna, priznana v evropskem prostoru po mirovni pogodbi v Berlinu, je postala, po Engelsovih besedah, »ruska satrapija«.²⁵ Uprava, častniki in podčastniki v armadi, vsi uradniki so bili iz vrst Rusov, ves sistem je bil ruski. Od leta 1879 dalje je Bolgariji vladal knez Aleksander Battenberg, bivši pruski gardijski poročnik in bratranec ruskega carja Aleksandra III. Privzel si je vladarski naslov Aleksandra I.

²⁴ Prav tam, str. 472; str. 557.

²⁵ Prav tam, str. 471; str. 557.

Toda kaj se je pripetilo Bolgariji pod ruskim pokroviteljstvom? O tem poroča Engels:

»Štiri leta so bila dovolj, da je vladavina Rusov, v začetku neposredna, potem posredna, zapravila vse simpatije Bolgarije do Rusije, dasi so bile simpatije velikanske in so se izražale navdušeno. Ljudstvo se je vedno bolj upiralo nesramnosti 'osvoboditeljev'. Celo Battenberg, mehak človek, ki ni imel lastnih političnih pogledov in je želel le služiti carju, pri tem pa vendar zahteval, da ga do neke mere spoštujejo, je postajal čedalje bolj neposlušen.«²⁶

Nezadovoljstvo Bolgarije z ruskim gospodovanjem je poskusila izkoristiti Avstrija, vztrajni tekmeč Rusije na Balkanu. Hotela je svoj vpliv, ki ga je že imela v Srbiji, razprostrti tudi na Bolgarijo. Temu je šel v prid še sklep bolgarske vlade, da zgradi železniško progo, ki bi Bolgarijo povezala na zahodu z Avstrijo in Nemčijo, a na vzhodu s Carigradom. To je Rusijo napeljalo, da ukrepa. Ponudila je Bolgarom pomoč pri privlačni nacionalni nalogi zediniti kneževino Bolgarijo z vzhodno Rumelijo na njenih južnih mejah; ta pokrajina, bolgarska po narodnostnem sestavu, je namreč po berlinskem traktatu ostala kot avtonomna dežela pod oblastjo turškega imperija. O tem pravi Engels tole:

»Poleti 1885. leta so začeli Bolgare na severu in jugu zvabljeni z možnostjo, da se zedinijo, kar je obljubila mirovna pogodba v San Stefanu, a preklical traktat, sprejet v Berlinu. Nagovarjali so jih, naj se spet znajdejo v naročju Rusije-osvoboditeljice, ki bo izpolnila svoje poslanstvo in omogočila zedinjenje, vendar naj Bolgari prej preženejo Battenberga. Tega so pravočasno opozorili. Ukrepal je hitro in energično, kar ni bilo v njegovi navadi. Izvedel je zedinjenje, seveda sebi v prid, zedinjenje, ki so ga bili hoteli izvesti Rusi proti njemu. Od tega trenutka dalje se je vnel neizprosni boj med Battenbergom in Rusijo.«²⁷

Zedinjenje Bolgarov »na severu in jugu« je bilo izvedeno septembra 1885, a čez dober mesec, dne 14. novembra 1885, je izbruhnila vojna med Bolgarijo in Srbijo, ki sta jo razpihovali Avstrija in Rusija, nepotešena tekmečca na Balkanu. Srbija pod kraljem Milanom Obrenovićem je vojno zgubila. Porazu srbske vojske v bitki pri Slivnici dne 17. do 19. novembra je sledil 3. marca 1886 mir, sklenjen v Bukarešti, ki je priznal stanje pred vojno.

Te dogodke zanimivo opisuje Engels leto dni pozneje:

»V začetku je boj (med Battenbergom in Rusijo — Fr. K.) bil skriten, ovinkast. Majhnim balkanskim državam so priklicali v spomin čudovito lepo doktrino Ludvika Bonaparta, ki predvideva v primeru, da se dotlej razkosani narod, recimo Italije ali Nemčije, združi in konstituirava v nacijo, pravico drugih držav, denimo Francije, do ozemeljske odškodnine. Srbija je ugriznila v to vabo in je napovedala Bolgariji vojno. Pri tem se je

²⁶ Prav tam, str. 471; str. 557.

²⁷ Prav tam, str. 472; str. 558.

posrečilo Rusiji, da je ta vojna, začeta njej v korist, potekala na obeh vsega sveta pod varuštvom Avstrije, ki ni preprečila vojske, ker se je bala, da ne bi privrženci Rusije prišli na oblast v Srbiji. Rusija je po svoji plati dezorganizirala bolgarsko armado s tem, da je odpoklicala vse višje častnike, vštevši bataljonske poveljnike. Proti splošnemu pričakovanju so Bolgari brez ruskih častnikov in ob razmerju sil 2 proti 3 v korist Srbije do kraja potokli Srbe in si pridobili spoštovanje in občudovanje prese- nečene Evrope . . . »²⁸

Izid srbsko-bolgarske vojne je utrdil Bolgarijo in prinesel poraz carski Rusiji.

Razume se, ruska reakcija se ni mogla pomiriti, pričela je delovati tajno. Zbrala je bolgarske častnike, privržence Rusije, jih opogumila in poslala v akcijo. Avgusta 1886 so zarotniki izvedli dvorni prevrat, ugrabili kneza Battenberga, to je Aleksandra I., in ga vrgli s prestola. Toda Bolgarija je bila to pot še manj poslušna kot leto poprej. Uprla se ji je odkrito. Berimo spet, kaj pravi o tem Engels:

»Bolgari so pa pokazali politično sposobnost in energijo, malo pohvalni v takšnih okoliščinah in neprimerni za slovanski narod, ki ga je ,osvobodila' sveta Rusija. Pozaprli so zarotnike in sestavili sposobno, energično in nepodkupljivo vlado (takšne lastnosti so bile docela nedopustne za komaj osvobojeni narod!), ki je vrnila Battenbergu prestol. Vendar se je pokazalo, da je slabič in da je zato zbežal iz dežele. Toda Bolgari so bili nepoboljšljivi. Z Battenbergom ali brez njega so se upirali suverenim ukazom ruskega carja in so pred vso Evropo osmešili junaškega Kaulbarsa«,²⁹ ruskega barona in generala, ki je bil leta 1886 vojni komisar carske Rusije v Bolgariji. Dne 8. novembra 1886 je ruska vlada pretrgala diplomatske stike z bolgarsko kneževino.

»Lahko si mislite — nadaljuje Engels z ironijo — kakšno jezo je kahal car. Pridobil si je bil soglasnost Bismarcka, premagal je bil odpor Avstrije, a se je spotaknil ob mali narod, ki je komaj začel živeti, ki dolguje njemu ali njegovemu očetu ,neodvisnost' in ki ne razume, da pomeni ta neodvisnost le slepo pokorščino ,osvoboditelju'. Grki in Srbi so že tako in tako pokazali zadosti nehvaležnosti, toda Bolgari so presegli vsako mero. Kje neki so se učili tega, da zares jemljejo svojo neodvis- nost?«³⁰

Bolgari so najprej uvedli regentski svet, a 7. julija 1887 so posadili na prestol nemškega princa in avstrijskega častnika Ferdinanda Koburškega. Torej — še en poraz Rusije.

»Ubogi car«, kakor se norčuje Engels, se je iz maščevalnosti lotil terorističnih akcij. V Bukarešti so organizirali atentat na bolgarskega prefekta, v Sofiji so vrgli dinamitno bombo v hišo majorja Panova, kar

²⁸ Prav tam, str. 472—473; str. 558.

²⁹ Prav tam, str. 475; str. 560—561.

³⁰ Prav tam, str. 475; str. 561.

je navedlo Engelsa, da v pismu Bernsteinu leta 1887 zapiše: »... česar ruska vlada dolži nihiliste in na podlagi česar zahteva, da jih izročijo kot navadne zločince, *to dela ruska vlada sama s pomočjo svojih, vsem znanih agentov v Bolgariji.*«³¹ Marca 1891 je prišlo v Sofiji celo do atentata na ministrskega predsednika Stambulova, ki je odnesel zdravo kožo, medtem ko je kroglja ubila finančnega ministra Belčeva. Šele leta 1896 so bili obnovljeni diplomatski odnosi med Bolgarijo in Rusijo, pretrgani za celih deset let.

Tako so se gradili in razkrajali odnosi med carsko, reakcionarno Rusijo in malo kneževino Bolgarijo pred sto leti. Če je ruska armada v vojni s Turčijo 1877—1878 odločilno prispevala k osamosvojitvi Bolgarije, kar je izzvalo pri bolgarskem narodu »velikanske simpatije« — po Engelsu — je ruska vlada po vojni s svojim gospodovanjem v Bolgariji razodela prave namene, to je namene osvajanja in podreditve: Bolgarijo je spremenila v »satrapijo«, kakršen izraz rabi Engels, vzet iz zgodovine staroperzijske vladavine s samovoljnimi mogotci. Razumljivo je, da je pri bolgarskem ljudstvu zaradi tega plahnelo navdušenje za Rusijo. Pozneje so se obnovile simpatije bolgarskega ljudstva do ljudstva v Rusiji, toda ne pri bolgarski buržoaziji, ki je delovala v škodo lastnega naroda.

Takšna je zgodovinska resnica o dogajanju pred sto leti, ki jo ne more spodriniti legenda o večnem in neskaljenem prijateljstvu med bolgarskim narodom in narodi Rusije.

S takšno legendo se naslanjajo še danes bolgarski krogi, na primer z zborniki bolgarskih narodnih pesem, ki so izšli v Sofiji v letih 1953 do 1968, med njimi I. Kačuleva »Bolgarske narodne pesmi za Rusijo in za Sovjetsko zvezo«, nadalje »Bolgarsko narodno tvorčestvo v dvanadesetoma«³² itd. Tam najdemo »pesniško« razlago ruskoturške vojne 1877 do 1878:

»Dična se slavna Rusija

Zarad nas za Bolgarija . . .«

kar pomeni v prostem prevodu »Dvignila se je slavna Rusija zaradi nas, za Bolgarijo«.

Poznamo hud izraz F. Engelsa o bolgarskem ljudstvu iz februarja leta 1882 v pismu E. Bernsteinu.³³ Izrekel ga je na rob bolgarskih narodnih pesmi, ki jih je francoski publicist Auguste Dozon zbral, prevedel in leta 1875 objavil v Parizu. Nismo ga tukaj omenili, je prehud, niti ga ne maramo ponoviti. Prvič je zbiralec pesmi morda zajel le del bolgarske narodne tvornosti, po subjektivnih merilih, ki lahko zbuja odklonilne vtise.

³¹ Zv. 36, M. 1964, str. 550; zv. 36, B. 1967, str. 651, Engelsovo pismo E. Bernsteinu z dne 5. maja 1887.

³² Podatke o tem prinaša moskovska revija »Sovetskoe slavianovedenie«, leto 1978, št. 2, str. 35—43.

³³ Zv. 35, M. 1964, str. 233; zv. 35, B. 1967, str. 282, Engelsovo pismo E. Bernsteinu z dne 22. febr. 1882 (po nemški izdaji).

Drugič, na podlagi narodnih pesmi brez upoštevanja socialnih, političnih in drugih odločujočih dejavnikov ni mogoče izreči bistvene in kategorične sodbe o nekem narodu, kakor je to storil F. Engels, v danem primeru do cela krivično in nedopustno. Engelsu se je ponovno utrgala z ust tista miselna usedlina iz leta 1848 in kasnejše dobe, ki je označila nekatere majhne narode, v prvi vrsti slovanske — zaradi udeležbe v reakcionarnih nastopih zoper prevratne narode — kot »nezgodovinske narodiče«, kot anahronizem in orodje nazadnjaštva in pod. ter jih zategadelj obsodila na to, da bodo zginili. V tem se ne gre strinjati s F. Engelsom, dogmat-sko ne smemo misliti. Spremljamo pa lahko z zadoščenjem druge Engel-sove in Marxove poglavitne razčlemba in ugotovitve, ki se nanašajo na njuno sodobnost in ki še danes presenečajo in nam priključijo preteklost živo pred oči.

DRAGO FLIS

Grčija po padcu polkovniškega režima

20. novembra lani so bile v Grčiji splošne parlamentarne volitve. Te so se ujemale s povečanim grškim prizadevanjem za vstop v Evropsko gospodarsko skupnost. Volitve so bile že druge po padcu vojaške junte.

Ko je skupina polkovnikov 23. julija 1974 odstopila, je bilo jasno, da je prišel konec enega najmračnejših evropskih režimov po letu 1945. Objektivno je meščanska večstrankarska demokracija za tako deželo, kot je Grčija, boljša rešitev kot vojaško-fašistična diktatura. Ko je vladala junta, seveda ni bilo misliti, da bi dežela lahko zaprosila za sprejem v evropsko »deveterico«, saj pravila Evropske gospodarske skupnosti zahtevajo večstrankarski sistem v deželah, ki naj bi bile članice. Z uveljavitvijo meščanske demokracije pa se je možnost za vstop v Evropsko gospodarsko skupnost povečala. Prizadevanje za vstop v to zahodnoevropsko organizacijo pa je tudi eden temeljnih smernikov mednarodnega političnega prizadevanja grške vlade.

1. Kratek pregled dejavnosti polkovniške junte

Vlada polkovnikov je bila precejšen korak nazaj glede na prejšnji sistem večstrankarske demokracije. Dežela je sicer ves čas po drugi svetovni vojni in državljanski vojni vodila konservativno politiko. Za vse vlade je bil značilen protikomunizem. Komunistična partija je bila v času vladavine meščanskih strank prepovedana.

Konservativne in sredinske vlade, ki so deželo upravljale v začetku šestdesetih let, so vse teže obvladovale nestabilnost Grčije. Množili so se tudi spori glede delitve oblasti med vlado in kraljevsko hišo. Kralj je imel sicer — kot v večini parlamentarnih monarhij — le formalne pristojnosti, čeprav je bilo praktično ravnanje dostikrat drugačno.

Posledica notranjih sporov je bil padec konservativne vlade leta 1963. Novi premier je postal voditelj nekoliko levo usmerjene stranke centra — Georgios Papandreu.¹ Njegova stranka je bila sicer le skupek interesov

¹ Keesings' Contemporary Archives 1963—1964, str. 20 141 A.

in osebnosti grškega meščanstva. Vendar pa je želela Papandreujeva ohraniti čim več samostojnosti. Padec te vlade je bil posledica sporov med kraljevsko hišo in zagovorniki kraljeve oblasti ter vlado okoli vođenja oboroženih sil. Težnja Papandreujeve vlade za samostojnostjo je bila v pravem protislovju s prizadevanji dvora, da razširi svoje pristojnosti. To je pripeljalo tudi do padca omenjene centralistične vlade.²

Papandrejevi vladi je sledilo nekaj kratkotrajnih vlad, ki so jih ne-nehno pretresali spori in nesoglasja. Šibke zaporedne kabinete sta vse bolj grajala vojska in dvor. Tak položaj je pripeljal do udara vojske in dvora 21. aprila 1967. leta. Pozneje se je pokazalo, da je kralj Konstantin le orodje junte, nikakor pa ne njen enakopraven sodelavec. Ko je kraljevska družina ponovno hotela prevzeti pobudo, tega polkovniki niso dovolili in kralj je moral v pregnanstvo. Dan prvega udara pa bo ostal zapisan kot začetek vladavine grške vojaške junte, ki je prav gotovo sodila med najtemnejše povojne evropske režime.³

Na ta dan se je začela katastrofalna sedemletna vladavina polkovniške junte. Vojaški vrhovi so si predvsem prizadevali zakovati obstoječe stanje, Grkom pa so vzeli vse demokratične pravice.

Grška junta se je interesno povezovala z vrhnjimi sloji družbene strukture, ki jih predstavljajo bančniški in ladjarski monopoli ter zasebna industrija. Korupcija in protekcionizem sta postala vsakdanja stvar. Protesti proti škodljivemu početju junte so bili številni, toda vsako nasprotovanje je bilo zatrto. Junta je imela zapor na otoku Jarosu in to predvsem za levičarske nasprotnike — pa tudi za meščanske politike. V teh zaporih je umrl tudi nekdanji ministrski predsednik G. Papandreu.⁴

Vrhnji sloji grške socialne piramide zajemajo skupine ladjarskih prevoznikov in ladjedelničarjev, lastnike bank in zavarovalnic, prav tako pa tudi maloštevilne industrialce in državno birokracijo. Ti sloji so se z junto v dokajšnji meri poistovetili, saj jim je vojaška vladavina ustrezala. To je tudi eden od vzrokov, da je lahko junta brez večjih odporov toliko časa nasilno zatirala vsako demokratično nasprotovanje. Drugi vzrok pa bi utegnil biti tudi dober obveščevalni sistem med prebivalstvom, ki je častnike vselej opozarjal na morebitne nasprotnike.⁵

Polkovniki niso pomislili, da bi oblast vrnili civilistom. Vojska je v Grčiji zapustila kasarne in šla v javne urade, zato da bi tam tudi ostala. Ne glede na starodavne demokratične tradicije pa so polkovniki vladali neovirano. Intelektualni protesti so bili prešibki. Politična dejavnost je bila po državnem udaru popolnoma zatrta. Povedati pa je treba, da je zanimanje Grkov za politiko precejšnje — seveda pa se je do državnega udara to zanimanje kanaliziralo le v okviru večstrankarskega sistema.

² Prav tam, str. 20 174 B.

³ Keesings' Contemporary Archives 1967—1968, str. 22 023 A.

⁴ Andreas Papandreu: *Griechische Tragödie*, str. 345, Molden Verlag 1971.

⁵ Prav tam, str. 18.

Glede na veliko otoško razdeljenost Grčije je socialnopsihološko razumljiv tudi nekakšen egoizem Grkov, kar je junta dobro izrabila zase in se z denarnimi mahinacijami želela zacementirati na oblasti. Tudi buržoazija je dobivala izredne dobičke, saj so polkovniki kapitalistom dajali znatna naročila, da bi s tem zagotovili navidezno visoko gospodarsko rast.⁶

Vsa demokratična Evropa je bila zaskrbljena nad stanjem v »zibelki«
demokracije. Protesti in nekaj konkretnih dejanj pa je bilo vse, kar je bilo storjeno. Zahodnoevropske države so Grčijo prisilile, da izstopi iz evropskega sveta zaradi kratenja demokratičnih pravic v tej deželi. To pa je bilo tudi vse.

Združene države Amerike so prek atenskega urada CIA sodelovale pri državnem udaru. Prav zato je razumljivo, da ameriška vlada ni šla dlje od splošnih izjav, s katerimi naj bi se zavzemala za človekove pravice. CIA je imela v zloglasni grški obveščevalni službi — KYP — zvesto pomočnico. Častniki KYP so bili vseskozi izraz histeričnega antikomunizma. CIA je strah pred komunizmom ustrezal, in pomagala je pri častniškem puču.⁷

Čeprav Grčija strateško ni toliko pomembna kot sosednja Turčija, si je ameriška vojska tam vedno želela imeti čim več oporišč. Vojaška junta je bila do Američanov še posebej velikodušna. Vojaški pomen Grčije je narasel zlasti po tretji arabsko-izraelski vojni 1967, ko naj bi bila Grčija, zlasti pa njen oddaljeni otok Kreta, oporišče za morebitne ameriške operacije na Bližnjem vzhodu.

II. Vrnitev civilne vlade

Do pred štirimi leti se v tej deželi ni nič zgodilo. Edina možnost za spremembo oblasti polkovnikov bi bil nenaden in nepričakovan razvoj dogodkov, ki ga junta ne bi več mogla obvladati. Tak sprožilec je prišel s turško invazijo na Ciper. Turčija je ne glede na ciprsko neuvrščenost okupirala del otoka, svojo invazijo pa je opravičila s svojim položajem garanta ciprske neodvisnosti in z domnevnim zatiranjem turške manjšine na otoku. Neposreden povod za intervencijo je bil državni udar ciprskih častnikov, ki so delovali po navodilih atenskih častnikov. Očitno je grška junta na tako eksplozivnem področju, kot je Ciper, precenila svoje sposobnosti. Zdi se, da je Turčija na udar junte komaj čakala, da bi potem lahko uveljavila svoje dolgoletne težnje po razdelitvi otoka, težnje, ki datirajo že od razglasitve neodvisnosti leta 1960.⁸

Ob turški invaziji na Ciper se je nenadoma sesula teza grške vlade, češ da med Grčijo in Turčijo ne more biti nesoglasij, saj naj bi obe tra-

⁶ »Wie verhasst sind die Obristen?«, Die Zeit, 21. IV. 1972, str. 4.

⁷ »Our Man in Athens«, Newsweek, 3. V. 1971.

⁸ O tem je pisal tudi Borivoj Erdeljan: *Kipar, nemirno ostrvo*, Sedma sila, Beograd 1964.

dicionalno sicer nasprotni deželi družilo skupno prizadevanje proti domnevni komunistični nevarnosti.⁹

Ne glede na vojaško mobilizacijo v Grčiji pa je kaj kmalu postalo jasno, da polkovniki svojim grškim rojakom na Cipru niso sposobni pomagati, čeprav so jih sami pahnili v nesrečo. Junta ni bila kos niti čisto vojaškim nalogam, saj ni znala mobilizirati in vojaško razporediti tisočev Grkov ob napetosti s Turčijo, ki jo je izzvala invazija turških čet na Ciper.

Po medsebojnem obtoževanju polkovnikov so iz Pariza poklicali nekdanjega premiera Karamanlisa, ki so ga tokrat podprli tudi Američani. Tako se je z njegovim prihodom končala grška vojaška diktatura.¹⁰

Čeprav sta položaj in splošna gospodarska razvitost Grčije takšni, da bi bila Grčija lahko prej dežela v razvoju kot pa pripadnica pakta NATO, je bila ta dežela eden izmed stebrov zahodne vojaške zveze na jugovzhodnem krilu. Dogodki na Cipru so pokazali, da Grkom članstvo v paktu NATO prav nič ne koristi, saj NATO ni preprečil invazije na Ciper. Nova grška vlada je začela poudarjati zgodovinske, politične in kulturne vezi Grčije z Zahodom. Vseeno je izstopila iz vojaškega dela pakta NATO, še naprej pa je ohranila nekaj ameriških oporišč.

Ne glede na očitno prozahodno usmerjenost je bilo pri novi vladi vendarle mogoče opaziti neki napredek. Kmalu po juntinem padcu so, denimo, dovolili prej dolga leta prepovedano komunistično partijo, ki je niso dovolile prejšnje meščanske vlade, seveda pa tudi ne vojaška junta.

III. Strankarska konstelacija v Grčiji po volitvah leta 1974

Novi premier Karamanlis je želel čim bolj izrabiti svoje trenutne zasluge za padec junte in je nekaj mesecev po vrnitvi razpisal splošne volitve, še prej pa so izdali volilni zakon, ki je opredelil volilni sistem, prav tako pa tudi postavil pogoje za ustanovitev političnih strank. Grki so se v času vojaške vladavine nekoliko odvadili političnih običajev, in stranke na volitve niso prišle popolnoma zgrajene in strukturirane, saj je za pripravo razvejane stranke potrebno več časa. Vplivni politiki, ki so se vrnili iz tujine ali pa so jih izpustili iz juntinih zaporov, niso mogli na hitro ustanoviti popolnih strank, zato je bil predvolilni boj spopad med osebnostmi, ki so zastopale različne interese. Grška politika je vedno v veliki meri temeljila prav na moči posameznih družin.¹¹

Premier Karamanlis je ustanovil stranko Nova demokracija, v kateri je zbral številne starejše politike s sredine in desnice. Meščanska opozicija se je začela zbirati okoli liberalno usmerjenega Georgiosa Mavrosa.

⁹ Vodja polkovniške vlade Papandopulos je leta 1971 celo predlagal federacijo med Grčijo in Turčijo, Borba — 11. VII. 1971.

¹⁰ Keesings' Contemporary Archives, 1974, str. 26 667.

¹¹ »Greek Politics is Family Affaire«, International Herald Tribune, Paris, 10. V. 1977.

Levica je na volitvah, ki so bile 17. novembra 1974, sodelovala z dvema grupacijama: z vsegrškim socialističnim gibanjem — PASOK — in z združeno levico, ki jo sestavljajo komunistično usmerjeni politiki. Vsegrško socialistično gibanje je stranka socialnodemokratskega tipa, katere politične zahteve so delno celo presegle tradicionalne socialnodemokratske zahteve. PASOK je zagovarjal delavsko upravljanje v podjetjih, na zunanjepolitičnem področju pa zahteva neuvrščenost ter odpravo ameriških baz v deželi. Na volitvah leta 1974 je PASOK dobil razmeroma malo glasov, njegovo vodstvo pa je napovedovalo, da utegne postati pomembna sila v prihodnosti, ko bo imel dodobra organizirano članstvo.

Združena levica je bila sestavljena iz dveh frakcij KP Grčije ter drugih revolucionarnih sil. Izgube, ki jih je KP pretrpela v času prepovedi in juntinega nasilja, so bile prevelike, da bi komunisti lahko dobili kaj več kot 10 poslancev v parlamentu. Obe komunistični partiji sta bili uzakonjeni šele septembra leta 1974. »Domovinska« komunistična partija se zgleduje po evrokomunizmu. »Tujinska« KP pa je sestavljena iz komunistov, ki so po državljanski vojni leta 1949 odšli v vzhodnoevropske države. Nova vlada je nekaj pregnanim grškim komunistom dovolila vrnitev, vendar pa se jih je razmeroma malo vrnilo, saj so se v nova okolja v vzhodni Evropi socialno že popolnoma vključili.¹²

Rezultati volitev leta 1974 so pokazali, da je stranka Nove demokracije dobila prepričljivo večino poslancev, čeprav je dosegla le 56,5 % glasov, kar pa ji je dalo 214 poslancev izmed 300, kar znaša kar 71,3 %. Grški volilni zakon temelji na tako imenovanem »okrepljenem« proporcionalnem sistemu, ki določa volitve v več krogih. V prvem krogu sta izvoljeni približno dve tretjini poslancev.¹³ V boju za preostala mesta lahko sodelujejo le stranke, ki so v prvem krogu dobile določen odstotek glasov. Tak sistem naj bi najmočnejši stranki omogočil čim večjo večino in ji tako olajšal upravljanje dežele. Majhne levičarske stranke le težko dobijo v prvem krogu toliko glasov, da bi lahko sodelovale v drugem krogu. Očitno je, da s tem želijo onemogočiti majhne in razcepljene levičarske stranke.

Ne glede na vse omejitve, ki jih prinaša meščanski volilni sistem, pa so bile prve volitve po padcu junte pomembna manifestacija enotnosti grškega ljudstva za dokončno zavrnitev polkovniške oblasti.

IV. Navzkrižja »civilne« Grčije

Čeprav je imela vlada popolnoma proste roke, je vendarle želela tudi formalno demokratičen razvoj. Po volitvah so šli Grki še enkrat na vo-

¹² Keesings' Contemporary Archives, 1974, str. 26 781 A. O grških komunističnih pregnancih je obširno pisal tudi Vjesnik, februarja in marca 1977.

¹³ Keesings' Contemporary Archives, 1974, str. 26 781 A.

lišča, odločili naj bi se med monarhijo in republiko. To glasovanje je bilo gola formalnost, prav tako referendum tudi ni bil prvi, saj so Grki med dvema vojnama kar petkrat zamenjali monarhijo in republiko.

Formalnost referendumu dokazuje tudi to, da so ga določili po volitvah v parlament. Če bi namreč Grki glasovali za monarhijo, bi nastal zapleten položaj, ki bi ga verjetno rešili tako, da bi kralju dali čisto protokolarne dolžnosti in pravice, ne bi pa mu dovolili sodelovati pri političnih odločitvah. Vendar pa je glasovanje popolnoma ovrгло take bojazni — Grki so se premočno odločili za republiko.¹⁴

Nova vlada je morala najprej popraviti stanje, ki ga je pustila junta. Polkovnikom so energično sodili zaradi upora v oboroženih silah. Novi najvišji častniki pa so postali tisti, ki se niso kompromitirali s sodelovanjem pri juntini oblasti.¹⁵

Pomemben precedens so bila tudi sojenja posameznim častnikom zaradi mučenja zapornikov. To so bila doslej najverjetneje edina sojenja proti mučiteljem političnih zapornikov na svetu.

Čeprav je Karamanlisova vlada desničarska, je začela z dokaj širokopoteznimi nacionalizacijami. Podjetja, banke, zavarovalnice, rafinerije, transportna podjetja in zasebne tovarne so pod državnim nadzorstvom zares začeli delati bolje in učinkoviteje in s tem koristijo grškemu ljudstvu, prej pa so le mogotcem in nekaterim visokim častnikom.¹⁶

Grška uprava je bila do prihoda civilne oblasti popolnoma centralizirana. Centralizacija upravnega aparata je trdna značilnost sodobne Grčije. Nova vlada je začela to stanje počasi spreminjati. Ne sicer v smeri popolne decentralizacije in krajevne samouprave, ampak v smeri postopne regionalizacije. Že prej obstoječe ministrstvo za severno Grčijo je dobilo nove pristojnosti, ki naj bi omogočile, da se bo učinkoviteje ukvarjalo s težavami tega dela dežele.

Glede na skoraj bizantinsko zastarelost šolskega sistema je potrebna tudi izobraževalna reforma. Novo grško šolstvo temelji na proučevanju starih jezikovnih in drugih vrednot, tehnične kulture pa pretežno ni. Nepravilno razmerje med humanističnimi in tehničnimi smermi ponazarja tudi to, da je v Grčiji nekajkrat več odvetnikov kot inženirjev. Prilaganje šolstva sodobnim potrebam pa je počasno in težavno.¹⁷

Glede na unitarne in centralistične tradicije novogrškega političnega življenja ta dežela nikoli ni imela velikega razumevanja za probleme manjšin, četudi manjšine v njenih mejah obstajajo.¹⁸

Tako je edina priznana narodnostna manjšina v Grčiji pravzaprav turška v vzhodni Trakiji. Položaj Turkov v Grčiji je zagotovljen s tem,

¹⁴ The Annual Register of World Events, Longman 1974—1975.

¹⁵ Keesings' Cont. Archives, 1974, str. 26 781 A.

¹⁶ Focus on Republic of Greece, IHT, sept., Paris.

¹⁷ A. Papandreu: *Griechische Tragödie*, str. 133.

¹⁸ Edward S. Forster: *A Short History of Modern Greece*, str. 245, Methuen Co. Ltd. London.

da živi v Carigradu grška narodnostna skupnost, prav tako pa tudi z nekaj medsebojnimi sporazumi med državama.¹⁹ Grška manjšina v Carigradu se počasi zmanjšuje, kar je posledica represivnih ukrepov turških oblasti, ki naj bi bili povračilo za slabo ravnanje s Turki na pretežno grškem Cipru.²⁰

V. Predčasne volitve leta 1977

Večstrankarski sistem v Grčiji ima vse značilnosti zahodnih demokracij. Nova ustava, ki je začela veljati leta 1975, Grčijo opredeljuje kot republiko s predsedniško ureditvijo. Predsednik republike lahko na predlog vlade razpusti parlament, predlog pa mora potrditi tudi svet republike, ki je sestavljen iz starejših politikov.

Predsednik ima tako le omejene funkcije, saj vodilne politične sile niso želele predsedniške diktature. Vendar pa institucija predsednika v sebi le nosi nevarnost. Kralju po ustavi ni prepovedano vrniti se v domovino, dovoljeno pa mu je, da se poteguje za najvišje politične funkcije. Prav zato je možnost, da kralj prevzame predsedstvo republike, kar bi pomenilo, da se je Grčija vrnila na stanje pred 21. aprilom 1967.

Ministrski predsednik Karamanlis je minulo leto razpisal nove volitve. Splošno prepričanje političnih opazovalcev v Atenah je bilo, da želi Karamanlis prepustiti mesto premiera, sam pa prevzeti predsedstvo republike. Vendar pa se to ni zgodilo. Karamanlis je svojo Novo demokracijo vodil tudi v predvolilnem boju novembra lani.

Na zahtevo opozicijskih strank, še zlasti pa socialističnega Pasoka, je vlada pripravila spremembe volilnega zakona.²¹ Ta zakon je starost, s katero Grki lahko volijo, znižal od 21 let na 20, prav tako pa je tudi malo omilil tako imenovani okrepljeni proporcionalni sistem, ki favorizira velike stranke. Spremembe so bile malenkostne, prav zato so opozicijske stranke glasovale proti zakonu. Spremembe so bile seveda sprejete, ker je imela Nova demokracija absolutno večino.

Že predvolilni boj je pokazal dve glavni politični sili: konservativno Novo demokracijo in socialnodemokratski Pasok. Karamanlisova stranka je svojo predvolilno strategijo zasnovala zlasti na tehle načelih:

— Grčija je del zahodne Evrope, gospodarsko ji bo najbolj pomagal vstop v EGS, tega pa lahko zagotovi le močna stranka, kot je Nova demokracija;

— vladajoča stranka ima tudi največje zasluge za ponovno vpeljavo demokratične vladavine v Grčiji, saj je odpravila tudi zadnje ostanke vojaške junte in utrdila večstrankarski sistem;

¹⁹ Keesings' 1965—1967, str. 20 629. Keesings' 1967—1968, str. 22 954 A.

²⁰ H. D. Purcell: *Cyprus*, str. 365, Ernest Bemm Ltd., 1969.

²¹ Keesings' Contemporary Archives, 1977, str. 28, 685.

— zadržanost v odnosih s sosednjo Turčijo, ki je bistvena skrb grške zunanje politike v zadnjih letih.

Opozicijski Pasok pa se že ves čas od svoje ustanovitve poteguje za bistvenejše spremembe v grški družbi. Nasprotuje vstopu te dežele v evropsko gospodarsko skupnost. Meni, da bi to pomenilo, da bi se odločitve o bistvenih gospodarskih problemih Grčije tako le prenesle iz Aten v Bruselj, kar pa nikakor ne bi rešilo bistvenih problemov te dežele. Vstop v EGS bi Grčiji prinesel le vladavino tujega kapitala, ne pa blaginje. Prav to bi deželo tudi precej približalo paktu NATO. Grčija je iz zahodne vojaške organizacije oziroma njenega vojaškega dela leta 1974 sicer izstopila, vendar pa si Karamanlisova vlada po Pasokovem mnenju prizadeva Grčijo ponovno približati NATO.²²

Glede Turčije je Pasok zahteval odločnejše korake. Karamanlisova vlada je bila do Turčije preveč popustljiva, kar je sosednjo deželo le spodbudilo k še večjim zahtevam glede pravic do ozemeljskih voda v Egejskem morju.²³

Panhelenistično socialistično gibanje (Pasok), ki ga vodi Andreas Papandreu, je tudi moralni zmagovalec lanskih volitev, saj je dobilo 93 poslancev (leta 1974 le 8). Karamanlisova Nova demokracija je v 300-članskem parlamentu dobila le 172 poslancev (leta 1974 — 214). Vseeno pa je to bilo dovolj za absolutno večino in Nova demokracija je spet sestavila vlado, Karamanlis pa je že sedmič zaprisegel kot ministerski predsednik.²⁴

Z lanskiimi volitvami je grška parlamentarna scena postala bipolarna: konservativna Nova demokracija in socialnodemokratski Pasok sta njena glavna elementa. Mavrosova unija centra pa je skoraj popolnoma razpadla.

Grška mednarodna politika pa ima v tem trenutku dva smernika: prizadevanja za rešitev ciprskega vprašanja skupaj z morebitno ureditvijo odnosov s sosednjo Turčijo in pa prizadevanja za vstop v EGS.

Po ponovni postavitvi liberalnih svoboščin grška vlada meni, da je upravičena do polnopravnega članstva v EGS. Pravila evropske deveterice za polnopravni sprejem zahtevajo tudi večstrankarski sistem v deželi-prosilki. Te pogoje zdaj Grčija izpolnjuje, pogajanja z EGS pa tečejo že dlje časa. Vendar v Bruslju oklevajo. Grčija si z vstopom obeta

²² Keesings' Contemporary Archives, 1977, str. 28, 685.

²³ Poleg spora okoli Cipra se Grčija in Turčija ne strinjata tudi glede razdelitve Egejskega morja. Grčija dokazuje, da so tudi skupina velikih grških otokov: Lemnos, Lesbos, Hios, Samos, Kos in Rodos ozemlje, okoli katerega ima Grčija pravico na celinsko polico, ki naj bi se raztezala po morskem dnu okoli otokov. Tudi če bi Grčija zahtevala le ozemeljske vode okoli otokov, bi to pomenilo, da Turčija nima več dostopa do svojih sredozemskih pristanišč. Vendar Grčija 12-miljskega ozemeljskega pasu še ni razglasila, saj bi imela Turčija to za Casus belli. Turčija predlaga, naj bi Egejsko morje razdelili po sredini, kar pa Grčija odločno odklanja, saj bi se tako oddaljeni grški otoki znašli pod turško suverenostjo.

²⁴ Karamanlis je bil premier tudi v vladah od 1955 do 1963.

hitrejši gospodarski razvoj in politične koristi, sama pa lahko ponudi le kmetijske pridelke, na primer južno sadje in tobak. Glede na prizadevanje Grčije je zdaj v drugačni luči tudi prizadevanje Španije in Portugalske, ki se demokratizirata in se prav tako potegujeta za vstop v EGS. Zahodna Evropa je sicer navdušeno pozdravila grško demokratizacijo, težave pa so, ko je to treba potrditi s konkretnim dejanjem — sprejemom v EGS. Grčija pa upa, da bo do začetka leta 1980 že polnopravna članica EGS. V tem smislu so usmerjene tudi vse grške diplomatske pobude.²⁵

VI. Prihodnji razvoj Grčije

V slabih štirih letih po padcu Papadopulosove junte se je v tej deželi utrdil sistem večstrankarske demokracije zahodnega tipa, kar je najbrž končni domet sedanjega procesa. Vendar pa: v okviru zgodovinskih možnosti je Grčija v zadnjih letih obilno napredovala. Sedanji vladi je najvažnejša težnja za ohranitev kontinuitete demokratične ureditve v Grčiji. To težnjo uresničuje že četrto leto. Nevarnost juntinga ponovnega vzpona je zatrta, čeprav se občasno še kažejo težnje po vrnitvi na staro.²⁶

V prihodnje bo morala grška vlada rešiti še dve vprašanji, ki se jih za zdaj še ne želi dotakniti ali pa jih rešuje le površno. Prvi problem so komunistični pregnanci v vzhodni Evropi. Karamanlisova vlada je sicer že leta 1974 uzakonila komunistično partijo. Glede pregnancev po državljanski vojni pa je vlada ubrala le selektiven pristop. Vrnitev je dovolila le nekaterim.

Grška KP za tujino se v parlamentu bori, da bi vrnitev dovolili vsem pregnancem. Komunistični emigranti so res ostanek preteklosti, ko so v tej deželi brezobzirno preganjali vse levičarje. Po navedbah grške KP za tujino je v vzhodnoevropskih deželah še vedno 36.500 grških pregnancev in njihovih družinskih članov, ki jim vlada ne dovoli, da bi se vrnili. Grčija »je izjema pravila, da se emigranti kakršnihkoli prepričanj vračajo v svoje domovine po nastopu demokratičnejšega režima, kot je bilo to v Španiji in na Portugalskem,« je v parlamentarni razpravi poudaril predstavnik KP za tujino.²⁷

Drugo vprašanje pa je položaj makedonske manjšine v egejski Makedoniji. Vlada bo sčasoma morala priznati resničnost. Trenutni položaj pa še ne kaže znakovboljšanja. Za grško vlado Makedoncev v Grčiji ni, proces pogrčenja pa se žal nadaljuje. Pravilno stališče do nacional-

²⁵ Focus on Republic of Greece, IHT, sept. 1977.

²⁶ Londonski Times, 24. VI. 1977, piše o upokojitvi 126 polkovnikov, ki so bili podpirali ostanke junte.

²⁷ Tanjugovo poročilo, 22. I. 1978.

nega vprašanja v Grčiji je imela le KP, ki je zagovarjala narodno samobitnost egejskih Makedoncev, prav tako pa tudi njihov pomemben prispevek v boju proti nacističnim okupatorjem.²⁸

VIRI:

- Papandreou Andreas: *Griechische Tragödie*,
Gaitanides Johannes: *Griechenland ohne Säulen*,
Ogrisek Dore: *Griechenland*,
Keesings' Contemporary Archives,
The Annual Register of World Events, Longman, 1974—1975,
Forster, S. Edward: *A Short History of Modern Greece*, Mentuen Ltd., 1959,
H. D. Purcell: *Cyprus*, Ernest Benn Ltd., London 1969,
UN Monthly Chronicle, avgust—september 1974, UN Office of Public Information,
Erdeljan Borivoj: *Kipar — nemirno ostrvo*, Sedma sila, Beograd 1964,
Stanković Čedomir: *Grčka uoči izbora*, Sedma sila, Beograd 1963,
Viri iz periodičnega tiska: Tanjug, Borba, Delo, Vjesnik, Frankfurter Allgemeine Zeitung,
Die Welt, Die Zeit, Der Spiegel, Stern, International Herald Tribune, Time, Times, Newsweek,
U. s. News and World Report.

²⁸ Vjesnik, februar, marec, 1977.

IVAN RIBNIKAR

Nekaj značilnosti našega denarnega sistema

Ne nameravamo teoretično razpravljati o tem, kako se izdaja denar in kaj vse lahko povzroči v narodnem gospodarstvu, če ga izdajamo preveč ali premalo. Na kratko bomo pogledali, če je kaj novega glede tega pri nas v zadnjih letih.

Začnimo z mehanizmom emisije denarja. Pri Narodni banki Jugoslavije ostajajo slej ko prej nemonetarne funkcije (financiranje zveznega proračuna, spodbujanje izvoza blaga, kmetijske proizvodnje in drugega z reeskontnimi krediti, financiranje nekaterih drugih namenov), ki ji onemogočajo, da bi pri emisiji in urejanju emisijske dejavnosti poslovnih bank še z drugimi ukrepi upoštevala samo količino denarja v obtoku ali samo obseg bančnih kreditov. Poglejmo, za kaj gre.

Narodna banka Jugoslavije mora zagotavljati, da lahko poslovne banke dajejo toliko dodatnih kreditov in s tem emitirajo toliko knjižnega denarja, kolikor ga je potrebno, da družbena reprodukcija nemoteno poteka. Obseg emisije primarnega denarja — gre za denar Narodne banke Jugoslavije, ki je v različnih oblikah: v obliki gotovine, rezerv poslovnih bank, različnih tako imenovanih centralnih depozitov pri Narodni banki Jugoslavije in še v nekaterih drugih količinsko manj pomembnih oblikah — mora biti podrejen potrebam povečanja vsega denarja v obtoku, tj. denarja centralne banke (gotovine) in poslovnih bank (knjižnega denarja).

To se pravi, da moramo pri monetarnem načrtovanju začeti s predvidevanjem dejavnikov, ki določajo potrebno količino denarja (to so obseg produkcije, splošna raven cen in obtočna hitrost denarja, če neštete dejavnike pokrijemo s tem pojmom). Na podlagi ocene teh dejavnikov pridemo do ocene, za koliko se mora povečati količina denarja v obtoku, in na podlagi ocene o potrebnem povečanju denarnega obtoka pridemo do tega, kaj mora Narodna banka Jugoslavije ukreniti, da bi lahko to dosegli.

Narodna banka Jugoslavije lahko omogoči potrebno povečanje denarnega obtoka tako, da poveča količino svojega denarja, tako imenovanega primarnega denarja, ali tako, da poveča monetarne učinke tega

denarja in to z znižanjem odstotka obveznih rezerv, z zožitvijo osnove za obračunavanje obveznih rezerv, z zmanjšanjem centralnih depozitov in z drugimi ukrepi, ki se sintetično izražajo s tako imenovanim monetarnim multiplikatorjem. Kakorkoli že, ali želi omogočiti povečanje denarnega obtoka samo s povečanjem količine primarnega denarja, tj. s primarno emisijo, ali tudi s spreminjanjem monetarnega multiplikatorja, je obseg primarne emisije končna postavka pri monetarnem načrtovanju. Je samo sredstvo za doseganje ciljev, ki so pred Narodno banko Jugoslavije na monetarnem področju. Zagotoviti mora namreč ustrezno povečanje denarnega obtoka.

Vendar pa podobno kot prej tudi v zadnjih letih Narodna banka Jugoslavije ni mogla dosegati ciljev na monetarnem področju zaradi nemonetarnih funkcij ali obveznosti, ki so ji bile naložene. Te so se izražale že v načrtovanem in še bolj v uresničnem obsegu primarne emisije. Njen obseg se je namreč že načrtoval glede na potrebe, ki jih mora financirati Narodna banka Jugoslavije (zvezni proračun, del gospodarstva). Vendar pa se je ta obseg primarne emisije, ki so ga terjali od Narodne banke Jugoslavije, le s težavo — ali pa se sploh ni mogel — uskladili s tistim obsegom primarne emisije, ki bi bil potreben z monetarnega vidika. Navadno bi zadoščal manjši obseg primarne emisije, da bi Narodna banka Jugoslavije lahko omogočila potrebno povečanje denarnega obtoka.

V nekaterih letih je poskušala zmanjšati učinke prevelike primarne emisije z različnimi ukrepi (s povišanjem odstotka obveznih rezerv, z razširitvijo osnove za obračunavanje obveznih rezerv, z uvajanjem in razširitvijo centralnih depozitov), s katerimi je ustvarjala umetno potrebo po primarnem denarju. V zadnjih dveh ali treh letih tega v glavnem ni delala več, ampak je pustila, da se je velika primarna emisija pokazala na povečanju količine denarja v obtoku.

Tako je temeljni problem na področju emisije denarja še vedno podrejenost Narodne banke Jugoslavije nemonetarnim zahtevam, ki so praviloma navzkriž z monetarnimi. Zaradi tega je praviloma primarna emisija večja, kot bi bilo potrebno. Ta problem pa bi samo delno rešili, če bi vztrajali pri tem, da mora biti obseg primarne emisije podrejen nemonetarnim zahtevam in da tako določen prostor za primarno emisijo lahko napolni Narodna banka Jugoslavije s krediti za tiste namene, za katere od nje zahtevajo, da jih mora financirati.

Če bi ostali samo pri tej spremembi, ki pa je ne moremo tako preprosto uresničiti, saj bi morali poiskati druge vire za financiranje namenov, ki jih je doslej financirala Narodna banka Jugoslavije, nismo z ničemer rešili drugega problema, ki se kaže takrat, ko je naša devizna bilanca aktivna, ali ko je njen deficit manjši od načrtovanega ali sploh, ko je njen deficit relativno majhen.

Narodna banka Jugoslavije mora namreč s posegi na deviznem trgu zagotavljati, da se bodo devizni tečaji gibali znotraj mej, ki jih sicer sama

postavlja, vendar pa mora pri tem upoštevati gibanja deviznih tečajev drugod po svetu in gibanje naše plačilne ali devizne bilance. Z monetarnega vidika je pomembno, da mora Narodna banka Jugoslavije ponuditi devize na deviznem trgu, poseči mora v svoje devizne rezerve v tistih obdobjih, ko je devizna bilanca pasivna, devizni pritek pa manjši od odtoka; in pokupiti presežek deviz z deviznega trga, ko je devizna bilanca aktivna, ko je devizni pritek večji od odtoka. Ko prodaja devize, jemlje svoj denar, tj. primarni denar, iz obtoka, in ko devize kupuje, daje svoj denar v obtok. Pri tem seveda ne jemlje svojega denarja iz obtoka in ga ne daje v obtok zaradi tega, ker bi želela zmanjšati ali povečati količino svojega denarja, ampak zato, ker je dolžna skrbeti za gibanje deviznih tečajev, da se ne bi preveč povišali ali znižali.

Tako jemlje Narodna banka Jugoslavije svoj denar iz obtoka, če je devizna bilanca pasivna, čeprav tega ne želi, in ga daje v obtok, ali primarni denar ji uhaja v obtok, čeprav tega ne želi, ko je devizna bilanca aktivna. Da ne bi bilo zaradi tega v obtoku preveč ali premalo primarne denarja, bi morala primarni denar, ki ga je potegnila iz obtoka zaradi posegov na deviznem trgu, nadomestiti tako, da bi odobrila dodatne kredite. Prav tako bi morala potegniti z zmanjšanjem kreditov nazaj tisti primarni denar, ki ji je prek deviznih transakcij ušel. Vendar se prav tukaj, kako potegniti nazaj tisti primarni denar, ki ji je ušel z deviznimi transakcijami, pričejo težave.

Težav seveda ni, ko je treba z dodatnimi krediti nadomestiti tisti primarni denar, ki ga je morala pri pasivni devizni bilanci potegniti iz obtoka. To je celo ugodno z monetarnega vidika, saj se v takšnih razmerah lahko približa tistemu obsegu primarne emisije, ki je potreben za to, da bi bilo povečanje količine denarja v obtoku samo tolikšno, kot je potrebno. Če pa v celoti nadomesti tisti primarni denar, ki ga je potegnila z deviznimi transakcijami, z dodatnimi krediti, potem bo bolj opravila svoje nemonetarne funkcije — v večji meri bo s krediti ustregla potrebam tistih, ki so navezani nanjo (zvezni proračun, del gospodarstva). Takšne razmere so torej ugodne za Narodno banko Jugoslavije v obeh njenih funkcijah — v monetarni in nemonetarni.

Prav narobe pa je takrat, ko je devizna bilanca aktivna, kot je bila na primer v letih 1972, 1973 in 1976. Ker takrat Narodni banki Jugoslavije zaradi posegov na deviznem trgu uide primarni denar, bi ga morala potegniti nazaj z zmanjšanjem kreditov. Kot nam kažejo dosedanje izkušnje, tega Narodna banka Jugoslavije ne more storiti. To bi namreč pomenilo, da bi morala žrtvovati monetarnim obveznostim svoje zelo pomembne nemonetarne obveznosti, za katere pa smo že ugotovili, da so pri določanju obsega primarne emisije pomembnejše od monetarnih. Skratka, Narodna banka Jugoslavije ne more potegniti nazaj tistega primarnega denarja, ki ji uide z deviznimi transakcijami, tako, da bi zmanjšala kredite.

Kreditov namreč ne daje takšnim institucijam, da bi jim lahko zmanjšala načrtovani obseg kreditov, in tudi ni možnosti, da bi jih napotila, naj si poiščejo potrebna sredstva drugod, na primer pri poslovnih bankah. Te institucije so komitenti Narodne banke Jugoslavije prav zaradi tega, ker ne morejo drugje dobiti tolikšnih kreditov, kolikršni so jim potrebni. Poleg tega pa velja za federacijo, kot zelo pomembnega komitenta Narodne banke Jugoslavije, da bo njen finančni položaj praviloma zelo slab prav takrat, ko bo devizna bilanca aktivna in zato sploh ne pride v poštev, da bi ji lahko Narodna banka Jugoslavije zmanjšala kredite. Aktivna devizna bilanca pomeni predvsem manjši uvoz blaga in s tem v zvezi manjše dohodke federacije od carin, ter večji izvoz blaga, ki pa spet pomeni večje izdatke federacije zaradi premij in drugih beneficij, ki so jih deležni izvozniki.

Tako v obstoječem sistemu emisije primarnega denarja ne more biti drugače, kot je bilo doslej, da namreč Narodna banka Jugoslavije izpusti iz rok kontrolo nad emisijo primarnega denarja, če je devizna bilanca aktivna. Tiste količine primarnega denarja, ki ji v takšnih razmerah uide, ne more potegniti nazaj. Lahko samo poskuša zmanjšati učinke primarnega denarja na količino denarja v obtoku, tj. na kreditno in emisijsko aktivnost poslovnih bank. V zadnjih dveh ali treh letih tudi teh možnosti nima več, ker ne more poljubno spreminjati režima obveznih rezerv in uvajati centralnih depozitov.

V takšen položaj pa ne pride Narodna banka Jugoslavije samo takrat, kadar je devizna bilanca aktivna. Če je devizna bilanca aktivna, je samo njen položaj mnogo težji. V podobnem položaju je namreč tudi takrat, ko je deficit devizne bilance nenačrtovano majhen, ali sploh, ko deficit devizne bilance ni velik. Takrat je namreč razlika med njenimi monetarnimi in nemonetarnimi obveznostmi velika, in to tem večja, čim manjši je deficit devizne bilance.

S tem smo videli, da ni problem samo v tem, kako spraviti obseg primarne emisije v okvir potreb za zagotovitev zadostnega povečanja količine denarja v obtoku. Treba je še zagotoviti, da bo lahko Narodna banka Jugoslavije kompenzirala tudi učinke suficita ali relativno majhnega deficita devizne bilance na količino primarnega denarja. To pa zahteva, da ima proste roke, da lahko kredite, s katerimi emitira primarni denar, poljubno spreminja, navzgor in navzdol, ne da bi s tem življenjsko prizadela pomembne institucije in/ali sektorje v našem narodnem gospodarstvu.

Mehanizem emisije primarnega denarja torej ne zagotavlja, da bi bilo v obtoku toliko denarja, kolikor smo načrtovali, ali, kar je pomembneje, kolikor ga potrebujemo za nemoten potek reprodukcije. Na količino denarja pomembno vplivajo naključni faktorji, kot so saldo devizne bilance in predvsem nemonetarne obveznosti, ki so naložene Narodni banki

Jugoslavije, in v tej zvezi, ali jih lahko vsaj približno uskladi s svojimi monetarnimi obveznostmi ali ne.

Pravkar smo omenili potrebno količino denarja v obtoku za nemoten potek družbene reprodukcije. Ustavimo se še pri tem. Zanima nas, kako odseva v narodnem gospodarstvu dejstvo, da obseg emisije denarja ni usklajen s potrebami po denarju. Zanima nas torej, kaj počne denar, če ga pride v obtok več, kot je potrebno, in kaj, če ga pride v obtok premalo.

Pri odgovoru na zastavljeno vprašanje moramo razlikovati med dvema funkcijama, ki ju opravlja denar, še posebej dodatni denar. Gre za funkcijo plačilnega sredstva in, kar je morda nepričakovano, za funkcijo pre-razdeljevalca narodnega dohodka.

Dogajanja po letu 1965 nam kažejo, da lahko gospodarstvo shaja z različnimi količinami denarja relativno glede na družbeni produkt. Pri tem mislimo na denar v njegovi funkciji plačilnega sredstva. Če je bilo denarja premalo, monetarna politika je bila relativno restriktivna, si je gospodarstvo pomagalo tako, da je emitiralo svoj, tj. komercialni denar. Na zunaj se je to kazalo v naraščanju medsebojnih dolgov in terjatev v narodnem gospodarstvu. To stanje smo označevali kot nelikvidnost. Če je bilo denarja več, emisijska politika je bila bolj ekspanzivna, je začel bančni denar izpodrivati komercialnega in bančni kredit neposredne kredite med gospodarskimi organizacijami. Zahvaljujoč se tej elastičnosti se je gospodarstvo prilagajalo spreminjajoči se monetarni politiki, ki je bila, kot smo spoznali, posledica stanja devizne bilance in problemov v zvezi z usklajevanjem monetarnih in nemonetarnih obveznosti Narodne banke Jugoslavije.

Kar zadeva temeljno funkcijo denarja in denarne politike, da namreč zagotavlja nemoteno plačevanje, je torej takrat, ko za opravljanje te funkcije ni bilo zadosti denarja, prevzemal to funkcijo komercialni denar, in bančne kredite so nadomeščali neposredni krediti. Ko je prišlo v obtok več denarja za opravljanje te funkcije, je bančni denar začel izpodrivati komercialnega in bančni kredit neposredne kredite. Na koncu koncev se je pokazalo, da je relativno restriktivna monetarno-kreditna politika pripeljala samo do tega, da se je razdeljeval in menjal družbeni produkt z večjimi družbenimi stroški. Zato bi bilo z družbenega vidika najbolje, če bi Narodna banka Jugoslavije omogočila tolikšno emisijo denarja, da se gospodarskim organizacijam ne bi bilo treba zatekati k emisiji svojega, tj. komercialnega denarja.

V zadnjih dveh letih, tj. od aprila 1976, se je spremenila oblika komercialnega denarja, ki ga lahko izdajajo gospodarske organizacije, če ni dovolj bančnega denarja. Gre za menico, ki lahko nadomesti bančni denar najprej tako, da se plačilo odgodi za do tri mesece, in potem še tako, da se menica v času do njene dospelosti uporablja za plačevanje.

Dosedanje izkušnje z menico kažejo, da bi menica začela nadomeščati denar kot plačilni instrument samo takrat, če bi bilo v obtoku premalo denarja, to se pravi, če bi bila monetarna politika relativno restriktivna. Če torej hočemo, da menica v večji meri izrine denar, mora začeti Narodna banka Jugoslavije voditi zelo restriktivno monetarno politiko. To pa verjetno ne more biti zavestni cilj, da bi težili k temu, da menica izpodriva in končno morda izrine denar. To bi namreč pomenilo, da zavestno spodbujamo uporabo dražjega načina za razdelitev in menjavo družbenega produkta.

Menica ostaja skupaj z drugimi tremi instrumenti pomembna kot sredstvo za zavarovanje plačil ali terjatev. Kot plačilni instrument pa daje gospodarstvu možnost, da prebrodi obdobja, ko je zaradi kakršnih koli razlogov monetarna politika manj ekspanzivna, ne da bi se moralo zatekati k takšnim oblikam komercialnega denarja, kakor smo jih poznali do aprila 1976.

Monetarna politika pa ni pomembna samo s tega vidika, da daje v obtok toliko denarja, da gospodarstvu ni treba emitirati v večjem obsegu svojega dražjega denarja, dandanes menice, ampak še z drugega vidika. Čim večja je emisija denarja, tem večja je namreč prerazdelitev narodnega dohodka na ravni Narodne banke Jugoslavije in tudi prek poslovnih bank. Ker se opravlja ta prerazdelitev predvsem v korist gospodarstva, ne more biti nepomembna glede na probleme, ki jih ima gospodarstvo z akumulacijo in z njenim združevanjem.

Da se prerazdeljuje narodni dohodek v korist gospodarstva, je očitno. Večina dodatnega denarja, ki pride v obtok, pride v obtok s krediti gospodarstvu. Kot posledica tega se ustrezno povečajo tudi sredstva bank, vendar so to predvsem sredstva drugih sektorjev. To se pravi, da gre denarna akumulacija iz drugih sektorjev v gospodarstvo. Pri tem ni niti tako pomembno, da za te kredite plačuje gospodarstvo obresti po obrestni meri, ki je nižja od stopnje inflacije. To ni največja ugodnost za gospodarstvo. Najpomembnejše je preprosto dejstvo, da dobiva bančne kredite, ki mu omogočajo investicijsko dejavnost.

Pri relativno restriktivni monetarni politiki vsega tega ni. Izhoda iz pomanjkanja sredstev za investicije ne more najti tako preprosto kot za pomanjkanje denarja kot plačilnega sredstva. Naraščajoči medsebojni krediti v okviru gospodarstva lahko samo prerazdeljujejo dano akumulacijo gospodarstva, ne morejo je pa povečati. Zaradi tega bi se v takšnih razmerah zmanjšala investicijska dejavnost, če ne bi odprli še zadnjega vira za financiranje investicij — uvoza kapitala iz tujine.

Tako moramo iskati povezanost med stopnjo naraščanja količine denarja v obtoku, investicijsko dejavnostjo in stanjem devizne bilance. Pri tem je seveda povezanost med stanjem devizne bilance in stopnjo naraščanja količine denarja v obtoku obojestranska. Aktivna devizna bilanca vodi k veliki monetarni ekspanziji, ki pa je potrebna, da bi prišlo gospo-

darstvo do potrebne akumulacije. Pasivna devizna bilanca omogoča relativno restriktivno monetarno politiko, ki pa gospodarstva ne prizadene prehudo v njegovi investicijski dejavnosti, ker ima na voljo več tuje akumulacije.

Ocena obeh strani, tj. mehanizma emisije denarja in vedenja gospodarstva in drugih uporabnikov denarja, kar zadeva denar, na podlagi vsega, kar smo povedali, ne more biti preprosta. Največkrat je tako: kar je z ene strani dobro, je z druge slabo. Tako se na primer spreminjajoči se monetarni politiki, in ta se spreminja glede na stanje devizne bilance in probleme v zvezi z usklajevanjem monetarnih in nemonetarnih obveznosti Narodne banke Jugoslavije, prilagaja gospodarstvo s spreminjajočim se obsegom emisije svojega komercialnega denarja. Naprej. Na splošno velika emisija denarja pomeni več akumulacije in investicij za gospodarstvo prek prerazdelitve dohodka iz drugih sektorjev v sektor gospodarskih organizacij ali v zadnjem času v sektor organizacij združenega dela iz gospodarstva. Manjša emisija denarja pomeni sicer lahko kamenček k stabilnosti, vendar prizadene gospodarstvo v njegovi investicijski dejavnosti. To se navadno ne zgodi, ker gre delno že zaradi mehanizma emisije denarja hkrati za povečanje uvoza kapitala iz tujine. Uvoz kapitala je za danes nekaj dobrega, za prihodnost pa je breme, in tako naprej.

Poznavanje in upoštevanje zakonitosti našega denarnega sistema nam lahko pomagata spremeniti ta sistem na bolje. Novi zakoni s tega področja so samo posoda, ki še čaka na novo vsebino.

GIUSEPPE VACCA

Kakšno državo moramo braniti?

Gesel, kot je »ne z rdečimi brigadami, ne z državo«, ali splošneje, konceptov, ki sejejo ali zrcalijo nekakšno nezaupanje proti tej državi, ne smemo podcenjevati.¹ Razglašajo jih sicer majhne skupine, vendar pa verjetno odsevajo neko ozračje, ki je veliko bolj razširjeno, kot si mislimo. Razlogov je več: v vsakdanji izkušnji državljani takorekoč z roko zadevajo ob hudo neuravnoteženost vseh vrst aparatov in služb, in to ne šele od danes; razširjeno je vulgarno pojmovanje države kot množice sovražnih aparatov ali aparatov prisile; enostransko pojmovanje države kot aparata, ki je tuj državljanom, je zakoreninjeno v višji kulturi, širijo pa ga tudi najrazličnejši idejni tokovi po deželi; različni tokovi demokratične kulture so si v zadnjih letih močno prizadevali, da bi zagotovili nepretrganost države po padcu fašizma; in končno, v vseh kapitalističnih državah prevladujejo od tridesetih let sem (v nekaterih pa posebej po letu šestdeset) restriktivni ukrepi ali, drugače rečeno, dogajajo se procesi, ki naj bi na novo vzpostavili avtoritarno strukturo države kot odgovor na različne oblike in stopnje epohalne krize kapitalizma.

Pojmovanja, ki se zrcalijo v teh geslih, je zato treba vztrajno spodbijati tudi na kulturni ravni, če naj jih zavrremo. Soočiti jih moramo s trdno analizo narave *demokratične republike* in pokazati, kaj se z njo dogaja v naši deželi. Zelo razvidno je treba pokazati na posebne značilnosti »italijanskega primera«. Lahko se zgodi, da bomo dobili vtis, da je naš primer izjemen in dramatično »osamljen«. Toda čisto jasno bo tudi, *da je to državo treba braniti*.

Zaradi časopisne prostorske omejenosti, bom kot poskus razlage začrtal le shemo, ki nikakor ne bo prava analiza.

Mislím, da moramo ugotoviti, da je v življenju *države-aparata* po koncu vlad protifašistične enotnosti vse do leta 1968 in kljub temu da smo sprejeli ustavo, v temelju vendarle prevladovala kontinuiranost stare

¹ Avtor prispevka, G. Vacca, je bil rojen v Bariju 1939; je profesor za zgodovino političnih doktrin na univerzi v Bariju in član CK KPI. Med številnimi spisi omenjamo: delo o Spaventu, Lukácsu, Korschu, znanosti in državi, o Togliatiju in o aktualnih političnih in kulturnih temah 1960 in 1970 let, o prehodnem obdobju, socializmu, demokraciji, politiki in politični znanosti. Njegov prispevek smo prevedli iz »Rinascita« št. 15, 14. 4. 1978, str. 5–6.

države. Ne mislim samo na to, da je še naprej veljala fašistična zakonodaja, veliko bolj mislim na to, da ni prišlo do preobrazbe in da se je dogajala protidemokratska diskriminacija, kar je v teh dvajsetih letih v različni meri označevalo odločilne aparate republikanske države. V upravljanju države je prevladal *protikomunizem*, ki je postal humus za obnavljanje stare države, in to se je dogajalo tudi v drugih kapitalističnih državah. Vendar pa je idejni temelj demokratične države v Italiji protifašizem, kakor je eksplicitno zapisano v ustavi, zato je do restavracije stare države pod praporom protikomunizma lahko prišlo le tako, da se je restavracija omejila na državo-aparat. Celo v letih hladne vojne, ko je tudi v naši deželi divjal množični protikomunizem, namreč nikoli niso bile do kraja uničene temeljne lastnosti protifašistične enotnosti, ki so spravile v življenje novo republikansko državo. Tako se je lahko vzpostavila nova vez med množicami in institucijami. Na političnem področju so se množice organizirale tako, da je iz tega izšla nekakšna *država-proces*, ki je v dinamiki političnih in razrednih razmerij, značilnih za tridesetletje republike, naredila globok *prelom* z vso prejšnjo izkušnjo enotne države. Z državo-procesom razumem vsa gibanja in težnje, ki temeljijo v civilni družbi in zajemajo vso pahljačo političnih in razrednih razmerij, kar postopno pušča svoj pečat tudi na državnem aparatu in njegovi institucionalni izoblikovanosti. Če gledam od tu, se mi kaže, da v italijanskem političnem življenju republikanskega tridesetletja prevladujejo elementi novega. Ne mislim samo na temeljno vrednoto njenega nastanka, na protifašistično revolucijo. In ne samo na ustanovno listino in na politične svoboščine, ki jih ta sankcionira in ki niso nikoli odpovedale. Mislim na oblikovanje italijanskega političnega sistema in na dinamično prepletenost, ki se je v tem sistemu vzpostavila med državo in civilno družbo, in sicer ob pobudi in v znamenju demokratične ekspanzije te družbe, ki je čisto posebne vrste.

Shematično bi rad začrtal temeljne elemente tega procesa. Mislim, da je njegov vir predvsem v togliattijevski odločitvi za »novo partijo«. Od tod pa izhajajo različni posebni vidiki italijanskega političnega sistema. Predvsem gre za tisto posebnost, ki je Italijo naredila za edino deželo na kapitalističnem Zahodu, kjer je bila v tridesetih letih poglavitna delavska stranka komunistična partija in ne kakšna socialnodemokratska ali socialistična stranka. Pa tudi način, kako je komunistična partija uresničila dejansko prednost delavskega razreda v obrambi in razvoju demokracije, določa dogajanje vsega političnega življenja. Zgolj za primer: kako bi mogli podcenjevati vpliv čiste proporcionalnosti, načelo, ki so ga delavske stranke vneto zagovarjale (1953) in je poslej med vsemi velikimi kapitalističnimi državami uveljavljeno samo v Italiji? Popolna politična soudeležba, ki jo to načelo daje vsem manjšinam, je nemara poglavitni vzgib za bolj demokratična razmerja med partijami-aparati ter njihovimi člani in volivci; ta razmerja so namreč bolj demokratična kot drugod. Od tod pa tudi izvira temeljni zadržek glede preobrazbe partij v aparate čistega

posredništva, ki delijo sredstva in so si med seboj vedno bolj podobni, vsi pa zajeti v splet »državnih ideoloških aparatov« za nadzorstvo množic od zgoraj, kar je sicer značilno za skoraj vse kapitalistične države, katerim pa, in to je paradoks, naša politologija zavida popolni bipartizem. Prav to je bil odločilni element, da je partijski sistem postal to, kar dejansko je: *splet demokracije, ki se organizira, množične demokracije*.

Poleg tega bi rad prav posebej poudaril moč vpliva, ki sta ga imela in ga še imata način obstoja in politična linija delavskih strank (zlasti KPI), ko določa nasprotnika in prispeva k določevanju narave krščanske demokracije, *vladne stranke vladajočih razredov*. Tu ni prostora, da bi proučili, kako sta tudi njen način obstajanja in njena politična akcija pozitivno vplivala na naš razvoj. Rad pa bi nakazal, katere so posebne značilnosti, ki jih je prevzela krščanska demokracija, da bi odgovorila na naš način obstajanja. Krščanska demokracija se namreč razlikuje od vseh drugih meščanskih vladnih strank na Zahodu. V prvi vrsti je tudi sama morala biti množična stranka; čeprav seveda v protikomunistični in protidelavski funkciji. Svoje odnose z množicami je gradila skoz »državno skrb« in podobne oblike. Vse to pa se je dogajalo v političnem okviru, ki je zanj značilna zelo visoka stopnja konfliktnosti in prvenstvo enotne in protifašistične pobude delavskega razreda, zato je to vplivalo tudi na kolateralni korporativizem krščanske demokracije, saj je navsezadnje uravnovesila posodabljanje velikih delov srednjih razredov, ki so bili prej poglavitna množična opora zmernim in desnim subverzivnim idejam. Tako je krščanska demokracija postajala vedno bolj posrednik in uravnoteževalec tudi najbolj zaostalih delov srednjih razredov in ljudskih množic.

Iz vsega tega pa izvira še druga posebnost meščanske vladne stranke v naši deželi: ne more biti *konservativna*. Krščanska demokracija je namreč postopoma pridobivala svoje prvenstvo tako, da je vedno bolj postajala razlagalka razvojnih teženj dežele, ko je sama upravljala razvoj in ga usmerjala, kolikor je le mogla, v smeri »pasivne revolucije«. Podcenjevati pa tudi ne gre tega, da je morala meščanska vladna stranka, če je hotela izpolniti takšne naloge, ohranjati zelo tesne stike s »katoliškim svetom v deželi, kjer je pač sedež Vatikana, in v razmerah, ko katoliška cerkev že trideset let in sicer na svetovni ravni z vso prizadevnostjo določa svojo linijo ločitve od stoletne zveze s kapitalistično družbo. Od tod izhaja po mojem mnenju najbolj prepričljiv dokaz množične demokratične zakoreninjenosti krščanske demokracije, ki je njen konstitutivni element in ki se mu zaradi številnih razlogov ne more odpovedati.

Nazadnje bi rad opozoril na posebno vlogo, ki jo je v tem kontekstu imelo sindikalno gibanje v naši deželi. K temu, da je sindikat postal močno gibalno enotnosti zaposlenih in nezaposlenih in ne le korporativno sredstvo »varovanih« delavcev, kar je v večini kapitalističnih dežel, so močno pripomogli komunisti.

Naš prispevek je bil odločen že vse od rimskega sporazuma, ko je zaživel sistem industrijskih razmerij, ki je v naši deželi postal vzgib za *konflikt* in za njegov odločilni pomen v gospodarskem razvoju in v razvoju demokracije. Poudaril bi še, da se je posebno razredni sindikat že v štiridesetih in petdesetih letih opredelil do splošnih tem o razvoju. Iz teh konstitutivnih značilnosti je italijansko sindikalno gibanje črpalo moč, da je lahko uveljavilo svojo dejansko avtonomijo, kar Italijo tudi loči skoraj od vseh kapitalističnih dežel. Prvenstvo v tem, da omejujejo sindikat zgolj na »transmisijsko verigo«, imajo namreč na Zahodu predvsem velike socialne demokracije. Pozabiti pa tudi ne gre, da je italijansko sindikalno gibanje zaradi tega lahko tako zakoreninilo v množicah tudi jasno demokratično ravnanje: razširilo je navado protifašističnih političnih stavk, kar je bil zanesljivo prvi korak v demokratični protiofenzivi v okoliščinah, ki so bile v tridesetih letih pogoste in so hotele ravno nasprotno.

Sestavine države-procesa, na katere sem sintetično opozoril, so se razvile že v prvem dvajsetletju republikanske države. Zato je mogoče trditi, vsaj s tega gledišča, da je bila protifašistična enotnost velikih množic dejanski vzgib vsega temeljnega političnega dogajanja. Ko je leta 1968/69 zaradi študentskih, delavskih in sploh množičnih bojov »italijanski razvojni model« zašel v krizo, se je začela faza »organske krize« in je vplivala na nastanek »krize hegemonije«. Protikomunizem, jedro države-aparata, ni več vzdržal. Z njim pa je zašel v krizo tudi ves državni red ter družbena in politična razmerja, ki jih je bil vzdrževal. Razvil se je nov demokratični proces, ki še danes določa politično situacijo; tu bi se za hip zaustavil.

Delavski razred si je izoblikoval nove oblike združevanja in ukrepanja. Enotnost, avtonomnost in sindikalna demokracija so se silovito razvijale in vplivale na nastanek novega sindikata svetov, ki je bil začetek združevanja razpršenih elementov »demokracije proizvajalcev«. Staro centralistično in birokratsko državo so pretresle nove oblike političnega predstavnštva, ki so obogatile zgolj predstavniško demokracijo in so nakazovale možnosti, da se jo preseže. Nova množična gibanja so se potrdila kot odločilni dejavniki političnega življenja in so vzpostavila, kar je posebej italijanska značilnost, pozitivne stike z delavskim gibanjem. Konflikti in proces demokratizacije načenjajo celotno vezivo aparata za reprodukcijo in hegemonijo, tkivo posameznih teles in »totalnih institucij«. V državi-aparatu je kriza načela stari avtoritarni režim odnosov, hierarhije, položajev in vrednot. In končno, nastali so odločilni politični premiki, tako da je prišlo na dnevni red tudi vprašanje vstopa delavskih strank v vodenje države.

Tako torej v zadnjem desetletju izstopajo posebnosti »italijanskega primera«. Bolj ko se je kriza poglobljala in so si sledili poskusi rušenja, bolj je v deželi silovito rasel proces demokratizacije. Demokratična država je doživela globoke spremembe, ki so razširile področje organizacije

delavskega razreda v vladajoči razred in naznačile vprašanja »demokracije na prehodu«. V nobeni drugi kapitalistični državi se v zadnjem desetletju ni zgodilo nič takega. In zato je to *država, ki jo hočemo in moramo braniti*. Ničesar »obrambnega« v čistem smislu ni v geslu »braniti republikansko državo«; ničesar, kar bi spominjalo na nemoč delavskega gibanja v drugih okoliščinah evropske zgodovine okoli leta 1900. Za to demokratično državo so vedno bolj značilni procesi, ki sem jih poskušal predstaviti: velike množice se že organizirajo na nov in avtonomen način, težijo k zelo naprednim ciljem v oblikah participacije, ki so jasno opredeljene in porajajo globoko institucionalno preobrazbo. Braniti demokracijo, braniti to državo je potemtakem politično delovati z namenom, da ti procesi ne bi bili prekinjeni ali preprečeni, in z namenom, da bi nastajale nove, še bolj napredne politične sinteze.

Najbolj zahrbtnen napad prihaja danes od terorizma. To past moramo proučiti prav do konca. Demokratični procesi, ki smo jih obravnavali, imajo tudi zelo visoko ekonomsko, socialno in politično ceno. Kadar pride do spremembe tolikšnih razsežnosti, je nujno, da povzroči — in v zadnjih letih tudi je povzročila — hujše disfunkcije v življenju aparatov kot nasprotni udarec. Tako je vsaj dotlej, dokler se ti aparati v celoti ne vzpostavijo na novo. Njihova preobrazba pa ni kratkotrajna muka. Gre za dolgotrajno delo, kjer je toliko več poskušanja, kolikor so procesi bolj demokratični. Gre za to, da se spremeni družbeni temelj, ki določa dinamiko državnega aparata in razmerij, ki so zanj značilna. Bistveno gibalno tega procesa je po mojem mnenju nova politična enotnost, ki se stke okrog vprašanja »nujnostne vlade«. Vzpostavitev in oblikovanje nove vlade začenjata namreč proces spreminjanja družbenih temeljev demokratične države in krčita pot za preobrazbo, ki jo dežela terja, da bi se mogla upreti krizi.

Okrog vzdrževanja te politične enotnosti poteka torej velika igra. Pod udarci krize, zaradi terorističnih napadov in pritiskov velikih notranjih in mednarodnih sil bi se lahko zgodilo, da bi se krščanska demokracija ponovno naravnala v smer izrabljanja vlade. Nekatera taka znamenja je že opaziti v njenem okviru, namreč v tistih stališčih, ki zasmehljivo zametujejo vsakršno kritiko, kažejo na »nujnostno« večino kot na nekaj, česar ni mogoče preseči, in poskušajo ukloniti stranke, ki s krščansko demokracijo sodelujejo na ravni nekritičnega sprejemanja kontinuitete demokratskega režima. To so stališča, ki spet postavljajo notranje probleme krščanske demokracije pred probleme dežele. Toda v njih se skriva veliko vprašanje: enotnost krščanske demokracije, ki je s krizo države pri nas postala objektivno vprašljiva.

Po drugi strani pa je to politično enotnost mogoče okrepiti samo tako, da pokažemo državljanom, da se ta enotnost splača. Za začetek bi bilo torej treba doseči, da bi ta vlada funkcionirala, da bi se soočila z okoliščinami, se lotila obnovitve in okrepitve države in gospodarstva. S tega stališča pa so naše naloge nemara še trše. Ne samo in ne predvsem

zato, ker ima ta vlada program, ki ne ustreza potrebam dežele in ki nam ne omogoča, da bi neposredno delovali v izvršilnih organih; ampak predvsem zato, ker imajo mnoge izmed zahtevanih reform državne razsežnosti in obsegajo veliko večje naloge in moči, kot jih je mogoče izpolniti z vladno akcijo.

Zato se mi zdi, da se bo politična enotnost, ki danes vzdržuje nujnostno večino, odločila predvsem na tleh zavezništev, katera bo, »od zgoraj in od spodaj« uspelo vzpostaviti delavskemu razredu s poglavitnimi deli srednjih razredov. S tega vidika pa se mi odkrivajo za nas vedno nove naloge. S krizo skrbniške države, države-varuha, se je premaknilo tudi bistveno območje zavezništev; zdaj to ne more več biti tradicionalno območje spodbujanja k razvoju prek osebne porabe in z njenim razširjanjem. Če bomo do kraja doumeli objektivnost in posebnost krize, če bomo v njej videli priložnost za spremembo, če bomo do vseh posledic izpeljali linijo »doslednega spreminjanja« na podlagi izvirne in še enkrat izrazito italijanske postavitev naše partije, potem bomo nemara močno prestavili področje zavezništev. Prestavili ga bomo namreč v smeri kvalitete in organizacije dela, tako da bomo vso našo akcijo vpeli v živo tkivo razmerij med produkcijo in reprodukcijo; od prepletenosti produkcije in reprodukcije je poslej odvisna dejanska dinamika vlade množic in tudi gospodarstva, določata pa tudi nosilno jedro današnje razširjene oblike države.

JOVAN JOVANOVSKI

Ljubomir Jakimovski: Socialistično samoupravljanje

(njegovo zgodovinsko mesto in perspektive)

V sodobni politološki znanosti številne raziskave o socializmu in samoupravljanju ne bi mogle veljati za posebno novost. Ta pojava sta v središču pozornosti znanstvenikov najrazličnejših disciplin že vse od svojega začetka, še posebej pa v zadnjih dveh, treh desetletjih, ko sta bistveno vplivala na spreminjanje podobe in vsebine sveta; proučevanja procesov, ki se navezujejo tudi na prihodnost človeštva, potekajo tako na teoretični kot na empirični ravni.

V okviru tega znanstvenega zanimanja zasluži posebno pozornost pred nedavnim objavljena študija Ljubomira Jakimovskega »Socialistično samoupravljanje«.¹ Ta teoretska študija je (čeprav je po obsegu skromna) med drugim zanimiva zaradi predmeta, teoretsko-hipotetičnega okvira, načina obdelave in predstavitve raziskovalne materije; študija je avtorjevo prvo samostojnejše delo in je dobila letošnjo republiško nagrado. To govori o resnosti in zrelosti mladega znanstvenega delavca.

V študiji, kjer avtor obravnava in opredeljuje vsebino, zgodovinsko mesto in perspektive socialističnega samoupravljanja, je gradivo razdeljeno na pet poglavij.

¹ Mr. Ljubomir Jakimovski, *Socialističkoto samoupravuvanje — Istorijško mesto i perspektive*, Komunist, Skopje 1977, 156 str.

V prvem poglavju razgrne avtor temeljne premise predmeta in okvir raziskovanja oziroma vprašanj in problemov, ki jih bo v nadaljevanju obravnaval in analiziral.

Vsebina naslednjega poglavja je najprej prikaz marksistične teorije o socializmu in samoupravljanju; ta prikaz zajema genezo samoupravljanja, Marxovo zamisel asociacije samoupravljalcev, Leninovo koncepcijo sovjetov in odnos med marksizmom in sodobnim dogmatizmom. Potem študija opredeli zgodovinko mesto socialističnega samoupravljanja; ta opredelitev še posebej poudarja odnos med socialističnim samoupravljanjem in komunizmom, determinante zgodovinskega bistva socialističnega samoupravljanja, kjer so poudarjeni raziskovanje samoupravljanja kot integralnega sistema, združevanje dela in resnična oblast delavskega razreda, razmerje med socialističnim samoupravljanjem in zgodovinsko omejenostjo participacije in končno analiza zapletenih in kompleksnih vprašanj socialistične demokracije kot posebne oblike diktature proletariata.

Tretje poglavje obravnava bistvo in pomen izkustva jugoslovanskega boja za socialistično samoupravljanje oz. vprašanja in probleme, ki so značilni za naše samoupravljanje: npr. vprašanje avtentičnosti in ustvarjalnosti naše revolucije, odnos med socialističnim samoupravljanjem in dejansko oblastjo proizvajalcev, zgodovinsko nov tip ekonomske in tehnološke racionalnosti, dialektika socializma in nacionalnega vprašanja, afirmacija različnih poti in enakopravnost, socialistično samoupravljanje in neuvrščenost itn. V zadnjem delu — v analizi gibalnih sil samoupravljanja in procesa samoupravljanja — na kratko predstavi tudi vizijo razvoja samoupravljanja v svetovno-zgodovinskem okviru.

Pri branju študije dobimo vtis, da gre za dosleden marksističen prijem — tako

v analizi kot interpretaciji materije — za resno obravnavo, v kateri je vsaka misel, vsako stališče trezno odmerjeno; vidimo, da se avtor izogiba neutemeljenemu posploševanju in prenagljenemu sklepanju.

Že v začetku študije nas pisec npr. opozarja, da naše samoupravljanje ni nastalo šele z zakonom o samoupravljanju leta 1950, marveč da izhaja že iz naše revolucije in da se je v naši družbi in proizvodni praksi začelo uveljavljati od prvega dne po zmagi revolucije. Samoupravljanje je torej logično nadaljevanje naše revolucije v drugačnih družbeno-ekonomskih, političnih in drugih razmerah, v okviru zgodovinskih in socialnih aspiracij delavskega razreda in delovnih ljudi.

Avtor izhaja iz temeljnih dejstev, ki so verificirana na teoretski in praktični ravni razvoja samoupravljanja, namreč: da je lahko resnični revolucionarni nosilec samoupravnega razvoja v prehodu v brezrazredno družbo samo družbeno, samoupravno in politično organiziran delavski razred, ki ga vodi revolucionarna avantgarda; da je lahko tak razvoj uspešen le ob zavestni akciji subjektivnih družbenih sil in avantgardne vloge ZKJ; da je naša revolucija prav po zaslugi takega sistema odnosov lahko premagala največji del družbenih protislovij in konfliktov. Pri tem se avtor posebej ustavi pri kritični analizi odnosa med marksizmom in sodobnim dogmatizmom. V tem kontekstu obširneje govori o problemih, ki nastajajo z odpravo zasebne lastnine, o problemu udeležbe proizvajalcev v upravljanju proizvodnje itn.; tu razgrne tudi novejša stališča sovjetske politične teorije o konceptu »razvite socialistične družbe«; pri tem ugotavlja, da iščejo avtorji teh koncepcij v delih Marxa in Engelsa predvsem tista mesta, ki govorijo o krepitvi države, medtem ko stališča Lenina o odmiranju države ter samoupravno zasnovi sovjotov »v svojih študijah tako rekoč praviloma zanemarjajo«.

Avtor poudarja, da samoupravljanje ni »izum« jugoslovanske teorije, marveč da je le dosledna uporaba revolucionarnega bistva marksistične znanosti pri razreševanju omenjenih problemov; za to po

avtorjevem mnenju za razvoj »socialistične družbe kot nove zgodovinske biti sploh ne zadošča, da se družba zgolj deklarira za socialistično ali da uvaja le normativno-politične možnosti za podružbljanje dela in upravljanja z globalno družbeno organizacijo, marveč mora to podružbljanje postati realnost, postati mora praksa konkretnih ljudi oziroma realna in neposredna dejavnost delavskega razreda oz. večine v družbi; to je tudi edini način, da družba obvladuje zakonitosti družbenega razvoja oziroma da te zakonitosti podredi zavestnemu družbenemu nadzoru« (str. 52).

Eno izmed osrednjih vprašanj, s katerimi se študija ukvarja, je opredelitev zgodovinskega mesta socialističnega samoupravljanja.

Avtor izhaja iz znanih Marxovih tez o samoupravni strategiji samoupravne družbe kot negaciji in etapi presejanja dotedanjih družbenih sistemov; iz »dejstva o organskem prežemanju socializma in samoupravljanja, tega, da socializem ni samostojna družbeno-ekonomska formacija, da je samoupravljanje sicer njegova razredno-osvobodilna vsebina, ne pa tudi povzetek socializma«. V skladu s temi temeljnimi določnicami socializma in samoupravljanja je avtor posvetil posebno pozornost vsebini socialističnega samoupravljanja oziroma skupini vprašanj, ki zajemajo združeno delo in možnosti uresničevanja oblasti delavskega razreda.

V tem sklopu se je avtor posvetil opredelitvi razlik med socialističnim samoupravljanjem ter zgodovinsko omejenostjo področja participacije. Pri tem izhaja iz analize njunih temeljnih strukturnih elementov; razlike med samoupravljanjem in participacijo vidi predvsem v načinu proizvodnje, v lastnini kot družbenem odnosu, v tem, ali vladajoče politične institucije temeljijo na sistemu dominacije itn. Avtor ugotavlja, da bi bilo »brez tega, da je v proces odločanja vključen delavski razred kot najbolj vitalna sila v zgodovini in socializmu, samoupravljanje omejeno zgolj na idejo, stremljenje, bolj na projekt kot pa veljavno prakso«.

V tej luči se nam samoupravljanje kaže kot nujnost odprave vseh oblik

lastnine, v katerih prihaja do prilasčanja na pravno-politični podlagi in na podlagi dominacije (samoupravljanja ni mogoče uveljavljati v razmerah privatno-kapitalistične lastnine, državno-kapitalistične ali socialistične državne lastnine itn.); ne more biti samoupravno organizirane družbe, če v njej ni neposredne demokracije, če v njej delavski razred in delovni ljudje niso nosilci oblasti, če ta družba ni integralno samoupravno organizirana.

V nadaljevanju analize avtor temeljito razčleni vsebinske razlike med samoupravljanjem in participacijo, pri čemer opozori na to, da je vsebina tega drugega pojma bistveno ožja. Ali drugače povedano: pojem samoupravljanja zajema tudi participacijo kot proces demokratičnega odločanja — iz katerega pa morajo biti odpravljeni vsi hierarhični odnosi in razklanost med realnim položajem človeka in državljana. Po mnenju avtorja prikriva participacija neko realno dejstvo, namreč to, da se participacija uresničuje s strogo določenih okvirih pravic, kompetenc itn.; tako se njena »prostovoljnost« izraža v bistvu kot dosledno strinjanje z vnaprej danimi odnosi moči, kar konec koncev pomeni to, da je zreducirana na tehniko. Razen tega je participacija lahko tudi primer ideološke nevtralizacije, zamegljevanja in manipulacije vladajočih sil in kapitala, manipulacij, s katerimi omejujejo in obvladujejo prizadevanja delavskega razreda, da bi spremenil obstoječo institucionalno ureditev. Še drugače povedano: participacija se izraža v tem, da omeji vlogo delavcev izključno na tovarno: njen cilj ni uresničevanje oziroma spreminjanje družbenega položaja delavskega razreda, četudi so številne njene oblike pomembno prispevale k boju delavskega razreda.

Eno izmed naslednjih vprašanj študije je tudi vprašanje socialistične demokracije kot posebne oblike diktature proletariata. Ker sta družbena vloga in družbeni položaj delavskega razreda ključna elementa, ki določata vsebino diktature proletariata, je avtor temeljne vidike tega mnogoplastnega in kompleksnega vprašanja proučeval na podlagi teoretič-

nega marksističnega izročila in številnih del domačih avtorjev.

Avtor kritično analizira tendence, ki so v nekem obdobju socializma prevladovala: da so namreč diktaturo proletariata enačili z državo, da so videli v delavskem razredu in njegovi državi absolutno identičnost. V taki konstelaciji odnosov je diktatura proletariata nujno degenerirala, spreminjala se je v državno-partijsko diktaturo, ki je izvrševala oblast v imenu delavskega razreda. V analizi razrzne avtor vso zapletenost, pa tudi občutljivost izenačevanja razredno-političnega bistva diktature proletariata z njenim pravno-tehničnim razumevanjem. Ko v sistemu socialistične samoupravne demokracije nastajajo pogoji za bolj celostno podružbljanje funkcij države, postaja država v rokah delavskega razreda vse bolj orodje, s katerim delavski razred uresničuje svoje neposredne in zgodovinske interese. Prek delegatskega sistema kot neposredne demokratične poti za izražanje in uresničevanje razredno-politične volje delavskega razreda prerašča ta razred v vodilno ekonomsko in politično silo družbe: osvobaja sebe in celotno družbo iz okovov odtujenih sil, pri tem pa transformira tudi politično predstavništvo kot doslej najbolj učinkovito sredstvo za obstanek države v sferi političnega življenja družbe.

Ko se socialistično samoupravljanje konstituira kot celosten družbeni sistem, ko se združeno delo, samoupravno družbeno dogovarjanje in delegatski sistem pojavijo kot elementi realnega preseganja in »ekspropriacije« posredniške funkcije države, zgublja država prostor za ločeno eksistenco, za vzporedno delovanje, ne more se upirati globalnemu političnemu sistemu, pač pa postaja dejansko orodje samoupravno organiziranega delavskega razreda. V političnem sistemu socializma gre torej za novo dialektiko odnosov med državo in družbo, za dialektiko, v kateri se država ne identificira z družbo, pač pa se uresničuje kot instrument delavskega razreda v njegovi revolucionarni praksi.

Na koncu obravnavne teh in drugih problemov, ki jih tu ne omenjamo, avtor ugotavlja, da je najbolj uspešen druž-

benopolitični in tudi siceršnji razvoj naše države najtesneje povezan z nastajanjem in razvojem samoupravljanja.

Ko izpostavi in kritično analizira determinante, gibalne sile socializma (nesluten razvoj tehnike in tehnologije, transformacija znanosti v neposredno proizvodno silo, krize etatizma in politične oblasti kot metod razreševanja družbenih protislovij, problemi preseganja ekoloških razmer...), analizira tudi vrsto dejavnikov iz neposredne prakse jugoslovanskega socializma: na primer problem relativne omejenosti materialnih dobrin (zaradi česar prihaja do pritiskov za zvečevanje porabe v delitvi družbenega produkta), stanje zavesti (v kateri so elementi egalitarizma in solidarizma kot ostankov agrarnega načina življenja), meje rasti in uvajanje nove tehnologije (pri čemer se odpirajo možnosti za razraščanje najrazličnejših oblik tehnokracije) itn., ob tem avtor ugotavlja, da je »odgovornost naše samoupravne socialistične teorije in prakse izjemno velika, saj je prišlo jugoslovansko izkustvo v sedanjem obdobju v središče revolucionarnih bojov in zahtev, zato črpajo delovne množice iz njega neposredno izkustvo. Prav zaradi tega ne bi smeli dopustiti, da bi zapadali v nekakšno balkansko-mediteransko evforijo, ne bi smeli poudarjati samo dobrih strani in prednosti sistema, pač pa izkoriščati tudi njihove empirične prednosti...« (str. 150). Avtor se potem zadrži pri razčlenjevanju konkretnih vprašanj in nalog, ki so povezane s perspektivami socialističnega samoupravljanja. Čeprav je ideja samoupravljanja stara toliko, kolikor boj delavskega razreda in socialistična praksa, sta vendar integralna delavska praksa in družbeni sistem samoupravljanja prav na začetku svoje poti. Četudi mora socializem v svojih prvih etapah, ki se praviloma začinjajo v nerazvitih deželah, v svoji ekonomiji presegati taka stanja, ki sodijo še v kapitalizem, pričujoča analiza povsem nedvoumno nakazuje, da sodobni razvoj proizvodnje in družbe spodbija vse tiste skeptike in mistifikatorje, ki razglašajo samoupravljanje za utopijo ali za izključno jugoslovansko posebnost.

Taka perspektiva se poleg drugega zarisuje tudi zato, »ker kapitalistični sistem kljub relativni materialni blaginji razjedajo nerešljiva politična, ekonomska, moralna, vrednostna in druga protislovja in krize; svoje zadnje rezerve za obstanek si nabira le z raznovrstimi materialnimi stimulansi za delavski razred«.

Težnje in zahteve po celotni afirmaciji človeka kot družbenega subjekta in ustvarjalca so danes očitnejše kot kdajkoli v zgodovini, saj jih spodbuja višja stopnja izobrazbe, zavesti in tudi nove možnosti za tako afirmacijo. V tem kontekstu — poudarja avtor — so povsem očitne iluzije o tem, da delavec nima vzroka, da bi se bojeval proti družbeni ureditvi, ki mu omogoča dober standard. V celoti gledano je »za vse tiste družbene sile, ki iščejo rešitev iz obstoječega stanja v svetu, pot socialističnega samoupravljanja prava možnost za tako progresivno usmeritev, za nekatere družbe pa tudi edina alternativa«.

S tem prikazom smo opozorili le na nekatera vprašanja in probleme, ki so v študiji obdelani na zavidljivi teoretični ravni. Delo Ljubomira Jakinovskega je pomemben prispevek h konkretizaciji naše politološke teorije socialističnega samoupravljanja ter je po svoji hevristični strani spodbuda za nova proučevanja te problematike.

BOŠTJAN MARKIČ

Dileme jugoslovanske družbe in sodobnega sveta

(ob IV. kolu biblioteke IDEJE)

I

Uveljavljena biblioteka Ideje je sklenila četrto kolo. Biblioteko Ideje, ki je brana tudi v širšem jugoslovanskem družboslovno mislečem prostoru, izdaja

Radnička štampa iz Beograda (glavni in odgovorni urednik Čedo Maleš), urejajo pa J. Đorđević, S. Grozdanić, V. Stanovčić.

Četrto kolo biblioteke obsega šest knjig in sicer: Caca Djordji: *Socialistična republika v jugoslovanski federaciji*; Štambuk Vladimir; *Tiha dominacija*; Šahović Milan; *Mednarodni odnosi in družbeni napredek*; Jovičić Miodrag; *Zakon in zakonitost*; Maire Edmond; *Samoupravljanje — jutri*; Fanon Frantz: *Sociologija neke revolucije*.

Cilj tega izrisa ni podrobna in sistematična politološka analiza vsakega izmed izdanih del v četrtem kolu biblioteke Ideje. Nekoliko podrobneje se želimo zaustaviti le ob delu *Socialistična republika v jugoslovanski federaciji* avtorja Đorđi Caca, ob drugih delih pa navreči nekaj bistvenejših sporočil ter globalnih ocen in izostriti nekaj dilem. Obravnavana zbirka je sestavljena tako, da pokriva — ob upoštevanju smeri uredniške politike, ki se je izrazila že v prejšnjih treh kolic — tako jugoslovanski prostor kot tudi širše razsežnosti in dileme sodobnega sveta.

Povemo naj še, da domiselni uredniki pripravljajo že peto kolo biblioteke Ideje ter da so kot avtorje povabili Miroslava Pečujlića (*Ideali in vsakdanjost*; delo bo obravnavalo problematiko samoupravljanja, industrializacije in urbanizacije jugoslovanske družbe), Adolfa Bibiča (*Politična misel Rose Luxemburg*), Aleksandra Hristova (*Uprava*), Paić Iva (*Diktatura proletariata in svoboda*), Stanovčić Vojislava (*Federalistični spisi*). V petem kolu bo izšlo tudi delo Antonija Gramscija *O državi*.

Delo *Socialistična republika v jugoslovanski federaciji* je avtor D. Caca razdelil v tri dele, ki obravnavajo federalizem in federalne enote, temeljne značilnosti (*razsežnosti*) jugoslovanskega federalizma ter položaj republike v SFRJ. Knjigo začenja kratek uvod, v katerem pisec komentira razloge strokovnega zanimanja za jugoslovanski federalizem; knjigo sklepa (dokaj) kratka izbrana bibliografija o federalizmu ter pojmovni in imenski register.

Tudi branje Cacove knjige nas živo prepričuje, kako se federalizem nepre-

stano razvija, kako je ena izmed temeljnih značilnosti federalizma prav njegova dinamika. Kljub vsemu zgodovinskemu razumevanju do stališč »očetov ustanoviteljev« (founding fathers) ameriške ustavnosti in federalizma nas izkušnja neodjenljivo vodi v sklepanje, da ni »obče priznanega« modela federalizma, ki bi bil edino pravilen, edino izviren. Listajoč po Cacovi knjigi se tudi sprašujemo — ne da bi vedno našli v celoti sprejemljive odgovore — ali federalizem teži k svoji notranji racionalizaciji in kako teži.

Razčlenjevati sodobni federalizem ne pomeni samo preiskovati »klasični katalog« funkcij federacije na eni strani ter pristojnosti federalnih enot na drugi strani. Avtor ravna upravičeno, ko v analizo teženj po krepitvi pristojnosti organov federacije pritegne pojavnost vse širšega državnega intervencionizma (vpletanja) v sodobnem svetu. Morda bi avtor to misel moral še širše obravnavati in v nekem smislu tudi izostriti: srečujemo se pravzaprav s pojavi naraščanja unitaristično-centralističnih teženj znotraj številnih današnjih federacij.

Kakorkoli v obdobju zadnjih tridesetih let bržčas ni naključno naraščanje števila držav, ki so formalno federativno sestavljene, prav tako ni naključje, da slabi federalizem s stališča vsebine. Zdi se, da je nalet relativno močnega vala centralizma tudi znotraj federacij (ne smemo pozabiti tudi na vidike središčanja sredstev pri organih federacije) organsko povezano z »welare state«.

Pravzaprav je dvorezno zapisati, ali je dejstvo, da avtor pri obravnavanju federalizma ter vloge republike ni začel »od točke nič«, v nekem smislu samo prednost ali tudi »oteževalna okoliščina«. V sistemu, kjer je jugoslovanski federalizem pognal korenine v narodnoosvobodilnem boju, v državi, ki bi se, tudi če ne bi bila sestavljena iz več narodov in narodnosti, razvijala kot federativna, so problemi, o katerih piše Caca, vedno izzivali intelektualno in teoretično radovednost. Poleg študij Kardelja, Bakarića, Pijade, naj omenimo tudi dela J. Đorđevića, N. Pašića, M. Jovičića (posebej še iz politično primerjalnih vidikov), B. Špadijerja, K. Hadživasileva,

Stefanovića, S. Šuvarja, D. Ičevića, M. Šnuderla, G. Kušaja, M. Stroblove, I. Kristana in še vrste drugih. Zanimivo bi bilo tudi ugotovljati — to pa ne more biti predmet pričujočega sestavka — ali nimamo v jugoslovanskem družboslovnem prostoru opraviti tudi s posebno beograjsko pravno-politološko šolo federalizma, pač glede na večje število avtorjev, njihovih pristopov v teoretičnih delih, ki izvirajo prav iz tega družbeno-prostorskega okolja.

A vendar, kot je bilo rečeno: dejstvo, da Caca ni med prvimi družboslovnimi avtorji našega federalizma, da so o tem tehtno in teoretično utemeljeno pisali že drugi, je tudi dvojnostno. Kakor daje podlago za nadaljnja teoretična osmišljanja federalizma, za teoretično dograjevanje, posebej še glede vloge republike v naši federaciji, navrže tudi nevarnost (ki ji naš avtor ni vselej uspel pobegniti), da se ne ponavlja, da ne piše o tistem, kar že je znano, že teoretično obdelano.

Dobro je — glede na splošno znane stvari — da tisti del knjige, ki govori o temeljnih značilnostih jugoslovanskega federalizma, ni obremenjen s predolgim izletom v zgodovinski pogled nazaj. Že samo dejstvo, da se pri nas ljudska revolucija ni začela »s proglasitvijo federalizma«, temveč z ustvarjanjem pogojev, da do federativne ureditve pride na temelju zavestno izražene volje jugoslovanskih narodov in narodnosti, da enakopravno živijo v jugoslovanski skupnosti, je tisti memento, ki izvirno razlaga pravo naravo jugoslovanskega federalizma. V tem je tudi naš avtor iskal in našel trajne značilnosti jugoslovanskega federalizma.

Caca nam v obravnavanem delu tudi vsebinsko zaokroženo prikazuje, da jugoslovanski federalizem v obdobju revolucionarnega etatizma (administrativnega socializma) ni mogel imeti vseh tistih prvin, ki jih je dobil v obdobju delavskega samoupravljanja, družbenega samoupravljanja, ali danes v socialističnem samoupravljanju.

Avtorju se je posrečilo, da je v tem delu knjige prikazal, da se vidiki odnosov med federacijo in republikami spreminjajo v procesu družbeno ekonom-

skega, družbenopolitičnega in kulturnega razvoja. Očitno je, da odnosov med federacijo in federalnimi enotami — in prav jugoslovanski primer to zelo reliefno prikazuje — ni mogoče obravnavati drugače kot v vzročni zvezi s celotnimi družbenimi spremembami. Odstopanja od tega načela so v družbeni praksi vodila do federativnega etatizma, v teoriji pa do pravnega normativizma, ki ni sposoben odkriti vsebinskih procesov.

Tretji del Cacove knjige — položaj republike v SFRJ — je najboljše in je pravzaprav njen nosilni in osrednji del. Iz poglavij o funkciji republike in iz poglavja o aktualnih problemih položaja republike v federaciji še zlasti izhaja, čeprav morda bolj posredno kot izrečno, da nujnih funkcij socialistične republike kot države, ki se v procesu socializma tudi sama spreminja, ni mogoče enačiti z etatizmom kot osamosvojen oblastjo države nad družbo. Pomembno je, da se tudi socialistična republika kot država ohranja v položaju »podrejene sile«; podrejene sile v pomenu orodja delavskega razreda (ne pa nad njim) in da se utrdi socialistično samoupravljanje kot prevladujoča struktura. Avtorjev credo je ustvarjalni delovni človek, ki se tudi prek svoje nacionalne istosti (saj obstoj narodov in narodnosti v SFRJ ni moteča prvina v družbenopolitičnih odnosih) uveljavlja v socialistični republiki kot državi in kot socialistični samoupravni demokratični skupnosti.

Obravnavanja socialistične republike kot države in kot socialistične samoupravne demokratične skupnosti seveda ni mogoče razumeti le kot golo »prenajanje« državnega političnega odločanja od federacije na republike. Na podlagi razčlenitve avtorjevega besedila je mogoče sklepati, da imamo opraviti z dejanskim približevanjem središč odločanja pripadnikom jugoslovanskih narodov in narodnosti, institucionalno organiziranih tudi v socialističnih republikah in socialističnih avtonomnih pokrajinah, in da ne gre le za »prelaganje« državne oblasti.

Za našega avtorja ni dileme »etatistični paternalizem ali socialistično samoupravljanje«, ki spoštuje tudi suverenost

narodov in narodnosti. Ko komentiramo ta del knjige, pa bi vendarle pripomnili, da bi avtor lahko podrobneje presvetlil tudi pojavne oblike republiških etatizmov, kje so njihove korenine in katere so manifestne oblike tega pojava.

V splošnem bi lahko rekli, da je zlasti tretji del knjige nekoliko preveč institucionalno obarvan, kar se v prvih dveh delih knjige vendarle — tudi zaradi narave obravnavane teme — manj kaže, tam se avtor giblje tudi na ravni teoretičnega posploševanja. Seveda: če trdimo, da je avtorjev »rokopis« v tretjem delu knjige na nekaterih mestih nekoliko preveč normativen, to ne pomeni, da institucije podcenjujemo. Še zlasti ne na ravni socialistične republike. Vendar pa socialistična republika ni samo »vsota« republiških organov in institucij.

Izjemnega pomena je, da smo — na vseh ravneh družbenopolitičnih skupnosti — tako organizirani, da smo sposobni odgovarjati na družbene in na nacionalne zahteve našega samoupravnega časa in prostora. Dilema — tudi našega federalizma — ni v strahu ali pogumu iskanja novih, našemu kooperativnemu federalizmu bližjih, ustreznih institucionalnih rešitev, temveč v tem, ali to, kar smo si normativno zamislili in sprejeli, tudi prelivamo vselej v družbeno prakso. Zelo je pomembno, da je institucionalna struktura socialistične republike v skladu z družbenoekonomsko celostnostjo republike.

Cacovo delo bi nedvomno pridobilo nekaj strokovne resnosti, čeprav je ta sicer izpričana, če bi politološko analitična metoda prevladovala nad (normativno) opisno. Tretji del knjige, ki je sicer precej nadroben glede organizacije republike, bi avtor moral pisati veliko bolj z vidika dejanskega *procesa odločanja* v republiki. Proces odločanja je nezamenljivo sredstvo politične analize in je posebnega pomena v našem kooperativnem, »novem« federalizmu.

Ta pomanjkljivost v avtorjevem pristopu (kaže tedaj tudi na nihanja v kvaliteti knjige) je po naši presoji sicer znatna, vendarle ni takšne narave, da bi preprečila pravilno doumevanje položaja socialistične republike v jugoslovanski federaciji kot tiste celote, ki seveda

ne »lebdí« nekje v zraku med občino kot temeljno in federacijo kot najširšo družbenopolitično skupnostjo. Nasprotno: profil naše socialistične republike je točno določen, kar vključuje tudi odgovornost republike za njen lasten razvoj in kar poudarja odgovornost republike v federaciji in »do« federacije. Caca po naši sodbi točno sklepa, da so procesi sporazumevanja in dogovorjanja med našimi federalnimi enotami (kooperativni federalizem!), kakor so včasih dolgotrajni in »dragi«, vendarle dragoceni, saj na samoupraven način iščemo sintezo interesov, odstranjujoč tisto, kar se je porodilo iz zakotij (frustriranega) nacionalizma ali centralizma. Seveda ima to za naše zapletene izkušnje kooperativnega federalizma tudi mednarodne (svetovne) razsežnosti: veliko bolje je, da se samoupravno usklajujemo, dogovarjamo, sporazumevamo sami, kot pa da bi komu dajali povod ali skomine, da bi se »ponudil« kot usklajevalec naših interesov!

Avtorjev pladoyer za poglobljanjem samoupravnih odnosov na vseh ravneh — glede na naslov svoje knjige se razumljivo osredotoča na socialistično republiko — bi lahko razumeli tudi v tem smislu, da je združeno delo najširši družbeni temelj federalizma.

II

Štambukov esej iz politične kibernetike z jedrnatim, a pomenljivim naslovom *Tiha dominacija* je že pritegnil pozornost naše družboslovne kritiške misli.¹ Čeprav si je torej avtor izbral takšen naslov (*Tiha dominacija*), je s svojim delom vendarle dokazal, da so vprašanja, o katerih govori, odgonetljiva problematika. Razklani med stare mite in vero v nova spoznanja v času sedanjega velikega evropskega in svetovnega nemira nekateri optimistično, drugi pa pesimistično napovedujejo prihodnost — gledano z aspekta teorije rasti. Štambuk se očitno zaveda, da ni mogoče za pisalnimi pulti oblikovati svet, in govori o

¹ Glej v zvezi s tem prikaz B. Kavčiča: »Tiha dominacija«, *Teorija in praksa*, 7—8/1977, str. 988—989.

vseh zapletenih vprašanjih našega sveta in z marksistično analizo — po naši sodbi uspešno — kritizira različne teorije rasti. Avtor s prisodobno o štirih jezdecih apokalipse (prebivalstvo, surovine, tehnologija, onesnaževanje okolja) prikazuje, kako se lahko tudi znanost »instrumentalizira« v cilju dominacije. Sklepni poglavji sociološko-politološko pisanega eseja, ki ga odlikuje intelektualna bravura, govorita o izvorih dominacije (tu se osredotoča zlasti na multinacionalne družbe) ter o marksizmu in deželah v razvoju.

Ta kratki navedek o Štambukovem eseju naj končamo s »podobno« metaforo kot avtor: bralec naj namreč sam presodi, ali je tedaj boj s »tiho dominacijo« samo donkihotska ježa; boj, ki je z jezdecii apokalipse že a priori obsopen na neuspeh?

Bralcu Šahovičeve knjige *Mednarodni odnosi in družbeni napredek* ne bo težko uganiti, da o problemih, ki jih je pisec izpostavil že v naslovu svojega dela, razpravlja strokovnjak in to precej vedežno. Pri tem ko Šahović analizira razmerja sil v mednarodnih odnosih in ko upošteva ispričano dinamiko teh odnosov, z mero dobrega publicističnega okusa razpravlja o vlogi države v mednarodnih odnosih ter z dialektično metodo osvetljuje mesto, ki ga ima v mednarodni politiki svetovno gospodarstvo.

Trajna perečnost mednarodnih odnosov in družbenega napredka spodbuja k branju tega dela tudi tistega bralca, ki se sicer ne specializira za mednarodna vprašanja, a razume vpliv mednarodnih odnosov tudi na »posamezne« politične sisteme. Naporna pojavnost novih in novih dogodkov v (mednarodnem) svetu; težnja po novem, pravičnejšem svetu in boj za nove mednarodne ekonomske odnose, ki pomeni tudi jemanje privilegijev tistim, ki jih sicer imajo za vedno dana »iura aquisita«; dejstvo, da samoupravna in trajno neuvrščena Jugoslavija ni na mednarodno politično zaveterni strani sveta: vse to nam približuje mednarodno problematiko tako, da njeno proučevanje dojamemo kot integralno potrebo osveščenega človeka. Teh in še nekaterih drugih vprašanj (oblikovanje svetovne skupnosti, mednarodno

pravo) se neposredno ali posredno dotika Šahovičevo besedilo. Odstira nam morda naše nekatere (dosedanje) megle predstave in — mimogrede — opozori tudi na prenekatero brutalno resnico tako zgodovine kot tudi sedanjosti mednarodnih odnosov. Na temelju vsega povedanega je mogoče šteti Šahovičevo delo kot tisto, ki se mu je posrečilo — pač tudi v okviru dane uredniške zamisli — izkristalizirati nekatere izmed temeljnih problemov mednarodnih odnosov.

Jovičićevo delo *Zakon in zakonitost* govori o življenju pravnih predpisov. Jovičić — ta izkušeni poznavalec pravnih predpisov — je poskrbel, da delo odlikuje notranja strnjjenost zamisli, tako da kljub včasih naravnost filigransko podrobnim razčlenitvam različnih pravnih predpisov od ustave, zakonov, podzakonskih predpisov, samoupravnega prava do razčlenjevanja njihovega nastanka in veljavnosti, bralec sploh nima občutka fragmentarnosti pri branju. Čeprav bi se morda komu, ki ni pravnik, na prvi pogled obravnavana tema o življenju pravnih norm zdela dolgočasno dremava, je ne samo teoretično zanimiv, ampak tudi praktično živ odnos med pravnimi predpisi in samoupravnim pravom, posledice takšnega ali drugačnega »življenja« predpisov zadevajo tako rekoč jugoslovskega slehernika. Pri nas predpisi — pravni in samoupravni — rastejo s tropsko intenzivnostjo in plodovitostjo, kar tudi teoriji nalaga analizo tega pojava. Ali smo morda kdaj tudi priče razkroju meril, kako, kdaj, na kakšen način pravno regulirati in v kakšnem tempu?

Naslov knjige Edmonda Maire *Samoupravljanje jutri* — kot da hoče izraziti optimizem in vero v človeštvo, ki si bo izbralo to (samoupravno) pot urejanja vseh družbenih zadev, ki ga zadevajo. Đorđević, ne samo »dolžnostno« rutiniran, temveč tudi s prizadeto simpatijo zapisani uvod nas opozori, da je delo, ki ga imamo v rokah, sintetiziralo številna znanja in skušnje, ki so znane v francoski politični, ekonomski, sociološki in kulturni literaturi. Mi pa bi lahko dodali, da je delo morda bolj kot (samo) znanstveno analitičen tekst,

(predvsem) politično publicistično delo, ki ga prežarja zaupljiva vera v samoupravljanje. S tem seveda nočemo trditi, da je delo pisal »kabinetni« idealist.

In končno: zakaj delo ne bi prevela vera v samoupravljanje. Praksa na drugih meridianih — konkretno v Jugoslaviji — kaže na sposobnost zaživetja (ne glede na težave, zastoje in stranske poti) samoupravljanja. Delo je tedaj za jugoslovanskega bralca še posebej zanimivo, saj zanj samoupravljanje ni samo vizija prihodnosti, temveč tudi že resnica sedanosti. In še: beroč to knjigo, ki kaže, kako naj bi se Francozi organizirali, da bogastvo in oblast ne bi bila samo za »happy few«, se zavemo, da ne smemo podcenjevati »drugačnega« samoupravljanja od jugoslovanskega.

Daleč smo še od tega, da bi samoupravljanje združevalo svet, da bi postalo totaliteta zgodovinskega procesa. Vendar nam ne glede na to (tudi) Maierova knjiga kaže, da je samoupravljanje odprto za splošno človeško razmišljanje, da je etatizem brodolom samoupravljanja in da tisti, ki danes v zahodnem svetu razpravljajo o samoupravljanju, že dolgo niso več samo čudaški preroki novih dni.

Fanonovo delo *Sociologija revolucije* (pričevanja o alžirski in afriški revoluciji) nam Franza Fanona prikazujejo kot revolucionarnega družboslovnega znalca, ki je pokazal visoko sposobnost v teoretičnem oblikovanju zapletenih vprašanj protikolonialnega in protiimperialističnega boja. Njegovo življenje in delo nam predstavlja v analitičnem uvodu Vera Vratuša-Zunjic (pripravila je tudi

redakcijo in izbor besedil), ki je s tem izpričala, da je dobra poznavalka Fanonove revolucionarne misli in akcije.

S Fanonom so se zainteresirani slovenski (jugoslovanski) bralci nemara srečevali tudi že prej in ga brali v drugih jezikih, saj je revolucionarni in duhovni kozmos, v katerem se giblje Fanon, nedvomno sociološko izredno privlačno in — sugestivno — čtivo. Z objavo tega Fanonovega dela poravnavamo del kulturnega dolga. V pričujoči knjigi se srečujemo s Fanonom, ko razmišlja o dozdavnem kompleksu odvisnosti pri koloniziranem človeku, o alžirski revoluciji in vprašanjih, ki so povezana s tem problemom, o temeljnih resnicah, o kolonialnem vprašanju ter o enotnosti in učinkoviti solidarnosti kot pogojih za osvoboditev Afrike. Ta veliki pravdač za pravice afriških ljudstev, ki ga je posebej zaposlovala in vznemirjala alžirska revolucija, je s svojo dejavnostjo postal neločljivi del svetovne sociološke zavesti — ne glede na to, ali lahko vselej z njegovimi posameznimi tezami soglašamo; ne glede na vprašljivost in nedorečenost nekaterih njegovih stališč.

Njegove študije, polne dražljivih misli, izzivajo našo miselno reagiranje. Tudi šestnajst let po svoji smrti je Fanon, ne nazadnje tudi zaradi svojih razmišljanj o problematiki revolucionarnega nasilja — zelo zanimiv za branje. Če pogledamo danes afriški svet in tamkajšnje družbenopolitično in družbenoekonomsko še vedno težke družbene razmere, se nam zdi, da je bil avtor resnični klicar in spodbujevalec, ki je videl čez svoj čas.

Dr. Maca Jogan: Sociologija reda, Sociološka in politološka knjižnica, založba »Obzorja«, Maribor 1978, str. 221.

Pričujoča knjiga, ki je nekoliko spremenjena in dopolnjena doktorska disertacija ima podnaslov »kritični oris funkcionalizma in konfliktne teorije«. Avtorica ugotavlja, da šele v novejšem obdobju prihaja do številnejših poskusov kritičnega vrednotenja prave družbene funkcije take sociologije. Prispevek k demitologizaciji te »sociologije reda« je tudi to delo.

Cilj tega dela je zlasti ta, da bi s poglobljeno analizo ugotovili konstantne funkcionalistične spoznavno-teoretične sestavine ter družbeno opredeljenost in vsebinsko usmerjenost ideološko-političnih implikacij posameznih teorij.

Avtorica v uvodnem razmišljanju posebno izpostavi naslednje vidike analize:

— v kakšnem intelektualnem in družbenem okolju se je razvila posamezna teorija,

— njene filozofsko-antropološke predpostavke,

— vprašanje notranje konsistentnosti razlagalnih kategorij,

— vprašanje spoznavne moči in uporabne vrednosti posamezne teorije,

— odnos teorije do družbene prakse.

Uvodnemu razmišljanju sledi poglavje »Funkcionalistične konstante v razvoju sociologije do modernega funkcionalizma«. V tem poglavju so obravnavane teorije A. Comta, Herberta Spencerja, Emila Durkheima, Bronislava Malinovskega, A. R. Radcliffa-Browna, Maxa Webra in Vilfreda Pareta. V poglavju »Moderni funkcionalizem« avtorica po prikazu temeljnih značilnosti, po pojasnitvi pojma funkcije in prikazu družbenih razmer v katerih se je izoblikoval funkcionalizem, posveti večino pozornosti sociološki teoriji Talcotta Parsonsa. Navajamo nekaj naslovov posa-

meznih sklopov: pojem teoretičnega sistema, družba kot samozadostni sistem, funkcionalni imperativi, dileme izbire ali »patternvariables«, socializacija in alienacija, pojmovanje družbene spremembe...

Četrto poglavje obravnava konfliktno teorijo. V tem sklopu so v ospredju predvsem teorije L. A. Coserja, G. Simmela in R. Dahrendorfa. V poglavju »Poskusi preseganja sociologije reda« je analiziran predvsem opus C. W. Millsa in njegov pomen za uveljavljanje kritične sociologije.

V sklepnih razmišljanjih avtorica povzema osnovne ugotovitve in daje kompleksno oceno sociologije reda. Ugotavlja, da je za funkcionalizem in za teorijo konfliktov značilen konservativizem in enostranski spoznavni interes. Obe teoriji težita k ohranjanju sistema in k povezanosti ter redu. Študijo dopolnjujejo obsežne in vsebinsko bogate opombe in seznam literature.

Dr. Ernest Petrič: Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin, Sociološka in politološka knjižnica, založba Obzorja, Maribor 1977, str. 426.

Delo, ki ga želimo v kratkem prikazati, lahko že na prvi pogled označimo kot izredno pomembno in aktualno za naš družbeni trenutek, za razvoj teoretične misli na tem področju. Avtor sam v uvodnem zapisu ugotavlja, da se je v zadnjem času kazala vse večja potreba po taki raziskavi. Po eni strani zaradi potrebe stalnega argumentiranega polemičnega nastopanja v prizadevanjih za uveljavitev pravic naših narodnih manjšin v zamejstvu, na drugi strani zaradi potrebe po študijskem pripomočku pri študiju mednarodnopravnega varstva manjšin na nekaterih visokošolskih zavodih.

Avtor si je kot izhodišče za obravnavo problematike zadal razumevanje zgodovinskih teženj, prisotnih v sodobnem svetu. Razumevanje povezanosti in prepletanja narodnoosvobodilnih in integracijskih teženj je izhodišče marksističnega, naprednega, demokratičnega obravnavanja narodnega vprašanja. Vprašanje narodnih manjšin je tesno povezano z narodnim vprašanjem sploh, je le njegov poseben vidik.

Kot jedro vsakršne obravnave manjšinske problematike navaja avtor vprašanje enakopravnosti. Tako lahko kot resnično enakopraven položaj narodnih manjšin opredelimo le tisti položaj, v katerem vsaka narodnostna skupnost resnično nemoteno ohranja in razvija in krepi svojo celovito narodnostno samobitnost in ustvarjalnost.

Po uvodnem razmišljanju razgrne avtor problematiko mednarodno-pravne varstva manjšin do leta 1945. Po tej koncizni in vsebinsko bogati zgodovinski analizi avtor v drugem poglavju obravnava vprašanje »OZN in manjšine«. Eno nosilnih poglavij dela, ki vključuje tudi opredelitve in operativne razgrnitve osnovnih pojmov obravnavane problematike, je tretje poglavje z naslovom »Mednarodna manjšina in manjšinske pravice«. Najobsežnejši del knjige je vključen v poglavje z naslovom »Norme in načela mednarodnega prava o pravicah manjšin in njihovih pripadnikov.« V naslednjem poglavju je obravnavano mednarodnopravno urejanje položaja narodnih manjšin v posameznih državah. V tem poglavju sta posebno podrobno obravnavana problema avstrijske državne pogodbe in mednarodno pravno urejanje položaja slovenske manjšine v Italiji in italijanske v SFRJ. Zadnje poglavje razgrinja vprašanje sredstev, ki jih države uporabljajo za urejanje manjšinskega vprašanja. V kompleksu z naslovom »Mednarodno pravno varstvo narodnih manjšin, de lege ferenda« je objavljeno več konvencij, sklepnih listin, deklaracij in podobnih dokumentov, ki se dotikajo obravnavane problematike.

V knjigi je objavljena tudi selektivna bibliografija in pregled ratifikacij in pristopov h konvencijam OZN.

Obveščanje in odločanje št. 1/78, izdaja DUU Univerzum, Ljubljana 1978, str. 79.

»Obveščanje in odločanje« je nova revija v slovenskem prostoru. Izhajala bo štirikrat letno, kot pa razkriva že sam naslov, naj bi revija objavljala tiste prispevke in materiale, ki obravnavajo problem nujnosti in različne dimenzije komuniciranja, informiranja v procesih samoupravnega odločanja.

Revija bo obravnavala vprašanja, ki zadevajo družbeni sistem obveščanja v celoti, pa tudi njegove posamezne dele, med katere uvrščamo posebno sredstva javnega obveščanja (z delegatskimi glasili in glasili organizacij združenega dela), statistiko, INDOK dejavnost v delegatskem sistemu itn.

Kor pravi v zapisu »Zakaj nova revija« glavni in odgovorni urednik Darko Marin, bo revija vabila k sodelovanju znanstvene in strokovne institucije in sploh vse, ki si tako ali drugače prizadevajo za obveščanje delovnih ljudi in občanov. Prav zaradi tega je v uvodnem zapisu izpostavljeno načelo odprtosti do konstruktivnih prispevkov na tem področju.

Profil revije je lepo razviden že iz strukture vsebine prve številke. Vljako Krivokapič piše o informiranju v pripravah na kongrese. Lenart Šetinc je prispeval članek »Pregled aktivnosti pri izgrajevanju in uveljavljanju družbenega sistema informiranja«. Med drugimi prispevki naj omenimo samo naslednje: Slobodan Rakočević: »Organiziranost sistema obveščanja s posebnim poudarkom na INDOK centrih«, dr. Mate Oreč: »Nekatera aktualna vprašanja samoupravnega interesnega organiziranja informativne dejavnosti« in Tomo Martelanc, »Samoupravljanje in participacija v komuniciranju«.

Revija je bogato in privlačno opremljena s fotografskim materialom.

Dr. Oto Norčič: Obresti in faktorji obrestne mere, Ekonomska, poslovna in organizacijska knjižnica, založba Obzorja, Maribor 1978, str. 173.

Kot pravi sam avtor v uvodu v knjigo ima študija naslednje cilje:

— da pokaže oziroma analizira delovanje mehanizma, ki v kapitalistični blagovni produkciji določa obrestno mero,

— da poda osnovo za primerjavo delovanja mehanizma določanja obrestne mere v kapitalizmu in v socializmu, ki se razvija ali se bo razvijal v smeri oblikovanja učinkovitega finančnega trga in,

— da poskuša podati kritične analize posameznih teorij obresti in obrestne mere, ki so se v zgodovini pojavljale.

Metoda, ki jo je avtor izbral za uspešno pot do zastavljenih ciljev je zgodovinsko logična metoda.

Prvi poglavji pokazeta kritično analizo različnih teorij obresti in obrestne mere. V prvem poglavju obravnava avtor nemonetarne teorije obrestne mere (klasična teorija, Marxova teorija, Böhm-Bawerkova teorija, Fischerjeva teorija) v drugem pa monetarne teorije obrestne mere, to je tiste, ki obvezno vsebujejo monetarne elemente. V tretjem poglavju z naslovom »Teorija obrestne mere v razmerah splošnega ravnotežja«, poskuša avtor formulirati mehanizem določanja obrestne mere ob globalnem ravnotežju. Četrto poglavje obravnava strukturo obrestnih mer v sodobni meščanski teoriji.

Zadnje, peto poglavje z naslovom »Vloga obrestne mere v narodnem gospodarstvu« daje poseben poudarek problemu obrestne mere v socialistični blagovni produkciji in v jugoslovanskem sistemu. Avtor ugotavlja s tem v zvezi, da je sedanja situacija v jugoslovanski ekonomski teoriji in praksi takšna, da upravičeno vzpodbuja prizadevanja o iskanju adekvatnejših rešitev v zvezi z delovanjem finančnega trga v socialistični blagovni produkciji in s tem v zvezi o vlogi obrestne mere.

Pristup izučavanju nacije, Centar CK SKH za idejno-teoretski rad i Marksistički centar CK SK Srbije, Zagreb—Beograd 1978, str. 107.

Center CK ZK Hrvatske za idejno teoretično delo in Marksistični center CK ZK Srbije sta jeseni 1977 skupaj

organizirala razpravo na temo »Nekateri metodološko-teoretični problemi v proučevanju nacije«. Kot povod za razpravo je služila knjiga Zvonka Lerotiča: »Nacija — teoretična proučevanja družbenega temelja in formiranja nacije«.

Bogata razprava, ki se je razvila, je izpostavila številna vprašanja, ki so relevantna predvsem za marksistični pristop k proučevanju nacije.

Uvodno besedo na posvetu je imel Ivan Perić. Prispeval je razpravo: »Metodološko teoretični problemi proučevanja nacije«. Dušan Janjić je razpravljaval o Marksovem in Engelsovem pristopu k proučevanju nacionalnega aspekta družbene stvarnosti. Na posvetu sta sodelovala tudi dva slovenska znanstvenika: Janko Pleterski (Aktualnost znanstvenega in interdisciplinarnega proučevanja nacije) in Rudi Rizman (Prispevek k opredelitvi marksistične teorije nacije in procesu univerzalizacije).

Med številnimi referenti naj omenimo še prispevke Blaženke Despot »Možnost konstituiranja marksistične teorije nacije in interdisciplinarni pristop v proučevanju nacije«, Mirjane Gross: »Interdisciplinarni in genetični pristop k proučevanju nacije« in Ljubuše Stankova »Metodologija raziskovanja socialnega razvoja in spreminjanje karakterja mednarodnih odnosov«.

Sama razprava je inicirala tudi nekatera nova vprašanja. Omenimo dva problema. Prvič: naše družboslovje na določen način zaostaja v proučevanju nacije ali pa je pri tem premalo ofenzivno. Drugič: formiranje neke posebne znanosti (ali sociologije) o naciji je nepotrebno in odvečno. Nujno pa je še bolj razvijati marksistični pristop k temu vprašanju.

Socializem in demokracija — razprave o knjigi Edvarda Kardelja »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« sodelavcev marksističnega centra pri CK ZK Slovenije, ČZP Komunist, Ljubljana 1978, str. 226.

V uvodnem zapisu uredniškega odbora so poudarjeni predvsem naslednji smotri, ki jih želi doseči izdaja te knjige:

— poskušati dati oceno teoretičnega dometa knjige,

— razgrniti tiste teoretične probleme političnega sistema, s katerimi naj bi se intenzivneje ukvarjala znanost in marksistični center,

— usposobiti se za naloge na področju popularizacije teoretičnega izročila knjige.

V razpravah o knjigi tovariša Karde-lja je sodelovalo veliko število sodelavcev marksističnega centra pri CK ZKS. Težko bi v kratkem našli vse poudarke, ki so bili dani v diskusiji. Uredniški odbor je razprave uvrstil pod naslove naslednjih desetih poglavij: Prvo razgrinja teoretični pomen in dimenzije knjige. Naslednje poglavje je posvečeno razmišljanju o odnosu med srečo in svobodo. Tretje poglavje zajema prispevke na temo odnosa med družbeno strukturo in teorijo interesov. Sledi poglavje o diktaturi proletariata in državi. Posebno poglavje je namenjeno tudi vprašanju svoboščin in pravic človeka. Eden od prispevkov je uvrščen v posebno poglavje, ki obravnava vprašanje varstva političnega sistema. Med najbolj obsežnimi področji razprave sta prav gotovo področji uveljavljanja delegatskega sistema in socialističnih zavestnih dejavnikov. Knjigo zaključujeta poglavji, ki govorita o odnosu znanosti in političnega sistema in o vprašanju popularizacije knjige tov. Kardelja.

Med kvalitetami knjige bi omenili predvsem sproščenost in vsebinsko razgibanost v obravnavi različnih vprašanj in pestrost pristopov k rem vprašanjem.

Udruženi rad i medunacionalni odnosi, »Komunist« — izdaja za SR Srbijo in Marksistični center CK ZK Srbije, Beograd 1978, str. 408.

V tej knjigi je objavljeno gradivo s posvetovanja »Združeno delo in razvoj

mednacionalnih odnosov«, ki ga je lani jeseni organizirala sekcija za mednacionalne odnose MC CK Srbije. Posvetovanje je zajelo številne vidike iz spektra vprašanj in problemov, ki jih vključuje naslov posvetovanja. Več avtorjev je obdelalo vprašanje teoretičnega in konkretno zgodovinskega opredeljevanja nacije in nacionalne individualnosti. V nekaterih prispevkih je podana tudi kritična analiza odnosa in angažmaja naše znanosti v proučevanju nacije in nacionalnega.

Največ pozornosti je bilo namenjeno problematiki odnosov med združenim delom in mednacionalnimi odnosi. Veliko število referatov in drugih prispevkov je razpravljalo o revolucionarnih spremembah v razvoju nacij in narodnosti v naši družbi. Posebno pozornost so posvetili novim momentom in vprašanjem, ki se pojavljajo v mednacionalnih odnosih po sprejemu nove ustave. V tem smislu so opozorili ne le na zgodovinsko omejenost kapitalizma, ampak tudi etatičnega socializma: v središču kritike je bil politični nivo nacionalne emancipacije. Poudarili so samoupravno organiziranje nacije kot poseben vidik nacionalne samoodločbe.

V kompleksu ekonomskih vprašanj je diskusija tekla predvsem o odvisnosti rasti proizvodnih sil od delitve dela v mikro in makro skupini. Poudarili so pomen samoupravnega planiranja kot osnovnega načina za preseganje stihijne narave blagovne proizvodnje. Nekaj prispevkov na posvetovanju je bilo posvečenih tudi vprašanjem medrepubliškega kulturnega sodelovanja. Problem nacionalizma je obravnavala večina prispevkov. V vseh je bila prisotna misel in zahteva, da se morajo izvori nacionalizma omejevati na njihovo družbeno in predvsem ekonomsko osnovo.

Pregled (Sarajevo)

št. 3/1978

Članki: MIODRAG BOGIČEVIĆ: Doslednost in perspektive kulturne politike; JELENA BERBEROVIĆ: Konstrukcija in analiza jezika; ZVONKO PERIŠIĆ: Pomorsko pravo na prelomnici; ŽARKO PRIMORAC: Finančna moč gospodarstva in stabilizacijska politika; DRAGO KRNDIJA: Nova ekonomska ureditev in ekonomska kriza kapitalizma; ISMET DIZDAREVIĆ: Socialno-psihološki temelji vpliva mladih v procesu transformacije družine; MILOVAN MILINKOVIĆ: Prispevek k vprašanju prevajanja; *Iz kulturne zgodovine BiH.* MILICA MILIDRAGOVIĆ: Na krilih entuziazma; *Pogledi:* SULEJMAN FESTIĆ: Kulturno-zgodovinska in naravna dediščina in sodobne družbene potrebe; *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)

št. 2/1978

Osrednja tema: ĐURO VEKIĆ: Odvisnost osebnih dohodkov od udeležbe v delitvi skupnega prihodka; MILOVAN PAVLOVIĆ: Značaj osebnih dohodkov v združenem delu; MILIVOJE TRKLJA: Namensko razporejanje sredstev za osebno potrošnjo; SVETISLAV TABOROŠI: Osebni dohodek in minulo delo; *Diskusija o temi; Članki in študije:* VLADIMIR RAŠKOVIĆ: Eksploatacija — bistvo razrednega odnosa; TEODOSIJE ČELENKOVIĆ: Protislovja v družbeno-ekonomski biti združenega delavca; NIKOLA TAŠIĆ: Aktivni delavci komunistov v funkciji preobrazbe ZK; *Teorija in praksa samoupravljanja:* MILAN MESIĆ: Moč in samoupravljanje; MIODRAG M. RADEVIĆ: Uresničevanje delegatskega sistema v organizacijah združenega dela; *Mednarodna*

scena: VINKO TRČEK: Kitajska — v luči kongresa njene komunistične partije; *Pogled:* MILOJE M. RAKOČEVIĆ: Dialektično pojmovanje materije v pouku prirodoslovnih znanosti; *Polemika:* IVAN STOJANOVIĆ: Nekatera pojasnila; *Esej:* BOŠKO RUDŽINČANIN: Kultura — ustvarjalna sila dela; *Razgovor z ustvarjalcem:* Poti k umetniškimi človeškimi vrednotam (Z Mihailom Lalićem se je pogovarjal Miloš Jevtić); *Prikazi.*

Gledišta (Beograd)

št. 1—2/1978

Diskusija: Vrednote in vrednostna orientacija mladih (v razpravi so sodelovali: Dragomir Pantić, Milan Mesić, Ivan Šiber, Velimir Tomanović, Ivan Cifrić, Vladimir Goati, Bora Kuzmanović, Slobodan Bjelajac, Dimitar Mirčev, Borisav Džuverović, Vladimir Obradović, Milan Podunavac, Velibor Jerbić, Srđan Vrcan, Đordije Uskokić; *Dogajanja:* Razgovor o knjigi Edvarda Kardelja »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« (Jovan Đorđević, Radoslav Ratković, Milan Matić, Balša Špadijer); STANOJE IVANOVIĆ: Simpozij: Titova misel in ustvarjalnost v socialistični vzgoji; *Prikazi in recenzije.*

Međunarodni problemi

št. 3—4/1977

Članki: MOMČILO PELEŠ: Neuvrščene dežele in dežele v razvoju in delo specializiranih agencij; VLADIMIR GREČIĆ: Posebnosti izseljevanja iz Jugoslavije po drugi svetovni vojni; DŽEVAD MUJEZINOVIĆ: Izdelava smernic za izvajanje mirovniških operacij Združenih narodov; RANKO PETKOVIĆ: Religija

in cerkev na Balkanu; MIRJANA JEV-
TIĆ: Mednarodna menjava primarnih
proizvodov; *Znanstvena posvetovanja*:
TOMISLAV POPOVIĆ: Temelji in per-
spektive vzpostavljanja nove mednarodne
ekonomske ureditve; *Diskusija*: ČEDO-
MIR VUČKOVIĆ: Neuvrščenost na no-
vih prostorih; MILENKO JEVTTOVIĆ:
Oblike politične organiziranosti Tunisa
in Alžira; *Prikazi*.

Dijalog (Sarajevo)

št. 4/1978

Uvodnik: ARIF TANOVIĆ: Tito —
mislec in strateg revolucije; *Okrogla
miza*: Razgovor o knjigi dr. Vojana
Rusa »Etika in socializem« (Bled, 13.
maja 1977); *Dialog*: MUHAMED FILI-
POVIĆ: Ideje evropske modernosti na
sodišču Krleževe misli; JAN WIERZ-
BICKI: »Luči spoznanja« in »mračna,
trmasta stvarnost« (Miroslav Krleža v
evropskem duhovnem kontekstu); MIRO-
SLAV KRLEŽA: Razgovor o demokra-
ciji; MIROSLAV KRLEŽA: Razgovor
o humanizmu; MIROSLAV KRLEŽA:
Fragmenti iz predgovora k »Podravske
motivom« Krste Hegeđušica 1933. leta;
MIROSLAV KRLEŽA: Dialektični anti-
barbarus (odlomek); *Prevod*: P. F.
STRAWSON: Analitična filozofija; *Iz
zapuščine filozofske in socialne misli*:
VOJISLAV MAKSIMOVIC: Ognjen
Prica o pomenu marksistične filozofije;
OGNJEN PRICA: Sodobna filozofija in
prirodoslovne znanosti; *Prikazi*.

Naše teme (Zagreb)

št. 3/1978

Tematska številka: »Evrokomunizem«
in problemi delavskega gibanja zahodne
Evrope: Okrogla miza — Izhodišča in
cilji »evrokomunizma« (sodelujejo: Lu-
cio Libertini, Manuel Ascarate, Pierre
Joye, Ivan Iveković, Rade Kalanj, Dane
Roško); JEAN KANAPA: Posebnosti
evrokomunizma; HENRI CLAUDE:
Multinacionalne družbe in delavsko gi-
baneje; BRANKO PRIBIČEVIĆ: »Evro-

komunizem« in partija »novega« tipa;
LUCIO LIBERTINI: Strategija Komu-
nistične partije Italije in problemi delav-
skega gibanja zahodne Evrope; SANTI-
AGO CARRILLO: Revolucionarni
marksizem danes; WOLFGANG ABEN-
DROTH: Razvoj Zvezne republike Nem-
čije in perspektiva leve; ERIC HOBBS-
BAWM: Gramsci in politična znanost;
GIORGIO AMENDOLA: Italijanska pot
v socializem; *Dosje*: IVAN PRPIĆ: O
liberalističnem opredeljevanju svobode;
JOHN STUART MILL: O svobodi; *Pri-
kazi knjig*.

Socializem (Beograd)

št. 3/1978

Zveza komunistov in samoupravljanje:
BRANKO CARATAN: Zveza komu-
nistov v samoupravljanju; IVO PAPIĆ:
O razmerju med revolucionarnim gi-
banjem in revolucionarnim mišljenjem;
BLAŽENKA DESPOT: Samozavedanje
delavskega razreda v teoriji in praksi;
JOVAN RAIČEVIĆ: Nekatera organi-
zacijska vprašanja in načela demokra-
tičnega centralizma; GOJKO STANIĆ:
Kadrovska ali množična zveza komu-
nistov — stvarna ali namišljena dilema;
Diskusija: ALEKSANDER GRLIČKOV:
Samoupravljanje je dialektično povezano
z vlogo subjektivnega faktorja; FUAD
MUHIĆ: ZKJ se bori proti odnosu
partija-transmisija; VLADIMIR GOATI:
Nova relacija avantgarda — delavski
razred; IVAN PERIĆ: Zveza komunistov
v sodobnih pogojih — kaj pomeni to
stališče? GOJKO STANIĆ: Revolucion-
arna ustvarjalnost kot strateško vpra-
šanje; MILAN MALI: Mesto in vloga
organiziranih subjektivnih sil; SLOBODAN
INIĆ: Problemski lok avantgard-
nega vodstva; PREDRAG VRANICKI:
Partija in socializem; BORISLAV ĐU-
ROVIĆ: Revolucija — razred — samo-
upravljanje — in država in zveza komu-
nistov; VUČINA VASOVIĆ: Partija in
revolucija; BUDISLAV ŠOŠKIĆ: Zveza
komunistov v delegatskem sistemu; RA-
DOSLAV RATKOVIĆ: Avantgarda v
socialističnem samoupravljanju; JOVAN

RAIČEVIĆ: Tolmačenje Marxovega in Leninovega pojmovanja avantgarde; SILVO BOLČIĆ: O praktičnih implikacijah novega načina delovanja zveze komunistov; BLAŽENKA DESPOT: Kontemplacija in revolucija; MENSUR IBRAHIMPAŠIĆ: ZKJ in razredno bistvo vseljidske obrambe; DRAGOMIR DRAŠKOVIĆ: Zveza komunistov in pluralizem samoupravnih interesov; GOJKO STANIĆ: Zveza komunistov ni nad empirično bitjo; MILORAD MURATOVIĆ: Zveza komunistov — vodilna sila demokratičnega samoupravnega pluralizma; BOŠTJAN MARKIČ: Zveza komunistov je ustvarjalec pa tudi kritik obstoječega sistema; MILENKO MARKOVIĆ: Razredno in nacionalno v organizacijskem strukturiranju in načinu delovanja ZKJ; HAJREDIN HODŽA: Zvezi komunistov primanjkuje učinkovitosti v uresničevanju proklamiranih ciljev; PREDRAG VRANICKI: Zveza komunistov in demokracija; MILIJA KOMATINA: Demokratizacija samoupravnih procesov odločanja v zvezi komunistov; MITAR MILJANOVIĆ: Mednarodne in zgodovinske dimenzije sedanjega družbenega položaja ZKJ; ŽIVKO MARKOVIĆ: Delovanje zveze komunistov v združenem delu.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 9/1977

Tema številke: *Kritika meščanske sociologije*: ALVIN W. GOULDNER: Anti-Minotaurus: mit o vrednostno nevtralni sociologiji; JANAN-MARIE VINCENT: Weber ali Marx; JERZY WIATR: Osnovne teorije nemarksistične sociologije političnih odnosov; DAVID BEETHAM: Od socializma do fašizma: odnos med teorijo in prakso v delu Roberta Michelsa (I); THOMAS NEUMANN: Meščanska sociologija in kriza: citati iz Kassela; K. H. TJADEN: Refleksija krize in teorija o krizi. Socialnoznanstvene paradigme v poznem kapitalizmu; SEBASTIAN HERKOMMER: Sociologija socialne strukture. Zgodovinsko-materialistične kritične teze o »razredu« in »sloju«; ERICH HAHN: Meščanska in marksistična sociologija skupine; JÜRGEN HABERMAS: Prispevek k rekonstrukciji historičnega materializma; FRANCO FERRAROTTI: Alternativna sociologija; MICHEL DION: Kriza idealizma v sodobni sociologiji; PIERRE NAVILLE: Ali lahko govorimo o Marxovi sociologiji? *Filozofska tema*: FERENC FEHÉR-AGNES HELLER: Forme enakosti; *Prikazi*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ALTHUSSER L.: Marksizem in razredni boj. Tribuna, Lj., 1977/78, št. 8—9.

DEBENJAK Božidar: Meščanski kozmos in revolucionarna teorija. Nosilec naloge: —, sodelavci: B. Pihler, Darko Štrajn, Slavoj Žižek, Ljubljana, Filozofska fakulteta 1977— . (strojepisno avtograf.) — sig. IV/2676—

DEBENJAK Božidar: Vprašanje marksizma in idejnega boja. Naši razgledi, Lj., 21. 4. 1978, št. 8.

—: DIALEKTIČNI materializem in sodobno naravoslovje. Prev. France Križanič. 2 dela. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1976—1978. (Novi vidiki, 1976/7, 1978/9) — sig. 13.491—1976/7, 1978/9.

GIOVANI Biagio de: Lenjin, Gramsci i teorijska osnova pluralizma. Marksizam u svetu, Bgd. 1977, št. 3, str. 129—156.

JUSTINEK Ivan: Marksizem in delavski razred. Ljubljana, Komunist 1978. 88 str. (Dopisna šola marksizma, 1) — sig. I/2914-1.

LABRIOLA Antonio: Izbrana dela. Izbral in uredil Anton Žun. (Prev. Branko Vrčon). V Ljubljani, CZ 1977. 400 str. — sig. I/2912.

RIZMAN Rudi: Brez socialne revolucije je odprava države čisti nesmisel. Marksizem in anarhizem. Delo, Lj., 8. 4. 1978.

VRANICKI Predrag: Historija marksizma. 3 knj. (4. dop. izd.) Zagreb, Liber 1978. (Vranicki P.: Odabrana djela, 1, 2, 3) — sig. 14-083-1, 2, 3.

ZIŽEK Slavoj: Družbena razsežnost »lisenkizma«. Časopis za kritiko znanosti . . . , Lj., 1977, št. 21—22, str. 5—28.

II. FILOZOFIJA

SESERKO Leopold: Problem jezika v Heglovi jenski realni filozofiji in fenomenologiji duha. Časopis za kritiko znanosti . . . , Lj., 1977, št. 21—22, str. 29—59.

ŠTER Jože: Filozofija. Ljubljana, Komunist 1978. 79 str. (Dopisna šola marksizma, 2.) — sig. I/2914-2.

III. SOCIOLOGIJA

BERKOVIC Eva: Kvalitet životnog standarda. Beograd, Ekonomski institut 1977. 267 str. cir. — sig. 14.064.

BIBIĆ Adolf: Artikulacija in integracija interesov v družbenopolitičnem sistemu SFRJ. Ljubljana, FSPN-RSS 1976. 71 f. Strojep. avtograf. — sig. IV/2678.

JAKHEL Rudi: O problemih prenove mestnih centrov. Sinteza. Lj., 1977/1978, št. 41/42, str. 77—81.

KORAC Slobodan & Zoran Đuričić: Sociološki praktikum. Beograd, Naučna knjiga 1978. 451 str. (Univerzitetški udžbenici) — sig. III/3196.

MAČEK Matjaž: Logika funkcionalne analize. Ljubljana, FSPN-RSS 1976. 140 f. str. strojep. avtograf. — sig. IV/2679.

PODMENIK Darka & Franko Adam: Analiza »kliničnega« primera Štepanjskega naselja. I, II. Tribuna, Lj., 1977/78, str. 5, 7.

RIZMAN Rudolf: Problemi naroda v socialistični politični misli. Ljubljana, FSPN-RSS 1978. 57 f. str. Strojep. avtograf. — sig. IV/2683.

THALHEIMER A.: O sociološki metodi. Časopis za kritiko znanosti . . . , Lj., 1977, št. 21—22, str. 280—296.

ZUPANOV Josip: Sociologija i samoupravljanje. Zagreb, Školska knjiga 1977. 235 str. (Suvremena misao, 606) — sig. 13.346-606.

IV. PSIHOLOGIJA

POLIČ Marko: »Kaj« in »Zakaj« ekološke psihologije. Naši razgledi, Lj., 1978, št. 7, 8.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BASKAR BOJAN & Ratko Gačča & Jože Vogrinec: S konjem nad besedo: filozofija na konju. Tribuna, Lj., 1977/78, št. 2—3, str. 30—31.

BULC Marko: Nedeljivost proizvodnega in vzgojno izobraževalnega dela. Komunist, Lj., 8. 5. 1978, št. 18.

- : GRAMATIKA, semantika, znanje. N. Chomsky, T. G. Bever, et al. Uredio, preveo v predgovor napisao: Mario Suško. Sarajevo, Svjetlost 1977. 309 str. (Biblioteka Raskršća) — sig. 14.066.
- KULTURNA SKUPNOST SLOVENIJE. Skupščina: Sklepi o knjigi. Komunist, Lj., 17. 4. 1978, št. 16.
- MUKAROWSKI Jan: Pomen estetike. Prev. dr. F. Jerman. Tribuna, Lj., 1977/78, št. 8—9.
- MUSER Erna: To je resnica, zakaj bežite? Ob 100-letnici rojstva Zofke Kveder. Delo, Lj., 22. 4. 1978.
- RACE Boris: Primorski dnevnik in slovenska skupnost v Italiji. Ob 10.000 številki. Naši razgledi, Lj., 12. 5. 1978, št. 9.
- ROJC Emil: Univerza ne more biti več primarna oblika povezovanja visokošolskih organizacij. Oblikovanje študijskih programov. Delo, Lj., 20. 5. 1978.
- SARTE Jean-Paul: Funkcija intelektualaca. Marksizam u svetu, Bgd, 1977, št. 1/2, str. 1—13.
- VIDMAR Josip: Odločilni kompas. Poslanica ob dnevu jug. drame. Delo, Lj., 15. 4. 1978.
- VI. POLITICNE VEDE
1. Splošna dela:
- BOLAFFI Angelo: Ideologija in tehnika novega terorizma. Kaj se skriva za kratico RB? Naši razgledi, Lj., 7. 4. 1978, št. 7.
- BONOMI Giorgio: Teorija revolucije kod Gramscija. Marksizam u svetu, Bgd, 1977, št. 8, str. 335—359.
- JUZNIČ Primož: Poskus sitematizacije revolucionarnih gibanj, ki se borijo z nasiljem. Časopis za kritiko znanosti . . ., Lj., 1977, št. 21—22, str. 230—258.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- BRITOVSEK Marjan: Delavski razred — avangarda — partija. Ljubljana, Univerzum 1978. (Družbeno izobraževanje, 33) — sig. I/2952-33.
- ČEMERSKI Angel: Nove perspektive revolucionarnega razvoja socialističnega samoupravljanja. Referat na 7. kongresu ZK Makedonije. Komunist, Lj., 1. 5. 1978, št. 18.
- DOLANC Stane: Ni sprave s silami, ki bi želele obrniti kolesje zgodovine nazaj. Delo, Lj., 15. 5. 1978.
- GASPARI Milan: Narodnosti in druge etnične skupine v ustavi SFRJ in SRS. Pravnik, Lj., 32/1977, št. 10—12, str. 325—341.
- KRAIGHER Sergej: O svobodni menjavi dela. 1—3. Delo, Lj., 4.—6. 5. 1978.
- ODAR Janez: Krajevna skupnost danes in jutri 1—10. Delo, Lj., 22. 3.—13. 4. 1978.
- PEČAR Janez: Izjemna pooblastila, izjemna odgovornost. Delo, Lj., 13. 5. 1978.
- PLANINC Milka: Obvladali smo začetne težave razvoja socialističnega samoupravljanja in dosegli velike uspehe. Referat na 8. kongresu ZKH. Komunist, Lj., 1. 5. 1978, št. 18.
- PODMENIK Slavko: Oblikovanje pozitivnih odločitev. 1—3. Komunist, Lj., 24. 4., 8. 5., 15. 5. 1978, št. 17, 18, 19.
- POPIT Franc: Ustvarjalnost komunistov je okreplila delavčev položaj. Glavni referat na 8. kongresu ZKS. Delo, Lj., 4. 4. 1978.
- RIBIČIĆ Ciril: Skupščinski sistem v občini in delovanje izvršilne funkcije v njem. Ljubljana, Skupnost slovenskih občin 1978. 61 str. — sig. 14.073.
- : SRS med 7. in 8. kongresom ZKS. (Izd. Zavod SRS za statistiko). Ljubljana, Zavod SRS za statistiko 1978. 190 str. + 3 zmvd. — sig. IV/2672.
- : SOCIALIZEM in demokracija. Razprave o knjigi E. Kardelja »Smeri razvoja političnega . . .« sodelavcev Marksističnega centra pri CK ZKS. Ljubljana, Komunist 1978. 226 str. — sig. 14.075.
- STANIČ Gojko: Komunisti in mladina. (Avt.) G. Stanič in Milorad Muratović. Ljubljana, Univerzum 1978. 81 str. (Družbeno izobraževanje, 34) — sig. I/2952-34.
- : STATISTIČNI pregled gibanja in strukture članov ZKS med 7. in 8. kongresom ZSK. (Izd. Odbor za pripravo 8. kongresa ZKS.) Ljubljana, Komunist 1978. 50 str. — sig. IV/2673.
- : STATUT ZKS. Ljubljana 5. 4. 1978. Komunist, Lj., 17. 4. 1978., št. 16 poseb. pril.
- ŠETINC Franc: Naš kongres. Delo, Lj., 3. 4. 1978.
- ŠVAB Mitja: Tehnokratizem bomo odpravili samo s konkretno akcijo. Okrogla miza. Komunist, Lj., 3. 4. 1978, št. 14.
- TITO: Delavski razred in Zveza komunistov Jugoslavije. 1926—1977. (Priredila F. Cengle in Blažo Mandić. Ljubljana, DZS 1978. 565 str. (Izbor iz del, 2). — sig. 14.011-2.
- VOLFAND Jože: Idejni boj in rast človekove družbene zavesti. Delo, Lj., 13. 5. 1978.
- VRATUŠA Anton: Izvršni svet odločno proti vsem nesamoupravnim težnjam. Delo, Lj., 10. 5. 1978.
- ZVEZA KOMUNISTOV SLOVENIJE. CK. Predsedstvo: Delavci potrebujejo take sindikate, ki bodo njihova razredno družbena sila. Delo, Lj., 13. 5. 1978.

3. Politični sistemi in organizacije:

- AMENDOLA G.: Osamiti sovražnika. Naši razgledi, Lj., 7. 4. 1978, št. 7.
- BAVČER Igor: Latinska Amerika — fašizem, da ali ne? Tribuna, Lj., 1977/78, št. 6.
- BERLINGUER Enrico: Perspektive zgodovinskega kompromisa. V: ZAHODNOEVROPSKE poti v komunizem. 1978. str. 13—28.
- CARILLO Santiago: Politika nacionalne pomiritve. — etc. V: ZAHODNOEVROPSKE poti v komunizem. 1978, str. 45—55, etc.
- : EVROKOMUNIZEM. Tema broja. Marksizam u svetu. Bgd, 1977, št. 8, str. 420.
- : RAZVOJ fašizma v Latinski Ameriki. Naši razgledi, Lj., 12. 5. 1978, št. 9.
- STANIČ Gojko: Vžigalnik kontrarevolucije. 1—4. Delo, Lj., 1. 4.—22. 4. 1978.
- ŠISKOVIČ Karel: Kdo bo napolnil »praznino« oblasti? Delo, Lj., 13. 5. 1978.
- : USTAV (:osnovni zakon:) Saveza Sovjetskih socijalističnih republik donet na vanrednoj 7. sednici vrhovnog sovjeta SSSR, 9. saziva, 7. okt. 1977. Beograd, Dom sovjetske kulture 1977. 119 str. — sig. I/2917.

5. Mednarodni odnosi:

- LESNIK Avgust: Spor med Jugoslavijo in informbirojem. Ljubljana, Univerzum 1978. 110 str. (Družbeno izobraževanje, 35) — sig. I/2952-35.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- JEROVSEK Janez: Kako nagrajujemo po delu? Delo, Lj., 13. 5. 1978.
- KARDELJ Edvard: O minulem delu. 1—6. Delo, Lj., 20. 4.—25. 4. 1978.
- MERHAR Viljem: Zive in aktualne ideje. Naši razgledi, Lj., 7. 4. 1978, št. 7.
- MIKOŠ Boris: Ekonomske stanarine — ključno vprašanje novih odnosov. Delo, Lj., 1. 4. 1978.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- GOMIŠČEK Toni: Mesto, vloga in pomen kontrainformacije. Tribuna, Lj., 1977/78, št. 5.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- : ZKJ o veri, cerkvi in vernikih ob pripravah na 11. kongres. Okrogla miza. I, II. Komunist, Lj., 8. 5. in 22. 5. 1978, št. 18, 20.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- FILIPIC France: Revolucionarjeva in voditeljeva osebnost tudi v najtežjih pogojih na robiji. Delo, Lj., 20. 5. 1978.
- KRAIGHER Sergej: Današnji napori za poglobljanje samoupravne demokracije imajo svoje prve korenine že v delu OF in delu B. Kidriča. Delo Lj., 28. 4. 1978.
- KRIŽNAR Ivan: Ko se je kalila enotnost OF. Delo, Lj., 22. 4. 1978.
- SLOKAN Jaka: Odgovor na anšlus. Komunist, Lj., 24. 4. 1978, št. 17.
- : TITOVA pot skozi robijo in obdobje obnove partije. Posvetovanje ob jubilejih partije in Tita. Maribor, Marksistični center univerze v Mariboru 1978. 186 str. — sig. II/14.547.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- KARDELJ Edvard: Prodoren in vztrajen partijski delavec ... o liku B. Kidriča. I—IV. Delo, Lj., 8. do 12. 4. 1978.
- SETINC Franc: Zivel je kratko, toda boril se je dolgo in silovito. (B. Kidrič) Delo, Lj., 6. 4. 1978.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- : MARXISM and Alienation. A symposium. Ed. by Herbert Aptheker. New York (1965.) XII + 158 str. (The Bernard Edvin Galitz sponsored series, 3: Monograph series, 2) — sig. II/14.498-3/2.

III. SOCIOLOGIJA

- AVVERBECK Klaus R.: Einführung in der Jugendsoziologie. Theorien, Methoden und empirische Materialien. Von —. und L. Rosenmayr. 1. Aufl. Heidelberg, Quelle und Meyer 1976. VII + 211 str. — sig. II/14.529.
- : BATTERED women. A psychosociological study of domestic violence. Ed. by M. Roy. New York, Van Nostrand Reinhold humanisation of work and the quality of Co. 1977. XVIII + 334 str. — sig. II/14.523.
- : BIBLIOGRAPHY on major aspects of the working life. Geneva, ILO 1977. II + 289 str. — sig. III/3197.

- BRECHER J.: Common sense for hard times. The power of the powerless to cope with everyday life and transform society in the 19 seventies. By —, T. Costello. 1. print. New York, Two Continents Institute for Policy Studies 1976. 277 str. — sig. II/14.076.
- : HEALTH and the Social Environment. Ed. by P. M. Insel, R. H. Moos. Lexington, D. C. Heath & Co. 1974. — sig. II/14.503.
- KARNO M. & D. A. Schwartz: Community Mental Health. Reflections and explorations. Flushing 1974. — sig. II/14.512.
- KEEL John A.: Operatio Trojan Horse. An exhaustive of unidentified flying objects-revealing their source and the forces that control them. London, Abacus 1976. 320 str. — sig. 14.081.
- KREPPNER Kurt: Zur Problematik des Messens in den Sozialwissenschaften. 1. Aufl. Stuttgart, E. Klett Vlg 1975. 154 str. (Konzepte der Humanwissenschaften) — sig. II/14.527.
- PUNCH M.: Progressive retreat. A sociological study of Dartington Hall School 1926—1957. Cambridge, Univ. Press 1977. X + 185 str. — sig. II/14.515.
- PHENMAN Eric: Organization Theory for Long Range Planning. Transl. from the Swedish by N. Adler. London 1973. — sig. II/14.509.
- SHOVER J. L.: First majority — last minority. The transforming of rural life in America. 3. ed. DeKalb, Northern Illinois Univ. Press 1976. XIX + 338 str. — sig. II/14.504.

IV. PSIHOLOGIJA

- KREGE Wolfgang: Begriffe der Gruppendynamik. 1. Aufl. Stuttgart, Klett-Cotta 1977. 127 str. (Konzepte der Humanwissenschaften) — sig. II/14.528.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- : CRUS-CULTURAL anxiety. Ed. by Ch. D. Spielberger, R. Díaz-Guerrero. Washington 1976. XII + 195 str. — sig. II/14.521.

- : GRENZEN der Medizin. Nach einem Symposium, aus Anlass des 70. Geburtstages von Hans Schaefer. Mit Beiträgen von E. Biser, et al. Hrsg. von M. Steinhäuser. Heidelberg 1978. 126 str. (Medizin in Wandel) — sig. II/14.519.
- NIKOLJEV Vadim: Komplexes Prognostizieren des wissenschaftlich-technischen Fortschritts. Berlin 1977. 271 str. — sig. II/14.520.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- ARENDET H.: Between past and future. Eight exercises in political thought. Enlarg. ed. Harmondsworth, Penguin Books 1977. 306 str. — 14.063.
- LEEGE David C.: Political Research. Design, measurement and analysis. New York, 1974. — sig. II/14.522.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- : JUGOSLAWIEN. Hrsg. von Klaus-Detlev Grothaus in Verbindung mit dem Südosteuropa-arbeitskreis Der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Mit 101 Tab. und einer farb. Übersichtskarte. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1975. 566 str. (Südosteuropa-Handbuch, 1) — sig. III/3195-1.

3. Politični sistemi in organizacije:

- LEONHARD Wolfgang: Eurokommunismus. Herausforderung für Ost und West. München, Bertelsmann 1978. 413 str.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- MERTEN Klaus: Kommunikation. Eine Begriffs- und Prozessanalyse. Opladen, Westdeutscher Vlg 1977. 240 str. (Studien zur Sozialwissenschaft, 35) — sig. II/13.836-35.

UDC 331.152.1(497.1):321.74(497.1):301.18(497.1)

KLINAR, dr. Peter: Discussion on the Basic Conflict
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15. No. 4, p. 373—387

The article deals with the multiparty system which is characteristic for societies with classical class structure, and with the one-party system, representing the authority of the state and political bureaucracy. Both these systems are in explicit conflict with the socialist selfmanagement system. After analysing the social conflicts arising in the modern Yugoslav society and their carriers, the author pays particular attention to instances of decision-making the nature of which proves not to be in the spirit of selfmanagement and delegate system. The sources of these phenomena prove to be different and the author attempts to disclose them through an analytical study of the structure of social stratification. Among phenomena of social inequality, he differentiates phenomena leading to vertical stratification though not to antagonistic conflicts from those which he denotes as antagonistic class and quasi-class phenomena. The above mentioned analysis leads the author to concluding reflections on some possible sources of political pluralism and one-party system, two tendencies of regulation of social affairs which are not consistent with the nature of self-management and delegate systems.

UDC 331.152.1(497.1):321.74(497.1):342.51(497.1)

RIBIČIČ, dr. Ciril: The Development of the Assembly System in Yugoslavia and the functioning of its executive role
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15 No 4, p. 388—408

The author deals with the development and functioning of the executive power in Yugoslavia from 1918 — when it has been established — up to 1977. The author regards the constitutional rules only as a normative framework within which he studies the actual functioning of the executive bodies in social practice on the basis of: extensive constitutional and legal documents, numerous analyses, research studies, official reports of state bodies and other materials. Special attention is paid devoted to the relations between the dynamic and leaping social development in particular periods as for example: the period of the sharpening of the social, political and national contradictions in old Yugoslavia, the period of the proletarian revolution in the condition of the National Liberation War, the period of the reconstruction of the country and the establishing of the peoples' authority, the development of the revolution immediately after the war, the period of the building up socialist democracy in the federative, self-management and non-aligned Yugoslavia on the one hand — and the development and performance of the executive function on the other. The article comprises the conclusions of an extensive study entitled »The Development of The Assembly System in Yugoslavia« which will soon be published by the Faculty of Law and DDU Univerzum in Ljubljana.

UDC 331.152.1(497.1):321.74(497.1):301.18(497.1)

STANIČ, mag. Gojko: Anti-monopoly System Measures in the Political System of Socialist Selfmanagement
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15. No 4, p. 409—421

In socialism the sphere of alienated politics is still perpetuating itself, reproducing phenomena of political monopolism and arbitrariness. In conditions of socialist self-management a high degree of de-monopolization of the political initiative and political life can be observed, which is the result of the development of numerous autonomous carriers of a multitude of self-management interests, and particularly the activity of the organizationally independent socio-political organizations as well as of the development of multitude of socialist political thought. The establishment of the principle of rotation has proved to be a very important antimonomopolist measure, which has proved itself as an important initiator of working and political creativity.

UDK 331.152.1(497.1):321.74(497.1):301.18(497.1)

KLINAR, dr. Peter: Diskusija o temeljnem konfliktu
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 4, str. 373—387

V avtorjevem prispevku beremo najprej o večpartijskem sistemu, značilnem za družbe s klasično razredno strukturo in o enopartijskem sistemu, ki predstavlja oblast države in politične birokracije. Oba sistema sta v izrazitem konfliktu s socialističnim samoupravnim sistemom. Po analizi družbenih konfliktov, ki se pojavljajo v sodobni jugoslovanski družbi in njihovih nosilcev se avtor posebej ukvarja s pojavi nesamoupravnega in zunaj delegatskega odločanja. Ti pojavi imajo različne družbene izvore, ki jih avtor poskuša razkrivati prek analitičnega proučevanja socialne slojevske strukture. Med pojavi družbene neenakosti razločuje tiste, ki vodijo do vertikalne slojevitosti, vendar ne do antagonističnih konfliktov, od tistih, ki jih označuje kot antagonistične razredne in quasirazredne pojave. Prikazana predhodna analiza pripelje avtorja do sklepnega razglabljanja o nekaterih možnih virih političnega pluralizma in enopartijskega sistema, dveh tendenc nesamoupravnega in zunajdelegatskega urejanja družbenih zadev.

UDK 331.152.1(497.1):321.74(497.1):342.51(497.1)

RIBIČIČ, dr. Ciril: Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji in delovanje izvršilne funkcije v njem
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 4, str. 388—408

Avtor prispevka obravnava razvoj in delovanje izvršilne oblasti v Jugoslaviji od njenega nastanka leta 1918 pa do leta 1977. Pri tem uporablja ustavne določbe le kot normativni okvir, v katerem na podlagi obširne ustavno-pravne literature, številnih analiz, raziskav, poročil državnih organov in drugih gradiv obravnava dejansko delovanje izvršilnih organov v družbeni praksi. Veliko pozornost posveča razmerjem med dinamičnim in skokovitim družbenim razvojem v posameznih obdobjih kot so: obdobje zaostrenih socialnih, političnih in nacionalnih nasprotij stare Jugoslavije, obdobje proletarske revolucije v pogojih narodnoosvobodilne vojne, obdobje graditve dežele in utrjevanja ljudske oblasti, razvijanja pridobitev revolucije neposredno po vojni, obdobje graditve socialistične demokracije v federativni, samoupravni in neuvrščeni Jugoslaviji, na eni strani — ter razvojem in delovanjem izvršilne funkcije na drugi strani. Prispevek obsega sklepni del obširnejše študije, ki bo v kratkem izšla v založbi Pravne fakultete in DDU-Univerzuma v Ljubljani pod naslovom »Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji«.

UDK 331.152.1(497.1):321.74(497.1):301.18(497.1)

STANIČ, mag. Gojko: Antimonopolistična sistemska sredstva v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 4, str. 409—421

V socializmu se še vedno perpetuira sfera odtujene politike, kar reproducira pojave političnega monopolizma in samovolje. V razmerah socialističnega samoupravljanja se je z razvojem številnih avtonomnih nosilcev množstva samoupravnih interesov, posebej še z delovanjem organizacijsko samostojnih družbenopolitičnih organizacij, in z razvijanjem množstva politične misli socializma, močno demonopolizirala politična pobuda in politično življenje. Kot zelo pomembno antimonopolno sredstvo se kaže tudi uveljavljanje načela rotacije, ki ima obenem pomen tudi za spodbujanje delovne in politične ustvarjalnosti.

